VOL. I. కామంచి వెంకటాచార్యులు.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః.

ఇదం

శ్రీమద్భాగవతమ్

చెన్నపుర్యామ్:

వావిళ్ల రామస్వామి శాస్త్రులు అండ్ సన్స

ఇత్యేతైః ప్రకటీకృతంచ.

పీఠికా.

కల్యాణం కురుతాదనన్తఫలదశ్శ్రీమద్దక్షిణాస్యో గురుర్వేదాన్తప్రతిపాదిత
స్వమహిమా సోమార్ధచూడామణిః, యత్పాదాబ్జవిలోకనాన్మునిగణా హ్యజ్ఞానహీ
నాః పునర్విజ్ఞానం ప్రతిపద్య నిర్మమతరాః స్వానన్దమాపేదిరే. వటవిటపితటీకుటీర
మీశం కుటిలమతిత్వనిరాసనే పటిష్ఠమ్, అఘటితఘటనాగరిష్ఠశక్తిం ప్రకటితబోధ
ముపాస్మహే జటాలమ్ కరే జ్ఞానముద్రాం ముఖే మౌనముద్రాం స్వయం యోగని
ద్రాం వహన్తం మహాన్తమ్, దిశన్తం సుమేధాం వటస్యైవ మూలే వసన్తం గురూణాం
గురుం తం భజామః. తరుణీశంభోః కరుణామూర్తిః కవితాసరణిం కలయత్వనిశమ్,
అరుణాంబుజసోదరపాదయుగస్మరణం యస్యాశ్శరణం యన్నః. వావిళ్లకులకల్పద్రు
స్సురభూసురతోషకః, సన్తానోత్పత్తైరేవ ప్రార్ణః పల్లవితోఽభవత్. వావిళ్లవంశో
త్తమవంశదివ్యముక్తామణిశ్చారురుచిస్సువృత్తః, ఆత్రేయవంశోఽపి కళాధరత్వా
చ్ఛ్రీవేంకటేశార్యవరస్సుచన్ద్రః. యథైవానసూయాసతీగర్భసిన్ధోస్త్రిమూర్త్యుద్భ
వః ప్రాగభూదత్రియోగాత్, తథా వేంకటేశార్యతో మంగమాంబోదరాదావిరాసం
త్సుతాస్తేత్రయోఽమీ. జ్యేష్ఠస్తేషాం సూరిబృన్దాగ్రగణ్యస్సుబ్రహ్మణ్యస్సజ్జనానం
దకారీ, పిత్ర్యం వాక్యం పాలయన్ వర్తతే శ్రీవేదాన్తార్థాన్ భాసయన్స్వానివర్యః.
తేషు ద్వితీయస్తులనాఽద్వితీయస్సుపుణ్యచర్యస్సుమతిప్రవర్యః, సోఽనన్తనారాయణ
నామధేయస్సానన్దమాస్తే విదుషాం విధేయః. భాగితా రామస్వామినామా స్వయము
ద్రాంకుర్వేవ్యాసప్రోక్తసారస్వతస్య, సారం పారావారతుల్యస్య గూఢం వక్తుం కేవా
హీశతే సర్వవేద్యాత్. కావ్యం కృష్ణకథాసుధారసలసద్వ్యాసాభిధానో మునిశ్శ్రా
వ్యం యత్కలయాంచకార భగవల్లీలారహస్యాప్తయే, వక్తుం విప్రతిపత్తుమప్యరువ
చోగుంభానికల్పేత కస్తస్మాదస్త్యనుకంపయా యదుపతేరుద్యుక్తచిత్తోహ్యహమ్.
మనోజ్ఞైరథ్యాయైః కృతదురితభంగైఃవిజయతే వచోమాధుర్యాఢ్యైర్వివిధబహు
వస్తూత్తమగుణైః, రహస్యార్థైరుద్యద్ఘృణిమణిభిరాకల్పముఖిలః ప్రబన్ధోఽయం
రత్నాకర ఇవ బుధామోదజనకః. శ్రీధరసమాహ్వయార్యైః వీరరఘూత్తంససూరి
కృష్ణార్యైః, కలితాని వివరణాని హి ముద్రాప్యన్తే మయేహ సరసాని. మన్దోఽపి యేన
విందేద్వ్యాసమునీన్ద్రోక్తిసారసర్వస్వం, తన్నన్దయతాంబుధేన్ద్రైరాలోక్య గుణై
కదర్శిభిస్సమ్యక్.

శ్రీః

శ్రీమద్భాగవత పురాణ రత్నాంతర్గత కథానుక్రమసూచికా

ప్రథమస్కంధస్థ కథానుక్రమసూచికా

ద్వితీయస్కంధస్థకథానుక్రమసూచికా

తృతీయస్కంధస్థకథానుక్రమసూచికా

చతుర్థస్కంధస్థ కథానుక్రమసూచికా

పంచమస్కంధస్థ కథానుక్రమసూచికా

షష్ఠస్కంధస్థ కథానుక్రమసూచికా

కథానుక్రమసూచికా.

సప్తమస్కంధస్థ కథానుక్రమసూచికా

శ్రీమద్భాగవతాఖ్యపురాణరత్నాంతర్గతప్రథమాదిస్కంధసప్తకస్య

అధ్యాయార్థసంగ్రహశ్లోకాః.

ప్రథమస్కంధే.

శాస్త్రౌఘసార శ్రీశ్రీకృష్ణకృత్యం సృష్ట్యాదికేళయః, అవతారకథాః కృష్ణవృత్తయో ధర్మరక్షణమ్. ౧. తదేవం ప్రథమేఽధ్యాయే షట్ప్రశ్నా మునిభిః కృతాః, ద్వితీయే తూత్తరం సూతశ్చతుర్ణామాహ తేష్వథ. ౨. అవతారకథాప్రశ్నే తృతీయే తూత్తరాభిధా, పురుషాద్యవతారోక్త్యా తత్తచ్చారిత్రవర్ణనైః. ౩. తుర్యే భాగవతారంభకారణత్వేన వర్ణ్యతే, వ్యాసస్యాపరితోషస్తు తపఃప్రవచనాదిభిః. ౪. పంచమే సర్వధర్మేభ్యో హరికీర్తనగౌరవమ్, వ్యాసచిత్తప్రసాదాయ నారదేనోపదిశ్యతే. ౫. వ్యాసస్య ప్రత్యయార్థం హి షష్ఠే ప్రాగ్జన్మ సంభవమ్, స్వభాగ్యం నారదః ప్రాహ కృష్ణ సంకీర్తనోద్భవమ్. ౬. అథ భాగవతశ్రోతుర్జన్మ వక్తుం పరీక్షితః, సుప్తబాలవధాద్ద్రౌణేర్దండస్సప్తమ ఉచ్యతే. ౭. అష్టమే కుపితద్రౌణేరస్త్రాద్రక్షా పరీక్షితః, శ్రీకృష్ణసంస్తుతిః కుంత్యా రాజ్ఞశ్శోకశ్చ కీర్త్యతే. ౮. యుధిష్ఠిరాయ భీష్మేణ సర్వధర్మనిరూపణమ్, శ్రీకృష్ణసంస్తుతిర్ముక్తిర్నవమే తస్య వర్ణ్యతే. ౯. దశమే కృతకార్యస్య హాస్తినాపురతో హరేః, స్త్రీభిస్సంస్తూయమానస్య వర్ణ్యతే ద్వారకాగమః. ౧౦ ఏకాదశే రతిస్సమ్యగ్యాదవేంద్రస్య వర్ణ్యతే, ఆనర్తైస్స్తూయమానస్య పురీం నిర్విశ్య బంధుభిః. ౧౧. పూర్వోక్తం యత్ప్రసంగాద్యద్ద్రౌణిదండాదివిస్తరాత్, ద్వాదశే తు తద్ధైవాథ పరీక్షిజ్జన్మ వర్ణ్యతే. ౧౨. నిర్గమో ధృతరాష్ట్రస్య విదురోక్త్యా త్రయోదశే, ఉక్తః పౌత్రాభిషేకేణ వక్తుంరాజ్ఞో మహాపథం. ౧౩. చతుర్దశే త్వరిష్టాని దృష్ట్వా రాజా విశంకితః, అశృణోదర్జునాత్కృష్ణతిరోధానమితీర్యతే. ౧౪. కలిప్రవేశమాలక్ష్య ధురం న్యస్య పరీక్షితి, ఆరురోహ నృపస్స్వర్గమితి పంచదశేఽబ్రవీత్ ౧౫. తతశ్చ షోడశే భూమిధర్మయోః కలిఖిన్నయోః, సంవాదో వర్ణ్యతే ప్రాప్తిః పాలకస్య పరీక్షితః ౧౬. తతస్సప్తదశే రాజ్ఞః కలేర్నిగ్రహ ఉచ్యతే, తస్యైవం వీర్యభాజోఽపి వైరాగ్యం వక్ష్యతేఽద్భుతమ్. ౧౭. రాజ్ఞస్త్వష్టాదశే తస్య బ్రహ్మశాపో నిరూప్యతే, సచానుగ్రహ ఏవాస్య జాతో వైరాగ్యమావహన్. ౧౮. ప్రాయోపవిష్టే గంగాయాం రాజ్ఞి యోగిజనావృతే, శుకస్యాగమనం తత్ర ప్రోక్తమేకోనవింశకే. ౧౯.

ద్వితీయస్కంధే.

తత్రతు ప్రథమేఽధ్యాయే కీర్తనశ్రవణాదిభిః, స్థవిష్ఠే భగవద్రూపే మనసో ధారణోచ్యతే ౧. ద్వితీయే తు తత్ స్థూలధారణాత్తో జితం మనః, సర్వసాక్షిణి సర్వేశే విష్ణౌ ధార్యమితీర్యతే. ధృత్యాలంబనరూపైవ ముక్త్వా వైరాజధారణా, ఇహోచ్యతే తుతచ్ఛాద్యాసర్వాన్తర్యామిధారణా. ౨. తృతీయే విష్ణుభక్తేస్తు వైశిష్ట్యం శ్రుత్వాతో మునేః, భక్త్యుద్రేకేణ తత్కర్మశ్రవణాదర ఈర్యతే. ౩. తుర్యే పరీక్షితా పృష్టం సృష్ట్యాదిహరిచేష్టితమ్, శుకేన బ్రహ్మ తత్పుత్రసంవాదేనోపవర్ణ్యతే ౪. పంచమే నారదేనాథ పృష్టః సృష్ట్యాది వక్త్యజః, హరేర్లీలావిరాట్సృష్టిం కాలకర్మాదిశక్తిభిః. ౫. షష్ఠే విరాడ్విభూతిశ్చ ప్రోక్తాధ్యాత్మాదిభేదతః, దృఢీకృతం తు పూర్వోక్తం సర్వం పురుషసూక్తతః. ౬. ఉచ్యంతే సప్తమే లీలావతారా బ్రహ్మణోదితాః, నారదాయ తు తత్కర్మప్రయోజనగుణైస్సహ. ౭. అష్టమే దేహసంబంధమాక్షిపన్నీశజీవయోః, బహూన్ పరీక్షిదాపృచ్ఛత్పురాణార్థాన్ బుభుత్సితాన్. ౮. రాజప్రశ్నోత్తరం వక్తుం బ్రహ్మణే హరిణోదితమ్, కథయామాస నవమే శుకో భాగవతం పునః. ౯. తతో భాగవతవ్యాఖ్యా ద్వారైవ దశమే స్ఫుటమ్, రాజప్రశ్నోత్తరం వక్తుమారేభే బాదరాయణిః. ౧౦.

తృతీయస్కంధే.

తత్రతు ప్రథమాధ్యాయే బంధూన్ హిత్వా గతాయుషః, నిర్గతస్యోద్ధవేనాదౌ సంవాదః క్షత్తురుచ్యతే ౧. ద్వితీయే కృష్ణవిశ్లేషాదనుశోచన్నథోద్ధవః, క్షేత్రే బాలచరిత్రాణి కృష్ణస్యావర్ణయచ్ఛ్వసన్. ౨. తృతీయే మథురామేత్య వ్రజాత్కంసవధాదికమ్, యత్కృతం ద్వారకాయాం చ కృష్ణేన తదవర్ణయత్. ౩. చతుర్థే బంధునిధనం శ్రుత్వా తజ్జ్ఞానలబ్ధయే, ఉద్ధవస్యోపదేశేన క్షత్తా మైత్రేయమాగతమ్. ౪. పంచమే భగవల్లీలాం క్షత్త్రా పృష్టో మహామునిః, ప్రోవాచ మహదాదీనాం సర్గం తైశ్చ హరేస్స్తుతిమ్. (ఉక్తశ్చతుర్భిరధ్యాయైః క్షత్త్రా మైత్రేయసంగమః, సంవాదస్తు తయోస్స్కంధద్వయేనాథ నిగద్యతే. కౌషారవం పర్యపృచ్ఛద్గంగాద్వారే కృతక్రియమ్, విదురః కృష్ణనిర్దిష్టం ముకుందం మనసా గతః.) ౫. షష్ఠే తైరీశ్వరావిష్టైస్సృష్టిమాహ విరాట్తనోః, అధిదైవాదిభేదం చ తత్రైవ భగవత్కృతం ౬. సప్తమే సంశయచ్ఛేదిప్రతినంద్య మునేర్వచః, పునః క్షత్త్రాకృతా నానాప్రశ్నాస్సమ్యగుదీరితాః ౭. అష్టమే సమభూద్బ్రహ్మా నాభేస్తు జలశాయినః, తమజానన్ జలే బిభ్యత్తపసా తోషయద్ధరిమ్. ౮. నవమే తపసా తుష్టం దృష్ట్వా నారాయణం త్వజః,

అస్తౌదేకార్ణవే సీదన్ లోకసర్గచికీర్షయా ౯. దశమే కాలసంప్రశ్నం ప్రతివక్తుం
తదుద్ధవః, ప్రాకృతాదివిభాగేన సర్గస్తు దశధోచ్యతే. ౧౦. అథత్వేకాదశే కాలః
పరమాణ్వాదిలక్షణైః, యుగమన్వంతరాదిభ్యః కల్పమానాది వర్ణ్యతే. ౧౧. ద్వా
దశే తు కుమారాది మనస్సర్గోహ్యమైథునాత్, కాయద్వైధేన యౌనస్తు మనుస
ర్గోఽనువర్ణ్యతే ౧౨. త్రయోదశే సిసృక్షాయాం మనో రాకస్మికాప్లుతే, ధరాముద్ధ
ర్తుముద్భూతాత్ క్రోడాద్దైత్యానుసూదనం ౧౩. చతుర్దశే నిదానం తు తద్వధే
వక్తుముచ్యతే, సంధ్యాయాం కశ్యపాద్గర్భసంభవః కామతోఽదితేః. ౧౪. హతప్ర
భైస్సురైః పృష్టః ప్రాహ పంచదశే విధిః, తద్బీజవిప్రశాపాది వైకుంఠే విష్ణుభృత్య
యోః. ౧౫. హరిణా సాంత్వితైర్విప్రైరనుతప్తైస్తు షోడశే, తయోరసురభావేఽపి
కృతోఽనుగ్రహ ఈర్యతే. ౧౬. తతస్సప్తదశే జన్మ తయోర్లోకభయంకరమ్, హిర
ణ్యాక్షప్రభావశ్చ వర్ణ్యతే దిగ్జయేఽద్భుతమ్. ౧౭. అష్టాదశే హిరణ్యాక్షధరాధర్తృ
వరాహయోః, నిర్విశేషం మహాయుద్ధం దేవరక్షా నిరూప్యతే. ౧౮. ఊనవింశే
విరించ్యాదిప్రార్థితేన మహామృధే, వరాహేణ హిరణ్యాక్షవధశ్లాఘ్యోఽనువర్ణ్యతే.
౧౯. వింశే వరాహజన్మాదివ్యవధానాదథాదితః, సర్గోనుస్మర్యతే వక్తు మన్వయం
ప్రస్తుతం మనోః. ౨౦. ఏకవింశే తపోవిద్యాతోషితేన తు విష్ణునా, కర్దమస్య మనోః
పుత్ర్యో వివాహఘటనోచ్యతే. ౨౧. ద్వావింశే కర్దమాయాదాద్యథాదిష్టం హి
విష్ణునా, మనుర్దుహితరం దేవహూతిమిత్యుపవర్ణ్యతే. ౨౨. త్రయోదశే తపో
యోగనిర్మితే సర్వసంపది, విమానే కామగే చిత్రా తయోరీతిర్నిరూప్యతే. ౨౩.
చతుర్వింశే తతో జన్మ కపిలస్యాహ తత్పితుః, ప్రవ్రజ్యాం తమనుజ్ఞాప్య ఋణత్రయ
విమోక్షతః. ౨౪. పంచవింశే జనన్యా తు పృష్టో బంధవిమోచనమ్, ఆదావాహ
పరం భక్తిలక్షణం కపిలస్సుతః. ౨౫. షడ్వింశే పుంప్రకృత్యోస్తు వివేకాయోపవ
ర్ణ్యతే, సాంఖ్యేన సర్వభావానాం జన్మలక్షణభేదతః. [ధాతా పుత్రాయ యత్ప్రోక్తం
క్షత్రే మిత్రాసుతేన యత్, మాత్రే సాంఖ్యం తదధ్యాత్మం ప్రాధాన్యేనాహ తత్త్వ
విత్.] ౨౬. సప్తవింశే తతస్సమ్యగ్బహుసాధనయోగతః, పుంప్రకృత్యోర్వివేకేన
మోక్షరీతిర్నిరూప్యతే. ౨౭. అష్టావింశే తతోఽష్టాంగయోగేశధ్యానశోభినా,
సర్వోపాధివినిర్ముక్తస్వరూపజ్ఞానమీర్యతే. [భక్తింసంక్షేపతః ప్రోచ్య సాంఖ్య
మాఖ్యాయ విస్తృతమ్, అథాహ వైష్ణవం యోగమష్టాంగం కపిలో హరిః] ౨౮.
ఏకోనత్రింశకే భక్తియోగస్తు బహుధోచ్యతే, కాలస్య చ బలం ఘోరసంసృతేశ్చ
విరక్తయే. ౨౯. త్రింశే తు కాయకాంతాదిలాలనాకులచేతసామ్, కామినాం తామసీ
పాపాదధోగతిరుదీర్యతే. ౩౦. ఏకత్రింశే విమిశ్రైస్తు పుణ్యపాపైరిహాంతరా, మను

ష్యయోనిసంప్రాప్తి ర్వర్ణ్యతే రాజసీ గతిః 30. ద్వాత్రింశే సాత్త్వికై ర్ధర్మై రూర్ధ్వాగతి రుదీర్యతే, తత్త్వజ్ఞానవిహీనస్య తతశ్చ పునరాగతిః. 32. త్రయస్త్రింశేతు తస్యైవ కపిలస్యోపదేశతః, జ్ఞానభావేన తస్మాతు ర్జీవన్ముక్తి రుదీర్యతే. 33.

చతుర్థస్కంధే.

తత్ర తు ప్రథమాధ్యాయే మనుకన్యాన్వయాః పృథక్, వర్ణ్యంతే యత్ర యజ్ఞాదిమూర్తిభిః ప్రభవా హరేః. 1. ద్వితీయే ప్రథమాధ్యాయోపత్తి ష్ప్రభవ దక్షయోః, విద్వేషే వర్ణ్యతే హేతు ర్విశ్వసృడ్యజ్ఞసంభవః 2. తృతీయే తుసతీ తాత యజ్ఞోత్సవదిదృక్షయా, గమిష్యంతీ మహేశేన వారితా నీతిహేతుభిః 3. చతుర్థేతు పతిం హిత్వా గతాపిత్రావమానితా, రుషా నిర్భర్త్స్యతం యజ్ఞే జహౌ దేహమితీర్యతే. 4. పంచమే తు సతీ దేహత్యాగమాకర్ణ్య శంకరః, వీరభద్రం రుషోత్పాద్య తేన దక్ష మజీఘనత్. 5. షష్ఠేతు దేవసంఘేన సహాగత్వా భవం విధిః, సాంత్వయామాస దక్షాదిజీవితాద్యర్థమాదరాత్ 6. సప్తమే విష్ణురుద్భూతస్తుతో దక్షభవాదిభిః, యజ్ఞం ప్రవర్తయామాస దక్షేణేతినిరూప్యతే. 7. మనుకన్యాన్వయే ప్రాప్తాదక్షయజ్ఞకథోదితా, మనుపుత్రాన్వయే ప్రాప్తా ధ్రువచర్యాథ పంచభిః. అష్టమే గురుదారోక్తిరోషమత్సరతః పురాత్, నిర్గతేన ధ్రువేణాహో తపసా తోషణం హరేః. 8. నవమేతు హరిం స్తుత్వాలబ్ధ్వా తస్మాద్వరాన్ ధ్రువః, ప్రత్యాగత్యాకరోద్రాజ్యం పిత్రా దత్త మితీర్యతే. 9. దశమే భ్రాతృహంతౄణాం యక్షాణా మకరోద్వధం, ఏకఏవాలకాంగత్వేత్యస్య విక్రమ ఈర్యతే. 10. ఏకాదశే తు యక్షాణాం దక్షం దృష్ట్వా మను స్స్వయం, ఆగత్య వారయామాసద్ధ్రువం తతోపదేశతః. 11. ద్వాదశే ధనదేనాభినందితః పురమాగతః, యజ్ఞైరిష్ట్వా హరే స్థానమారురోహేతి కీర్త్యతే. 12. ఏవం పంచభిరధ్యాయై ర్ధ్రువచర్యానువర్ణితా, అథైకాదశభిశ్చిత్రం పృథుచారిత్ర ముచ్యతే. [తత్ర త్రయోదశే వక్తుం పృథోర్జన్మ ధ్రువాన్వయే, అంగో వేనపితా పుత్రకార్యాద్గతఇతీర్యతే. 13. చతుర్దశేతు దుష్పుత్రభయాదంగేగతే ద్విజైః, అభిషిక్తస్య వేనస్య రోషా ద్వైర్వధఉచ్యతే. 14. తతః పంచదశే విప్రైర్మథనా ద్వేన బాహుతః, జాతస్య తుపృథోరుక్త మభిషేకార్హణాదికమ్. 15. షోడశే సర్వలోకేశై స్సత్కృతం భార్యయా యుతమ్, మునిప్రయుక్తాస్సూతాద్యాస్తువంతి స్మేతి వర్ణ్యతే. 16. తతస్సప్తదశే లోకే క్షుధః ప్రశమయన్ పృథుః, గ్రస్తబీజాం మహీం హంతుం యత్తోభీత్యాతయా స్తుతః. 17. ఆలోలతులసీమాల మారూఢ వినతాసుతమ్, జ్యోతిరిందీవరశ్యామ మావిరస్తు మమాగ్రతః. అష్టాదశే మహీవాక్యాద్వత్సపాత్రాదిభేదతః, పృథ్వాది

భిస్తు క్రమశస్స్వాదుర్గతి నిరూప్యతే. ౧౮. ఊనవింశేఽశ్వమేధాంగహయాపహరణాత్పృథోః, ఇంద్రం హంతుం ప్రవృత్తస్య ధాత్రా వారణ ముచ్యతే. ౧౯. వింశేతు విష్ణునా సాక్షాత్పృథోర్యజ్ఞేఽనుశాసనమ్, వరదాన ప్రసంగేన ప్రీతిశ్చాన్యోన్యమీర్యతే. ౨౦. ఏకవింశేతు పృథునా ప్రజానా మనుశాసనమ్, మహాసత్రే సురాదీనాం మహాసదసి వర్ణ్యతే. ౨౧. ద్వావింశేతు పరంజ్ఞానం పృథవేహరిశాసనాత్, సనత్కుమారో భగవానుపాదిశదితీర్యతే. ౨౨. త్రయోవింశే సభార్యస్య వనే నిత్యసమాధితః, విమాన మధిరుహ్యాథ వైకుంఠగతిరీర్యతే. ౨3. ఏకాదశభిరధ్యాయైః పృథోశ్చరిత మీరితమ్, ప్రచేతసా మథాష్టాభిస్తన్మధ్యే పంచభిః పితుః. [చతుర్వింశే ప్రపౌత్రాత్తు పృథోః ప్రాచీనబర్హిషః, ప్రచేతసాం జనిస్తేభ్యో రుద్రగీతంచ వర్ణ్యతే.] ౨౪. ప్రచేతస్సుతపస్యత్సుతత్పిత్రే నారదో ఘృణీ, ప్రాచీనబర్హిషేఽధ్యాత్మం పరోక్షేణాహ పంచభిః. [పురంజనకథావ్యాజాత్పంచవింశేతు నారదః, ఆత్మనో బుద్ధిసంగేన వివిధామాహ సంసృతిమ్, ప్రచేతస్సుతపస్తీవ్రం తప్యమానేషు నారదః, పురంజనకథాకూటం ప్రాహప్రాచీన బర్హిషే] ౨౫. షడ్వింశే మృగయా వ్యాజాత్స్వప్నజాగరణోక్తిభిః, సద్బుద్ధిత్యాగయోగాభ్యాం సంసృతిస్సంప్రపంచ్యతే. ౨౬. సప్తవింశే ప్రియాపుత్రాద్యాసక్త్యా విస్మృతాత్మనః, కాలకన్యాద్యుపాఖ్యానైర్జరారోగాద్యుదీర్యతే. ౨౭. అష్టావింశేతు వైదర్భ్యధ్యానేన స్త్రీవిచింతయా, స్త్రీత్వం ప్రాప్తస్య దైవేన కదాచిన్ముక్తి రుచ్యతే. ౨౮. ఊనత్రింశే పరోక్షార్థవ్యాఖ్యానేనోపసంహృతమ్, స్త్రీసంగతో భవస్త్రీశసంగాన్ముక్తి రుదీర్యతే. ౨౯. ప్రసంగాత్పంచభిః ప్రోక్తం వృత్తం ప్రాచీనబర్హిషః, వర్ణ్యతేచ పునర్ద్వాభ్యాం ప్రస్తుతంచ ప్రచేతసామ్. [తత్ర త్రింశే తపస్తుష్టాద్దేవాల్లబ్ధవరాస్తతః, ఆగత్య వార్క్షీ ముద్వాహ్య రాజ్యం చక్రురితీర్యతే.] 3౦. ఏకత్రింశేసుతే దక్షే ధురం న్యస్య ప్రచేతసః, నారదోక్తేన మార్గేణ గతా ముక్తి మితీర్యతే. 3౧.

పంచమస్కంధే

తత్ర తు ప్రథమేఽధ్యాయే జ్ఞానినో రాజ్యనిర్వృతిః, పునశ్చ జ్ఞాననిష్ఠేతి ప్రియవ్రతకథాద్భుతాః, వంశం ప్రియవ్రతస్యాపి నిబోధ. నృపసత్తమ, యోనారదాదాత్మవిద్యామధిగమ్య పునర్మహీమ్, భుక్త్వావిభజ్య పుత్రేభ్య ఐశ్వర్యం సమగాత్పదం. ౧. ద్వితీయే ప్రోక్తమాగ్నీధ్రచరితం సైత్రిణసంమతం, పత్న్యాంహి పూర్వచిత్త్యాం యో నాభిముఖ్యానజీజనత్. అస్మిన్ వంశే ప్రసిద్ధోఽయ మాగ్నీధ్ర సైత్రిణపుంగవః, విహసన్నివ తస్యేదం చరితం మునిరబ్రవీత్. ౨. తృతీయే చరితం నాభేః పరం మంగల మీర్యతే, యస్యయజ్ఞే ప్రతీతస్సన్ పుత్రోఽభూదృషభో

హరిః. ౩. చతుర్థాది త్రిభిః ప్రోక్తమృషభస్యేహితం మహత్, లోకార్థం యేన
సత్కర్మనైష్కర్మ్యంచ ప్రదర్శితం. చతుర్థే శతపుత్రస్య రాజ్యం తస్యోపవర్ణ్యతే,
యస్య రాజ్యే జనస్సర్వస్సంతోషామృతనిర్వృతః. ౪. పంచమే మోక్షధర్మోపదేశైః
పుత్రానుశాసనం, ఉక్తం పారమహంస్యంచ తస్య ద్వంద్వతితిక్షయా. ౫. షష్ఠేశరీ
నాభిమానస్య దేహత్యాగ క్రమాభిధా, ప్రదహంతం దవాగ్నిం యః పశ్యన్నపి
నపశ్యతి. ౬. అధ్యాయానాం త్రయేణైవ వృషభాఖ్యానమీరితం, అష్టభిర్భర
తాఖ్యాన మితః ప్రస్తూయతే మృతం సప్తమే భరతో రాజ్యే చిరం యజ్ఞైర్హరిం
యజన్, ఆరబ్ధకర్మనిర్వాణో హరిక్షేత్రేఽభజద్ధరిం ౮. అష్టమే భజతో విఘ్నం తస్య
కర్మాంతరాయతః, ఏణరక్షా ప్రసక్తస్య జాతమేణత్వమీర్యతే [కృపయాపికృతస్సంగః
పతనాయైవ యోగినః; ఇతి ప్రదర్శయన్నాహ భరతస్యైణపోషణం.] ౪. పితుఃప్రాప్తాత్మ
విజ్ఞానో భరతోమృగతాంగతః, ప్రారబ్ధకర్మవేగేన తదంతేజడవిప్రతామ్. [నవమేజడవి
ప్రత్వేతస్య రాగాద్యభావతః, భద్రకాళీపశుత్వేఽపి నిర్వికారత్వమీర్యతే.] ౯. దశమే
క్షిపతా రాజ్ఞా శిబికాంసాధ్వంవహన్ మునిః, స్వదుర్వాదానువాదేన విజ్ఞాయాశు ప్రసా
దితః ఏవంభూతావికారిత్వమజ్ఞసర్వజ్ఞయోస్సమం, ఇతి సర్వజ్ఞతాసిద్ధ్యై రహూగణాక
థేరణం ౧౦ ఏకాదశేఽథ సంపృష్టో రహూగణమహీభృతా, ఉపాదిశత్పరం జ్ఞానం
సయోగీతి నిగద్యతే. ౧౧. ద్వాదశే పునరాపృష్ట స్సందేహేన మహీభృతా, సయోగీ
సర్వసందేహానపానుదదితీర్యతే ౧౨. త్రయోదశే విరక్త్యాయ వృథా తత్త్వ నిరూ
పణం, ఇతివైరాగ్యదార్ఢ్యాయ భవాటవ్యుపవర్ణ్యతే. ౧౩. చతుర్దశే భవారణ్య
రూపకృత్యాకృతిఃకృతా, ప్రస్తుతే దస్యుగోమాయుమశకాద్యర్థకల్పనైః. ౧౪. ఏవ
మష్టభిరధ్యాయై ర్భరతస్యోక్తమీహితమ్, తతః పంచదశే తస్యకీర్త్యంతే వంశజా
నృపాః ౧౫. పూర్వోక్తద్వీపసింధ్వాదిమానచిహ్నస్వరూపతః, స్పష్టంప్రవక్తు
మారబ్ధా పంచాధ్యాయీహ్యతఃపరమ్. షోడశేఽథ స్తథాచోర్ధ్వంపరితస్సన్నివేశతః,
మేరోః స్థితిర్మహీకంజకర్ణికా చోపవర్ణ్యతే. ప్రియవ్రతచరిత్రోక్తా సప్తద్వీపాదికల్ప
నా, తద్విశేషవిజిజ్ఞాసుః కథాంతే పరిపృచ్ఛతి] ౧౬. తతస్సప్తదశే గంగాగమనం తచ్చ
తుర్దిశమ్, ఇలావృతే చ రుద్రేణ సంకర్షణనిషేవనమ్. ౧౭. అష్టాదశే తతో మేరోః
పూర్వాదిక్రమతస్త్రిషు, త్రిషుచోత్తరవర్షేషు సేవ్యసేవకవర్ణనమ్. ౧౮. ఊన
వింశే కింపురుషే భారతే చోపవర్ణ్యతే, సేవ్యసేవకభావశ్చ భారతశ్రైష్ఠ్యమేవచ. ౧౯.
వింశే ప్లక్షాదిషడ్ద్వీపస్థితిమాహ సహార్ణవైః, లోకాలోకస్థితిం చాంతర్బహిర్భాగాది
మానతః. ౨౦. ఏవ మధ్యాయవింశత్యా భూమర్యాదా నిరూపితా, అతః పరం
ద్యుమర్యాదాపాలనం త్రిభిరుచ్యతే. [ఏకవింశే రవేః కాలచక్రేణ భ్రమతోఽన్వ

హమ్. స్వగత్యా రాశిసంచారై ర్లోకయాత్రా నిరూప్యతే.] ౨౧. ద్వావింశే సోమశుక్రాదేస్స్థానమాహోత్తరోత్తరం, తత్తద్గత్యనుసారేణత్విష్టానిష్టేతథానృణాం. ౨౨. త్రయోవింశే ధ్రువస్థానం జ్యోతిశ్చక్రాశ్రయం తతః, శింశుమారస్వరూపేణ హరేశ్చ స్థితి రుచ్యతే ౨౩. ఏవం త్రిభి ర్ద్యుమర్యాదా పాలనం వర్ణితం తథా, అధోభువన మర్యాదా పాలనం త్రిభి రుచ్యతే. చతుర్వింశే రవే రర్వాక్స్వర్భాన్వాది స్థితిః క్రమాత్, అతలాదిబిలస్వర్గమర్యాదాస్సప్తవర్ణితాః. ౨౪. పంచవింశేతతోఽధస్తాదాహ శేషస్య సంస్థితిమ్, సంజహీర్షోరిదం కాలే యత్ర రుద్రసముద్భవః. ౨౫. షడ్వింశే తు తతోఽధస్తాన్నరకస్థితి రుచ్యతే, పాపినో యత్రదహ్యంతే యమదూతైర్యథా యథమ్. ౨౬.

షష్ఠస్కంధే.

తత్రాదౌ ప్రథమే విష్ణోర్దూతైః పాతకిమోచనం, తత్పాపఖ్యాపనాయోక్తం యామైర్ధర్మాదిలక్షణం. ౧. ద్వితీయే వైష్ణవై ర్యామ్యాన్నామమాహాత్మ్యమద్భుతం, శ్రావయిత్వా ద్విజో విష్ణోర్లోకంనీత ఇతీర్యతే. ౨. తృతీయే తు యమేనాపి వైష్ణవోత్కర్షవర్ణనైః, సాంత్వయిత్వా స్వదూతాస్తే వైష్ణవైః కింకరీకృతాః. ౩. చతుర్థాదిత్రిభి ర్విశ్వరూపజన్మవివక్షయా, ప్రచేతస్సుతదక్షస్య వంశస్తావత్ప్రతన్యతే. ౪. పంచమేనారదేనాథ వాచఃకూటైస్తు నాశితాః, సుతానాకర్ణ్య దక్షోఽముం శశాపేతి నిరూప్యతే ౫. షష్ఠే దక్షేణ సృష్టాయాం కన్యాషష్ట్యాం ప్రకీర్తితాః, పృథగ్వంశా యతో జాతో విశ్వరూపోఽదితేస్సుతాత్. ౬. సప్తమే విశ్వరూపోఽసౌ పౌరోహిత్యే వృతస్సురైః, గురుణాసంపరిత్యక్తైః పౌరోహిత్యమథాకరోత్. ౭. అష్టమే విశ్వరూపస్తు వర్మనారాయణాత్మకం, ఇంద్రాయ ప్రాహ యేనేంద్రో గుప్తోదైత్యానథాజయత్. ౮. నవమే విశ్వరూపేతు హతేశక్రేణకోపతః, త్వష్ట్రాచోత్పాదితేవృత్రేభీతైర్దేవైర్హరి స్తుతః ౯. దశమే కేశవాదిష్టో దధ్యఙ్జస్థిజవజ్రభృత్, ఇంద్రోఽయుధ్యత వృత్రేణ సోఽప్యసేన వినిర్జితః. ౧౦. ఏకాదశేతు వృత్రస్య యుధ్యమానస్య వజ్రిణా, భక్తిజ్ఞానబలోదర్కాశ్చిత్రా వాచ సువర్ణితాః. ౧౧. ద్వాదశేతివిషణ్ణేన స్వయముత్సాహితేనతు, మహేంద్రేణ మహాయుద్ధే వృత్రస్య వధ ఈర్యతే ౧౨. త్రయోదశే తు వృత్రస్య బ్రహ్మహత్యామహాభయాత్, చిరం నష్టోఽవిత శ్శక్రో విష్ణునేతి నిరూప్యతే ౧౩. వృత్రస్యజ్ఞానభక్త్యాదిశ్రుత్వా పృష్టః పరీక్షితా, శ్రోతుమాహ చతుర్భిస్తత్ప్రాగ్జన్మ చరితాన్యతః. చతుర్దశే తు సహసా కృచ్ఛ్రలబ్ధసుతే మృతే, చిత్రకేతో రతిస్నేహాదతిశోకో నిరూప్యతే. ౧౪. తతః పంచదశే చిత్రకేతోశ్శోకాపనోదనం, కృతం తత్త్వోపదేశేన నారదేనాంగిరో యుజా.

౧౫. షోడశే తత్సుతోక్త్యైవవిశోకీకృత్య తం నృపం, ఆదిదేశ మహావిద్యాం నారదశ్శేషతోషిణీం. ౧౬. తతస్సప్తదశే యోగమహర్ధిం ప్రాప్య ఖేచరః, విహస్యగిరిశం శాపాదుమాయావృత్రతాం గతః. ౧౭. త్వష్టుర్వంశ మనుక్రమ్య సప్రసంగం యథాక్రమం, ఆదిత్యానా మథాన్యేషాం వంశానాహ మునీశ్వరః. (అదితేః పంచమాదీనాం పుత్రాణా మన్వయోక్తితః, అష్టాదశే దితేర్గర్భే శక్రేణ మరుతాం భిదా.) ౧౮. ఊనవింశేఽత్ర యత్ప్రోక్తం కశ్యపేన దితే ర్వ్రతం, తదేవం వివృతం లోకహితాయ పరితోషణం. ౧౯.

సప్తమస్కంధే.

తత్రతు ప్రథమేఽధ్యాయే హిరణ్యకశిపో స్సుతేః విష్ణుభక్తే విరోధస్తువిప్రశాపజ ఈర్యతే. ౧. ద్వితీయే విష్ణురోషేణ లోకంవిప్లావ్య దానవైః, తద్గతభ్రాతృపుత్రాదీనితిహాసై రసాంత్వయత్ ౨. తృతీయే తస్య తపసాతప్తం వీక్ష్య జగద్విధిః, ఆగత్యవిస్మితస్తేనసంస్తుత స్సవరానదాత్. ౩. చతుర్థేతు వరాన్ లబ్ధ్వా విజిత్యాఖిలలోకపాన్, విష్ణుద్వేషేణ తాన్ సర్వాన్ దైత్యేంద్ర స్సమపీడయత్. ౪. పంచమే గురుతోఽధీతం త్యక్త్వా విష్ణుస్తుతౌ రతం, ఘాతయన్ విషసర్పాద్యైస్సుతం దైత్యోనచాశకత్. ౫. షష్ఠే గురౌ గృహావ్యగ్రే ప్రహ్లాదో దైత్యబాలకాన్, అనుకంప్యపరం తత్త్వం నారదోక్తముపాదిశత్. ౬ సప్తమే మాతృగర్భస్థేనస్వస్మిన్నారదభాషితమ్, ప్రహ్లాదో వర్ణయామాస శిష్యప్రత్యయసిద్ధయే. [అశ్రావి నారదాదేతన్మయా గర్భ ఇతీరితుమ్, తత్ప్రస్తావకథా మాహ షడ్భిష్షోడశభి స్సుధీః.] ౭. అష్టమేఽతిరుషా సూనుం నిఘ్నన్ దైత్యో హతస్స్వయమ్, ఆవిర్భూయ నృసింహేన సచ బ్రహ్మాదిభి స్స్తుతః. అంతఃకృపాసుధాపూర్ణో బహిఃక్రోధో నృకేసరీ, దైత్యేంద్ర మరిభావేన భజంతం స్వమఖాదయత్. ౮. నవమే బ్రహ్మణా భీత్యా చోదితోఽసురబాలకః, కోపం ప్రశమయన్నస్తౌన్నృసింహ మతిభీషణమ్. ౯. దశమే త్వనుగృహ్యాముం భక్త మంతర్హితే హరౌ, ప్రసంగాద్ధరిణా రుద్రే కృతోఽనుగ్రహ ఈర్యతే. ౧౦. తదేవం దశభి ర్జ్ఞానభక్తియోగా వుదీరితౌ, అథ పంచభిరధ్యాయైః కర్మయోగోఽనువర్ణ్యతే. [ఏకాదశే నృణాం ధర్మా స్సాధారణ్యేన వర్ణితాః, విశేషేణ చ వర్ణానాం ముఖ్యాముఖ్యాశ్చ యోషితాం.]౧౧. ద్వాదశే వర్ణ్యతే ధర్మో బ్రహ్మచారివనస్థయోః, చతుర్ణా మాశ్రమాణాం చ సాధారణ్యేన కశ్చన. ౧౨. త్రయోదశే యతేర్ధర్మస్సాధకస్యోచ్యతే మహాన్, అవధూతేతిహాసేన సిద్ధావస్థాచ వర్ణ్యతే. ౧౩. చతుర్దశే గృహస్థస్య పరమో ధర్మ ఈర్యతే, దేశకాలాదిభేదేన పుంస శ్శ్రేయో విశేషకృత్. ౧౪. తతః పంచదశే సర్వవర్ణాశ్రమనిబంధనమ్, సారతస్సంగ్రహేణాథవర్ణ్యతే మోక్షలక్షణమ్. ౧౫.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీ గణేశాయ నమః.

శ్రీ రుక్మిణీసత్యభామాసమేత శ్రీకృష్ణాయ పరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీమద్భాగవతం, సవ్యాఖ్యానమ్,

ద్వితీయః స్కన్ధః.

శ్రీశుకః ఉవాచః—

వరీయానేష తే ప్రశ్నః కృతో లోకహితో నృప, ఆత్మవిత్సంమతః పుంసాం శ్రోతవ్యాదిషు యః పరః. ౧. శ్రోతవ్యాదీని రాజేంద్ర నృణాం సంతి సహస్రశః, అపశ్యతామాత్మతత్త్వం గృహేషు గృహమేధినామ్. ౨. నిద్రయా హ్రియతే నక్తం

శ్లో. ద్వితీయే తు దశాధ్యాయైః శ్రీభాగవతమాదితః,
ఉద్దేశలక్షణోక్తిభ్యాం సంక్షేపేణోపవర్ణ్యతే.
తత్ర తు ప్రథమేఽధ్యాయే కీర్తనశ్రవణాదిభిః,
స్థవిష్ఠే భగవద్రూపే మనసో ధారణోచ్యతే.
యన్నామకీర్తనం దానతపోయోగాది సత్ఫలమ్,
తం నిత్యం పరమానందం హరిం నరమనుస్మరేత్.
ఉక్తః పూర్వముపోద్ఘాతః ప్రసంగేన శుకాగమః,
రాజ్ఞా పృష్టం నృణాం కృత్యమథాహ శుకసన్మునిః.

రాజ్ఞః ప్రశ్నమభినందతి—వరీయానితి, తే త్వయా. పుంసాం శ్రోతవ్యాదిషు మధ్యే యః పరః శ్రేష్ఠః, తద్గోచర ప్రశ్నః కృతః ఏష ఏవ వరీయాన్. యతో లోకహిత మేతత్ - మోక్షహేతుత్వాత్. ఆత్మవిదాం బ్రహ్మవిదాం ముక్తానాం సమ్మతో యతః. ౧. తత్ర తావత్స్వాభావిక క్రియాణాం అనర్థ హేతుత్వం వదన్ బ్రూహి. యద్వా విపర్యయమిత్యస్యోత్తరమాహ త్రిభిః- శ్రోతవ్యాదీనీతి, గృహేషు ఆసక్తానాం- అత ఏవ గృహమేధినాం తద్గతపంచసూనాపరాణాం. మేధీతి హింసార్థకః. ౨. తతశ్చ వృథైవాయుర్వ్యయో భవతీత్యాహ—నిద్రయేతి. నక్తం రాత్రౌ యద్వా

చం. వరీయాన్ సర్వోత్కృష్టః, శ్రోతవ్యాదిషు శ్రోతవ్యకీర్తనీయస్మరణీయాదిషు. పరః ఉత్కృష్టః, తే కృతః. త్వయా కృత ఇత్యర్థః. ౧. ఆత్మతత్త్వం బ్రహ్మతత్త్వం. శ్రోతవ్యాదీని సహస్రశస్సంతి తాని శ్రోతవ్యాదిషు పరాణి న భవంతి. భగవత్కథాదీనామేవ శ్రోతవ్యాదిషు పరత్వాత్.

వ్యవాయేన నవం నయః, దివా చార్థేహయా రాజన్కుటుంబభరణేన చ. ౩. దేహా పత్యకళత్రాదిష్వాత్మసైన్యేష్వసత్స్వపి, తేషాం ప్రమత్తో నిధనం పశ్యన్నపి న పశ్యతి. ౪. తస్మాద్భారత సర్వాత్మా భగవాన్ హరిరీశ్వరః, శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్యశ్చ స్మర్తవ్యశ్చేచ్ఛతాఽభయమ్. ౫. ఏతావాన్ సాంఖ్యయోగాభ్యాం స్వధర్మపరినిష్ఠయా, జన్మలాభః పరః పుంసామంతే నారాయణస్మృతిః. ౬. ప్రాయేణ మునయో రాజన్నివృత్తా విధిని

యః ఆయుః. తన్నిద్రయా వ్యవాయేన రత్యా వా హ్రియతే. దివా అహ్ని. యద్వయః. తత్. అర్థేహయా అర్థార్థముద్యమేన. సిద్ధేఽర్థే కుటుంబభరణేన చ. చకారావనుక్తసముచ్చయార్థౌ. ౩. నను నశ్వరకుటుంబాద్యర్థం కథమాయుర్వ్యయం కుర్యాత్? తత్రాహ—దేహేతి. దేహాదిషు. ఆత్మనః సైన్యేషు పరికరేషు. అసత్సు మిథ్యాభూతేష్వపి. ప్రమత్తః ప్రసక్తః. తేషాం పిత్రాదిదృష్టాంతేన నాశం పశ్యన్నపి నానుసంధత్తే. ౪. ఏవంవిపర్యయప్రశ్నస్యోత్తరముక్త్వా శ్రోతవ్యాదిప్రశ్నస్యోత్తరమాహ — తస్మాదితి. హే భారత భరతవంశ్య. సర్వాత్మేతి శ్రేష్ఠత్వమాహ. భగవానితి. సౌందర్యం. ఈశ్వర ఇత్యావశ్యకత్వం. హరిరితి బంధహారిత్వం. అభయం అపునర్భవం మోక్షం. ౫. అతః పరం అన్యచ్ఛ్రేయో నాస్తీత్యాహ — ఏతావానితి. ఏతావానేవ జన్మనో లాభః ఫలం. తమాహ — నారాయణస్మృతిరితి. సాంఖ్యాదిభిస్సాధ్య ఇతి తేషాం స్వాతంత్ర్యేణ లాభత్వం వారయతి. సాంఖ్యం ఆత్మానాత్మవివేకః. యోగః అష్టాంగః. స్వధర్మః విహితానుష్ఠానం. తైః అంతే తత్స్మృతిః పరో లాభః. న తన్మహిమా వక్తుం శక్యత ఇతి భావః. అత్ర సదాచారం ప్రమాణయతి—ప్రాయేణేతి. విధినిషేధతః విధినిషేధాభ్యాం నివృత్తాః. అత్ర

ఆత్మనోఽన్యేషు ఆత్మవ్యతిరిక్తేషు. అసత్స్వపి దేహాః స్వదేహాః అపత్యాని పుత్రాదయః కళత్రాదీని జాయాదీని. తేషు నిధనం నాశం. స్వయం పశ్యన్ న పశ్యతి నాశోత్తరక్షణాదిషు విషయప్రావణ్యబలాత్ న పశ్యతి. అపితు నాశం విస్మృత్య దేహాదీన్యనిత్యాన్యపి నిత్యత్వేన జానాతి. ౪. తస్మాత్ దేహాపత్యకళత్రాదీనామనిత్యత్వాత్. సర్వాత్మా సర్వాంతర్యామీ. భగవాన్ షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నః. ఈశ్వరో నిఖిలజగన్నియంతా. హరిరాశ్రితపాపహరః. శాస్త్రముఖాదాచార్యముఖాద్వా శ్రోతవ్యః. తత్కల్యాణగుణగణప్రకాశకనామోచ్చారణాదినా కీర్తితవ్యః. స్వస్య దేహప్రదానప్రభృతి సర్వవిధోపకారకత్వతయా చ స్మర్తవ్యః. ౫. సంఖ్యా దేహవిలక్షణాత్మజ్ఞానం, తయా గమ్యత ఇతి సాంఖ్యం, శ్రీగీతాశాస్త్రే ప్రథమషట్కే ప్రతిపాద్యం. ఆత్మతత్త్వావలోకనం యోగః. ద్వితీయషట్కప్రతిపాద్యో భక్తియోగః. తాభ్యాం స్వధర్మపరినిష్ఠయా షట్కద్వయప్రతిపాద్యయోగద్వయాంగభూతయా. స్వధర్మః స్వస్య అవశ్యానుష్ఠేయో వర్ణాశ్రమధర్మః. అమానిత్వాదంభిత్వమిత్యాదినా తృతీయషట్కే ప్రతిపాద్యమానః అమానిత్వాదిధర్మః. తత్ర పరినిష్ఠా పునస్తత్పరిత్యాగాభావబుద్ధిః. తయా చ అంతే నారాయణస్మృతిః షట్కత్రయప్రతిపాద్యసాంఖ్యభక్తియోగబలేన శరీరవియోగకాలే నారాయణస్మృతిర్భవతీతి యత్ పుంసామేతావాన్ పరో జన్మలాభః. కర్మభూమౌ మనుష్యాదిశరీరపరిగ్రహస్య పరో లాభః పురుషార్థః నైతదపేక్షయా క్రియమాణస్య అనుష్ఠేయాంతరమస్తీతి భావః. ౬. నైర్గుణ్యస్థాః సత్త్వరజస్తమోరూపగుణత్రయరహితాః శుద్ధసత్త్వప్రధానాః. అత ఏవ విధినిషేధతః నివృత్తాః శాస్త్రీయవిధినిషేధయోరపరవశాః. శాస్త్రీయవి

షేధతః, నైర్గుణ్యస్థా రమంతే స్మ గుణానుకథనే హరేః. ౭. ఇదం భాగవతం నామ పురాణం బ్రహ్మసంమితమ్, అధీతవాన్ ద్వాపరాదౌ పితుర్ద్వైపాయనాదహమ్. ౮. పరినిష్ఠితోఽపి నైర్గుణ్య ఉత్తమశ్లోకలీలయా, గృహీతచేతా రాజర్షే ఆఖ్యానం యదధీతవాన్. ౯. తదహం తేఽభిధాస్యామి మహాపౌరుషికో భవాన్, యత్ర శ్రద్దధతామాశు స్యాన్ముకుందే మతిస్సతీ. ౧౦. ఏతన్నిర్విద్యమానానామిచ్ఛతామకుతోభయమ్, యోగినాం నృప నిర్ణీతం హరేర్నామానుకీర్తనమ్. ౧౧. కిం ప్రమత్తస్య బహుభిః పరోక్షైర్హాయనైరిహ, వరం ముహూర్తం విదితం ఘటతే శ్రేయసే యతః. ౧౨.

వర్ణాధిక్యమార్షం. నైర్గుణ్యే బ్రహ్మణిస్థితా అపి. స్మ ప్రసిద్ధౌ. నను కిమిదం అపూర్వం కథయసి? సత్యం ఉదితపూర్వమేవేదమిత్యాహ—ఇదమితి. ఇదం భగవతోక్తం తస్మాన్మైకప్రధానం. పురాణం బ్రహ్మసంమితం సర్వవేదతుల్యం. యద్వా—బ్రహ్మసత్యం సమ్యక్ మితం యేన. కుతస్త్వయా ప్రాప్తం? తత్రాహ—అధీతవానితి. కదా? ద్వాపరాదౌ ద్వాపరః ఆదిర్యస్య కాలస్య తస్మిన్ ద్వాపరాంత ఇత్యర్థః. శంతనుసమకాలే వ్యాసావతారాత్. ౮. నను సిద్ధస్య కుతోఽధ్యయనే ప్రవృత్తిః? తత్రాహ—పరినిష్ఠ ఇతి. గృహీతచేతాః ఆకృష్టచిత్తః. ౯. తదితి. మహాపురుషో విష్ణుః తదీయః మహాపౌరుషికః. యత్ర యస్మిన్ శ్రద్ధధతాం శ్రద్ధాం కుర్వతాం సతీ అహైతుకీ. ౧౦. సాధకానాం సిద్ధానాం చ నాతః పరమన్యచ్ఛ్రేయోఽస్తీత్యాహ—ఏతదితి. ఇచ్ఛతాం సకామానాం తత్ఫలసాధనమేతదేవ. నిర్విద్యమానానాం ముముక్షూణాం మోక్షసాధనమేతదేవ. యోగినాం జ్ఞానినాం అకుతోభయం కుతశ్చిదపి భయరహితం ఫలం చైతదేవ నిర్ణీతం. నాత్ర ప్రమాణం వక్తవ్యమిత్యర్థః. ౧౧. అల్పమేవాయురవశిష్టం కిమహం సాధయేయం? ఇతి మా శుచ ఇత్యాహ—త్రిభిః. కిమితి. పరోక్షైః అలక్షితైః హాయనైః వర్షైః కిం విదితం ప్రాయాతీతి విదితం. జ్ఞాతం యతః యేన జ్ఞానేన ఘటతే యత్నం కరోతి. ౧౨. ఖట్వాంగ ఇతి. ఖట్వాంగోఽపి దేవపక్షే స్థిత్వా దైత్యానజయత్.

ధినిషేధపరవశత్వం హి త్రిగుణప్రధానానామేవ. శ్లో. "త్రైగుణ్యవిషయా వేదా" ఇతి శ్రీగీతాచార్యోక్తేః. తాదృశాస్సమునయః యోగినః సనకసనందనాదయః. తేఽపి హరేః గుణానుకథనే రమంతే స్మ. శాస్త్రీయసర్వధర్మాతిక్రమేఽపి భగవత్కల్యాణగుణవశీకృతచిత్తాస్సంతః కల్యాణగుణామృతరసాస్వాదజనితపరమానందానుభవేనైవ సదా తృప్తాః సర్వానపి విషయాన్ సుఖేః పరిత్యజ్యైవ వర్తంతే. అతో భగవత్కల్యాణగుణానుభవ ఏవ పరో లాభ ఇతి భావః. ౭. నైర్గుణ్యే పరినిష్ఠోఽపి సనకాదివత్ త్రిగుణాతీతే భగవత్యత్యంతనిష్ఠామాపన్నోఽపి. సనకాదివదేవ ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతో నారాయణస్య లీలయా రామకృష్ణాద్యవతారేషు కృతయా లీలయా గృహీతచేతాస్సన్నహమధీతవాన్. ౯. నిర్విద్యమానానాం దేహగేహాదిషు హేయతాబుద్ధియుక్తానాం. నిర్ణీతం సాధనత్వేన నిర్ణీతం. ౧౧. ప్రమత్తస్య స్వాత్మత్రాణమజానతః. బహుభిః పరోక్షైః హాయనైః. ఆయుస్స్రవతి భిన్నఘటాదివాంభ ఇతి న్యాయేన అతిసూక్ష్మత్వాత్ కలాకాష్ఠాదిరూపేణ అప్రత్యక్షవదేవ స్వయం గచ్ఛద్భిః బ్రహ్మానుభవరహితైః బహుభిరపి వత్సరైః కిం ప్రయోజనం? బ్రహ్మవేదనం వినా యబహుకాలం శరీరావస్థానేఽపి న కించిదపి ప్రయోజనం. కింతర్హి ప్రయోజనం? అత ఆహ—వరమితి. ముహూర్తమపి విదితం ముహూర్తకాలే విదితమపి బ్రహ్మతత్త్వం యతః శ్రేయసే పరమపురుషార్థప్రసిద్ధయే ఘటతే. అతస్తన్ముహూర్తమపి బహుహూర్తాదిరూపేణాల్పమపి పర

ఖట్వాంగో నామ రాజర్షిర్జ్ఞాత్వేయత్తామిహాయుషః, ముహూర్తాత్సర్వముత్సృజ్య గతవానభయం హరిమ్. ౧౩. తవ త్వేతర్హి కౌరవ్య సప్తాహం జీవితావధిః, ఉపకల్పయ తత్సర్వం యత్తావత్సాంపరాయికమ్. ౧౪. అంతకాలే తు పురుష ఆగతే గతసాధ్వసః, ఛింద్యాదసంగశస్త్రేణ స్పృహాం దేహే చ యేఽను తం. ౧౫. గృహాత్ప్రవ్రజితో ధీరః పుణ్యతీర్థజలాప్లుతః, శుచౌ వివిక్త ఆసీనో విధివత్కల్పితాసనే. ౧౬. అభ్యసేన్మనసా శుద్ధం త్రివృద్బ్రహ్మాక్షరం పరమ్, మనో యచ్ఛేజ్జితశ్వాసో బ్రహ్మబీజమనుస్మరన్. ౧౭. నియచ్ఛేద్విషయేభ్యోఽక్షాన్మనసా బుద్ధిసారథిః, మనః

తైః ప్రసన్నైర్దేవైర్వరం వృణీష్వేత్యుక్తే తేనోక్తం ప్రథమం మమాయుః కథ్యతామితి? తతో దేవైరుక్తం—ముహూర్తమాత్రమస్తీతి. తతోఽతిశీఘ్రం విమానేన భువమాగత్య హరిం శరణం గత ఇతి. ౧౩. తవేతి. తవ తు ఏతర్హ్యపి ఇదానీమపి. తావదితి తావతా కాలేన సాంపరాయికం పారలౌకికం సాధనముపకల్పయ సంపాదయ. ౧౪. తత్ర వైరాగ్యం తావదాహ—అంతకాల ఇతి, గతసాధ్వసః మృత్యుభయశూన్యః. అసంగః అనాసక్తిః. తేన శస్త్రేణ స్పృహాం సుఖేచ్ఛాం. తం దేహమను. యే పుత్రకళత్రాదయః తేష్వపి స్పృహాం ఛింద్యాత్. ౧౫. గృహాదితి. గృహాత్ప్రవ్రజితః గృహాదికం విహాయ నిర్గతః. గృహే స్థితస్య పునరాసక్తిసంభవాత్. తత్రాష్టాంగయోగమాహ—ధీర ఇతి బ్రహ్మచర్యాదినియమోపలక్షణం. పుణ్యతీర్థేతి స్నానాదినియమోపలక్షణం. ఆసనమాహ—శుచావితి. వివిక్తే ఏకాంతే విధివత్కుశాజినచేలైః క్రమేణ నిర్మితే. ౧౬. జపగర్భం ప్రాణాయామం వక్తుం జప్యమాహ—అభ్యసేదితి. త్రివృత్ త్రిభిరకారాదిభిర్వృత్తం గ్రథితం బ్రహ్మాక్షరం ప్రణవం మనసా అభ్యసేత్ ఆవర్తయేత్. మనసా ఇంద్రియ ప్రత్యాహారం వక్తుం ప్రాణాయామేన మనోనియమనమాహ—మనో యచ్ఛేద్బ్రహ్మబీజం ప్రణవం అనుస్మరన్నేవ జితశ్వాసస్సన్. ౧౭. ప్రత్యాహారమాహ—నియచ్ఛేదితి. నియచ్ఛేత్ అక్షాని ఇంద్రియాణి నిశ్చయాత్మికా బుద్ధిస్సారథిర్యస్యసః.

బ్రహ్మజ్ఞానవైధుర్యేణ గతేభ్యః అగణితకోటిసంవత్సరేభ్యోఽపి శ్రేష్ఠమిత్యర్థః. ౧౨. ఇయత్తాం ఏతావానితి పరిచ్ఛేదం. ముహూర్తాత్ ఘటికాద్వయపరిమితాత్ కాలాత్. అభయం సర్వసాంసారికభయనివారణం. హరిం గతవాన్ తత్సాయుజ్యం ప్రాపేత్యర్థః. ౧౩. గృహాత్ప్రవ్రజితః గేహాదికం విహాయ సన్న్యస్తః. పుణ్యం స్వోద్దేశస్థానం ప్రతి గతః. ధీరః దారపుత్రాదిత్యాగప్రయుక్తచింతారహితః. పుణ్యతీర్థే గంగానిజలే పరిప్లుతః. విధివద్యథాశాస్త్రం కల్పితాసనవతి. శుచౌ పవిత్రే. వివిక్తే విజనే దేశే ఆసీనస్సన్. ౧౬. మనసా విషయవిరక్తేన చిత్తేన. శుద్ధం స్వతఃపవిత్రత్వే సతి నిఖిలజగత్పవిత్రీకరణసమర్థం, అక్షరం నిత్యం. పరం బ్రహ్మ పరబ్రహ్మప్రకాశకత్వాత్ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం. త్రివృదకారోకారమకారాత్మకం ప్రణవమభ్యసేత్. జప్యాదిత్యర్థః. జితశ్వాసః రేచకపూరకకుంభకైః ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసరూపం వాయుం జితవాన్. బ్రహ్మబీజం నిఖిలవేదతరోర్బీజభూతం ప్రణవమనుస్మరన్ ప్రథమం మనో యచ్ఛేత్ నిశ్చలం కుర్యాత్. ౧౭. తతో బుద్ధిసారథిః విషయవీథీషు యథేచ్ఛం ప్రవర్తమానేంద్రియాశ్వయుక్తం ఆత్మనా రథికేనారూఢం శరీరరథం స్వవశే కుర్వతా బుద్ధిరూపసారథినా సాధనేన సహితో జీవః రథికః విషయేభ్యః ఇంద్రియాశ్వసంచారమార్గరూపేభ్యః శబ్దాదివిషయేభ్యః అక్షాన్ హయరూపాణీంద్రియాణి నియచ్ఛేత్ నిగృహ్ణీయా

కర్మభిరాక్షిప్తం శుభార్థే ధారయేద్ధియా. ౧౮. తత్రైకావయవం ధ్యాయేదవ్యుచ్ఛిన్నేన చేతసా, మనో నిర్విషయం యుక్త్వా తతః కించన న స్మరేత్. ౧౯. పదం తత్పరమం విష్ణోర్మనో యత్ర ప్రసీదతి, రజస్తమోభ్యామాక్షిప్తం విమూఢం మన ఆత్మనః. ౨౦. యచ్ఛేద్ధారణయా ధీరో హంతి యా తత్కృతం మలమ్, యస్యాం సంధార్యమాణాయాం యోగినో భక్తిలక్షణః, ఆశు సంపద్యతే యోగ ఆశ్రయం భద్రమీక్షతః. ౨౧.

రాజోవాచ.—

యథా సంధార్యతే బ్రహ్మన్ ధారణా యత్ర సంమతా, యాదృశీ వా హరే

ధారణామాహ— మన ఇతి. పునశ్చ కర్మభిః తద్వాసనాభిరాక్షిప్తం ఆకృష్టం శుభార్థే భగవద్రూపే. ౧౮. ఏవం నియమితస్య మనసః క్వత్ర సంచారస్సంపాదనీయ ఇత్యత్రాహ ధ్యానమాహ— తత్రేతి. ఏవమేకం పాదాద్యవయవం అవ్యుచ్ఛిన్నేన సమగ్రరూపాదవిముక్తేన. ఆత్మవిశేషే సామాన్యతః చిత్తస్థిరీకరణం ధారణా. అవయవవిభావనయా తద్దార్ఢ్యం ధ్యానమితి భేదః. తత్ర చ మనోవృత్త్యేవలయస్సమాధిరితి వివేకః. సమాధిమాహ— మన ఇతి. నిర్విషయం మనో యుక్త్వా సమాధాయ స్థిరీభూతే మనసి స్ఫురత్పరమానందమాత్రాకారం కృత్వేత్యర్థః. ౧౯. పదమితి. ప్రసీదతి ఉపశామ్యతి గుణవశాత్ పునరపి క్షోభే సతి ధారణామేవ స్థిరీకుర్యాదిత్యాహ— రజసా విక్షిప్తం తమసా విమూఢం స్వీయం మనో నిరుంధ్యాత్. ౨౦. యచ్ఛేదితి. తత్కృతం రజస్తమోభ్యాం కృతం యతః యస్యాం క్రియమాణాయాం. భద్రం సుఖాత్మకం విషయం పశ్యతస్తస్యైవ ప్రీతిర్భవతి. ౨౧. యథేతి. యథా యత్ర యా

త్. శ్రు. ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చ. బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ ఇంద్రియాణి హయానాహుర్విషయాంస్తేషు గోచరా”నితి శ్రుత్యర్థోఽత్రానుసంధాతవ్యః. కర్మభిః పుణ్యపాపరూపబహుజన్మానుష్ఠితకర్మవాసనయా. ఆక్షిప్తం బలాత్కృతం. మనః శుభార్థీ పురుషః. ధియా సదసద్వివేచనచతురయా బుద్ధ్యా ధారయేన్నిశ్చలం కుర్యాత్. ౧౮. తత్ర తస్మిన్ మనసి నిగృహీతే సతి అవ్యుచ్ఛిన్నేన నిరంతరసంలగ్నేన చేతసా. ఏకావయవం ముఖ్యహస్తపాదాద్యవయవసహితం. వాసుదేవం ధ్యాయేత్. ఏవం మనో నిర్విషయం విషయేష్వసంచారితం బ్రహ్మణి యుక్త్వా. తతస్తదనంతరం భగవద్వ్యతిరేకేణ కించన న స్మరేత్. ౧౯. రజస్తమోగుణాభ్యామాక్షిప్తం తిరస్కృతం. అత ఏవ విమూఢం మోహసంపాదకం. మనః యత్ప్రసీదతి యస్మిన్ స్మృతే సతి ప్రసన్నం భవతి. తత్ తథా మనః ప్రసాదజనకం. పరమం బ్రహ్మేంద్రాదిభిరపి వంద్యమానం. విష్ణోః పదమేవ భగవచ్చరణారవిందమేవ. నాన్యత్ సంచింతయేద్భగవతశ్చరణారవిందమితి వక్ష్యమాణత్వాత్. అతః ఆత్మనః స్వస్యమనః. ౨౦. యావత్కృతమనేకజన్మార్జితం పాపం హంతి, తావత్ నిఖిలపాపనివృత్తిపర్యంతం, ధీరః విషయజక్షోభరహితః. ధారణయా భక్తిరూపజ్ఞానసంపాదకయా స్మృతిసంతత్యా నియచ్ఛేత్. ధారణయా భక్తిసిద్ధిమేవాహ— యస్యాం ధారణాయాం సంధార్యమాణాయాం సమ్యక్సంపాదితాయాం సత్యాం. భద్రం మాంగళ్యపరమకాష్ఠాభూతం ఆశ్రయం చిత్తస్యాలంబనం. కేయూరమకుటకుండలశ్రీవత్సకౌస్తుభముక్తాదామోదరబంధనపీతాంబరాదిదివ్యపరికరాలంకృతం భగవద్దివ్యమంగళవిగ్రహరూపం పరమప్రాప్యం వస్తు. ఈక్షతః ధ్యానదశాయాం పశ్యతః యోగినః యోగమభ్యస్యతః. పురుషస్య భక్తిలక్షణో యోగః. ఆశు సంపద్యతే తత్కాల ఏవ సిద్ధ్యతి. ౨౧. సమ్మతా పురు

దాశు పురుషస్య మనోమలమ్. ౨౨.

ఋషిరువాచ.—

జితాసనో జితశ్వాసో జితసంగో జితేంద్రియః, స్థూలే భగవతో రూపే మనస్సంధారయేద్ధియా. ౨౩. విషయస్తస్య దేహోఽయం స్థవిష్ఠస్య స్థవీయసామ్, యత్రేదం దృశ్యతే విశ్వం భూతం భవ్యం భవచ్చ సత్. ౨౪. అండకోశే శరీరేఽస్మిన్ సప్తావరణసంయుతే, వైరాజః పురుషో యోఽసౌ భగవాన్ ధారణాశ్రయః. ౨౫. పాతాళమేతస్య హి పాదమూలం పఠంతి పార్ష్ణిప్రపదే రసాతలమ్, మ

దృశీతి చ ఇతికర్తవ్యతావిషయతద్విశేషాణాం ప్రశ్నః. ౨౨. యథేత్యస్యోత్తరం—జితాసనో జితాశ్వాసః జితసంగో జితేంద్రియః ఇతి. ౨౩. విషయమాహ. సార్ధేన—విషయ ఇతి. విశేషో విరాడ్దేహః అతిస్థూలానామతిస్థూలతరః. సదితి కార్యమాత్రం. అస్య చోపలక్షణత్వేన విషయత్వం. ౨౪. వస్తుతస్తు విరాడ్జీవనియంతా భగవానేవ విషయ ఇత్యాహ—అండకోశ ఇతి. అండకోశే అండకోశాంతర్వర్తిని కటాహ ఏవ. పృథివ్యావరణం తతః అప్తేజోవాయ్వాకాశాహంకారమహత్తత్త్వాదీని సప్త. ౨౫. విరాడ్దేహతజ్జీవతదంతర్యామిణామభేదమారోప్యోపాసనం కర్తవ్యమిత్యాశయేనాహ—పాతాళమితి.

ర్థసాధనీభూతభక్తిసాధనత్వేన సమ్మతా. సాధారణా స్మృతిధారా. యథా యేన ప్రకారేణ సంధార్యతే యత్ర సంధార్యతే యస్మిన్నాశ్రయే సంధార్యతే. ధారణా యాదృశీ సతీ పురుషస్య మనోమలమాశు హరేత్. స్థూలే ప్రపంచే నిరంతరసక్తస్య తత్కాలమేవ సర్వేభ్యో విషయేభ్యః పరాఙ్ముఖీకృత్య భగవతస్సూక్ష్మరూపే నివేశితత్వే పూర్వవాసనాబలేన దుర్నిగ్రహత్వాత్ తదనుకూలస్థూలరూపమేవ ప్రథమరూపస్యాలంబనీకర్తవ్యమితి ప్రశ్నః. ౨౨. పరీక్షితః ప్రశ్నస్య తాత్పర్యం జానన్ శ్రీశుకోఽపి తాదృశప్రశ్నానురూపం భగవతః స్థూలరూపమేవ ప్రథమం చిత్తాలంబనసౌకుమార్యాయాహ—జితాసనః ఆసనజయశాలీ. జితశ్వాసః రేచకపూరకకుంభకక్రమేణ వాయునిరోధాభ్యాసశాలీ, జితేంద్రియః నిగృహీతైకాదశేంద్రియః. జితసంగః నిర్జితా బ్రహ్మవిత్సంగః బ్రహ్మవిద్భిరేవ సహవాసం కుర్వాణః. నిర్జితదారపుత్రాదిసంగ ఇతి వా. తాదృశః పురుషః స్థూలే భగవతో రూపే జగదాత్మకే భగవతశ్శరీరే ధియా సహ మనస్సంధారయేత్. ౨౩. భూతం ప్రాక్కల్పాదాగతం, భవ్యం భవిష్యత్కల్పాదిభావి. భవద్వర్తమానకల్పాదౌ విద్యమానం. అస్మిన్నేవకల్పేఽతీతమనాగతం వర్తమానం వా. ఏవం త్రివిధం విశ్వం యత్ర భగవతి దృశ్యతే విరాడ్రూపస్య స్థూలరూరూపే వర్తతే, స్థవీయసాం స్థవిష్ఠస్య. శ్రు. “జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానంతరిక్షాజ్జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్య ఇతి శ్రుత్యనుసారేణ నిఖిలప్రపంచధారకతయా అతిస్థూలస్య తస్య భగవతః ప్రపంచరూపో దేహ ఏవ. తస్య భక్తియోగమారురుక్షోః పురుషస్య యచ్చిత్తం తస్య విషయః. ఆరూఢస్య తు సూక్ష్మరూపమేవ. ౨౪. తాదృశస్థూలరూపవిశిష్టం భగవంతమేవాహ—సప్తావరణసంయుతే సప్తభిర్మహదహంకారసహితైః పృథివ్యాదిపంచభూతాత్మకైః ఆవరణైరంతావరణైః సంయుతే అండకోశే శరీరే విద్యమానో యోఽయం వైరాజః వైరాజనామధేయః పురుషః. నిఖిలలోకధారకతయాఽవస్థితస్య సాక్షాద్భగవతోఽవతారః. స ఏవ ధారణాశ్రయః భక్తిసాధనీభూతధారణాయాః విషయః. తాదృశే భగవతః స్థూలరూపే మనోధారణాయాం సత్యామేవ సూక్ష్మరూపవిషయిణీ భక్తిరుత్పద్యతే ఇతి

హాతలం విశ్వసృజోఽథ గుల్ఫౌ తలాతలంవై పురుషస్య జంఘే. ౨౬. ద్వే జానునీ సుతలం విశ్వమూర్తేరూరుద్వయం వితలం చాతలం చ, మహీతలం తజ్జఘనం మహీపతే నభస్తలం నాభిసరో గృణంతి. ౨౭. ఉరస్స్థలం జ్యోతిరనీకమస్య గ్రీవా మహర్వదనంవైజనోఽస్య, తపో లలాటం విదురాదిపుంసస్సత్యంతుశీర్షాణిసహస్రశీర్ష్ణః. ౨౮. ఇంద్రాదయో బాహవ ఆహురుస్రాఃకర్ణౌ దిశః శ్రోత్రమముష్యశబ్దః, నాసత్యదస్రౌపరమస్యనాసే ఘ్రాణోఽస్యగంధో ముఖమగ్నిరిద్ధః. ౨౯. ద్యౌరక్షిణీ చక్షురభూత్పతంగః పక్ష్మాదివిష్ణోరహనీ ఉభే * స్య, తద్భ్రూవిజృంభః పరమేష్ఠిధిష్ణ్యమాపోఽస్య తాలూరస ఏవజిహ్వా. ౩౦. ఛందాంస్యనంతస్య శిరోగృణంతిదంష్ట్రా యమస్స్నేహకళా ద్విజాని, హాసో జనోన్మాదకరీ చ మాయా దురంతసర్గో యదపాంగమోక్షః. ౩౧. వ్రీడోత్తరోష్ఠోఽధర ఏవ లోభో ధర్మస్తనోఽధర్మపథశ్చ పృష్ఠః, కస్తస్య మేఢ్రం వృషణౌచమిత్రౌ కుక్షిస్సముద్రాగిరయోఽస్థిసంఘాః. ౩౨.

పాతాళం పాదమూలం పాదస్యాధోభాగః. పాతాళాదీనాం తదవయవతా విధీయతే. పాతాళాదీన్యతలాంతాని అధస్థానాదారభ్య సప్తభూవివరాణి. పఠంతి గృణంతీత్యాది ప్రమాణదర్శనం. పార్ష్ణిప్రపదే పాదస్య పశ్చాత్పూర్వభాగౌ. ద్వే ఇతి. ఊరుద్వయం తస్యాధోభాగే వితలం. ఉత్తరభాగే అతలమితి జ్ఞేయం. నభస్తలం భువర్లోకం నాభిరేవ సరః. ౨౮. ఉరస్స్థలమితి. ఉరస్స్థలం జ్యోతిరనీకం జ్యోతిషాం సమూహం స్వర్గం. ౨౯. ఇంద్రాదయఇతి. ఉస్రాః దేవాః తేజోమయశరీరత్వాత్తే బాహవఇత్యాహుః. దిశః అస్మదాదిశ్రోత్రాధిష్ఠాత్ర్యో దేవతాః. కర్ణౌ శ్రోత్రాధిష్ఠానం. శబ్దస్తు శ్రోత్రవిషయః. సత్యస్య శ్రోత్రం ఇంద్రియ. ఏవం నాసికాదిష్వపి. నాసత్యదస్రౌ అశ్వినౌ. నాసేనాసాపుటే. ఇద్ధః దీప్తః. ౨౯. ద్యౌరితి. ద్యౌరంతరిక్షం చంద్రసూర్యాధిష్ఠానభూతత్వాత్ అక్షిణీ నేత్రగోలకే. చక్షురింద్రియం పతంగః సూర్యః. ౩౦. ఛందాంసి ఛందఃప్రధానా వేదాః. శిరో బ్రహ్మరంధ్రం స్నేహకళా పుత్రాదిస్నేహలేశాః. వ్రీడేతి. అధర్మమార్గః తస్య పృష్ఠభాగః కః ప్రజాపతిః. మిత్రౌ మిత్రావరుణౌ. ౩౨. నద్య ఇతి. అనంతవీర్యస్య వయః కాలః తస్య గమ

భావః. ౨౬. ఏతస్య వైరాజపురుషస్య విశ్వసృజః నిఖిలప్రపంచస్రష్టుః. గుల్ఫౌ పాదస్య పార్శ్వద్వయవర్తినౌ స్థూలావయవౌ. జంఘే జాన్వధోభాగవర్తినౌ పాదాదూర్ధ్వభాగవర్తినౌ దండాకారావయవౌ. ౨౮. జ్యోతిరనీకం నక్షత్రలోకం. మహర్లోకం గ్రీవేతి గృణంతి తపోలోకం లలాటం. సత్యం సత్యలోకం. తచ్ఛిరః. ౨౯. సూర్యోఽస్య దక్షిణం చక్షుః. ఏతేన చంద్రో వామచక్షురితి జ్ఞాపితం భవతి. శ్రు. "అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చంద్రసూర్యావి"తి శ్రుతేః. అహనీ రాత్ర్యహనీ. అహశ్శబ్దస్యైకశేషః. పరమేష్ఠిధిష్ణ్యం బ్రహ్మపదం. భ్రూవిజృంభః భ్రూవిక్షేపసమకాలః. తాలూ అధిష్ఠానం. జిహ్వా ఇంద్రియం. ౩౦. స్నేహో భక్ష్యవస్తుగతో రసవిశేషః. తత్సామ్యాత్ సంహార్యగత. కర్మవిశేషోఽత్ర స్నేహశబ్దేనోచ్యతే. తస్య కళాః అవాంతరవిభాగా ఏవ. ఉన్మాదశ్చిత్తవిభ్రమః. జనానామున్మాదకరీ మాయా ప్రకృతిః. శ్రు. "మాయాంతుప్రకృతింవిద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వర"మితి శ్రుతేః. ద్విజాని దంతాః. క్లీబత్వమార్షం. దురంతః అపారః సర్గ ఇతి యత్ సతస్య కటాక్షః. నిఖిలప్రపంచసర్గస్యాపి భగవత్కటాక్షవిశేషాధీనత్వాత్. ౩౧. వ్యాకరణం వ్యాహారః. విచిత్రాలాప

నద్యోఽస్య నాడ్యోఽథ తనూరుహాణి మహీరుహా విశ్వతనోర్నృపేంద్ర, అనంతవీర్య
శ్వసితం మాతరిశ్వా గతిర్వయః కర్మ గుణప్రవాహః. ౩౩. ఈశస్య కేశాన్విదురంబు
వాహాన్వాసస్తుసంధ్యాం కురువర్యభూమ్నః, అవ్యక్తమాహుర్హృదయం మనశ్చ
సచంద్రమాస్సర్వవికారకోశః. ౩౪. విజ్ఞానశక్తిం మహిమామనంతి సర్వాత్మనోఽం
తఃకరణం గిరిత్రం, అశ్వాశ్వతర్యుష్ట్రగజానఖాని సర్వే మృగాః పశవః శ్రోణిదేశే.
౩౫. వయాంసి తద్వ్యాకరణం విచిత్రం మనుర్మనీషా మనుజో నివాసః, గంధర్వ
విద్యాధరచారణాప్సరస్స్వరస్మృతీరసురానీకవీర్యః. ౩౬. బ్రహ్మాననం క్షత్రభుజో మ
హాత్మా విడూరరంఘ్రిశ్రితకృష్ణవర్ణః, నానాభిధాభిజ్యగణోపపన్నో ద్రవ్యాత్మకః క

సం గుణప్రవాహః ప్రాణినాం సంసారః. కర్మ తస్య క్రియా. ౩౩. ఈశస్యేతి. భూమ్నః ప్రభోః. అవ్య
క్తం ప్రధానం. సః ప్రసిద్ధశ్చంద్రమాః హృదయమాహుః. తదీయం మనః సర్వేషాం వికారాణాం కా
మాదీనాం కోశ ఇవాశ్రయీభూతం. చంద్రోఽపి సర్వవికారకోశ ఉచ్యతే. ధూమాదిమార్గత్వాత్. ౩౪.
విజ్ఞానశక్తిమితి. విజ్ఞానశక్తిం జ్ఞానరూపాం భగవచ్ఛక్తిం. చిత్తం మహిం మహత్తత్త్వం, అంతఃకరణం
అహంకారం. గిరిత్రం శ్రీరుద్రం. గర్దభాద్బడబాయాముత్పన్నా అశ్వతరీ. ౩౫. వయాంసీతి. వయాంసి
పక్షిణః. తస్య వ్యాకరణం. శ్రు. 'నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి శ్రుత్యుక్తం శిల్పినైపుణ్యం. యదాహుః.
శ్లో. 'యేన శుక్లీకృతా హంసాః శుకాశ్చ హరితీకృతాః, మయూరాశ్చిత్రితా యేన స నో వృత్తిం
విధాస్యతీ'తి. ౩౬. బ్రహ్మాననమితి. బ్రహ్మ విప్రః. తస్య ఆననం ముఖం. క్షత్రం క్షత్రియో భుజో యస్య.
విట్ వైశ్యః ఊరూ యస్య. అంఘ్రిశ్రితః కృష్ణవర్ణః శూద్రో యస్య. నానారూపాః అభిధాః నామాని
ఏషాం తే చ తే. అభిజ్యాః దేవాః. తేషాం గణైః వసురుద్రాదిభిః. ఉపపన్నో యుక్తః. ద్రవ్యాత్మకః హవి

ఇత్యర్థః. మనుః స్వాయంభువమనుః. మనీషా బుద్ధిః. 'శ్రు. యద్వైకించ మనురవదత్తద్భేషజ' ఇతి
శ్రుత్యా మనోర్బుద్ధిమదగ్రగణ్యత్వాత్ స ఏవ బుద్ధిరితి భావః. మనుజః పురుషః నివాసః
ఆశ్రయః మనుష్యజన్మన్యేవ జ్ఞానభక్త్యాదీనాం సంభవాత్ తిర్యగత్యాశ్రేయదేవతానామనధికార
ఇతి తిర్యగ్గవాది జన్మసు కర్మాధికారాభావాత్. సూ. 'సర్వాపేక్షయా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వ
వ'దితి. శ్రు. యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతీతి ప్రమాణానుసారేణ జ్ఞానా
దేర్యజ్ఞాదికర్మసాపేక్షత్వాత్. కర్మాదావనధికారే బ్రహ్మోపాసనాదావనధికారాత్. అతో మాను
షదేహస్య సర్వోపయోగత్వాత్. గంధర్వాదీనాం ద్వంద్వైక్యం గంధర్వాదయః స్వరస్మృతిః.
షడ్జాదిస్వరస్మృతయ ఇత్యర్థః. అసురానీకం వీర్యం పరాక్రమస్థానం యస్య. అసురానీకవర్య ఇతి
పాఠే గంధర్వాదయః స్వరాః అసురసమూహశ్రేష్ఠః ప్రహ్లాదః స్మృతిస్తస్యేతి. ౩౬. శ్రు.
'అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణా'మితి శ్రుతౌ కృష్ణశబ్దస్య తమోగుణవాచిత్వేన శూద్రవర్ణస్య తమః
ప్రధానత్వేన కృష్ణవర్ణశబ్దేన వ్యపదేశః. శ్రు. 'బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీ'దిత్యాదిః పద్భ్యాగ్ం శూ
ద్రో అజాయతే'త్యాద్యంతా శ్రుతిరత్రానుసంధేయా. శ్రు. 'యాగ్ంసా భవతీ'తి శతగుణితోత్తరక్ర
మేణ ప్రాజాపత్యానంద పర్యంత మభ్యస్య తతోఽపి శతగుణితతయా బ్రహ్మానందం వక్తుముపక్రమ్య
శ్రుతయః బ్రహ్మానందస్య అపరిచ్ఛేదం మన్యమానాస్సత్యః. శ్రు. 'యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య
మనసా సహే'తి యస్యానందస్యాపరిచ్ఛేదమాహుః తాదృశానందనిధి పరమాత్మానం నారాయణం భజేత.

ర్మవితానయోగః. ౩౭. ఇయానసావీశ్వరవిగ్రహస్యయస్సంనివేశఃకథితో మయా తే, సంధార్యతేఽస్మిన్ పురుషే స్థవిష్ఠే మనస్స్వబుధ్యానయతోఽస్తి కించిత్. ౩౮. ససర్వధీవృత్త్యనుభూతసర్వ ఆత్మాయథాస్వప్నజనేక్షితైకః, తం సత్యమానందనిధిం భజేత నాన్యత్రసజ్జేద్యత ఆత్మపాతః. ౩౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వితీయస్కంధే, ప్రథమోఽధ్యాయః.

ద్వితీయోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—

ఏవం పురా ధారణయాత్మయోనిర్నష్టాం స్మృతిం ప్రత్యవరుధ్య తుష్టాత్,

స్సాధ్యః. వితానయోగో యజ్ఞప్రయోగః. తస్య కర్మ కార్యం. ఆవశ్యకాభిప్రేత ఇత్యర్థః. ౩౭. ఇయానితి. ఇయానేతావాంత్సన్నివేశః అవయవసంస్థానం. అస్మిన్ బుధ్యామనస్సంధార్యతే ముముక్షుభిః. యతోఽతిరిక్తం కించిన్నాస్తితస్మిన్. ౩౮. తదేవం చిత్తస్థైర్యార్థం విరాడ్దేహజీవేశ్వరాణాం అభేదేనోపాసనముక్తం. తత్ర తు దేహజీవావీశ్వరే ప్రవిలాప్య స ఏవ ధ్యేయ ఇతి పద్యప్రోక్తం నిర్ధారయతి —స ఇతి. సర్వేషాం బుద్ధివృత్తిభిరనుభూతం సర్వం యేన సః ఏక ఏవ సర్వాంతర ఆత్మా. తమేవ సత్యం భజేత, అన్యత్రోపలక్షణే. న సజ్జేత్ యతః సంగాత్ ఆత్మనః పాతః సంసారో భవతి. ఏకస్య తత్తదింద్రియైస్సర్వానుభూతౌ దృష్టాంతః. స్వప్నేజనానామీక్షితా యథేతి. స్వప్నే హి కదాచిద్బహూన్ జీవాన్ పరికల్ప్య జీవస్తదింద్రియైస్సర్వం పశ్యతి. తద్వత్ ఈశ్వరస్య తు విద్యాశక్తిత్వాన్న బంధః.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వితీయస్కంధే, ప్రథమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. 'ద్వితీయే తు తతస్స్థూలధారణాతో జితం మనః, సర్వసాక్షిణి సర్వేశే విష్ణౌ ధార్య మితీర్యతే. దృశ్యాలంబనరూపైవముక్తా వైరాజధారణా, ఇహోచ్యతే తు తచ్ఛాద్యా సర్వాంతరా మిధారణా.' తత్ర తావత్పూర్వోక్తధారణాయా అవాంతరఫలం విశ్వసృష్ట్యాదికమాహ — ఏవమితి. ఏవంధారణయా తుష్టాద్ధరేః పురా ప్రళయసమయే నష్టాం సృష్టిస్మృతిం ప్రత్యవరుధ్యలబ్ధ్వా అప్యయాత్ప్రళయాత్ప్రాగిదం విశ్వం యథా ఽసీత్తథాససర్జ. వ్యవసాయాత్మికాబుద్ధిర్యస్య అతఏవామోఘా దృష్టిర్యస్యేతి అతస్త

౩౭. అన్యత్ర తదధిష్ఠితే తచ్ఛరీరభూతేఽపి ప్రపంచే న సజ్జేత. యతః కేవలం విషయసంగాదాత్మపాతో భవతి నిత్యస్యాప్యాత్మనః అసత్కల్పతా భవతి. అతో విషయసంగంవిహాయ పూర్వోక్తరీత్యా ఏతస్య ప్రపంచశరీరకతయా చ కృత్స్నం ప్రపంచరూపం తథాభూతమేవ జానీయాత్. ఏతదేవ రూపం ధారణాశ్రయ మితి భావః. ౩౮.

ఇతి చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధే, ప్రథమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

పురా సర్గాదికాలే ఏవం ధారణయా పూర్వోక్త ధారణయా ప్రపంచశరీరకపరమాత్మవిషయిణ్యా మనోధారణయా నష్టాం స్మృతిం ప్రత్యవరుధ్య వినష్టాం ప్రపంచసర్గ ప్రకారస్మృతిం

తథా ససర్జేదమమోఘదృష్టిర్యథాప్యయాత్ప్రాగ్వ్యవసాయబుద్ధిః. ౧. శాబ్దస్య హి బ్రహ్మణ ఏష పంథా యన్నామభిర్ధ్యాయతి ధీరపార్థైః, పరిభ్రమంస్తత్ర న విందతేఽర్థాన్మాయామయే వాసనయా శయానః. ౨. తతః కవిర్నామసు యావదర్థః స్యాదప్రమత్తో వ్యవసాయబుద్ధిః, సిద్ధేఽన్యథార్థే న యతేత తత్ర పరిశ్రమం తత్ర సమీక్షమాణః. ౩. సత్యాం క్షితౌ కిం కశిపోః ప్రయాసైర్బాహౌ స్వసిద్ధే హ్యుపబర్హణైః

యా ధారణయా విశ్వసృష్టిసామర్థ్యం భవతి. ౧. ఉపాసనాఫలాదతివిరక్తస్య శుద్ధాత్మధారణాయామధికారః. అతో వైరాగ్యార్థం సర్వం కర్మఫలం నిందతి—శాబ్దస్యేతి. శాబ్దం శబ్దమయం బ్రహ్మ వేదః. తస్య ఏష పంథాః కర్మఫలబోధనప్రకారః. కోఽసౌ అర్థశూన్యైరేవ స్వర్గాదినామభిర్ధ్యాయతి తత్తదిచ్ఛాం కరోతీతి యత్. అపార్థత్వమేవాహ—తత్ర మాయామయే పథి సుఖమితి మన్యమానః స్వప్నాన్ పశ్యన్నివ పరిభ్రమన్నర్థాన్ న విందతి. తత్తల్లోకం ప్రాప్తోఽపి నిరవద్యం సుఖం న లభత ఇత్యర్థః. ౨. తర్హి సర్వథా కర్మఫలత్యాగే సద్య ఏవ దేహపాతస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ—తత ఇతి. తతః కవిః. నామమాత్రేషు నామమాత్రసారేషు భోగ్యేషు యావతా అర్థో దేహనిర్వాహో యస్య తథాభూతస్స్యాత్. అప్రమత్తః తావన్మాత్రేఽప్యనాసక్తః. వ్యవసాయబుద్ధిః నేదంసుఖమితినిశ్చయవాన్. తత్ర తస్మిన్నర్థే అన్యథైవ సిద్ధే సతి తత్ర యత్నే పరిశ్రమం పశ్యన్న యతేత. ౩. అన్యథాసిద్ధిమాహ—ద్వాభ్యాం. సత్యామితి. కశిపోశ్శయ్యాయాః స్వతస్సిద్ధే బాహౌ సతి ఉపబర్హణైః కిం? ఉచ్ఛీర్షకైః. పురుధా బహుప్రకారయా. అన్నపాత్ర్యా భోజనపాత్రేణ. దిక్సద్భావో నామ నగ్నత్వమేవ. ౪. నను వల్కలమన్నం

ప్రాప్య తుష్యన్ సంతుష్టస్సన్. అమోఘదృష్టిః సఫలదృష్టివిషయకజ్ఞానః. వ్యవసాయబుద్ధిః నిశ్చయాత్మకబుద్ధిః. ఆత్మనః పరమాత్మనో యోనిరుత్పత్తిర్యస్య. తాదృశశ్చతుర్ముఖః అప్యయాత్ప్రాక్ యథా ప్రళయప్రాక్కాలే. పూర్వసర్గో యథా తథా పూర్వసర్గవదేవ. ఇదం కృత్స్నం జగత్ ససర్జ సృష్టవాన్. శ్రు. "ధాతా యథాపూర్వమకల్పయ"దితి శ్రుతేః. ౧. ఏవం స్థూలప్రపంచశరీరకబ్రహ్మవిషయకధారణాయాః చతుర్ముఖేనానుష్ఠితాయాః ప్రపంచసృష్టిసామర్థ్యసంపాదకతయా సాఫల్యమభిధాయ అనంతరం వైరాగ్యస్య భక్త్యంగతయా తత్ప్రకారమాహ—సిద్ధ ఇతి. కవిః యుక్తాయుక్తవివేకచతురః. అన్యథా లఘూపాయేన. అర్థే గురూపాయసాధ్యే అర్థే సిద్ధే సతి. తత్ర పరిశ్రమం పరీక్షమాణః గురూపాయానుష్ఠానే కేవలదేహాయాసం నిరీక్షమాణః న యతేత గురూపాయేన న ప్రయతేత. ౩. క్షితౌ సత్యాం శయనే కర్తవ్యే అచంచలదృఢవిస్తీర్ణఖట్వారూపాయాం క్షితౌ సత్యాం. కశిపోః తల్పస్య కృత్రిమస్యాదృఢస్య అనియతస్య అవిస్తృతస్య కృతే ప్రయాసైః కిం తదార్జనజనితైః వ్యర్థాయాసైః కిం ప్రయోజనం? న కిమపీత్యర్థః. బాహౌ శిరసః ఉన్నతావస్థితిసంపాదకే స్వబాహౌ అప్రయత్నలభ్యే. మృదులే నాత్యున్నతనాతినీచతాసంపాదకే సదా సన్నిహితే స్వసిద్ధే సతి స్వవ్యాపారం వినైవ సిద్ధే సతి దుష్కరం స్వవ్యాపారం వినైవాసిద్ధైరుపబర్హణైః తల్పోపరి నిక్షిప్తైః శిరస ఔన్నత్యసంపాదకైః సతూలపటైః కిం? న కిమపీత్యర్థః. ఏవమంజలౌ స్వస్య సుఖప్రయత్నసిద్ధే సతి పురుధా బహువిధప్రయత్నసాధ్యయా సదా అసన్నిహితయా అన్నపాత్ర్యా స్వర్ణరజతకాంస్యాదిరూపయా కిం ప్రయోజనం? న కిమపీత్యర్థః. దిగ్వల్కలాదౌ సతి కిం దుకూలైః అతివిస్తృతాస్వయత్నలభ్యాసు దిక్షు ప్రాగాదిదశదిక్షు వల్కలాదివస్త్రేషు సత్సు దుకూలైస్సూక్ష్మవస్త్రైర్బహుధనసాధ్యైః

కిమ్, సత్యంజలౌ కిం పురుధాన్నపాత్ర్యా దిగ్వల్కలాదౌ సతి కిం దుకూలైః. ౪.
చీరాణి కిం పథి న సంతి దిశంతి భిక్షాం నోవాంఘ్రిపాః పరభృతస్సరితో౽ప్యశుష్యన్,
రుద్ధా గుహాః కిమజితో౽వతి నోపపన్నాన్కస్మాద్భజంతి కవయో ధనదుర్మదాం
ధాన్. ౫. ఏవం స్వచిత్తే స్వతఏవ సిద్ధ ఆత్మా ప్రియో౽ర్థో భగవాననంతః, తన్ని
ర్వృతో నియతస్తం భజేత సంసారహేతూపరమశ్చ యత్ర. ౬. కస్తాం త్వనాదృ

తో౽యం వాసః స్థానం చ యాచ్ఞాప్రయత్నం వినా కథం ప్రాప్యేత? తత్రాహ—చీరాణీతి. చీరాణి వస్త్రఖండాని పరాన్ బిభ్రతి పుష్ణంతి ఫలాదిభిర్వా గుహాః సుఖశయనోపవేశనాద్యుపయుక్తాః గిరిదర్యః. రుద్ధాః కిం రాజాదిభిర్నిరుద్ధాః కిం? నను తేషామలాభే కిం కార్యం స్యాత్? అత ఆహ— అజితో హరిః ఉపపన్నాన్ శరణాగతాన్. కిం నావతి న రక్షతి? కింశబ్దస్యాపిపూర్వత్ర సంబంధః. ధనేనయో దుర్మదః తేనఅంధాన్. ౫. హరిస్తు సేవ్య ఇత్యాహ—ఏవమితి. ఏవంవిరక్తస్సన్ తం భజేత భజనీయత్వే హేతవః. స్వచిత్తే స్వత ఏవ సిద్ధః. యతఏవ ఆత్మా అతఏవ ప్రియః. ప్రియస్య చ సేవాసుఖరూపైవ, అర్థశ్చ సత్యః. న త్వనాత్మవన్మిథ్యా. భగవాన్ భజనీయగుణశ్చ అనంతశ్చనిత్యః. ఏవంభూతస్తం భజేత. తదనుభవానందేన నిర్వృతస్సన్నితి స్వతస్సుఖాత్మకత్వం దర్శితం. కించ యస్మిన్ భజనే సతి సంసారహేతోరవిద్యాయా ఉపరమో నాశో భవతి. ౬. ఏతదేవాన్యచింతానిందయా దృఢయతి—క ఇతి. తాంతథాభూతాం. పరస్య హరేరనుచింతాం ధారణామనాదృత్య పశూన్ కర్మజడాన్ వినా. శ్రు. 'యథా పశురేవ సర్వదేవానామితి' శ్రుతేః. అసతీం విషయచింతాం. కో

కిం ప్రయోజనం? న కిమపీత్యర్థః. ౪. నను సర్పవృశ్చికాద్యుపద్రవసహితాయా గుహాయాః కథం శయనాద్యుపయుక్తత్వం? అత ఆహ—కిమితి. అజితః పరమాత్మా నారాయణః. ఉపపన్నాన్ శరణాగతాన్ నావతి కిం న రక్షతి కిం? తస్య శరణాగతరక్షకత్వాత్ సర్వేభ్యో౽పి భయహేతుభ్యః స ఏవ రక్షతి. అతస్తదర్థమపి న భేతవ్యమితి భావః. ఏవం శయనోపవేశనాదిస్థానేషు పూర్వశ్లోకోక్తేష్వశనవసనోదకాదిషు చ గుహాదిషు తపఃస్థానేషు చ ఏతచ్ఛ్లోకోక్తేషు సంభవత్సు సత్సు విద్వాంసో౽యతయో౽పి. ధనదుర్మదాంధాన్ ధనేన యో౽యం దుర్మదః. శ్లో. 'ఈశ్వరో౽హమహం భోగీ సిద్ధో౽హం బలవాన్ సుఖీ, ఆఢ్యో౽భిజనవానస్మి కో౽న్యో౽స్తి సదృశో మయా' ఇత్యాదిప్రలాపహేతుర్దుర్మదః మదిరాదిమత్తస్యేవ మదస్తేనాంధాన్ ఉత్తమాధమమధ్యమపురుషతారతమ్యావివేకవిధురతయా అంధప్రాయాన్ ధనికాన్ కస్మాద్ధేతోర్భజంతి? అశనాచ్ఛాదనగృహాదినిమిత్తంపి తద్భజనం కర్తవ్యం తస్యశ్లోకద్వయోక్తప్రకారేణరాజసేవాద్యాయాసమంతరేణైవసిద్ధత్వాత్ నతదర్థమపి తేభజనీయాః. యే తాన్ భజన్తే న తే విద్వాంసః, అపి తు కేవలపామరా ఏవేతి భావః. ౫. స్వచిత్తే స్వత ఏవ సిద్ధః. శ్రు. 'అంతః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాగ్ం సర్వాత్మే'తి శ్రుత్యనుసారేణ స్వీయహృదయావచ్ఛేదేన ఏవం పూర్వోక్తరీత్యా. స్వతఏవ స్వప్రయత్నం వినైవ స్వనియమనార్థం సిద్ధః ఆత్మా అంతర్యామీ ప్రియో౽ర్థః ప్రీతివిషయః పురుషార్థః భగవాననంతో౽పరిచ్ఛిన్నో నారాయణో౽స్తి. తం భగవంతం నిర్వృతః సంతుష్టః. నియతాః అర్థాః విషయా యస్య స తాదృశః విషయేష్వాసక్త ఇత్యర్థః. భజేత సేవేత యత్ర భగవద్భజనే సతి సంసారస్య హేతురజ్ఞానం తస్యోపరమో నివృత్తిశ్చ భవతి. ౬. స్వకర్మజాన్ స్వపాపసంభవాన్. పరితాపాన్ నారకీర్వేదనాః. జుషాణం ప్రాప్తవంతం వైతరణ్యాఖ్యాయామగ్నిమయ్యాం నద్యాం పతితం జనం పశ్యన్. పశూన్ఋతే పశుప్రా

త్య పరానుచింతామృతే పశూనసతీం నామ యుంజ్యాత్, పశ్యన్ జనం పతితం వైతరణ్యాం స్వకర్మజాన్ పరితాపాన్ జుషాణమ్. ౭. కేచిత్స్వదేహాంత * ర్హృదయావకాశే ప్రాదేశమాత్రం పురుషం వసంతమ్, చతుర్భుజం కంజరథాంగశంఖగదాధరం ధారణయా స్మరంతి. ౮. ప్రసన్నవక్త్రం నలినాయతేక్షణం కదంబకింజల్కపిశంగవాససమ్, లసన్మహారత్నహిరణ్మయాంగదం స్ఫురన్మహారత్నకిరీటకుండలమ్. ౯. ఉన్నిద్రహృత్పంకజకర్ణికాలయే యోగేశ్వరస్థాపితపాదపల్లవమ్, శ్రీలక్ష్మణం కౌస్తుభరత్నకంధరమమ్లానలక్ష్మ్యా వనమాలయాచితం. ౧౦. విభూషితం మేఖలయాంగులీయకైర్మహాధనైర్నూపురకంకణాదిభిః, స్నిగ్ధామలైః కుంచితనీలకుంతలైర్విరోచమానాననహాసపేశలమ్. ౧౧. అదీనలీలాహసితేక్షణోల్లసద్భ్రూభంగసంసూచితభూర్యనుగ్రహమ్, ఈక్షేత చింతామయమేనమీశ్వరం యావన్మనో ధారణయావతిష్ఠతే. ౧౨. ఏకైకశోఽంగాని ధియానుభావయేత్పాదాదియావద్ధసితం

నామ కుర్యాత్. తచ్చింతయా వైతరణ్యాం పతితం. తత్ర చ స్వకర్మజాధ్యాత్మికాదిక్లేశాన్ సేవమానం పశ్యన్ వైతరణీ యమద్వారస్థానదీ తత్తుల్యత్వాత్సంసృతిర్వైతరణీ. ౭. తామేవ ధారణాం సవిశేషమాహ—షడ్భిః. కేచిదితి. స్వదేహస్యాంతః మధ్యే యద్హృదయం తత్ర యోఽవకాశస్తస్మిన్. వసంతం ప్రాదేశః తర్జన్యంగుష్ఠయోర్విస్తారః. స ఏవ మాత్రా ప్రమాణం యస్య హృదయపరిమాణం తత్రోపచర్యతే కంజం పద్మం రథాంగం చక్రం. ౮. ప్రసన్నేతి. నళినం పద్మం తద్వత్ప్రసన్నే ఆయతే దీర్ఘే ఈక్షణే యస్య. కదంబకుసుమస్య కింజల్కః కేసరః. తద్వత్పిశంగే వాససీ యస్య. లసంతి మహారత్నాని యేషు తాని సువర్ణమయాన్యంగదాని యస్య. స్ఫురంతి చ తాని మహారత్నాని తన్మయాని కిరీటకుండలాని యస్య. ౯. ఉన్నిద్రేతి. ఉన్నిద్రం వికసితం యత్ హృత్పంకజం తస్య కర్ణికైవ ఆలయం స్థానం. తస్మిన్ యోగేశ్వరైః స్థాపితౌ పాదపల్లవౌ యస్య. శ్రీః లక్ష్మీరేవ లక్ష్మ చిహ్నం తద్యుక్తం సామాదివిహితో మత్వర్థీయోఽణ్ ప్రత్యయః. కౌస్తుభరత్నం కంధరాయాం యస్య. అమ్లానా లక్ష్మీః శోభా యస్యాస్తయా వనమాలయా ఆచితం వ్యాప్తం ౧౦. విభూషితమితి. స్నిగ్ధత్వాదివిశిష్టైః కుంతలైర్విరోచమానే ఆననే యో హాసః తేన పేశలం సుందరం. ౧౧. అదీనేతి. అదీనం ఉదారం యల్లీలాహసితం తేన యదీక్షణం తస్మిన్. ఉల్లసంతో యే భ్రూభంగాః భ్రూక్షేపాః తైస్సంసూచితో భూర్యనుగ్రహో యేన. చింతామయం చింతయా ఆవిర్భవంతం. ౧౨. తస్యైవ ధ్యాన

యోగ జ్ఞానహీనాన్వినా. కో వా పురుషః తాం పరానుచింతాం భగవదనుచింతామనాదృత్య అసతీం దుష్టాం చింతాం శబ్దాదివిషయిణీం కుర్యాత్? న కుర్యాదిత్యర్థః. ౭. స్వదేహస్యాంతర్హృదయే యోఽసావవకాశః తస్మిన్నవస్థితమపి ప్రాదేశమాత్రం ప్రాదేశః ఆకాశాదిసర్వజగత్ప్రదేశః ప్రజ్ఞాదిత్వాత్స్వార్థేఽణ్. తన్మాత్రం సర్వజగచ్ఛరీరతయా జగద్రూపత్వేన జగత్పరిమాణం యావాన్వా. శ్రు. “అయమాకాశస్తావానేషోఽంతర్హృదయ ఆకాశ” ఇతిశ్రుత్యనుసారేణ. శ్రు. “ప్రాదేశమాత్రమభివిమానం” ఇత్యాదౌ శ్రుత్యాం ప్రాదేశమాత్రశబ్దస్య శ్రీభాష్యకారాదిభిరేవమేవవ్యాఖ్యాతత్వాత్. ధారణయా అవిచ్ఛిన్నయా ధియా. స్మరంతి. ౮. ధ్యానదశాయాం ధ్యాతృచిత్తానుగుణ్యేన కల్పితశరీరం ఈక్షేత మనసా పశ్యేత్. ౧౨. నన్వతిచంచలస్య మనసః కథం పూర్వోక్తసర్వావయవవిశిష్టే భగ

గదాభృతః, జితం జితం స్థానమపోహ్య ధారయేత్పరం పరం శుధ్యతి ధీర్యథా తథా. ౧౩. యావన్న జాయేత పరావరేఽస్మిన్విశ్వేశ్వరే ద్రష్టరి భక్తియోగః, తావత్స్థవీయః పురుషస్య రూపం క్రియావసానే ప్రయతః స్మరేత. ౧౪. స్థిరం సుఖం చాసనమాశ్రితో యతిర్యదా జిహాసు*రిమమంగ లోకమ్, కాలేచ దేశే చ మనో న సజ్జేత్ప్రాణాన్నియచ్ఛేన్మనసా జితాసుః. ౧౫. మనస్స్వబుద్ధ్యామలయా నియమ్య క్షేత్రజ్ఞ ఏతాం నినయేత్తమాత్మని, ఆత్మానమాత్మన్యవరుధ్య ధీరో లబ్ధోపశాంతిర్విరమేత కృత్యాత్. ౧౬. న యత్ర కాలో నిమిషాం పరః ప్రభుః కుతో ను దేవా జగతాం

మాహ — ఏకైకశ ఇతి. పాదాది యావద్ధసితం హసితపర్యంతం. అనుభావయేచ్చింతయేత్ యద్యజ్జితమయత్నతః స్ఫురితం పాదగుల్ఫాదిస్థానం అవయవ స్తదపోహ్య త్యక్త్వా పరం జంఘాజాన్వాది ధారయేచ్చింతయేత్ శుధ్యతి తస్మిన్నిశ్చలా భవతి. ౧౩. పూర్వోక్తవైరాజధారణాయా ఏతద్ధారణాంగత్వమాహ — యావదితి. పరే బ్రహ్మాదయః తే అపరే యస్మాత్కుతః విశ్వేశ్వరే తన్నియంతరి ద్రష్టరి. న తు దృశ్యే చైతన్యఘనత్వాద్భక్తియోగః ప్రేమలక్షణః క్రియావసానే అవశ్యకర్మానుష్ఠానానంతరం అనేన కర్మాపి నియచ్ఛేద్భక్తియోగపర్యంతమేవేత్యుక్తం. ౧౪. ఏతావతాఽసన్నమృత్యోః పుంసః కృత్యముక్తం. ఇదానీం తస్యైవ స్వయం దేహం త్యక్తుమిచ్ఛతః కృత్యమాహ — సార్ధైశ్చతుర్భిః. స్థిరమితి. అంగ హే రాజన్. ఏవంభూతో యతిః యదా ఇమం లోకం దేహం జిహాసుః హాతుమిచ్ఛతి తదా దేశే పుణ్యక్షేత్రే కాలే చోత్తరాయణాదౌ మనో న సజ్జేత్సంగం న ప్రాపయేత్. న దేశకాలౌ యోగినస్సిద్ధిహేతూ కిం తు యోగ ఏవేతి దృఢనిశ్చయో భూత్వా స్థిరం సుఖకరం చ ఆసనమాస్థితస్సన్ ప్రాణానింద్రియాణి నియచ్ఛేత్. ౧౫. మన ఇతి. తత్తద్గృహీతవిషయం మనః బుద్ధ్యా నిశ్చయరూపయా నియమ్య తన్మాత్రం కృత్వా మనోనిగ్రహసాధనీభూతాం బుద్ధిం. క్షేత్రజ్ఞే బుద్ధ్యాదిద్రష్టరి. నినయేత్ప్రవిలాపయేత్. తం చ క్షేత్రజ్ఞం ఆత్మని శుద్ధే తత్త్వే. తం చ శుద్ధమాత్మానం ఆత్మని బ్రహ్మణి అవరుధ్య ఏకీకృత్య లబ్ధోపశాంతిః ప్రాప్తనిర్వృతిస్సన్ కృత్యాద్విరమేత్. ౧౬. తతః పరం ప్రాప్యాభావాత్. తదేవాహ — న యత్రే

తద్రూపే అవస్థాపనం? అత ఆహ — యావద్ధసితం హసితవన్ముఖపర్యంతం. ధియా ఏకైకశః స్మరేత్. అనభ్యాసదశాయాం. ప్రథమమేవ సర్వాంగానాం యుగపత్స్మరణాసంభవాత్. జితం జితం స్థానమపోహ్య శ్రీపాదాదికిరీటపర్యంతేష్వవయవేషు అభ్యాసవశాత్ మనసా జితం సుగ్రహం తత్ స్థానమపోహ్య త్యక్త్వా పరం పరం పూర్వపరిచితం తత్తదుత్తరస్థానం మనసి ధ్యాయేత్. యథా యథా ధీశ్శుధ్యతి. విషయానపోహ్య తత్రైవాసక్తా భవతి. తథా ధారయేత్. ౧౩. స్థవీయసః పురుషస్య విరాజరూపం భక్తిగమ్యాత్ పూర్వోక్తాత్ పాదారవిందప్రభృతి ముఖారవిందపర్యంతాదన్యత్ 'పాతాలమేతస్య హి పాదమూలమిత్యారభ్య' 'ఇయానసావీశ్వరవిగ్రహస్య'త్యంతేన ప్రతిపాదితం స్థూలరూపం ప్రపంచాత్మకం. క్రియావసానే. నిత్యనైమిత్తికకర్మావసానే ప్రయతస్సన్ స్మరేత. ౧౪. స్థిరమచంచలం సుఖం మృదుస్పర్శం చేలాజినకుశోత్తరమిత్యర్థః. తాదృశమాసనమాస్థితః కాలే దేశే చ, లోకవ్యవహారవిషయే జనపదగ్రామాదిదేశే. న సజ్జేత్ న సక్తో భూయాత్. జితాసుః ప్రాణాయామైర్నిర్జితశ్వాసః మనసా ప్రాణానింద్రియాణి నియచ్ఛేత్ నిగృహ్ణీయాత్. ౧౫.

య ఈశిరే, న యత్ర సత్త్వం న రజస్తమశ్చ న వై వికారో న మహాన్ ప్రధా

ని. యత్రాత్మస్వరూపే. కాలో న ప్రభుః కిమపి కర్తుం న సమర్థః. అత ఏవ దేవా న ప్రభవ ఇ
త్యాహ—అనిమిషాం. దేవానాం పరః ప్రభుః కాలోఽపి యత్ర న ప్రభుః. తత్ర కుతో దేవాః ప్రభ
వస్స్యుః. దేవనియమ్యానాం తు జగతాం ప్రాణినాం తత్ర కా వార్తేత్యాహ—జగతామితి. కుతో న
ప్రభవంతీత్యపేక్షాయాం నిరుపాధికత్వాదిత్యాహ—యద్వా. జగత్కారణాన్యపి యస్య జగత్స్ర

క్షేత్రజ్ఞే శరీరిణి జీవే నివయేత్ జీవాత్మతత్త్వం సమ్యగ్విమృశేదిత్యర్థః. ఆత్మని శరీరవియుక్తాత్మని
శుద్ధే నివయేత్. ధీరః ఇంద్రియాదినిగ్రహసమర్థః. ఆత్మానం జీవం ఆత్మని పరమాత్మని సర్వేంద్రి
యజయేన లబ్ధోపశాంతిస్సన్ యావతాం సాధనానామనుజ్ఞాతత్వేన ద్రవ్యాభావాత్ కృత్యాద్వి
రమేత్ న కించిదపి కుర్యాత్. స్థిరమిత్యారభ్య పరమేత కృత్యాదిత్యంతస్య శ్లోకద్వయస్యాయం
భావః. నిఖిలసాంసారికదుఃఖాస్పదం ఇమం లోకం యస్తావజ్జిహాసతి, ముముక్షుః శుచౌ దేశే
స్థిరం సుఖం చాసనమాస్థితస్సన్ స్వస్య నిరంతరభగవద్భక్తిసిద్ధయే ప్రథమం మనో నిగృహ్ణీయాత్.
తతశ్చ నిగృహీతే మనసి రేచకపూరకకుంభకాదిక్రమేణ వాయుం నిగృహ్యతతో బాహ్యేంద్రి
యాణి విషయేభ్యో నిగృహీతం మనః పునర్యథా విషయేషు న ప్రవర్తతే తథా సదసద్వివేచ
నచతురయా బుద్ధ్యా దేహవిలక్షణాత్మవిషయిణ్యా జీవపరమాత్మవిషయిణ్యా చ సమ్యక్ మనో
నిగృహ్య తామపి బుద్ధిమాత్మనో గుణభూతాం తస్యా అప్యాశ్రయతయా ప్రధానే క్షేత్రజ్ఞ
శరీరిణిజీవే నియచ్ఛేత్. తత్తస్యాపి జపస్వరూపం సమ్యగ్విశోధ్య శరీరసంబంధాదేః కర్మప్ర
యుక్తత్వేన శుద్ధాత్మస్వరూపే విచార్యమాణే తత్స్వరూపస్యాభేద్యత్వాదాహ్యత్వాదివిశిష్టతయా
ప్రజాపతివాక్యోక్తా అపహతపాప్మత్వాదిసత్యకామత్వసత్యసంకల్పత్వాంతైః కల్యాణగుణైర్విశిష్ట
తయా చ. క్షేత్రజ్ఞభావమప్యపోహ్య పూర్వోక్తాకారయుక్తతయా శుద్ధే ఆత ని క్షేత్రజ్ఞస్వరూ
పం నియచ్ఛేత్. క్షేత్రజ్ఞస్య శుద్ధాత్మసి నియమనం నామ క్షేత్రజ్ఞావస్థామపోహ్య శుద్ధస్వరూ
పేణ పరిజ్ఞానం తతస్తాదృశశుద్ధస్వరూపస్య ఆత్మనోఽపి పరమాత్మాయత్తనిత్యసత్తాకతయా తదా
ధేయతచ్ఛేషతయా చ తమపి పరమాత్మని నియచ్ఛేత్. శుద్ధస్వరూపస్య జీవస్య పరమాత్మని
నియమనం నామస్వాయత్తకర్తృత్వాదిత్యాగపూర్వకం పరమాత్మాయత్తకర్తృత్వాదివైశిష్ట్యాను
సంధానం చ. అతఏవ పరమాత్మశేషత్వాద్యనుసంధానానంతరం తాదృశానుసంధానమేవ నిరం
తరం సంపాద్య తదనంతరం న కించిదపి సంపాదయేదితి. ౧౬. ఏవం మనోనిగ్రహప్ర
భృతి భగవచ్ఛేషత్వజ్ఞానాంతేన సంపాదితభక్తిసాధనస్య నిరంతరభగవద్భక్తివివృద్ధయే భగవ
త్స్వరూపం సమ్యక్ప్రతిపాదయతి — యత్ర యస్మిన్ వైష్ణవే పరమపదే. పద్యత ఇతి
పదం పరమప్రాప్యం భగవద్రూపం. పరమమప్రాకృతం నిత్యం పరమమంగళాయతనం చ అస్తి. తస్మిన్
భగవద్రూపే అనిమిషాం పరః బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతానాం జీవానాం. బహువిధదేహాదిపరిణామసం
పాదకతయా తేభ్యోఽపి పరః కాలః న ప్రభుః తస్య రూపస్య పరిణామసంపాదకో న భవతి. శ్లో.
“కాలో న పచతే తత్ర న కాలస్తత్ర వై ప్రభు”రితి ప్రమాణాత్. ఏవం కాలస్యాపి తత్ర ప్రభు
త్వాభావే తాదృశకాలకృతపరిణామవంతో దేవా బ్రహ్మరుద్రాదయో జగతాం య ఈశిరే తే కు
తోఽను ప్రభవస్స్యుః? న కుతశ్చిదపీత్యర్థః. భగవద్రూపస్య పరిణామాభావే హేతుమాహ—న యత్రేతి.
యత్ర భగవద్రూపే సత్త్వగుణోఽపి మిశ్రసత్త్వగుణోఽపి న. తథా రజస్తమశ్చ నాస్తి అతఏవ వి

నమ్. ౧౮. పరం పదం వైష్ణవమామనన్తి తద్యన్నేతి నేతీత్యతదుత్సిసృక్షవః, విసృజ్య దౌరాత్మ్యమనన్యసౌహృదా హృదోపగుహ్యార్హపదం పదే పదే. ౧౯. ఇత్థం మునిస్తూపరమేద్వ్యవస్థితో విజ్ఞానదృగ్వీర్యసురంధితాశయః, స్వపార్ష్ణినాపీడ్య గుదం తతోఽనిలం స్థానేషు షట్సూన్నమయేజ్జితక్లమః. ౨౦. నాభ్యాం

ష్ట్వాదినతిప్రభవం త్యాహ—న యత్రేతి. వికారోఽహంకారః. ౧౮. నిరుపాధికత్వం కిం త ఇత్యత ఆహ—పరమితి. యత్ యస్మాత్ అతత్ అతద్వ్యతిరిక్తం నేతి. నేతీత్యేవముత్స్రష్టుమిచ్ఛవో దౌరాత్మ్యం దేహాద్యాత్మత్వం విసృజ్య. అర్హస్య పూజ్యస్య. శ్రీవిష్ణోః పదం పదే పదే క్షణే క్షణే. హృదా ఉపగూహ్య ఆశ్లిష్య నాన్యస్మిన్ సౌహృదం యేషాం తథాభూతాస్సన్తః. తద్వైష్ణవం పదం త ఏవ. పరం సర్వతః శ్రేష్ఠం. ఆమనంతీత్యన్వయః. ౧౯. ఇత్థమితి. యస్మాదిత్థం బ్రహ్మత్వేన వ్యవస్థితో మునిః ఉపరమేత్. తుశబ్దేన యది ప్రయాస్యన్నితి వక్ష్యమాణాత్ప్రకాశాత్ విశేష ఉక్తః. తమాహ—విజ్ఞాయతే అనేనేతి విజ్ఞానం శాస్త్రం. తేన జాతా దృక్ జ్ఞానం, తస్యాః వీర్యం బలం తేన సురంధితా నిర్దగ్ధా విహింసితా వా ఆశయా విషయవాసనా యస్యసః. ఇదానీం తస్య దేహత్యాగప్రకారమాహ—స్వపార్ష్ణినా పాదమూలేన. గుదం మూలాధారం. ఆపీడ్య నిరుధ్య. అనిలం ప్రాణం ఉన్నమయేత్

కారః దేవతిర్యగాదివికారోఽపి నాస్తి. మహాన్ మహత్తత్త్వం ప్రధానం కృత్స్నప్రపంచస్యాపి మూలకారణీభూతం ప్రధానం ప్రకృతిరపి తస్యాప్రాకృతత్వాత్. ౧౮. అతత్. పూర్వోక్తభగవద్రూపవ్యతిరిక్తం అప్రాకృతం త్రిగుణాశ్రయం కాలకృతవివిధవిచిత్రపరిణామశాలి. హేయం స్వశరీరాదికం. ఉత్సిసృక్షవః త్యక్తుమిచ్ఛవః యద్వైష్ణవం పదం నేతి నేత్యామనంతి నైతాదృశం నైతాదృశమితి జగద్విలక్షణత్వేనామనంతి. తదేవ వైష్ణవం విష్ణుసంబంధి పరం పదం పరమప్రాప్యం భక్తేరాలంబనం. భగవద్దివ్యరూపం తదేవ. శ్రు. "తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమి ఓమిత్యేతత్" ఇత్యాదిశ్రుతిభిరామనంతి. కే తే ఆమనంతీత్యాశంకాయామాహ— విసృజ్యేతి. అనన్యసౌహృదాః అన్యత్ర భగవద్వ్యతిరిక్తేషు విషయేషు సౌహృదరహితాః. యద్వా—అనన్యాః. శ్లో. "అనన్యాశ్చింతయంతో మా"మితి శ్లోకోక్తాధికారిణః. తేషు భాగవతేషు సౌహృదం యేషాం తే భాగవతాః భాగవతభక్తా వా. దౌరాత్మ్యమాత్మనో మనసో దుష్టతాం విషయప్రావణ్యం విసృజ్య అర్హపూజాయాం. అర్హ్యత ఇత్యర్హః తస్య భగవతః పదం చరణారవిందం పదే పదే హృదా ఉపగూహ్య నిరంతరం ధ్యాయంతః అతఏవ అతదుత్సిసృక్షవః తద్వైష్ణవం పరమపదమామనంతీత్యన్వయః. ౧౯. ఇత్థం ప్రతిపదం వ్యవసితః భగవత్పదమేవ ధ్యాయన్ పురుషః విజ్ఞానం విశిష్టం భక్తిరూపం యత్ జ్ఞానం తేన యా దృక్ భగవత్సాక్షాత్కారరూపా దృక్ తస్యాః వీర్యేణ సామర్థ్యేన రంధితాశయః పరిపక్వచిత్తః. శ్రు. "భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః, క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే" ఇతి శ్రుతిరత్రానుసంధేయా. తథాభూతో మునిరుపరమేత్తాదృశభక్తిసిద్ధ్యనంతరం న కించిదపి కుర్యాత్. ఏవం భక్తియుక్తస్య పురుషస్య స్వచ్ఛందేన శరీరత్యాగక్రమమాహ— స్వపార్ష్ణినేతి. జితక్లమః గ్లానిరహితః పురుషః స్వపార్ష్ణినా పార్ష్ణిర్నామ పాదాదిగుల్ఫయోరధః ప్రదేశః. తేన స్వస్య పార్ష్ణినా గుదస్థానమాపీడ్య సమ్యఙ్నిపీడ్య యథా వాయురధో న యాతి తథా నిపీడ్య తతస్తస్మాత్ గుదస్థానాత్ అనిలం వాయుం షట్సు వక్ష్యమాణేషు నాభిహృదయోరస్స్థాలు

స్థితం హృద్యధిరోప్య తస్మాదుదానగత్యోరసి తం నయేన్మునిః, తతోఽనుసంధాయ ధియా మనస్వీ స్వతాలుమూలం శనకైర్నయేత. ౨౦. తస్మాద్భ్రువోరంతరమున్నయేత నిరుద్ధసప్తాయతనోఽనపేక్షః, స్థిత్వా ముహూర్తార్ధమకుంఠదృష్టిర్నిర్భిద్య మూర్ధన్విసృజేత్పరం గతః. ౨౧. యది ప్రయాస్యన్నృప పారమేష్ఠ్యం వైహాయసానాముత యద్విహారమ్, అష్టాధిపత్యం గుణసన్నిపాతే సహైవ గచ్ఛేన్మనసేంద్రియైశ్చ. ౨౨. యోగేశ్వరాణాం గతిమాహురంతర్బహిస్త్రిలోక్యాః పవనాంతరాత్మనామ్,

---

ఊర్ధ్వం నయేత్ జితః. క్లమో యేన. షట్సు స్థానేషు నాభ్యాదిషు. ౧౯. నాభ్యామితి. నాభ్యాం మణిపూరకే స్థితం. హృది అనాహతచక్రే అధిరోప్య ఉరసి కంఠే కంఠాదధోదేశే స్థితే విశుద్ధచక్రే మనస్వీ యతచిత్తః. స్వతాలుమూలం తస్యైవ చక్రస్యాగ్రదేశం. తతో బహుధాగమనసంభవాచ్ఛనకైరిత్యుక్తం. ౨౦. తస్మాదితి. తస్మాద్భ్రువోరంతరమాజ్ఞాచక్రం. నిరుద్ధానీంద్రియాణి శ్రోత్రే నేత్రే నాసికే ముఖం చేత్యేవం సప్త అయనాని ప్రాణమార్గా యేన సః. స్థిత్వా ముహూర్తార్ధం అనపేక్షశ్చేత్పరం బ్రహ్మ గతః. స్వమూర్ధన్ మూర్ధని. అత్ర సప్తమీలోప ఆర్షః. బ్రహ్మరంధ్రం నిర్భిద్య దేహం ఇంద్రియాణి చ విసృజేత్. ౨౧. యదీతి. యది తు పారమేష్ఠ్యం పదం బ్రహ్మణః స్థానం ప్రయాస్యన్ భవతి, ఉత వైహాయసానాం ఖేచరాణాం సిద్ధానాం యద్విహారం క్రీడాస్థానం స్వర్గాదికం. కీదృశం అష్టాధిపత్యాని అణిమాద్యైశ్వర్యాణి యస్మిన్. తదపి ప్రయాస్యన్ గుణసన్నిపాతే గుణసముదాయరూపే బ్రహ్మాండే సర్వత్రేత్యర్థః. గుణసన్నిపాతే సత్త్వరజస్తమోమేళనే సతి అష్టాధిపత్యం వా అష్టానామణిమాద్యైశ్వర్యాణామాధిపత్యం వా తాదృశాధికారం వా. యది ప్రయాస్యన్ భవతి. మనఆదిలింగదేహేన సహైవ గచ్ఛేత్. తేషాం న లింగదేహభంగ ఇతి భావః. తర్హి దేహత్యాగావసరే మనశ్చ ఇంద్రియాణి చ న త్యజేత్, కింతు తైస్సహ తత్తల్లోకభోగార్థం గచ్ఛేత్. ౨౨. యతః కర్మగతివన్న యోగగతిః పరిచ్ఛిన్నేత్యాహ — యోగేశ్వరాణామితి. యోగేశ్వరాణాం త్రిలోక్యాః అంతర్బహిశ్చ. మహర్లోకాదిషు. బ్రహ్మాండాద్బహిశ్చ గతిమాహుః. అత్ర హేతుః — పవనస్యాంతః.

మూలభ్రూమధ్యమూర్ధస్వరూపేషు షట్సు స్థానేషు ఉన్నమయేదూర్ధ్వం సంచారయేత్. ౧౯. పార్ష్ణినా గుదస్యాపీడనేన నాభ్యాం స్థితం వాయుం హృది హృదయప్రదేశే అధిరోప్య తస్మాత్ హృదయప్రదేశాత్ ఉదానగత్యా కంఠస్థానవ్యాపిన్యా గత్యా ఉరసి వక్షసి తం వాయుం. మునిర్మననశీల ఋషిః ప్రాపయేత్. తతస్తస్మాదురఃప్రదేశాత్ మనస్వీ స్థిరచిత్తః మునిః యోగపరిపక్వయా ధియా అనుసంధాయ తం వాయుం శనకైః తాలుమూలం నయేత్. ౨౦. తస్మాత్తాలుమూలాద్భ్రువోరంతరమున్నయేత్. కీదృశస్సన్ నిరుద్ధసప్తా నిరుద్ధసప్తసంఖ్యాక శీర్షణ్యరంధ్రః రంధ్రాణాం సప్తత్వం. శ్రు. సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణా ఇతి శ్రుతిసిద్ధం. సప్తరంధ్రాణి చ — వక్త్రం నాసాద్వయం నేత్రద్వయం శ్రోత్రద్వయం చేతి. ఏతేన నిరుద్ధసప్తేత్యస్య నిరుద్ధసప్తశీర్షణ్యరంధ్ర ఇత్యర్థః, స్వయనః అయనమ ఛిద్రాదిమార్గః. సు సుఖకరమయనం యస్య స తాదృశః. అనపేక్షః దేహపుత్రజాదిష్వపేక్షారహితః. అకుంఠదృష్టిః అప్రతిహతదృష్టిః పురుషః ముహూర్తార్ధం ఘటికామాత్రం. ఏవముత్క్రమణ క్రమేణ వాయుం నిరుంధానః మూర్ధన్నిర్భిద్య మూర్ధానం నిర్భిద్య పరం గతః. తతః పరమర్చిరాదిమార్గం గతస్సన్ విసృజేత్ తాదృశమూర్ధస్థానమపి విసృజేత్. ౨౧. ౨౨. పవనో వాయురంతరాత్మని శరీరాంతరాళే యేషాం తేషాం వాయుం రేచకపూరకకుంభక క్రమేణ శరీరాంతరాళే

నకర్మభిస్తాం గతిమాప్నువంతి విద్యాతపోయోగసమాధిభాజామ్. ౨౩. వైశ్వానరం యాతి విహాయసా గతస్సుషుమ్నయా బ్రహ్మపథేన శోచిషా, విధూతకల్కోఽథ హరేరుదస్తాత్ప్రయాతి చక్రం నృప శైంశుమారమ్. ౨౪. తద్విశ్వనాభిం త్వతివర్త్య విష్ణోరణీయసా విరజేనాత్మనైకః, నమస్కృతం బ్రహ్మవిదాముపైతి కల్పాయుషో యద్విబుధా రమంతే. ౨౫. అథో అనంతస్య ముఖానలేన దందహ్యమానం స నిరీక్ష్య

ఆత్మా లింగశరీరం యేషామితి. విద్యా ఉపాసనా. తపో భగవద్ధర్మః. యోగోఽష్టాంగః. సమాధిర్జ్ఞానం. తాన్యేవ భజంతి యే, తేషాం యా గతిస్తామ్. ౨౩. తామాహ త్రిభిః — వైశ్వానరమితి. విహాయసా ఆకాశేన. తత్ర బ్రహ్మలోకపథేన గతస్సన్. ప్రథమం వైశ్వానరం అగ్న్యభిమానినీం దేవతాం యాతి. కేనోపాయేన? సుషుమ్నయా నాడ్యా. సా చ దేహాద్బహిరపి వితతాస్తీత్యాహ — శోచిషా జ్యోతిర్మయ్యా విధూతస్త్యక్తః కల్కో మలో యేన సః, క్వాప్యసజ్జమాన ఇత్యర్థః. ఉదస్తాత్ ఉపరిష్టాత్ వర్తమానం హరేస్సంబంధి తారారూపం నారాయణాధిష్ఠితమిత్యర్థః. శైంశుమారం చక్రం. పంచమస్కంధే వక్ష్యమాణం శింశుమారాఖ్యం జ్యోతిశ్చక్రం చ. చక్రస్థానాని ఆదిత్యాదిధ్రువాంతాని పదాని. ప్రయాతీత్యర్థః. ౨౪. తదితి. తద్విష్ణోశ్చక్రం విశ్వస్య నాభిం సూర్యాద్యాశ్రయభూతం. ఆదిష్టలింగత్వాన్నాభిశబ్దస్య న క్లీబత్వం. అతివర్త్య అతిక్రమ్య పరతః స్వర్గిణాం గత్యభావాత్. ఏక ఏవ నిర్మలేన లింగశరీరేణ బ్రహ్మవిదాం స్థానం అన్యైర్నమస్కృతం మహర్లోకముపైతి. యదస్మిన్ విబుధాః కల్పాయుషో భృగ్వాదయః. ౨౫. అథో ఇతి అథో అనంతరం కల్పాంతే సవిశ్వం త్రైలోక్యం. దందహ్యమానం అతిశయేన దహ్యమానం నిరీక్ష్య తత్రాప్యూష్మప్రాప్తేః యద్ద్విపరార్ధస్థాయి

ధృవతామిత్యర్థః. *యోగేశ్వరాణాం యోగాభ్యాసేన సమర్థానాం త్రిలోక్యాః భూర్భువస్స్వరితి లోకత్రయాత్ అంతర్బహిశ్చ గతిమాహుః. విద్యా వేదాంతవిద్యా. తపో యోగః శమదమాదివిరక్తధర్మానుష్ఠానం. సమాధిరష్టాంగయోగః. తాన్ భజంతీతి తాదృశాః తేషాం తాం గతిమపునరావృత్తిలక్షణాం అర్చిరాదిగతిం కర్మభిః కేవలం యజ్ఞాదికర్మానుష్ఠానైర్నాప్నువంతి. ౨౩. బ్రహ్మపథేన బ్రహ్మమార్గప్రాపికయా. శోచిషా హార్దపూజాప్రసన్నహార్దకృపావశేన. ప్రకాశమానయా సుషుమ్నయా సుషుమ్నానాడ్యా సాధనీభూతయా. విహాయసా, గతః అంతరిక్షమార్గేణ గతః పురుషః ప్రథమం వైశ్వానరం అగ్నిం యాతి. శ్లో. "అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్ల" ఇత్యగ్నిపూర్వికా హి సా గతిః. ఏవమగ్నిర్జ్యోతిరితి ప్రమాణచోదితాగ్నిప్రాప్తిమభిధాయ అనంతరం జ్యోతిఃప్రాప్తిమాహ — విధూతేతి. విధూతకల్కః విధూతపుణ్యపాపః. శ్రు. "అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం" ఇతి. "తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతి" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్ర ప్రతిపాదితః. ఉదస్తాదూర్ధ్వం విద్యమానం హరేః విష్ణోశ్శైంశుమారం చక్రం ప్రయాతి. ౨౪. ఏకః కశ్చిద్యోగీ విశ్వస్య ప్రపంచస్య నాభిం కారణీభూతం విష్ణోస్సచ్ఛైంశుమారచక్రాఖ్యం స్థానమతివర్త్య. అణీయసా సూక్ష్మాంతరేణ విరజేన విమలేనాత్మనా మనసా బ్రహ్మవిదాం నమస్కృతం వక్ష్యమాణం పరమేష్ఠిధిష్ణ్యం బ్రహ్మసదనముపైతి. కల్పాయుషః కల్పపర్యంతం చతుర్ముఖవద్వర్తమానా విబుధాః యత్స్థానం ప్రతి క్రమంతే తముపైతి. ౨౫. నను స్వర్గాదిషు భోగస్థానేషు సత్సు పరమేష్ఠిధిష్ణ్యస్యైవ విశేషేణ విదుషాం ప్రవృత్త్యతిశయః? ఇత్యత ఆహ — అనంతస్య సంకర్షణస్య శేషస్య ముఖానలేన ముఖఫూత్కారజనితవిషాగ్నినా దందహ్యమానం విశ్వం జగత్ప్రసమీక్ష్య జగత్సంహారకస్య కాలాగ్నిరుద్రస్యాపి

విశ్వమ్, నిర్యాతి సిద్ధేశ్వరజుష్టధిష్ణ్యం యద్ద్వై పరార్ధ్యం తదు పారమేష్ఠ్యమ్. ౨౬.
న యత్ర శోకో న జరా న మృత్యుర్నార్తిర్న చోద్వేగ ఋతే కుతశ్చిత్, యచ్చి
త్తతోఽదః కృపయా నిదంవిదాం దురంతదుఃఖప్రభవానుదర్శనాత్. ౨౭. తతో విశే
షం ప్రతిపద్య నిర్భయస్తేనాత్మనాపోఽనలమూర్తిరత్వరన్, జ్యోతిర్మయో వాయు

తత్పారమేష్ఠ్యం పదం ప్రతి నిర్యాతి. సిద్ధేశ్వరైర్జుష్టాని ధిష్ణ్యాని విమానాని యస్మిన్ తత్. ఉ ఇతి శ్రైష్ఠ్యం సూచితం. ౨౬. తదేవాహ — నేతి. ఆర్తిర్దుఃఖం. ఉద్వేగో భయం. కిం తు యచ్చిత్తతో హేతోః యద్దుఃఖం అదః ఋతే తదేకం వినా తత్కుతో భవతి? అనిదంవిదాం ఇదం భగవతో ధ్యానమజానతాం ప్రాణినాం. దురంతదుఃఖానాం యః ప్రభవో జన్మ తస్యానుదర్శనాత్. యద్వా — తేషాం కృపయా చిత్తతో దోమనః పీడేతి యత్ తద్వినా కుతశ్చిదపి యత్ర శోకాదయో న సంతీతి. ౨౭. తత్ర బ్రహ్మలోకం గతానాం త్రివిధా గతిః. యే పుణ్యోత్కర్షేణ గతాః తే కల్పాంతరే పుణ్యతారతమ్యేన ఆధికారికా భవంతి. యే తు హిరణ్యగర్భాద్యుపాసనాబలేన గతాః తే బ్రహ్మణా సహ ముచ్యంతే. యే భగవదుపాసకాః తే స్వేచ్ఛయా బ్రహ్మాండం భిత్త్వైవ వైష్ణవం పదం ఆరోహంతి. తత్ర ప్రస్తుతస్య భగవద్భక్తస్య బ్రహ్మాండభేదనప్రకారమాహ — తత ఇతి. అత్రేయం ప్రక్రియా. ఈశ్వరాధిష్ఠితాయాః ప్రకృతేః కేనచిదంశేన మహత్తత్త్వం భవతి. తస్యాంశేనాహంకారః. తస్యాంశేన శబ్దతన్మాత్రద్వారా నభః. తస్యాంశేన స్పర్శతన్మాత్రద్వారా వాయుః. తస్యాంశేన రూపతన్మాత్రద్వారా తేజః. తస్యాంశేన రసతన్మాత్రద్వారా ఆపః. తాసామంశేన గంధతన్మాత్రద్వారా పృథివీ. తైశ్చమిలితైః చతుర్దశభువనాత్మకం విరాట్ఛరీరం. తస్య పంచాశత్కోటియోజనవిశాలస్య పృథివ్యావాండకటాహశబ్దవాచ్యా. కోటియోజనవిశాలం ప్రథమావరణం. పంచాశత్కోటియోజనవిశాలమిత్యేకే.

అనంతపిపాగ్ని సంభూతత్వమేవ పంచమస్కంధే వక్ష్యతే. తథా దందహ్యమానం స్వర్గాదికమపి విశ్వమత్యంతనశ్వరత్వేన నిశ్చిత్య సిద్ధానాం బ్రహ్మజ్ఞానసిద్ధానామీశ్వరైస్సనకాదిభిస్సేవితం ధిష్ణ్యం స్థానభూతం పారమేష్ఠ్యం పరమేష్ఠినశ్చతుర్ముఖస్య స్థానం ద్వైపరార్ధం ద్విపరార్ధసంజ్ఞికం తన్నిఖిలజగత్ప్రసిద్ధం యదస్తి, తన్నిర్యాతి గచ్ఛతి. ఉశబ్దోఽవధారణే. నిర్యాత్యేవేత్యర్థః. ౨౬. కోఽత్ర స్థానే ఇతరాపేక్షయా విశేష ఇత్యత ఆహ — ఋతే సత్యే సత్యనామకే యత్ర లోకే యదధిష్ఠితానాం మహాయోగినాం సనకాదీనాం అనిదంవిదాం ఏతాదృశస్థానమజానతాం పశుపుత్రస్వర్గధనాదికమపేక్షమాణానాం దురంతదుఃఖోత్పత్తిస్థానస్య సంసారస్యానుదర్శనాత్ కృపయా చిత్తతోఽదః చిత్తవిక్షేపస్సంభవతి. అహో ఏతే అల్పాః స్థిరం బహుదుఃఖబహులం సంసారమనుభవంతీతి కృపయా చిత్తవిక్షేపో జాయతే తత్పారమేష్ఠ్యం స్థానమితి భావః. ౨౭. ఏవం మహాయోగినాం పరమేష్ఠిధిష్ణ్యప్రాప్తిమభిధాయ తత్ప్రాప్తానాం పునరావృత్త్యభావేఽపి భక్తియోగమహిమ్నా తదపి సాతిశయం త్యక్త్వా తదూర్ధ్వగమనానంతరం లింగదేహభంగక్రమం తదనంతరం సాక్షాద్భగవతో వాసుదేవాఖ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణో నారాయణాఖ్యస్య పరమపదాఖ్యస్థానవిశేషప్రాప్తిమాహ — తత ఇత్యధ్యాయశేషేణ. తతః తాదృశబ్రహ్మసదనప్రాప్త్యనంతరం భగవతి నిరంతరభక్తియుక్తః పురుషః ఆకాశాదిపంచభూతానాం చరమం గంధాదిగుణపంచకత్వేన సర్వాపేక్షయా అతిశయితగుణవత్త్వేన విశేషశబ్దవాచ్యం పృథివీతత్త్వం ప్రతిపద్య తత్కార్యభూతం దేహాదికం త్యక్త్వా తదుపాదానభూతం పృథివీతత్త్వం ప్రతిపద్య నిర్భయః దేవాదిశరీరపరిణామప్రసంగాభావేన నిర్భయః. మరణాదిభీతిరహితః.

షుపేత్య కాలే వాయ్వాత్మనా ఖం బృహదాత్మలింగమ్. ౨౮. ఘ్రాణేన గంధం రసనేన వై రసం రూపం చ దృష్ట్యా శ్వసనం త్వచైవ, శ్రోత్రేణ చోపేత్య నభోగుణత్వం ప్రాణేన చాకూతి ముపైతి యోగీ. ౨౯. సభూతసూక్ష్మేంద్రియ సన్నికర్షం మనోమయం దేవమయం వికార్యమ్, సంసాద్య గత్యా సహ తేన యాతి విజ్ఞా

తతశ్చాబాదీనాం యే పరిణతాః అంశాః తాన్యేవోత్తరోత్తరం దశగుణాన్యావరణాని. అష్టమం తు ప్రకృత్యావరణం వ్యాపకమేవ. తదేవంస్థితే పృథివ్యాద్యావరణభేదనప్రకారః కథ్యతే—తత ఇతి. తతో విశేషం ప్రతిపద్య లింగదేహేన పృథివ్యాత్మతాం ప్రాప్యేత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం. నిర్భయః కథం యాస్యామీతిశంకాశూన్యః తేనాత్మనా పృథివీరూపేణ తన్నిరంతరా అపః ప్రతిపద్య అత్వరన్ త్వరామకుర్వన్ తత్తదాత్మకత్వేన క్లేదదాహాదిశంకాభావాద్యథేష్టం భోగాన్ భుంజాన ఇత్యర్థః. ఏవం జ్యోతిర్మయస్సన్. కాలే భోగాంతస్థానే బృహతః ఆత్మనః లింగిమూర్తిత్వేన ఉపాసనేషూక్తం. యద్వా—శబ్దాత్మనా తస్య ప్రమాపకమితి. ౨౮. ఇంద్రియార్థానాం భూతసూక్ష్మాణాం అతిక్రమమాహ—ఘ్రాణేనేతి. ఘ్రాణేనాధిష్ఠితేన గంధముపేత్య శ్వసనం స్పర్శం నభోగుణత్వం శబ్దాత్మతాం ప్రాణేన తత్తత్కర్మేంద్రియేణ ఆకూతిం తత్తత్క్రియాం. ౨౯. తదేవం స్థూలసూక్ష్మభూతాతిక్రమముక్త్వా తదావరణభూతాహంకారప్రాప్త్యా మహదాదిప్రాప్తిమాహ—స ఇతి. స యోగీ వికార్యం సంప్రాప్య విజ్ఞానతత్త్వం యాతి వివిధం కార్యం యస్యేతి వికార్యః అహంకారః. స త్రివిధః—తామసో రాజసస్సాత్త్వికశ్చేతి. తత్ర తామసాత్ అజ్ఞాతాని భూతసూ

తేనాత్మనా కేవలపృథివీరూపశరీరేణ పృథివ్యాః కారణీభూతా ఆపః ఉదకతత్త్వం. శ్రు. "అద్భ్యః పృథివీ"త్యాదిశ్రుతేః. శ్రు. "పృథివ్యప్సు ప్రలీయత"ఇతి ప్రలయశ్రుతిః. తతస్తాదృశాబ్రూపశరీరపరిగ్రహానంతరం అనలమూర్తిః తత్కారణీభూతాగ్నిశరీరకః. శ్రు. "అగ్నేరాప"ఇతిసృష్టిశ్రుతేః. శ్రు. "ఆపస్తేజసిలీయంత"ఇతిప్రలయశ్రుతేః. అత్వరన్ మందం గచ్ఛన్, జ్యోతిర్మయః పూర్వోక్తాగ్నిశరీరకో వాయుముపేత్య అగ్నికారణీభూతం వాయుముపేత్య. శ్రు. "వాయోరగ్ని"రితి సృష్టిశ్రుతేః. శ్రు. "తేజో వాయౌ లీయత"ఇతి ప్రలయశ్రుతేః. తతః కాలే తదనంతరకాలే వాయ్వాత్మనా వాయురూపశరీరేణ తత్కారణీభూతేన ఆత్మలింగం ఆత్మజన్యం బృహత్త్వాద్వోక్తత్త్వచతుష్టయాపేక్షయా బృహద్వ్యాపకం. విభ్విత్యర్థః. తాదృశం ఖం గగనం వాయోరపి కారణీభూతమాకాశం. శ్రు. "ఆకాశాద్వాయు"రితి. "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత" ఇతిసృష్టిశ్రుతేః. ఖస్య ఆత్మలింగత్వం తస్మిన్ ఆత్మలింగే ఆకాశే వాయోర్లయః. ౨౮. ఏవంభూతసంహారక్రమమభిధాయ అనంతరమింద్రియసంహారక్రమమాహ— ఘ్రాణేన కార్యభూతేన గంధం తస్య కారణీభూతం గంధతన్మాత్రముపేత్య. తథా రసనేన రసనేంద్రియేణ రసం రసతన్మాత్రముపేత్య. తథా దృష్ట్యా చక్షుషా రూపం తత్కారణీభూతం రూపతన్మాత్రం చ ఉపేత్య. త్వచైవ త్వగింద్రియేణైవ తత్కారణం స్పర్శముపేత్య. తథా శ్రోత్రేంద్రియేణ తత్కారణీ భూతనభోగుణత్వం శబ్దతన్మాత్రరూపత్వం చ ఉపేత్య. అనంతరం ప్రాణేన ప్రాణవాయునా తత్కారణీభూతామాకూతిం యోగీ భగవదుపాసకః ఉపైతి. ఆకూతిరితి గుణవిశేషః. శ్రు. "చిత్తంచచిత్తిశ్చాకూతంచాకూతిశ్చ" "ఆకూతిమగ్నిం ప్రయుజగ్ం స్వాహా"ఇత్యాదౌ చిత్తచైత్యాదిభిస్సహ పాఠాత్. ౨౯.

న తత్త్వం గుణసంనిరోధమ్. ౩౦. తేనాత్మనాత్మానముపైతి శాంతమానందమానందమయోఽవసానే, ఏతాం గతిం భాగవతీం గతో యః స వై పునర్నేహ విషజ్జతేఽంగ

క్ష్మాణి జాయంతే. రాజసాద్బహిర్ముఖాని దశేంద్రియాణి. సాత్త్వికాత్ మనఇంద్రియం దేవతాశ్చ. తేషాం లయశ్చ తత్తదహంకారః తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం ఇంద్రియాణాం చ సన్నికర్షం లయస్థానం తామసం రాజసం చ మనోమయం దేవమయం చ సాత్త్వికం సంప్రాప్య గత్వా గమనేన తేనాహంకారేణ సహ విజ్ఞానతత్త్వం యాతి. తతః గుణానాం సన్నిరోధో లయో యస్మిన్ తత్ప్రధానం యాతి. ౩౦. తేనేతి. తేనాత్మనా ప్రధానరూపేణ ఆనందమయస్య ఉపాధీనామవసానే శాంతమవికృతమానందం పరమాత్మానముపైతి. న విషజ్జతే నావర్తత ఇత్యర్థః. ౩౧. ఏతఇతి.

స ఉపాసకః ఉపాసనాబలేన నివృత్తాజ్ఞానాదిదోషత్వేన జ్ఞానాశ్రయత్వేన చ భగవత్సామ్యాత్ సనాతనః నిత్యః వినాశాప్రతియోగీ. అనాదిః ప్రాగభావాప్రతియోగీ. భగవాన్ జ్ఞానాదికల్యాణగుణశాలీ చ సన్ భూతసూక్ష్మాణి గంధాది తన్మాత్రాణి ఇంద్రియాణి ఘ్రాణాదీని తేషాం సన్నికర్షం కారణత్వాత్ తేషామవ్యవహితప్రాక్కాలవర్తి త్రివిధాహంకారం. అహంకారస్య త్రైవిధ్యముపపాదయతి — మనోమయం మనసః కారణీభూతం వైకారికశబ్దవాచ్యం సాత్త్వికాహంకారం. దేవమయం దేవానామింద్రియాధిష్ఠాతౄ. దేవానామింద్రియాణాం వా కారణత్వాద్దేవమయం. తైజసశబ్దవాచ్యం రాజసాహంకారం వికార్యం పంచభూతాత్మనా పరిణామశాలిభూతాదిశబ్దవాచ్యం తామసాహంకారం చ గత్వార్చిరాదిగత్యా సంసాద్య ప్రాప్య, తేన శరీరభూతేనాహంకారేణ విజ్ఞానతత్త్వం యాతి. విజ్ఞానశబ్దః. శ్రు. “విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్” ఇత్యాదావిహ జీవవాచకః. విజ్ఞానశబ్దవాచ్యో జీవశ్చ జీవసమష్టిరూపశ్చతుర్ముఖః. తత్త్వం తదధిష్ఠితం మహత్తత్త్వం. తదేవాత్ర విజ్ఞానతత్త్వశబ్దేనోచ్యతే. శ్రు. “ఇంద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థాః” ఇతి శ్రుతౌ బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పర ఇతి మహచ్ఛబ్దస్య ఆత్మపదసామానాధికరణ్యేన సమష్టిజీవవాచిత్వవత్ విజ్ఞానతత్త్వశబ్దస్యాపి సమష్టిపురుషాధిష్ఠితమహత్తత్త్వవాచితాయా ఉపపన్నత్వాత్. బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పర ఇత్యత్ర ఆత్మన్ శబ్దస్య సమష్టిపురుషవాచిత్వం శ్రీభాష్యాదౌ ప్రతిపాదితం. సమష్టిపురుషస్య మహత్తత్త్వాధిష్ఠాతృత్వం చ అస్మిన్నపి శాస్త్రే ప్రాయశః ప్రతిపాదయిష్యతే. తేనాత్ర విజ్ఞానతత్త్వశబ్దేన మహత్తత్త్వమేవాభిధీయతే. విజ్ఞానతత్త్వం మహత్తత్త్వం యాతీత్యర్థః. కార్యాణాం కారణే లయప్రకరణాత్. తతః మహత్తత్త్వసంసర్గానంతరం గుణసన్నిరోధం న్యూనాధికభావానాపన్నసత్త్వాదిగుణాశ్రయం ప్రధానం మూలప్రకృతితత్త్వం యాతి, ౩౦. తతస్తేనాత్మనా ప్రకృతిరూపశరీరేణ ఆనందమయం ఆత్మానం పరమాత్మానం సంక్రమ్య ప్రాప్య. శ్రు. “ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రమ్య” ఇతి శ్రుతేః. స్వయమపి ఆనందమయ బ్రహ్మప్రాప్త్యా ఆనందమయస్సన్ బ్రహ్మానందతుల్యానందవిశిష్టస్సన్ అవసానే ఏవం పూర్వోక్తపృథివీప్రభృతికారణద్రవ్యరూపశరీరసంక్రమణావసానే సర్వాత్మకే బ్రహ్మణి వాసుదేవే శాంతిం యాతి కదాహం భగవంతం ప్రాప్నవానీతి మనోరథపర్యవసానం యాతి. భగవత్ప్రాప్త్యనంతరం నహ్యన్యత్ప్రాప్తవ్యమస్తి. శ్రు. “సా కాష్ఠా సా పరాగతిః” ఇతి శ్రుతేః. ఏతామితి. అంగ రాజన్, యః పురుషః ఏతాం భాగవతీం గతిం భగవత్ప్రాప్తిసాధనీభూతామర్చిరాదిగతిం గతో భవతి ప్రాప్తో భవతి, స వై పురుష ఇహ జన్మాది ప్రవాహే న విషజ్జతే న సక్తో భవతి. న పునరావర్తత ఇత్యర్థః.

౯. ౩౧. ఏతే సృతీ నృప వేద గీతే త్వయాభిపృష్టేచ సనాతనే చ, యే వై పురా బ్రహ్మణ ఆహ పృష్టఆరాధితో భగవాన్వాసుదేవః. ౩౨. నహ్యతో ఽన్యశ్శివః పంథా విశతస్సంసృతావిహ, వాసుదేవే భగవతి భక్తియోగో యతో భవేత్. 33. భగవాన్ బ్రహ్మ కార్త్స్న్యేన త్రిరన్వీక్ష్య మనీషయా, తదధ్యవస్యత్కూటస్థో రతిరాత్మన్యతో భవేత్. ౩౪. భగవాన్ సర్వభూతేషు లక్షితస్స్వాత్మనా హరిః, దృశ్యై

సృతీ మార్గౌ ప్రకారావిత్యర్థః. హే నృప. అనపేక్షో నిర్భిద్య మూర్ధన్విసృజేత్పరం గత ఇతి యా సద్యో ముక్తిస్సైకా సృతిః. యది ప్రయాస్యన్నిత్యాదినా క్రమముక్తిశ్చ ద్వితీయా సృతిః. ఏతే సృతీ వేదేన గీతే ఉక్తే, న తు స్వోత్ప్రేక్షితే. తత్ర. శ్రు. "యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామా యేఽస్య హృది శ్రితాః అథ మర్త్యో మృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత" ఇతి సద్యో ముక్తిః, తేఽర్చిషమభిసంభవంతీత్యాదినా క్రమముక్తిశ్చ వేదేనోక్తే. యద్వా—సకర్మభిస్తాం గతిమాప్నువంతీతి దక్షిణమార్గస్యాపి సూచితత్వాత్ ఏతే సృతీ ఇతి ద్వివచనం. త్వయాభిపృష్టే యచ్ఛ్రోతవ్య మిత్యాది ప్రశ్నేన అర్థాన్ముక్తివిషయే ద్వే అపి సృతీ పృష్టే. బ్రూహి యద్వా విపర్యయమితి చ దక్షిణమార్గోప్యర్థాత్పృష్టః. ఏవం త్వయా చ పృష్టే యచ్ఛ్రోతవ్యమిత్యాది ప్రశ్నే ఏతే సృతీ ఇత్యన్వయః. ౩౨. సంతి సంసరతః పుంసో బహవో మోక్షమార్గా యోగాదయః. సమీచీనస్త్వయమేవేత్యాహ—నేతి. యతోఽనుష్ఠితాద్భక్తియోగో భవేత్ అతోఽన్యశ్శివస్సుఖరూపో నిర్విఘ్నశ్చ నాస్త్యేవ. 33. కుత ఇత్యత ఆహ—భగవానితి. భగవాన్ బ్రహ్మా. కూటస్థః నిర్వికారః. ఏకాగ్రచిత్తస్సన్నిత్యర్థః. త్రీన్ వారాన్ కార్త్స్న్యేన సాకల్యేన బ్రహ్మ వేదం అన్వీక్ష్య విచార్య యతః యస్మాదాత్మని హరౌ రతిర్భవేత్ తదేవ మనీషయా అధ్యవస్యత్ నిశ్చితవాన్. ౩౪. నన్వనుభూతేఽర్థే రతిర్భవతి అననుభూతేఽర్థే తద్భగవతి కథం రతిస్స్యాత్? తత్రాహ—భగవానితి. భగవాన్ లక్షితః దృష్టః కథం? స్వాత్మ

---

౩౧. హే నృప రాజన్. వేదగీతే 'అర్చిషోఽహ అహ్నః పూర్యమాణపక్షం' ఇత్యాది వేదగీతే సనాతనే అనాదిసిద్ధే త్వయా అభిపృష్టే. ఏతే సృతీ ధూమాద్యర్చిరాదిగతీ తుభ్యం వర్ణితే. పురా పూర్వస్మిన్ కాలే ఆరాధితో భగవాన్ వాసుదేవః పృష్టస్సన్ బ్రహ్మణా పృష్టస్సన్ యే ద్వే సృతీ బ్రహ్మణే ఆహ. తే ద్వే గతీ వర్ణితే ఇత్యన్వయః. ౩౨. నహీతి. వాసుదేవే భగవతి యతస్సాధనాత్ భక్తియోగో భవతి సంసృతౌ సంసారే అతోఽన్యః. శ్లో. "పాతాళమేతస్యహి పాదమూల"మిత్యారభ్య యస్సన్నివేశః కథితో మయా త" ఇత్యం తేన ప్రతిపాదితస్థవిష్ఠరూపధ్యానాదన్యః శివో మంగళకరః పంథాః విహితో నహి. 33. భగవాన్ చతుర్ముఖోఽపి మనీషయా బుధ్యా కార్త్స్న్యేన బ్రహ్మ వేదరాశిం. త్రిరన్వీక్ష్య త్రివారం విచార్య కూటస్థే అయఃకూటవత్ నిర్వికారతయా వర్తమానే ఆత్మని పరమాత్మని రతిః రాగో యతో భవేత్ ప్రీతిరూపాపన్నా భక్తిః యతస్సాధనాద్భవేత్ తత్పూర్వోక్తస్థూల ప్రపంచశరీరకపరమాత్మానుసంధానరూపం సాధనమధ్యవస్యత్. నిశ్చికాయ. ౩౪. దృశ్యైర్జ్ఞానవిషయైః అతఏవ అనుమాపకైః అనుమితిజనకైః. అనుమితిశ్చ—అంకురక్షితిమహీధరమహార్ణవాదికం సకర్తృకం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యాదిరూపా. సా చ వివిధవిచిత్ర సన్నివేశవిశేషవిశిష్టత్వాజ్జగతః రథప్రాసాదాదివత్ స్వనిర్మాతుశ్శక్తిజ్ఞానాదికమంతరా నోత్పత్త్యనుపపత్తేః, తాదృశం జగత్ స్వనిర్మాతుః జ్ఞానశక్త్యాదిక మనుమాపయతీతి కర్తృజ్ఞానశక్త్యాదిగోచరా అతః అనుమాపకైః బుధ్యాదిభిః లక్షణైః బుద్ధిర్మహత్తత్త్వం తదాదీని చ లక్షణాని అ

ర్బుద్ధ్యాదిభిర్ద్రష్టా లక్షణై రనుమాపకైః. ౩౫. తస్మాత్సర్వాత్మనా రాజన్ హరిస్సర్వత్ర సర్వదా, శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్యశ్చ స్మర్తవ్యో భగవాన్ నృణామ్. ౩౬. పిబంతి యే భగవత ఆత్మనస్సతాం కథామృతం శ్రవణపుటేషు సంభృతమ్, పునంతి తే విషయవిదూషితాశయం వ్రజంతి తచ్చరణసరోరుహాంతికమ్. ౩౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వితీయస్కంధే, ద్వితీయోఽధ్యాయః.

తృతీయోఽధ్యాయః.

శ్రీశుకః ఉవాచ—

ఏవమేతన్నిగదితం పృష్టవాన్ యద్భవాన్మమ, నృణాంచ మ్రియమాణా

నా క్షేత్రజ్ఞాంతర్యామితయా కైః? దృశ్యైః బుద్ధ్యాదిభిః. తదేవ ద్వేధా దర్శయతి—దృశ్యానాం జడానాం దర్శనం స్వప్రకాశం ద్రష్టారం వినా న ఘటత ఇత్యనుపపత్తిముఖేన లక్షణైః స్వప్రకాశాంతర్యామిలక్షకైః తథా బుద్ధ్యాదీని, కర్తృప్రయోజ్యాని, కరణత్వాత్. వాశ్యాదివదితి వ్యాప్తిముఖేన అనుమాపకైః స్వతంత్రశ్చ కర్తేత్యేవమీశ్వరసిద్ధిః. ౩౫. యచ్ఛ్రోతవ్యమిత్యాద్య ప్రశ్నోత్తరముక్తముపసంహరతి—తస్మాదితి. ౩౬. శ్రవణాదిఫలమభిప్రయేణాహ—పిబంతీతి. సతామాత్మనః ఆత్మత్వేన ప్రకాశమానస్య కథైవామృతం విషయైర్విదూషితం మలినీకృతం ఆశయం పునంతి శోధయంతి తస్య చరణసరోరుహాంతికం శ్రీవిష్ణుపదం వ్రజంతి. ౩౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వితీయస్కంధే, ద్వితీయాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. తృతీయే విష్ణుభక్తేస్తు వైశిష్ట్యం శృణ్వతో మునేః, భక్త్యుద్రేకేణ తత్కర్మశ్రవణాదర ఈర్యతే, ఇదానీమన్యదేవతా భజనస్యాపి పుత్రాదిభజనవదేవ తుచ్ఛఫలత్వేన హేయత్వం వక్తుం పూర్వోక్తమనువదతి—ఏవమితి. నుమేతిమాం మనుష్యేషు కదాచిద్దైవయోగేన మనుష్యత్వం ప్రాప్తే

హంకారతన్మాత్రరూపం చభూతాదీని కార్యరూపాణి కారణస్య చిహ్నాని తైః ద్రష్టా సృష్ట్యుపయుక్తజ్ఞానశాలీ భగవాన్ హరిః స్వాత్మనా సుచిత్తేన పురుషేణ సర్వభూతేషు లక్షితః సర్వభూతాంతర్యామితయా జ్ఞాతః. ౩౫. హే రాజన్. తస్మాత్ తస్యైవ నిఖిలకారణప్రపంచత్వాత్ భగవాన్ స హరిరేవ సర్వాత్మనా సర్వప్రకారైరపి సర్వదా సర్వేషు కాలేషు సర్వత్ర సర్వేషు దేశేషు నృణాం శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్యః స్మర్తవ్యశ్చ భవతి. ౩౬. ఆత్మనః సర్వాంతర్యామిణః భగవతో నారాయణస్య సతాం బ్రహ్మవిదాం శ్రవణపుటేషు శ్రోత్రపుటేషు సంభృతం పరిపూర్ణకథాస్వరూపమమృతం యేవా పిబంతి, యే చ తాదృశకథామృతపానేన విషయైః శబ్దాదివిషయైః విదూషితం కళంకితమాశయం చిత్తం పునంతి పవిత్రీకుర్వంతి, తే తచ్చరణసరోరుహాంతికం భగవత్పాదసరసీరుహసాన్నిధ్యం ముక్తిరూపం వ్రజంతి గచ్ఛంతి. ౩౭.

ఇతి చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధే, ద్వితీయాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

నాం మనుష్యేషు మనీషిణామ్. ౧. బ్రహ్మవర్చసకామస్తు యజేత బ్రహ్మణస్పతిమ్, ఇంద్రమింద్రియకామస్తు ప్రజాకామః ప్రజాపతీన్. ౨. అన్నాద్యకామస్త్వదితిం స్వర్గకామోఽదితేస్సుతాన్, విశ్వాన్ దేవాన్ రాజకామస్సాధ్యాన్ సంసాధకో విశామ్. ౩. దేవీం తు మాయాం శ్రీకామస్తేజస్కామో విభావసుమ్, వసుకామో వసూన్ రుద్రాన్ వీర్యకామస్తు వీర్యదాన్. ౪. ఆయుష్కామోఽశ్వినౌ దేవౌ పుష్టికామ ఇలాం యజేత్, ప్రతిష్ఠాకామపురుషో రోదసీ లోకమాతరౌ. ౫. రూపాభికామో గంధర్వాం స్త్రీకామోఽప్సర ఊర్వశీమ్, *ఆధిపత్యకామస్సర్వేషాం యజేత పరమేష్ఠినమ్. ౬. యజ్ఞం యజేద్యశస్కామః కోశకామః ప్రచేతసమ్, విద్యాకామస్తు గిరిశం దాంపత్యార్థ ఉమాం సతీమ్. ౭. ధర్మార్థ ఉత్తమశ్లోకం తంతుం తన్వన్పితౄన్ యజేత్, రక్షాకామః పుణ్యజనానోజస్కామో మరుద్గణాన్. ౮. రాజ్యకామో

షు జీవేషు. యే మనీషిణః. తేషాం తత్రాపి యే మ్రియమాణాః తేషాం విశేషతః ఏవమేతద్ధరికథాశ్రవణాదికం నిగదితం విహితమిత్యర్థః. ౧. కామఫలప్రాప్త్యర్థమన్యేషాం దేవానాం భజనమాహ— బ్రహ్మవర్చసేతి. బ్రహ్మణస్పతిం వేదపతిం బ్రహ్మాణం. ఇంద్రియపాటవకామస్తు. ఇంద్రం ప్రజాపతీన్ దక్షాదీన్. ౨. అన్నాద్యేతి. అన్నాద్యం భోజ్యం భక్ష్యం. అదితేస్సుతాన్ ద్వాదశాదిత్యాన్. విశాం దేశస్థప్రజానాం. స్వాధీనతామిచ్ఛన్ సాధ్యాన్ యజేత. ౩. దేవీమితి. మాయాం దుర్గాం. విభావసుం అగ్నిం. వసుకామః ధనార్థీ వసూన్. వీర్యం ప్రభావః, తత్కామో వీర్యదాన్. రుద్రాన్ యజేత. ౪. ఆయుష్కామఇతి. ఇళాం పృథ్వీం. ప్రతిష్ఠా స్థానాదప్రచ్యుతిః. రోదసీ ద్యావాభూమీ. ౫. రూపేతి. అప్సరాశ్చాసౌ ఊర్వశీ చ తాం. ఆధిపత్యకామ ఇత్యత్ర వర్ణాధిక్యమార్షం. ౬. యజ్ఞమితి. యజ్ఞం యజ్ఞోపాధికం విష్ణుం. కోశో ధనసంచయః. వసు ఇత్యత్ర ధనమాత్రమితి భేదః. దాం[illegible]ం అన్యోన్యప్రీతిః తదేవార్థో యస్య. ౭. ధర్మార్థఇతి. ధర్మార్థకామః ఉత్తమశ్లోకోపాధిం విష్ణుం తంతుం తన్వన్ సంతానవృద్ధిమన్విచ్ఛన్. రక్షా బాధానివృత్తిః. తత్కామః పుణ్యజనాన్ యక్షాన్. ఓజః బలం. తత్కామః. ౮. రాజ్యమితి. రాజ్యం రాజ్యత్వం.

బ్రహ్మణస్పతిం యజేత. శ్రు. 'బార్హస్పత్యముక్షవశమాలభేత. బ్రహ్మవర్చకామో బృహస్పతిమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవాస్మిన్ బ్రహ్మవర్చసం దధాతి బ్రహ్మవర్చస్యేవ భవతి' ఇతి శ్రుతేః. ఇంద్రియకామః ఇంద్రయజేతా. శ్రు. 'ఇంద్రియకామ ఇంద్రియమేవ స్వేన భాగధేయోనోపధావతీ' తి శ్రుతేః. ప్రజాకామః ప్రజాపతిం యజేత. శ్రు. 'యః ప్రజాకామస్స్యాత్తస్మా ఏవం ప్రాజాపత్యం గారుత్మతం చరుం నిర్వపేత్ప్రజాపతిమి' త్యాది శ్రుతేః. ఏవముత్తరత్రాపి ద్వితీయకాండే కామ్యేష్టిప్రకరణే తత్తత్ఫలోద్దేశేన దేవతాంతరయజనే ప్రమాణాని ద్రష్టవ్యాని. గ్రంథవిస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే. ౨. వీర్యదాశ్చ దేవాః ప్రజాపతిప్రభృతయః. శ్రు. 'దేవాసురాస్సంయత్తా ఆసన్ తాన్ దేవానసురా అజయన్' ఇత్యుపక్రమ్య 'స ప్రజాపతిముపాధావది' త్యాదినా య ఇంద్రియకామో వీర్యకామస్స్యాత్. శ్రు. 'తమేతయా సర్వపృష్ఠయా యాజయేదేతా ఏవ దేవతాస్స్వేన భాగధేయేనోపధావ తీ' త్యాదిశ్రుతేః. ౪.

మనూన్ దేవాన్ని*రృతిం త్వభిచరన్ యజేత్, కామకామో యజేత్సోమమకామః పురుషం పరమ్. ౯. అకామస్సర్వకామోవా మోక్షకామ ఉదారధీః, తీవ్రేణ భక్తి యోగేన యజేత పురుషం పరమ్. ౧౦. ఏతావానేవ యజతామిహ నిశ్శ్రేయసో దయః, భగవత్యచలో భావో యద్భాగవతసంగతః. ౧౧. జ్ఞానం యతః ప్రతినివృత్త గుణోర్మి చక్ర మాత్మప్రసాదఉభయత్ర గుణేష్వసంగః, కైవల్య సమ్మతపథ స్త్వథ భక్తియోగః కో నిర్వృతో హరికథాసు రతిం న కుర్యాత్. ౧౨.

శౌనకః ఉవాచ:—

ఇత్యభివ్యాహృతం రాజా నిశమ్య భరతర్షభః, కిమన్యత్పృష్టవాన్ భూయో వైయాసకిమృషిం కవిం. ౧౩. ఏతచ్ఛుశ్రూషతాం విద్వన్ సూత నోఽర్హసి భాషితుం

తత్కామో మనురూపాన్ దేవాన్ రాజ్ఞః కర్మ వా రాజ్యం. తత్కామో విశ్వాన్ దేవానితి విశేషః. అభిచరన్ శత్రుమరణమన్విచ్ఛన్. నిరృతిం రాక్షసం. కామకామః భోగేచ్ఛుః. అకామః వైరాగ్యకామః. పురుషం పరం ప్రకృతివ్యతిరేకోపాధిమీశ్వర . నిరృతిం త్వభిచరన్ యజేదిత్య త్రాపి పూర్వవదేవ. వర్ణాధిక్యమార్షం. ౯. అకామఇతి. అకామః ఏకాంతభక్తః ఉక్తానుక్తసర్వకామో వా. పురుషం పూర్ణం నిరుపాధిం. ౧౦. పూర్వోక్తనానాదేవతాయజనస్యాపి సంయోగపృథక్త్వన భక్తియోగఫలత్వమాహ— ఏతావానితి. ఇంద్రాదీనపి యజతాం ఇహ తత్తద్దేవతాయజనే భాగవతానాం సంగతో భగవత్యచలో భావో భక్తిర్భవతీతి యత్. ఏతావానేవ నిశ్శ్రేయసస్య పరమ పురుషార్థస్య ఉదయో లాభః అన్యత్తు సర్వం తుచ్ఛమిత్యర్థః. ౧౧. భాగవతసంగతఇత్యనేన సూచితాం హరికథారతిం స్తౌతి — జ్ఞానమితి. యతః యాసు కథాసు జ్ఞానం భవతి. తాసు రతిం కోన కుర్యాదిత్యన్వయః. కీదృశం? ప్రతినివృత్తం ఉపరతం గుణోర్మీణాం రాగాదీనాం చక్రం సమూహో యస్మాత్తదేతురాత్మప్రసాదశ్చ. యత్ర యాసు మనఃప్రసాదహేతుః గుణేషు విషయే ష్వసంగః వైరాగ్యంచ. ఉభయత్రేతి పాఠే. ఇహాముత్ర చ గుణేష్వసంగః. కైవల్యమిత్యేవ సంమతః పంథాఃయో భక్తియోగః నిర్వృతః శ్రవణసుఖేన అన్యత్ర నిర్వృత ఇతివా. తాసు హరికథాసు కోవా రతిం న కుర్యాత్. ౧౨. ఇతీతి. అభివ్యాహృతం ఉక్తం ఋషిం పరబ్రహ్మదర్శనం కవిం శబ్దబ్రహ్మనిష్ణాతం.౧౩. ఏతదితి. శ్రవణేచ్ఛాయాం హేతుః—హరికథాఏవ

యాతో హరికథారతేః గుణైస్సత్వాదిభిః యే ఊర్మయః షడూర్మయ స్తేషాం యచ్చక్రం చక్రవత్పరివర్తనం తత్ప్రతినివృత్తం వినష్టం యేన. తత్తాదృశం దేహాదివిలక్షణాత్మ విషయకం జ్ఞానం. ఆత్మప్రసాదః మనఃప్రసాదః. ఉభయత్ర గుణేష్వసంగః. శ్రు. "ఉభయోర్లోకయోరస్మింశ్చాముష్మింశ్చ" ఇతి. గుణప్రధానేషు పశుపుత్రధనస్వర్గాదిరూపేషు. అసంగః రాగాభావః. అథ కైవల్యస్య ముక్తేః, సమ్మతపథః సాధనత్వేన సమ్మతో మార్గః భక్తియోగశ్చభవతి. హరికథాసు భగవత్కథాసు నిర్వృతో నిర్వాణం ప్రాప్తుమిచ్ఛుః పురుషః కో వా తాంరతిమనురాగం న కుర్యాత్? సర్వోపికుర్యాదేవేత్యర్థః. ౧౨. మహారథస్యపాండవేయః పరీక్షిత్ భాగవతః భగవద్భక్తః బాల్యక్రీడాసాధనైః క్రీడన్ కృష్ణస్యబాల్యే కృతాంక్రీడాం అవదే క్రీడాకాలేఽపి బాలక్రీడాం

కథాహరికథోదర్కాస్సతాం స్యుస్సంసది ధ్రువం. ౧౪. సవై భాగవతో రాజా
పాండవేయో మహారథః, బాలక్రీడనకైః క్రీడన్ కృష్ణక్రీడాం య ఆదదే. ౧౫.
వైయాసకిశ్చ భగవాన్ వాసుదేవపరాయణః. ఉరుగాయగుణోదారాః కథాస్స్యు
స్సత్సమాగమే. ౧౬. ఆయుర్హరతి వై పుంసాముద్యన్నస్తంచయన్నసౌ. తస్యర్తే
యత్ క్షణో నీత ఉత్తమశ్లోకవార్తయా. ౧౭. తరవః కిం న జీవంతి భస్త్రాః కిం నశ్వ
సంత్యుత?, న ఖాదంతి న మేహంతి కిం గ్రామ్యాః పశవో పరే? ౧౮. శ్వవిడ్వరా
హోష్ట్రఖరైస్సంస్తుతః పురుషః పశుః. నయత్కర్ణపథోపేతం జాతు నామగదా
భృతః ౧౯. బిలే బతోరుక్రమవిక్రమాన్ యేన శృణ్వతః కర్ణపుటే నరస్య. జి
హ్వా సతీ దార్దురికేవ సూత న చోపగాయత్యురుగాయగాథాః ౨౦. భారః పరం
పట్టకిరీటజుష్టమప్యుత్తమాంగం ననమేన్ముకుందమ్. శావౌకరౌనోకురుతస్సపర్యాం
హరేర్లసత్కాంచన కంకణౌ వా. ౨౧. బర్హాయితే తే నయనే నరాణాం లింగా

ఉదర్కః ఉత్తరఫలం యాసు తాః కథాః సతాం భాగవతానాం సంసది సభాయాం స్యుః. ౧౪.
ఏతత్ప్రపంచయతి—ద్వాభ్యాం. సఇతి. కృష్ణపూజాదిరూపాం క్రీడాం యః స్వీకృతవాన్. ౧౫.
వైయాసకిరితి. ఉరుగాయస్య భగవతః గుణైరుదారాః మహత్యః కథాః స్యుః ౧౬. కించ వృథైవ
క్షీయమాణమాయుః హరికథాయామేవ సఫలం కుర్విత్యాశయేనాహ—త్రిభిః. ఆయురితి, అసౌ సూ
ర్యః ఉద్యన్ ఉద్గచ్ఛన్ యత్ యేన క్షణో నీతః తస్య ఆయుః ఋతే వర్జయిత్వా. వృథైవ
హరతి. ౧౭. నను జీవనమేవ తేషామాయుషః ఫలమస్తి తత్రాహ—తరవ ఇతి. నను తేషాం శ్వా
సో నాస్తి తత్రాహ—తర్హి భస్త్రాశ్చర్మకోశాః. నను తాసామాహారాదికం నాస్తి, తత్రాహ—న ఖా
దంతి నాశ్నంతి. న మేహంతి రేతస్సేకం మైథునం న కుర్వంతి కిం? తమపి నరాకారం పశుం
మత్వాహ—తదేవాహ—అపర ఇతి. ౧౮. శ్వేతి. శ్వాదిభిః సంస్తుతః పురుషో నిరూపితః యస్య కర్ణ
పథం కదాచిదపి న గతం సః అవజ్ఞాస్పదత్వాత్. శ్వభిః కశ్మలవిషయాసక్తత్వాత్. విడ్వరాహైః
గ్రామసూకరైః కంటకవద్దుఃఖవిషయత్వాత్. ఉష్ట్రైః భారవాహిత్వాత్ కాముకత్వాత్ పదా
ఘ్నంతీమపి ప్రియాం త్యక్తుమసమర్థత్వాచ్చ ఖరైస్తుల్య ఇత్యర్థః. ౧౯. తస్యాంగాని నిష్ఫలానీ
త్యాహ — పంచభిః, బిలేతి, బతేతి ఖేదే. న శృణ్వతః అశృణ్వతః. నరస్య యే కర్ణపుటే బిలే
వృథా రంధ్రే సర్పాదిప్రవేశార్హరంధ్రే వా న చోపగాయతి తస్య జిహ్వా అసతీ దుష్టా. దర్దురో
భేకః. తదీయా జిహ్వేవ వ్యర్థశబ్దైవ. ౨౦. భార ఇతి. పట్టవస్త్రేణోష్ణీషేణ పట్టేన అభిషేక కాలే శిరసి
నిక్షిప్తేన రాజ్యాధికారసూచకేన. వస్త్రేణకిరీటేనవాజుష్టమపి శిరో యది ననమేత్తర్హి కేవలం భారఏవ.
శవౌ మృతకః తత్తుల్యౌ. లసంతి కాంచనకంకణాని యయోస్తౌ. అప్యర్థే వా శబ్దః. ౨౧. బర్హా

విహాయ తత్ప్రతినిధితయా కృష్ణక్రీడామేవ స్వీకృతవాన్. ౧౫. ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతః వార్త
యా క్షణో నీత ఇతి యత్ తస్య క్షణస్య ఋతే తం క్షణం వినా ఉద్యన్నస్తంచ అయన్ ప్రాప్త
స్సన్ ఉదయాస్తమయౌ ప్రాప్తః. అసావాదిత్యః పుంసామాయుర్హరతి. ఉత్తమశ్లోకవార్తయా
నీతః క్షణః వాయుః క్షయాంతర్గతః. పరమపురుషార్థసాధనత్వేన సఫలత్వాత్. ౧౭.

ని విష్ణోర్న నిరీక్షతో యే, పాదౌ నృణాం తౌ ద్రుమజన్మభాజౌ క్షేత్రాణి నాను
వ్రజతో హరేర్యౌ. ౨౨. జీవఞ్ఛవో భాగవతాంఘ్రిరేణుం నజాతు మర్త్యోఽ
భిలభేత యస్తు, శ్రీవిష్ణుపద్యా మనుజస్తులస్యాః శ్వసఞ్ఛవో యస్తు న వేద గం
ధమ్. ౨౩. తదశ్మసారం హృదయం బతేదం యద్గృహ్యమాణైర్హరినామధే
యైః, న విక్రియేతాథ ముఖే వికారో నేత్రే జలం గాత్రరుహేషు హర్షః. ౨౪.
అథాభిధేహ్యంగ మనోనుకూలం ప్రభాషసే భాగవతప్రధానః, యదాహ వైయా
సకిరాత్మవిద్యావిశారదో నృపతిం సాధు పృష్టః. ౨౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వితీయస్కంధే, తృతీయోఽధ్యాయః.

యితఇతి. యే నయనే విష్ణోః శ్రీమూర్తిం అసాధారణాని శంఖచక్రాదిచిహ్నితాని వా న నిరీక్షేతే, తే బర్హాయితే మయూరపింఛనేత్రతుల్యే. శిఖిపింఛవర్తినేత్రస్య నేత్రాకారసద్భావేఽపి యథాదర్శనాయోగాదానర్థక్యమితి భావః. ద్రుమవజ్జన్మ భజత ఇతి తథా వృక్షమూలతుల్యావిత్యర్థః. ౨౨. జీవన్నితి. నాభిలభేత అభితో న స్పృశేత్ న ధారయేత్. శ్రీవిష్ణుపద్యాః విష్ణుపదలగ్నాయాః తులస్యాః గంధం న వేద అభిఘ్రాయ నాభినందతీత్యర్థః. ౨౩. తదితి. అశ్మవత్సారో బలం కాఠిన్యం యస్య విక్రియాలక్షణం. అథేతి. గాత్రరుహేషు రోమసు. హర్షః ఉద్గమః. యస్మాదభక్తస్య సర్వమేతద్వ్యర్థం. ౨౪. అథేతి. మనసోఽనుకూలం ప్రియం చ ప్రభాషసే. అథ అతస్సాధు పృష్టస్సన్ వైయాసకిః నృపతిం ప్రతి యదాహ తదభిధేహీతి. ౨౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వితీయస్కంధే, తృతీయాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

జీవచ్ఛవః ప్రాణధార్యపి శవ ఏవ. శ్వసన్ శవః ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసశాల్యపి శవ ఏవ. తస్యఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసధారణమేవ శవాద్విశేష ఇతి భావః. ౨౩. గృహ్యమాణైర్హరినామధేయైఃశ్రూయమాణైరపి భగవన్నామధేయైః యద్ధృదయం న విక్రియేత న సంతోషాది వికారం ప్రాప్నుయాత్. అథ మనో వికారం మనసః భగవత్పరిచర్యాకరణానుకూలో వికారశ్చ నాస్తి. నేత్రే జలం ఆనందాశ్రుప్రవాతోఽపి నాస్తి. గాత్రరుహేషు తనూరుహేషు హర్షః రోమాంచోఽపినాస్తి. తద్ధృదయమశ్మసారం పాషాణసారవదతికఠినం. బత ఆశ్చర్యం. భగవత్కల్యాణగుణప్రకాశకేషు భగవన్నామధేయేషు కర్ణవిషయమానేషు యస్య హృదయస్య ద్రవో నాస్తి. కల్యాణగుణశ్రవణవశీకృతచిత్తతయా భగవత్పరిచర్యాయామనురాగోఽపి నాస్తి. దేహే రోమాంచోఽపి నాస్తి, తద్ధృదయం కేవలాశ్మసారవదతికఠినం అతఏవ నిష్ఫలమితి భావః. ౨౪. అంగ సూత, మనోనుకూలం ప్రభాషసే భగవత్కథాశ్రవణేన యథా మనసి పరమానందస్స్యాత్ తథా ప్రభాషసే. అతః ఆత్మవిద్యావిశారదః బ్రహ్మవిదగ్రేసరః భాగవతప్రధానః వైయాసకిః శ్రీశుకః పరీక్షితా రాజ్ఞా సాధు పృష్టస్సన్ నృపతిం ప్రతి యదాహ తదభిధేహి బ్రూహి. ౨౫.

ఇతి చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధే, తృతీయాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

చతుర్థోఽధ్యాయః.

శ్రీసూత ఉవాచ.—

వైయాసకేరితి వచస్తత్త్వనిశ్చయమాత్మనః, ఉపధార్య మతిం కృష్ణే ఔత్తరేయస్సతీం వ్యధాత్. ౧. ఆత్మజాయాసుతాగారపశుద్రవిణబంధుషు, రాజ్యే చావికలే నిత్యం నిరూఢాం మమతాం జహౌ. ౨. పప్రచ్ఛ చేమమేవార్థం యన్మాం పృచ్ఛథ సత్తమాః, కృష్ణానుభావశ్రవణే శ్రద్ధధానో మహామనాః. ౩. సంస్థాం విజ్ఞాయ సన్న్యస్య కర్మ త్రైవర్గికం చ యత్, వాసుదేవే భగవతి హ్యాత్మభావం పరం గతః. ౪.

రాజోవాచ.—

సమీచీనం వచో బ్రహ్మన్ సర్వజ్ఞస్య తవానఘ, తమో విశీర్యతే మహ్యం హరేః కథయతః కథాః. ౫. భూయ ఏవ వివిత్సామి భగవానాత్మమాయయా, (యథావతీర్ణో భగవాన్ పరిరక్షతి సత్పథమ్) యథేదం సృజతే విశ్వం దుర్విభావ్యమధీశ్వరైః. ౬. యథా గోపాయతి విభుర్యథా సంయ

శ్లో. తుర్యే పరీక్షితా పృష్టం సృష్ట్యాదిహరిచేష్టితమ్, శుకేన బ్రహ్మతత్పుత్రసంవాదేనోపవర్ణ్యతే. రాజ్ఞః ప్రశ్నం కథయితుం తస్య ప్రాక్తనీం స్థితిమాహ — వైయాసకేరితి. ఇత్యేవం భూతం ఆత్మనస్తత్త్వస్య నిశ్చయో యస్మాత్తద్వచః ఉపధార్య ఆకలయ్య. సతీం శ్రేష్ఠాం మతిం. కృష్ణ ఏవ సేవ్యో నాన్య ఇత్యేవంభూతాం. ౧. ఆత్మేతి. ఆత్మా దేహః. పశవో గజాదయః. అవికలే వైరిభిరనుపద్రుతే. రాజ్యే చ. ౨. పప్రచ్ఛేతి. ఇమమేవార్థం హరిలీలాలక్షణం. ౩ సంస్థామితి. సంస్థాం మృత్యుం. త్రైవర్గికం ధర్మార్థకామప్రధానం. సన్న్యస్య త్యక్త్వా ఆత్మభావం పరం పరమప్రేమ్ణా భగవదాత్మకత్వం గతః ప్రాప్తస్సన్. పప్రచ్ఛ. ౪. సమీచీనమితి. మహ్యం మమ. తమః అజ్ఞానం. నశ్యతి తవ కథయితస్సతః అతస్సమీచీనం. ౫. భూయ ఇతి. పునశ్చ వివిత్సామి. వేదితుమిచ్ఛామి. ఇదం దుర్విభావ్యం అవితర్క్యం విశ్వం యథా సృజతే. ౬. యథేతి. గోపాయతి పాల

ఆత్మనస్తత్త్వనిశ్చయం దేహవిలక్షణాత్మవిషయకం పరమాత్మతత్త్వవిషయకం చ నిశ్చయరూపం వచః ఉపధార్యవిచార్య. ౧. కృష్ణానుభావశ్రవణే కృష్ణప్రభావశ్రవణే శ్రద్ధధానః శ్రద్ధాయుక్తః. మహామనాః బ్రహ్మజిజ్ఞాసాం సంపిపాదయిషుః పరీక్షిత్పప్రచ్ఛ. ౩. త్రైవర్గికం ధర్మార్థకామానురాగాదికం యదస్తి తత్సన్న్యస్య త్యక్త్వా సంస్థాం స్వశరీరసమాప్తిం చ విజ్ఞాయ. భగవతి వాసుదేవే దృఢమాత్మనో మనసః భావం సద్భావం గతః దృఢతరభక్తిం గత ఇత్యర్థః. ౪. సర్వజ్ఞస్య సమీచీనం సమ్యక్ జ్ఞానసాధనం. సత్కథోపదేశేన తమో విశీర్యతే. తమోగుణో నశ్యతి. ౫. అధీశ్వరైః బ్రహ్మరుద్రాదిభిః. దుర్విభావ్యం కార్త్స్న్యేన జ్ఞాతుమశక్యం ఇదం విశ్వం. భగవాన్ ఆత్మమాయయా. స్వీయప్రకృత్యా యథా యేన ప్రకారేణ సృజతే ఏతదుభయ ఏవ వివిత్సామి వేత్తుమిచ్ఛామి. ౬. పునః ప్రళయకాలే యథా సంయచ్ఛతే సంహరతి. యాం యాం శక్తిముపా

చ్ఛతే పునః, యాం యాం శక్తిముపాశ్రిత్య పురుశక్తిః పరః పుమాన్. ౭. ఆత్మానం క్రీడయన్ క్రీడన్కరోతి వికరోతి చ, నూనం భగవతో బ్రహ్మన్ హరే రద్భుతకర్మణః, దుర్విభావ్యమివాభాతి కవిభిశ్చాపి చేష్టితమ్. ౮. యథాగుణాంస్తు ప్రకృతేర్యుగపత్క్రమశోఽపి వా, బిభర్తి భూరిశస్త్వేకః కుర్వన్కర్మాణి జన్మభిః. ౯. విచికిత్సితమేతన్మే బ్రవీతు భగవాన్ యథా, శాబ్దే బ్రహ్మణి నిష్ణాతః పరస్మింశ్చ భవాన్ ఖలు. ౧౦.

శ్రీసూతః ఉవాచ.—

ఇత్యుపామంత్రితో రాజ్ఞా గుణానుకథనే హరేః, హృషీకేశమనుస్మృత్య ప్రతివక్తుం ప్రచక్రమే. ౧౧.

శ్రీశుక ఉవాచ—.

నమః పరస్మై పురుషాయ భూయసే సదుద్భవస్థాననిరోధలీలయా, గృహీతశక్తిత్రితయాయ దేహినామంతర్భవాయానుపలభ్యవర్త్మనే. ౧౨. భూయో

యతి. సంయచ్ఛతే సంహరతి. పురుశక్తిః అనంతశక్తిమాన్. ౭. ఆత్మానమితి. క్రీడన్ యథా కరోతి. ఆత్మానం బ్రహ్మాదిరూపేణ క్రీడయన్ వికరోతి వివిధం కరోతి. ౮. యథేతి. ఏకః పురుషరూపేణ యుగపజ్జన్మభిః బ్రహ్మాద్యవతారైః క్రమశో వా, యథా ప్రకృతేర్గుణాన్ గృహ్ణాతి. ౯. విచికిత్సితమితి. విచికిత్సితం సందిగ్ధం. శాబ్దే బ్రహ్మణి విచారేణ నిష్ణాతః నితరాం స్నాతః. పరస్మిన్ననుభవేన. ౧౦. ఇతీతి. రాజ్ఞా ఉపామంత్రితః ప్రార్థితః ప్రచక్రమే దేవతానమస్కారాదిరూపం ఉపక్రమం కృతవానిత్యర్థః. ౧౧. తదేవాహ— త్రయోదశభిః. నమ ఇతి. పరస్మై సర్వోత్తమాయ. తత్ర హేతుః— భూయసే అపరిమితమహిమ్నే. తద్దర్శయతి— అసతః ప్రపంచస్య. ఉద్భవాదిషు నిమిత్తభూతయా లీలయా గృహీతం బ్రహ్మాదిరూపేణ రజ ఆదిశక్తిత్రితయం యేన తస్మై అంతర్భవాయ అంతర్యామిణే. అత ఏవ సర్వాంతర్గత్వా

శ్రిత్య పరః పుమాన్ పరమపురుషః. ౭. ఆత్మానం క్రీడయన్ ఆత్మనో లీలాం సంపాదయన్ కరోతి లీలావతారాన్ కరోతి వికరోతి, తాన్ తిరోధాపయతి చ. అద్భుతకర్మణో హరేః చేష్టితం వ్యాపారః. కవిభిశ్చ బ్రహ్మవిద్భిరపి దుర్విభావ్యం దుర్జ్ఞేయమివాభాతి ప్రతిభాతి. ౮. ఏకో భగవాన్ విష్ణుః. జన్మభిః లీలావతారైః భూరీణి కర్మాణి కుర్వన్ ప్రకృతేర్గుణాన్ సత్త్వాదీన్ యుగపదేకకాలే. అథవా క్రమశో యథా బిభర్తి యౌగపద్యేన బిభర్తి నా క్రమేణ బిభర్తి వా. ౯. ఏతద్విచికిత్సితం సంశయితమర్థం మే మమ. యథా యథావత్. బ్రవీతు యాథార్థ్యేన వక్తుమర్హతి. భవాన్ శబ్దబ్రహ్మణి వేదాఖ్యే బ్రహ్మణి పరస్మింశ్చ బ్రహ్మణి నిష్ణాతః ఖలు. శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతత్వం వేదార్థానుష్ఠాతృత్వం. పరబ్రహ్మణి నిష్ణాతత్వం పరబ్రహ్మతత్త్వవేత్తృత్వం. తదుభయశాలీ భవానతో మమ సంశయితమర్థం బ్రవీతు. ౧౦. సతః ప్రపంచస్య ఉద్భవస్థాననిరోధాః ఉత్పత్తిస్థితిలయాః త ఏవ లీలా క్రీడా తయా హేతుభూతయా తదర్థమిత్యర్థః. గృహీతశక్తిత్రితయాయ గృహీతసత్త్వాదిగుణత్రయాయ దేహినామంతర్భవాయ అంతర్యామితయా స్థితాయ అనుపలభ్యవర్త్మనే అపరిజ్ఞేయమార్గాయ

నమస్సద్వృజినచ్ఛిదే సతామసంభవాయాఖిలసత్త్వమూర్తయే, పుంసాం పునః పారమహంస్యఆశ్రమే వ్యవస్థితానామనుమృగ్యదాశుషే. ౧౩. నమోనమస్తేస్త్వృషభాయ సాత్వతాం విదూరకాష్ఠాయ ముహుః కుయోగినామ్, నిరస్తసామ్యాతిశయేన రాధసా స్వధామని బ్రహ్మణి రంస్యతే నమః. ౧౪. యత్కీర్తనం యత్స్మరణం యదీక్షణం యద్వందనం యచ్ఛ్రవణం యదర్హణమ్, లోకస్య సద్యో విధునోతి కల్మషం తస్మై సుభద్రశ్రవసే నమోనమః. ౧౫. విచక్షణా యచ్చరణోపసాదనాత్సంగం వ్యుదస్యోభయతోఽంతరాత్మనః, విందంతి హి బ్రహ్మగతిం గతక్లమా

దనుపలభ్యవర్త్మనే అనుపలభ్యం జ్ఞాతుమశక్యం. వర్త్మస్వరూపం యస్య తస్మై. ౧౨. విచిత్రఫలదాతృత్వమనుస్మరన్ ప్రణమతి — భూయ ఇతి. భూయః పునశ్చ నమః సతాం ధర్మవర్తినాం వృజినచ్ఛిదే దుఃఖహంత్రే. అసతాం అధర్మశీలానాం అసంభవాయ ఉత్పత్తివినాశకాయ. అఖిలసత్త్వమూర్తయే తత్తద్దేవతారూపేణ తత్తత్ఫలదాయిన ఇత్యర్థః. సమగ్రసత్త్వమూర్తయ ఇతి వా. పునంతి పూర్వోక్తోభయవైలక్షణ్యమాహ — పారమహంస్యే ప్రత్యఙ్నిష్ఠారూపే ఆశ్రమే వ్యవస్థితానాం పుంసామనుమృగ్యం అతన్నిరసనేన పునఃపునర్మృగ్యం యదాత్మతత్త్వం తస్య దాశుషే దాత్రే. ౧౩. నమ ఇతి. సాత్వతాం భక్తానాం ఋషభాయ పాలకాయ. కుయోగినాం భక్తిహీనానాం విదూరా కాష్ఠా దిగపి యస్య. దుర్జ్ఞేయాయేత్యర్థః. తదేవం వైషమ్యప్రతీతావపి నిర్దోషత్వాదచింత్యైశ్వర్యమాహ — నిరస్తం సామ్యం అతిశయశ్చ యస్య యదపేక్షయా అన్యస్యసామ్యంఅతిశయశ్చ నాస్తి తేన రాధసా ఐశ్వర్యేణ స్వధామని స్వరూపే బ్రహ్మణి రమమాణాయ. ౧౪. సర్వసాధనేభ్యో భక్తేః శ్రైష్ఠ్యం అనుస్మరన్ ప్రణమతి — ద్వాభ్యాం. యదితి. అర్హణం పూజనం శ్రూయతే సర్వైరితి, శ్రుతః సుభద్రం సుమంగలం శ్రవో యశో యస్య తస్మై. ౧౫. విచక్షణా ఇతి. విచక్షణాః వివేకినః యస్య చరణయోరుపసాదనాత్ ఉపసత్తేః భజనాదిత్యర్థః. అంతరాత్మనః మనసః ఉభయత్ర ఇహ

బ్రహ్మరుద్రాద్యగమ్యవైభవాయేత్యర్థః. భూయసే నిఖిలప్రపంచశరీరకతయా అతివిస్తృతాయ పరస్మై పురుషాయ పరమపురుషాయ నారాయణాయ నమః. ౧౨. సతాం స్వోపాసకానాం వృజినచ్ఛిదే సర్వపాపనివర్తకాయ అసతామసంభవాయ దుష్టవినాశకారణాయ. అఖిలసత్త్వమూర్తయే నిఖిలప్రాణిసంఘాతశరీరకాయ పారమహంస్యాశ్రమః అత్యంతవిరక్తాశ్రమః సన్న్యాసాదిః, తస్మిన్ వ్యవస్థితానాం నిశ్చలానామనుమృగ్యదాశుషే ప్రార్థితప్రదాయ భగవతే భూయో నమః పునఃపునర్నమో భూయాత్. ౧౩. సాత్వతామృషభాయ యాదవాగ్రగణ్యాయ యోగినాం యోగాభ్యాసే వర్తమానానామపి అనిర్జితకామక్రోధాదీనాం భూయో విదూరకాష్ఠాయ అతివిప్రకృష్టదేశవర్తినే అనధిగతస్వరూపాయేత్యర్థః. నిరస్తసామ్యాతిశయేన రాధసా సమాభ్యధికరహిత దివ్యతేజోవైభవేన స్వధామని స్వయంప్రకాశే బ్రహ్మణి స్వస్వరూపే రంస్యతే స్వస్వరూపానందం ప్రాప్తాయ భగవతే నమోనమః పునఃపునర్నమోఽస్తు. ౧౪. విచక్షణాః జ్ఞానినః యస్య భగవతశ్చరణోపసాదనాత్ చరణారవిందశరణాగతేః ఉభయతః ఉభయత్ర. అస్మింశ్చ. అముష్మింశ్చ. అంతరాత్మనో మనసస్సంగం వ్యుదస్య స్పృహాం త్యక్త్వా గతక్లమాః శ్రమరహితాస్సంతః బ్రహ్మగతిః భగవద్గతిః

స్తస్మై సుభద్రశ్రవసే నమోనమః. ౧౭. తపస్వినో దానపరా యశస్వినో మనస్వినో మంత్రవిదస్సుమంగళాః, క్షేమంన విందంతి వినా యదర్పణం తస్మై సుభద్రశ్రవసే నమోనమః. ౧౮. కిరాతహూణాంధ్రపుళిందపుల్కసా ఆభీరకంకాయవనాః కసాదయః, యేఽన్యే చ పాపాయదుపాశ్రయాశ్రయాశ్శుధ్యంతి తస్మై ప్రభవిష్ణవే నమః. ౧౯. స ఏష ఆత్మాత్మవతామధీశ్వరస్త్రయీమయో ధర్మమయస్తపో

చ పరత్ర చ సంగం వ్యుదస్య నిరస్యగతక్లమాః ప్రయాసరహితాః. ౧౭. భక్తిహీనానాం సర్వసాధనవైఫల్యం దర్శయన్నమస్యతి—తపస్విన ఇతి. మనస్వినః యోగినః. సుమంగళాః సదాచారాః యస్మిన్. తిప అదర్పణంవినా. సుభద్రశ్రవస ఇత్యస్యావృత్తిః యశశ్శ్రవణాదేః ప్రాధాన్యజ్ఞాపనాయ. ౧౮. భక్తేః పరమశుద్ధిహేతుత్వం దర్శయన్నాహ—కిరాతేతి. కిరాతాదయో యే పాపజాతయః, అన్యేచ యే కర్మభిః పాపరూపాః. యదుపాశ్రయాః భాగవతాః. తదాశ్రయాస్సంతః శుధ్యంతి. అసంభావనాశంకాం పరిహరతి—ప్రభవిష్ణవే ప్రభవితుం శీలం యస్యేతి. ౧౯. సర్వోపాస్యత్వమనుస్మరన్ ప్రార్థయతే—సఇతి. స ఏష ఆత్మవతాం ధీరాణాం. ఆత్మా ఆత్మత్వేనోపాస్య ఇత్యర్థః. త్రయీమయత్వాది విశేషణైః తత్తన్మార్గిణోపాస్యత్వం వివక్షితం. గతవ్యళీకైర్నిష్కపటైర్భ

తాం విదంతి ప్రాప్నువంతి తస్మై సుభద్రశ్రవసే నమోఽస్తు. ౧౭. తపస్వినః కాయక్లేశపూర్వకతపోనుష్ఠాతారః. దానపరాః తత్తత్ఫలోద్దేశేన సత్పాత్రే బహువిత్తవ్యయం కుర్వంతః. యశస్వినః దానక్షాత్రాదిభిః విస్తృతాం కీర్తిం సంపాదితవంతః. మనస్వినః సర్వభూతదయాపరాః. మంత్రవిదః మంత్రార్థజ్ఞానపూర్వకకర్మానుష్ఠాతారః. సుమంగళాః పూర్వోక్తసర్వధర్మాపేక్షయా అభ్యధికభక్తియోగనిష్ఠాః. ఏతే సర్వేఽపి యస్మిన్ భగవతి అర్పణం పూర్వోక్తతపోదాన ప్రభృతిధర్మసమర్పణం వినా క్షేమం తత్తదభీష్టం న విందంతి. సుభద్రశ్రవసే పరమమంగళకీర్తయే తస్మైభగవతే నమోనమః. ౧౮. కిరాతాః మృగాదిహింసకా అరణ్యేచరాః. హూణాః ద్వీపవిశేషవాసినః శ్వేతవర్ణాః. ఆంధ్రాః ఆంధ్ర దేశవాసినో నికృష్టజాతివిశేషాః. పుళిందాః అత్యంతహింసా విహారా వ్యాధాది ప్రఖ్యాతా నికృష్టజాతివిశేషాః. పుల్కసాః గవాదిహింసకాః చండాలాదయః. ఆభీరాః కైవర్తాః. కంకాః కంక నామకపక్షివధపక్వమాంసభక్షకాః. నికృష్టజాతివిశేషాః యవనాః మ్లేచ్ఛాః. కసాదయః ఆయుధాదీనాం శాణోల్లేఖనాదికషణప్రధానజాతివిశేషాః. తత్ప్రభృతయశ్చ అన్యేచ యే పాపాః పాపిష్ఠాః తేఽపి యదుపాశ్రయాః యం భగవంత ముపాశ్రితాః భాగవతాః. తేషామాశ్రితాః తేఽపి శుధ్యంతి సాక్షాద్భగవత్సంశ్రయణాభావేఽపి భాగవతసంశ్రయం కుర్వంతస్సంతః శుధ్యంతి. ప్రభవిష్ణవే నిఖిలజగత్కారణీభూతాయ తన్నియమనసమర్థాయ తస్మై భగవతే నమోనమః. ౧౯. ఆత్మవతాం బ్రహ్మవిదాం అధీశ్వరః పరమపురుషార్థప్రదః. త్రయీమయః సర్వవేదవేద్యః. ధర్మమయః ధర్మపాలకత్వాత్ ధర్మప్రచురః. శ్లో. "రామో విగ్రహవాన్ ధర్మః కృష్ణోధర్మస్సనాతనః" ఇత్యాదివత్. ధర్మతద్వతోరభేదోపచారేణ వా ప్రయోగః. తపోమయః. శ్రు. 'సోఽకామయత. బహుస్యాం ప్రజాయేయేతిస తపో తప్యతే'తి శ్రుత్యనుసారేణ వివిధవిచిత్రప్రపంచభావానుకూలతపశ్శాలీ. తపసాం ఫలప్రదో వా. గతవ్యలీకైః రసత్యాదిదోషరహితైః అజశంకరాదిభిః వితర్క్యలింగః బ్రహ్మరుద్రేంద్రాదిభిరపరిజ్ఞేయదివ్యశరీరః భగవాన్ స ఏష ఆత్మా సర్వాంతర్యామీ నారాయణః.

మయః, గతవ్యళీకైరజశంకరాదిభిర్వితర్క్యలింగో భగవాన్ ప్రసీదతు. ౧౯. శ్రియః పతిర్యజ్ఞపతిః ప్రజాపతిర్ధియాం పతిర్లోకపతిర్ధరాపతిః, పతిర్గతిశ్చాంధకవృష్ణిసాత్వతాం ప్రసీదతాం మే భగవాన్ సతాం గతిః. ౨౦. యదంఘ్ర్యభిధ్యాన సమాధిధౌతయా ధియా నుపశ్యంతి హి తత్త్వమాత్మనః, వదంతి చైతత్కవయో యథారుచం స మే ముకుందో భగవాన్ ప్రసీదతామ్. ౨౧. ప్రచోదితా యేన పురా సరస్వతీ వితన్వతాజస్య సతీం స్మృతిం హృది, స్వలక్షణా ప్రాదురభూత్కిలాస్యతస్స మే *ఋషీణామృషభః ప్రసీదతామ్. ౨౨. భూతైర్మహ

ద్భిః వితర్క్యం అత్యాశ్చర్యేణ వివక్షణీయం లింగం మూర్తిర్యస్య సః ప్రసీదతు. ౧౯. సర్వపాలకత్వమనుస్మరన్నాహ — శ్రియః పతిరితి. గతిశ్చసర్వాపత్సు రక్షకః. ౨౦. జ్ఞానప్రదత్వమనుస్మరన్నాహ — ద్వాభ్యాం. య దితి. యస్యాంఘ్ర్యోరభిధ్యానమేవ సమాధిః తేన ధౌతయా శోధితయా యథారుచం రుచ్యనుసారేణ సగుణనిర్గుణభేదైః. యద్వా — రుక్ప్రతిభా యథామతీత్యర్థః. ౨౧. ప్రచోదితేతి. కించ పురా కల్పాదౌ అజస్యహృదిసృష్టివిషయాం స్మృతిం వితన్వతా యేన ప్రచోదితాసరస్వతీ. ముఖతః కిల ప్రాదుర్భూతా. స్వానిలక్షణాని శిక్షాద్యక్తాని యస్యాస్సా. ఋషీణాం జ్ఞానప్రదానాం ఋషభః శ్రేష్ఠః. ౨౨. ఇదానీంస్వవాచాం శ్రోతృజనాహ్లాదినీం శృంగారకరుణాది శో

ప్రసీదతు ప్రసన్నో భవతు. ౧౯. శ్రియఃపతిః లక్ష్మీపతిః. యజ్ఞపతిః సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా ఫలప్రదశ్చ. ప్రజాపతిః నిఖిలప్రజాస్రష్టా తత్పరిపాలకో వా. ధియాంపతిః. శ్రు. "శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యస్సాక్షాత్కర్తవ్య"ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తశ్రవణ మనననిదిధ్యాసన సాక్షాత్కారాదిఫలప్రదః. లోకపతిః నిఖిలలోకప్రభుః. ధరాపతిః విశిష్య కర్మభూమౌ స్థితానాం కర్మజ్ఞానాదినిష్ఠానాం నిఖిలపురుషార్థప్రదః. అంధకవృష్ణిసాత్వతాం అంధకవంశప్రసూతానాం వృష్ణివంశప్రసూతానాం యాదవవంశప్రసూతానాం పతిః గతిశ్చ. అస్మిన్ లోకే సర్వవిధోపకారకరణాత్ ప్రభుః అముష్మిన్ లోకే గతిః పరమప్రాప్యశ్చ భవతి. న కేవలమేతేషామేవ గతిః కింతు సతాం గతిః నిఖిలలోకవర్తినాం బ్రహ్మతత్త్వవేత్తౄణాం సర్వేషామపి గతిః పరమప్రాప్యపురుషార్థభూతః భగవాన్ శ్రీకృష్ణః సః ప్రసీదతాం ప్రసన్నో భవతు. ౨౦. యస్య భగవతః అంఘ్ర్యభిధ్యానం చరణారవిందయోర్నిరంతరధ్యానం. తదేవ సమాధిస్తేన ధౌతయా పరిశోధితయాధియా బుద్ధ్యా. ఆత్మనః పరమాత్మనః. తత్త్వం నిఖిలజగత్కారణత్వసర్వపురుషార్థప్రదత్వాదిరూపం తత్త్వమనుపశ్యంతి. కవయో జ్ఞానినః ఏతదాత్మతత్త్వం యథారూపం యథారుచి. తత్తద్రుచ్యనుసారేణ వదంతి తత్తద్రుచ్యనుసారో నామ. శ్లో. "కేచిద్వికల్పమనస ఆహురాత్మానమాత్మనా, దైవమన్యేపరే బ్రహ్మస్వభావమపరే ప్రభుమ్. అప్రతర్క్యాదనిర్దేశ్యాదితి కేష్వపి నిశ్చయః" ఇత్యాదినా ప్రతిపాదితః ప్రకారః. స ముకుందః తత్తద్వాదభేదేన బహుధా వికల్ప్యమానో ముకుందః మే ప్రసీదతాం. ౨౧. అజస్య చతుర్ముఖస్య హృది సతీం స్మృతిం సమీచీనాం పూర్వసర్గానుసారిసర్గానుకూలస్మృతిం. వితన్వతా సంపాదయతా యేన భగవతా పురా సర్గాదికాలే. ప్రచోదితా ప్రేరితా. స్వలక్షణా

ద్భిః య ఇమాః పురో విభుర్నిర్మాయ శేతే యదమూషు పూరుషః, భుఙ్క్తే* గుణాన్ షోడశ షోడశాత్మకస్సోఽలంకృషీష్ట భగవాన్ వచాంసి మే. ౨౩. నమస్తస్మై భగవతే వేదవ్యాసాయ వేధసే, పపుర్జ్ఞానమయం సౌమ్యా యన్ముఖాంబురుహాసవమ్. ౨౪. * ఏతదేవాత్మభూ రాజన్నారదాయానుపృచ్ఛతే. వేదగర్భోఽభ్యధా

భాం ప్రార్థయతే—భూతైరితి. స మే వచాంసి అలంకృషీష్ట అలంకరోతు. అన్యస్య వచసామన్యేనాలంకారాసంభవమాశంక్య తస్యాంతర్యామితామావిష్కరోతి—యో మహద్భిః భూతైరిమాః పురః శరీరాణి సృష్ట్వా అమూషు పూర్షు అంతర్యామితయా శేతే వసతి. అత్ర పురుషసమాఖ్యాం ప్రమాణయతి—యత్ యస్మాత్పూరుష ఇతి. అత ఏవ యః ఏకాదశేంద్రియపంచతన్మాత్రరూపాన్ షోడశగుణాన్ కలాః భుఙ్క్తే. ప్రకాశయతి పాలయతీతి వా. భుఙ్క్తే ఇత్యాత్మనేపదమార్షం. తత్ర హేతుః—యః షోడశానామాత్మా చేతయితా తత్స్వామీతి యావత్. స్వార్థేకః. న త్వత్ర జీవత్వముచ్యతే. ప్రార్థనావిరోధాత్. ౨౩. వ్యాసం నమస్కరోతి—నమ ఇతి. సౌమ్యాః భక్తాః. యస్య ముఖాంబుజే. ఆసవః మకరందః తం. ౨౪. ఇదానీం ప్రశ్నోత్తరతయా బ్రహ్మనారదసంవాదం స్తౌతి—ఏతదితి. ఉత్పత్తి

స్వీయలక్షణయుక్తా సతీ ఆస్యతః ముఖాత్ ప్రాదురభూత్ ప్రాదురాస. ఋషీణామృషభః నరనారాయణరూపః స భగవాన్ ప్రసీదతాం ప్రసన్నో భవతు. ౨౨. విభుర్వ్యాపీ పూరుషః భగవాన్ మహద్భిః భూతైః పృథివ్యాదిమహాభూతైః ఇమాః పురః శరీరాణి నిర్మాయ ఉత్పాదయ్య అమూషు పూర్షు జీవాంతర్యామితయా జీవశరీరకస్సన్ జీవరూపేణ శేతే యస్మాత్కారణాదతః షోడశాత్మకః మనఆదిభిరేకాదశేంద్రియైః రూపాదిభిః పంచభిశ్చ మిళిత్వా షోడశభిరారబ్ధం యచ్ఛరీరం తదధిష్ఠాతా సన్ షోడశకలాః భుఙ్క్తే. పూర్వోక్తాషోడశకలా అనుభవతి. షోడశకలానుభవో నామ ఏకాదశేంద్రియాణాం భోగసాధనత్వేనానుభవః, రూపాదిపంచకస్య భోగ్యత్వేనానుభవశ్చ. తథావిధానుభవాశ్రయో భవతి. స భగవాన్ మే వచాంసి నుమోపదేశరూపాణి వచాంసి అలంకృషీష్ట అలంకరోతు. మనఆదిషోడశకళారబ్ధదేహే జీవశరీరకతయా జీవరూపేణావస్థాయ యో భగవాన్ చక్షురాద్యేకాదశేంద్రియాణి భోగసాధనత్వేన రూపాదిపంచకం చ భోగ్యత్వేనానుభవతి స ఏష భగవాన్ హార్దః పురుషః మమాపి సర్వేంద్రియప్రేరకతయావస్థానాత్ ప్రకృతిస్వీయస్తోత్రోపయోగీని మదీయాని వచాంసి అలంకరోత్వితి భావః. ౨౩. భగవతే వాసుదేవాయ వేధసే నిఖిలజగత్స్రష్ట్రే తస్మై నారాయణాయ నమః. లోకే జ్ఞానినః యన్ముఖాంబురుహాసవం యస్య భగవతో వాసుదేవస్య ముఖపద్మమకరందం శ్రీగీతాశాస్త్రజన్యజ్ఞానమయమమృతం పపుః పీతవంత ఆసన్ తస్మై నమ ఇత్యన్వయః. ౨౪. హే రాజన్ సాక్షాత్ అవ్యాకకం ఆత్మనః స్వస్య. హరిర్యదాహ—ఏతదేవ. వేదగర్భః

---

[౨౪] * అత్ర చంద్రికాకారస్తు వాసుదేవాయేతి పాఠమంగీకృత్య నారాయణపరమేవ వ్యాచఖ్యౌ.

త్సాక్షాత్ యదాహ హరిరాత్మనః. ౨౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వితీయస్కంధే, చతుర్థోఽధ్యాయః.

పంచమోఽధ్యాయః.

నారద ఉవాచ.—

దేవదేవ నమస్తేఽస్తు భూతభావన పూర్వజ, తద్విజానీహి యజ్జ్ఞానమాత్మతత్త్వనిదర్శనమ్. ౧. యద్రూపం యదధిష్ఠానం యతస్సృష్టమిదం ప్రభో, యత్సంస్థం యత్పరం యచ్చ తత్తత్త్వం వద తత్త్వతః. ౨.

సమయ ఏవ వేదాః గర్భే యస్య సః. సాక్షాద్ధరిర్యదాహ—౨౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వితీయస్కంధే, చతుర్థాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. పంచమే నారదేనాథ పృష్టస్సృష్ట్యాది వక్త్యజః, హరేర్లీలాం విరాట్సృష్టిం కాలకర్తాదిశక్తిభిః. నారదాయపృచ్ఛతే వేదగర్భోఽభ్యధాదిత్యుక్తం. తత్ర నారదప్రశ్నమాహ— దేవదేవేతి. హే భూతభావన అతఏవ సర్వేషాం పూర్వజఅనాదే. జ్ఞాయతేఅనేనేతిజ్ఞానంతత్సాధనం యత్ తద్విజానీహి విశేషేణజ్ఞాపయేత్యర్థః. కథంభూతం ఆత్మతత్త్వంనితరాం దృశ్యతే యేన తత్ ౧. ఉపలక్షణభూతప్రపంచజ్ఞానమేవాత్మజ్ఞానసాధనంఅతస్తద్విశేషంపృచ్ఛతి—యద్రూపమితి. యద్రూపంయేన రూప్యతేప్రకాశ్యతే యదధిష్ఠానంయదాశ్రయంయతఃయేనసృష్టంయత్సంస్థంయస్మిన్లీయతేయత్పరం యదధీనం యచ్చ యదాత్మకం స్వతః కారణతో వేత్యర్థః. తస్యతత్త్వంయథార్థంతత్త్వతోవద. ౨.

ఆత్మభూః స్వయంభూరప్యనుపృచ్ఛతే నారదాయాభ్యధాదువాచ. ౨౫.

ఇతి చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధే, చతుర్థాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

హేపూర్వజప్రథమజ, భూతభావననిఖిలప్రాణిసంఘాతస్రష్టః, దేవదేవదేవానాంశర్వశక్రాదీనాం దేవ, తుభ్యంనమః నమస్కుర్మః. ఆత్మతత్త్వనిదర్శనం భగవత్తత్త్వస్యసమ్యక్ప్రకాశకంయజ్జ్ఞానంతన్మే విజ్ఞాపయ అస్మాన్ ప్రతివిశేషేణప్రకాశయ. ౧. హేప్రభో బ్రహ్మన్ ఇదంజగద్యద్రూపంయస్య భగవతశ్శరీరం యతస్సృష్టం యస్మాదుపాదానాత్సృష్టం, యదధిష్ఠానంయేన ధార్యమాణం, యత్సంస్థం యత్రలీనం, యత్పరం యన్నాథం, యచ్చపూర్వోక్తరూపేణ యద్బ్రహ్మశరీరతయా యథాభిన్నం భవతి, తత్సర్వం తత్త్వంపరతత్త్వవిషయంతత్త్వతో వద యాథార్థ్యేన వద. యత్సృష్టం, యదధిష్ఠానం, యత్సంస్థమితి, ఉత్పత్తిస్థితిలయేషు యదాశ్రితమితి జగతో భగవచ్ఛరీరతయావస్థానస్య నిమిత్తమభిధాయయద్రూపమితి శరీరశరీరిభావమభిధాయ యత్పరమితి శేషశేషిభావం యచ్చేతి

సర్వం హ్యేతద్భవాన్ వేద భూతభవ్యభవత్ప్రభుః, కరామలకవద్విశ్వం విజ్ఞానావసితం తవ. ౩. యద్విజ్ఞానో యదాధారో యత్పరస్త్వం యదాత్మకః, ఏకస్సృజసి భూతాని భూతైరేవాత్మమాయయా. ౪. ఆత్మన్*భావయసే తాని న పరాభావయన్ స్వయమ్, ఆత్మశక్తిమవష్టభ్య ఊర్ణనాభిరివాక్లమః. ౫. నాహం వేద పరం త్వస్మిన్నాపరం న సమం విభో, నామరూపగుణైర్భావ్యం సదసత్కించిదన్యతః. ౬. సభవానాచరద్ఘోరం యత్తపస్సుసమాహితః, తేన ఖేదయసే నస్త్వం

౨. పరం నజానామీతిన వక్తవ్యమిత్యాహ—సర్వమితి. భూతం జాతం, భవ్యం జనిష్యమాణం, భవత్ జాయమానం, తేషాం ప్రభుర్యతః అతః విశిష్టేన జ్ఞానేనావసితం. ౩. ఆస్తామిదం, ఆదౌ తావత్త్వమేవ కథయేత్యాహ—యద్విజ్ఞాన ఇతి. యతఃవిజ్ఞానం యస్య కస్తవ విజ్ఞానదః? ఇత్యర్థః. యదాధారః కస్తవ ఆశ్రయః? యత్పరః యదధీనః యదాత్మకః యత్స్వరూపః. మమ తు త్వమేవ స్వతంత్రః పరమేశ్వర ఇతి బుద్ధిః. తవ తపశ్చరణేనతు పరశంకయా పృచ్ఛామీత్యాహ—సార్ధైశ్చతుర్భిః ఏకః అసహాయః. ౪. ఆత్మన్నితి. ఆత్మన్ ఆత్మని భావయసే పాలయసి. స్వయమేవ పరాభవమప్రాపయన్. అక్లమః శ్రమరహితః యథోర్ణనాభిః ఆత్మన ఏవ శక్తిమవష్టభ్య సృజతి తద్వత్. ౫. నేతి. తస్మాదహంతు అస్మిన్ విశ్వస్మిన్ పరం ఉత్తమం, అపరం అధమం, సమం మధ్యమం చ. తత్రాపి నామ మనుష్యత్వాది రూపం ద్విపదత్వాదిగుణైః శుక్లాదిః తైర్భావ్యం సాధ్యం. తత్రాపి సదసత్ స్థూలం సూక్ష్మం చ కించిదప్యన్యతో న వేద. కిం తు త్వత్త ఏవ సర్వం భవతీతి మన్యే. ౬. ఏతదితి. యత్తై

పూర్వోక్త సర్వవిధ సార్వకాలికానువృత్త్యా యదభిన్నవిశిష్టాద్వైతం పృష్టం. ౨. భూతభవ్యభవత్ప్రభుః భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలవర్తినాం సర్వేషాం పదార్థానాం ప్రభుః భవాన్ సర్వం హ్యేతన్మయా పృష్టం వేద. తత్ర హేతుమాహ—కరేతి. విశ్వం నిఖిలం జగత్ కరతలామలకవత్ పాణితలస్థాపితామలకఫలవత్ తవవిజ్ఞానావసితం తవ సర్వవిషయకజ్ఞానేన అవసితం నిశ్చితం. ౩. యద్విజ్ఞానః యదుపాసకః యదాధారః యఏవాధారో యస్య సః. యత్పరః యత్స్వామికః, యదాత్మకః యత్స్వరూపస్త్వం ఏకస్సన్ అసహాయస్సన్ ఆత్మమాయయా స్వీయసంకల్పేన భూతైరేవ పృథివ్యాదిభిః పంచభిర్భూతైరేవ భూతాని ప్రాణినః సృజసి. ౪. తాని భూతానినపరాభావయన్ నిరుపద్రవం పరిపాలయన్ స్వయమేవ ఆత్మన్ భావయసే ఆత్మని స్వదేహే ఉత్పాదయసే. తత్ర దృష్టాంతమాహ—ఊర్ణనాభిరివ తంతువాయకీట ఇవ. అక్లమః శ్రమరహితస్సన్ ఆత్మశక్తిం స్వీయశక్తిం. అవష్టభ్య అవలంబ్య ఆత్మన్ భావయసే ఆత్మన్యుత్పాదయసే అక్లేశేన సృజసీత్యర్థః. ౫. హే విభో బ్రహ్మన్ నామాని దేవాదినామాని, రూపాణి దేవాదిశరీరాణి, గుణాస్సత్త్వాదయః, తైర్భావ్యం నామరూపవిభక్తం సత్త్వాది త్రిగుణప్రధానం సదసత్ చేతనమచేతనం వా యత్కించిద్వస్త్వస్తి త్వదన్యతః త్వద్వ్యతిరేకేణ పరమపరం సమం వా ఉత్తమాధమమధ్యమభేదేన త్రివిధమపి భౌతికం వస్తు అస్మిన్ తవ రూపే 'ఆత్మన్ భావయసే తా' నీతి పూర్వశ్లోకప్రస్తుతే తవ రూపేనాహం వేద. ఉత్తమాధమమధ్యమభేదభిన్నం నామరూపవిభక్తం సత్త్వాదిగుణకల్పితం చేతనమచేతనం వా త్వద్వ్యతిరేకేణ న కించిదపి వస్త్వహం జానే సర్వమపి ఊర్ణనాభిశరీరోత్పన్నలూతాతంతువత్ తవ శరీరోత్పన్నం త్వచ్ఛరీరరూపమేవ జానామీత్యర్థః. ౬. సఇతి. సభవాన్ పూర్వోక్తప్రపంచశ

పరాం శంకాం ప్రయచ్ఛసి. ౭. ఏతన్మే పృచ్ఛతస్సర్వం సర్వజ్ఞ సకలేశ్వర, విజానీహి తథై వాహం త్వయా బుద్ధ్యేఽనుశాసితః. ౮.

శ్రీ బ్రహ్మోవాచ.—

సమ్యక్కారుణికస్యేదం వత్స తే విచికిత్సితమ్, యదహం చోదితో ధర్మే భగవద్వీర్యదర్శనే. ౯. నాత్యంతమనృతం తచ్చ యథా మాం ప్రబ్రవీషిభో, అవి

వాహం త్వయా అనుశాసితస్సన్ బుద్ధ్యే బుద్ధ్యేయం, తథావిజానీహి విశేషేణ జ్ఞాపయ. ౮. ప్రశ్నమభినందతి—త్రిభిః. సమ్యగితి. హే వత్స హే పుత్ర, తవేదం విచికిత్సితం సందేహః తత్పూర్వక ప్రశ్నోఽయం. సమ్యగిత్యర్థం. యతః కారుణికస్య తవాయం ప్రశ్నః తత్ర హేతుః— యత్ యతః అహం ధర్మే భగవద్వీర్యప్రకాశనే ప్రవర్తితోఽస్మి, అతస్త్వం జిజ్ఞాసురపి మయికృపామేవకృతవానిత్యర్థః. నను త్వమేవ భగవానిత్యుక్తం మయా— 'ఏకస్సృజసి భూతా'నీత్యాదినా. సత్యం. ౯. నేతి. యథామామీశ్వరత్వేన ప్రభాషసే తదపితవభాషణం నాత్యంతం అనృతం. యతః కారణాత్ ఏతావతః ప్రభావస్య భావః ఏతావత్త్వం మేఽస్తి. కిం తు మత్తః పరం ఈశ్వరమవిజ్ఞాయబ్రూషే. అతస్సాదృశ్యాత్తవేయం భ్రాంతిః. న తు బుద్ధిపూర్వమనృతమిత్యర్థః. యత ఈశ్వ

రీరకతయా ప్రపంచరూపో భవాన్. సుసమాహితస్సన్ ఘోరం తపః ఆచరదితి యత్ తేన చిత్తసమారాధనపూర్వకతపోనుష్ఠానేన త్వం నః ఖేదయసే దుఃఖితాన్ కరోషి. కించ పరాం శంకాం ప్రయచ్ఛసి అస్మాకం మనాంసి అతిశంకాస్పదాని కరోషి. త్వమేవ సర్వప్రపంచ శరీరకస్సర్వోత్కృష్ట ఇత్యస్మాకం నిశ్చయః. అతస్సర్వేషాం త్వత్తో న్యూనత్వాత్ త్వాముద్దిశ్యైవ తపాంస్యనుష్ఠేయానితేషామపి ఫలప్రదేన త్వయా తు కించిదపి తపో నానుష్ఠేయం. అతస్తవాపి తపోనుష్ఠానే పరతత్త్వపర్యవసానాభావేన అనవస్థా, తయా చాస్మాకమతిశంకాచ భవతి. అతో యథాస్మాకమతిశంకా న స్యాత్తథా బ్రూహీత్యాహ. ౭. సర్వజ్ఞ సకలేశ్వర హేపితః బ్రహ్మన్, పృచ్ఛతో మే ఏతత్సర్వం విజానీహి. పృచ్ఛతో మే ప్రత్యుత్తరం వక్తుం సర్వమపి జానాసి. అతస్త్వయా అనుశాసితస్సన్ యథేదం సర్వమహం బుద్ధ్యే జానీయాం తథా బ్రూహి. ౮. హే వత్స నారద, కారుణికస్య తే కరుణాశాలినస్తవేదం విచికిత్సితం సంశయాస్పదం సమ్యక్సమీచీనం లోకోపకారకం మాం ప్రతి త్వయా కృతోఽయం ప్రశ్నస్సర్వోపకారక ఇత్యర్థః. తదేవ వ్యక్తీకరోతి—యదితి. హే సౌమ్య నారద, భగవద్వీర్యదర్శనే భగవద్వైభవవిచారే యద్యస్మాదహం చోదితః ప్రేరితః అతః కారుణికస్యేదం విచికిత్సితం. ౯. భో నారద మే ఏతావత్త్వం యతోఽస్తి ఏతావత్త్వమేతావాన్ చతుర్దశభువనాధిపత్యరూపోధికారః. యతో యస్మాత్కారణీభూతాత్పురుషాత్ అస్తి. మత్తః పరం మత్తోప్యుత్కృష్టం తం పరమపురుష మవిజ్ఞాయ మాం ప్రతి యథా యచ్చ బ్రవీషి యేన ప్రకారేణ యద్వాక్యం బ్రవీషి తథా తద్వాక్యం నాత్యంత మనృతమసత్యం ఈషదసత్యమిత్యర్థః. నారదోక్తవాక్యస్య ఈషదసత్యత్వం నామ అంశవిశేషే అసత్యత్వమంశవిశేషే సత్యత్వం. తత్ర 'యద్విజ్ఞానో యదాధార' ఇత్యాదినా మత్తోఽపి పరస్య కస్యచిత్పురుషస్య సద్భావ ప్రతిపాదనం. సత్యం 'ఆత్మన్ భావయసే తా'నీత్యాదినా ఊర్ణనాభిదృష్టాంతేన నిఖిలజగదుపాదానత్వేన మమ వైభవ ప్రతిపాదనమసత్యం. మత్తోఽప్యతిరిక్తస్య మమాపి కారణస్య నిఖిలజగదుపాదా

జ్ఞాయ పరం మత్త ఏతావత్త్వం యతోఽసి మే. ౧౦. యేన స్వరోచిషా విశ్వం రోచితం రోచయామ్యహం, యథార్కోఽగ్నిర్యథా సోమో యథర్క్షగ్రహతారకాః. ౧౧. తస్మై నమో భగవతే వాసుదేవాయ ధీమహి*, యన్మాయయా దుర్జయయా మాం వదంతి జగద్గురుమ్. ౧౨. విలజ్జమానయా యస్య స్థాతుమీక్షాపథే ఽముయా, విమోహితా వికత్థంతే మమాహమితి దుర్ధియః. ౧౩. ద్రవ్యం కర్మ చ కాలశ్చ

దాన్యమ ఏతావత్త్వం. తమవిజ్ఞాయేతి చాన్వయః. ౧౦. తర్హి కోఽసావీశ్వరః? ఇత్యపేక్షాయాం భక్త్యానమస్కుర్వన్నేవ కథయతి—త్రిభిః. యేనేతి. యేన స్వప్రకాశేన రోచితం ప్రకాశితమేవ ప్రకాశయామి సృష్ట్యా అభివ్యక్తం కరోమి. యథార్కాదయః చైతన్యప్రకాశ్యమేవ ప్రకాశయంతి. తథా చ శ్రుతిః. "న తత్ర సూర్యో భాతి నచంద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాంతి కుతోఽయమగ్నిః, తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి." ఇతి. ౧౧. తస్మా ఇతి. తస్మై నమో ధీమహి. యస్య మాయయా మోహితాస్సంతః యుష్మదాదయో మాం జగద్గురుం జగత్కారణం వదంతి తస్మై. ౧౨. యన్మాయయేతి మాయాసంబంధోక్తేః తస్యాదుర్జయత్వోక్తేశ్చ తస్యాపి కిమస్తి సంసారః? నైవేత్యాహ—విలజ్జమానయేతి. మత్కపటమసౌ జానాతీతి యస్య దృష్టిపథే స్థాతుం విలజ్జమానయేవ తస్మిన్ స్వకార్యమకుర్వంత్యా అముయా మాయయా మోహితా అస్మదాదయో దుర్ధియః అవిద్యావృతజ్ఞానా ఏవ వికత్థంతే శ్లాఘంతే. అనేన యద్రూపమిత్యస్య ప్రశ్నస్యోత్తరముక్తం భవతి. ౧౩. తదేవ స్వస్మాదన్యం పరమేశ్వరం నిరూప్య ఇదానీం యదధిష్ఠానమిత్యాదిప్రశ్నానాం సఏవాధిష్ఠానాదికం సర్వమిత్యుత్తరం వక్తుం తద్వ్యతిరేకేణాన్యస్యాసత్త్వమాహ—

నస్య భగవతో నారాయణస్య విద్యమానత్వాదితి భావః. ౧౦. స్వస్యాపి నియామకం తం భగవంతమేవాహ—స్వరోచిషా స్వయంప్రకాశేన. యేన పురుషేణ రోచితం ప్రకాశితమిదం జగదహం. రోచయామి. తత్ర దృష్టాంతమాహ—యథేతి. అర్కస్సూర్యో యథా తద్రోచిషా రోచితః తస్య భాసా ప్రకాశితః. యథాగ్నిస్తద్రోచిషా రోచితః. యథా సోమశ్చంద్రస్తద్రోచిషా రోచితః. ఋక్షగ్రహతారకాః ఋక్షాణ్యశ్విన్యాదీని. గ్రహాః సూర్యాదయో నవ. తారకాస్తదతిరిక్తాని సర్వాణి నక్షత్రాణి చ యథా తద్రోచిషా రోచితాని తథాహం యద్రోచిషా రోచితః. ౧౧. తస్మై భగవతే వాసుదేవాయ నమో ధీమహి నమస్కుర్మ ఇత్యర్థః. ధీమహీత్యార్షప్రయోగః. తమేవ వాసుదేవం విశేషయతి—యదితి. దుర్జయాయ భక్తవత్తత్త్వవేదనరహితైర్జేతుమశక్యాయ. యన్మాయయా యస్య భగవతో మాయయా నిఖిలజనవిమోహనపిఞ్ఛికయా మోహితాః జనా మాం జగద్గురుం వదంతి నిఖిలజగత్కారణత్వాద్గురుం వదంతి. ౧౨. జనానాం మాయామోహితత్వమేవ వ్యక్తీకరోతి—యస్య భగవతః ఈక్షాపథే దృష్టిపథే స్థాతుం విలజ్జమానయా లజ్జాం ప్రాప్తవత్యా. భగవంతం మోహయితుమశక్తయేత్యర్థః. అముయా మాయయా విమోహితాః విశేషేణ మోహితాస్సంతః అతఏవ దుర్ధియః దుర్బుద్ధయో జనాః మమాహమితి వికత్థంతే సర్వస్యాపి భగవదీయత్వేన మమతాన్యస్య కస్యాప్యభావాత్. భగవత ఏవ స్వతంత్రత్వేన స్వస్యాస్వతంత్రత్వాత్. మమతాం స్వతంత్రతాం చారోప్య మమాహమితి వికత్థంతే. ౧౩. హే బ్రహ్మన్నారద. ద్రవ్యం ప్రకృతిమహదహంకారాదికం. కర్మ చ పుణ్యాపాపరూపం. కాలశ్చ నిఖిల కార్యవర్గపరిణామసంపాదకః. స్వభావః. సత్త్వాది గుణత్రయరూపశ్చ. జీవ ఏవ చ సర్వచే

స్వభావో జీవ ఏవ చ, వాసుదేవాత్పరో బ్రహ్మన్నత్వన్యోఽర్థోఽస్తి తత్త్వతః. ౧౪. నారాయణపరా వేదా దేవా నారాయణాంగజాః, నారాయణపరా లోకా నారాయణపరా మఖాః. ౧౫. నారాయణపరో యోగో నారాయణపరం తపః, నారాయణపరం జ్ఞానం నారాయణపరా గతిః. ౧౬. తస్యాపి ద్రష్టురీశస్య కూటస్థస్యాఖిలాత్మనః, సృజ్యం సృజామి సృష్టోఽహమీక్షయైవాభిచోదితః. ౧౭. సత్త్వం రజస్తమ ఇతి నిర్గుణస్య గుణాస్త్రయః, స్థితిసర్గనిరోధేషు గృహీతా మాయయా విభోః. ౧౮. కార్య

ద్రవ్యమితి. ద్రవ్యం మహాభూతాని ఉపాదానరూపాణి. కర్మ జన్మనిమిత్తం. కాలః తత్క్షోభకః. స్వభావః తత్పరిణామహేతుః. జీవో భోక్తా. వాసుదేవాత్పరః అన్యోఽర్థో నాస్తి. కారణావ్యతిరేకాత్కార్యస్య. ౧౪. తత్ప్రపంచయతి—ద్వాభ్యాం. నారాయణేతి. నారాయణః పరం కారణం యేషాం తే. అనేనైవ శాస్త్రయోనిత్వప్రతిపాదనేన ఈశ్వరే ప్రమాణం సర్వజ్ఞత్వాదికం చోక్తం. దేవాశ్చ తదంగాజ్జాతాః. అతో న తద్వ్యతిరిక్తాః లోకాః స్వర్గాదయః తదానందాంశాః. మఖాః తత్సాధనభూతాః. ౧౫. నారాయణేతి. యోగః ప్రాణాయామాదిః. తపః తత్సాధ్యం చిత్తైకాగ్ర్యం. జ్ఞానం తత్సాధ్యం. గతిః తత్ఫలం. అనేనైవ సర్వం తదధీనమిత్యుక్తం. ౧౬. తర్హి త్వం కిం కరోషి? ఇత్యపేక్షాయామాహ—తస్యేతి. తస్య సృజ్యమపి తేన సృష్టోఽహం సృజామి ఈక్షయా కటాక్షేణ. తత్ర హేతవో ద్రష్టురిత్యాదయః. ౧౭. నను కుతోఽయం జీవేశ్వరవిభాగః? యతస్త్వం ప్రేర్యః సచ ప్రేరకః స్యాదిత్యపేక్షాయాం జీవేశ్వరవిభాగహేతుమాహ—త్రిభిః సత్త్వమితి. నిర్గుణస్యాపీశ్వరస్య త్రయో గుణాః బధ్నంతీత్యుత్తరేణాన్వయః. తే కథంభూతాః? తేనైవ స్వాతంత్ర్యేణ స్థిత్యాద్యర్థం మాయయా గృహీతాః. ౧౮. కార్యేతి. వస్తుతః నిత్యదా ముక్తమపి మాయినం మాయావిషయం పురుషం

తనవర్గశ్చ వాసుదేవాత్పరః అన్యః అన్యో వా పూర్వోక్తపదార్థవ్యతిరిక్తో వా యః కశ్చనార్థః తత్త్వతో నాస్తి. సర్వమపి వాసుదేవాత్మకమిత్యర్థః. ౧౪. తదేవ ప్రపంచయతి— సర్వే వేదాః నారాయణపరాః నారాయణవైభవప్రతిపాదనఏవ ముఖ్యతాత్పర్యవంతః. సర్వదేవాః బ్రహ్మరుద్రేంద్రాదయోఽపి నారాయణస్యాంగాజ్జాతాః. "శ్రు. నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే. నారాయణాద్రుద్రో జాయతే" ఇత్యాదిశ్రుతేః. సర్వే లోకాః నారాయణపరాః తన్నియమ్యాః. సర్వేఽపి రాజసూయాశ్వమేధవాజపేయాదయోఽపి క్రతవో నారాయణారాధనరూపాః. ౧౫. సర్వే యోగాః కర్మయోగజ్ఞానయోగభక్తియోగాదయస్సర్వేఽపి యోగాః నారాయణపరాః తత్ప్రీతిసంజననాః. సర్వమపి దేహాయాసప్రధానం కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిరూపం. తపోపి నారాయణపరం తదారాధనరూపం. జ్ఞానం పరమభక్తిరూపం నారాయణపరం భగవదారాధనరూపం. గతిః పరమపురుషార్థసిద్ధిరపి నారాయణపరా తదధీనా. ౧౬. ద్రష్టుః సర్వపదార్థసాక్షాత్కారవతః ఈశ్వరస్య నిఖిలజగన్నియామకస్య కూటస్థస్య. అయఃకూటవన్నిర్వికారతయాస్థితస్య అఖిలాత్మనః సర్వాంతర్యామిణః. భగవతః ఈక్షయైవ కటాక్షప్రసరేణైవ అభిచోదితః ప్రేరితః సృష్టోఽహం సృజ్యం సృష్టివిషయీభూతమిదం జగత్సృజామి. ౧౭. నిర్గుణస్య సత్త్వాది ప్రాకృతగుణరహితస్య విభోర్భగవతో నారాయణస్య మాయయా శేషభూతయా ప్రకృత్యాస్థితిసర్గనిరోధేషు స్థిత్యుత్పత్తిలయరూపేషు కార్యేషు తాదృశకార్యసిద్ధ్యర్థం సత్త్వంరజస్తమఇతిత్రయోగుణాః గృహీతాః స్వీకృతాః బ్రహ్మవిష్ణుశివరూపశరీరత్రయపరిగ్రహార్థం

కారణకర్తృత్వే ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాశ్రయాః, బధ్నంతి నిత్యదా ముక్తం మాయినం పురుషం గుణాః. ౧౯. స ఏష భగవాన్ లింగై స్త్రిభిరేభిరధోక్షజ, స్వలక్షితగతిర్బ్రహ్మన్ సర్వేషాం మమ చేశ్వరః. ౨౦. కాలం కర్మ స్వభావం చ మాయేశో మాయయా స్వయా, యదృచ్ఛయాత్మని ప్రాప్తం విబుభూషురుపాదదే. ౨౧. కాలాద్గుణవ్యతికరః పరిణామస్స్వభావతః, కర్మణో జన్మ మహతః పురుషాధిష్ఠితాద

* * *

జీవం బధ్నంతి స్వకార్యం అధిభూతం కారణం అధ్యాత్మికం కర్తా అధిదైవతం తేషాంభావః తత్త్వం తస్మిన్ ద్రవ్యం మహాభూతాని జ్ఞానశబ్దేన దేవతాః క్రియాః ఇంద్రియాణి తదాశ్రయాః తేషాం కారణభూతాః తత్తదభిమానేః బధ్నంతి. సఇతి. ౧౯. స ఏషః వక్ష్యమాణః. ఏభిర్లింగైర్గుణైః జీవానామావరకైః ఉపాధిభిస్స్పృష్టు ఆలక్షితా గతి స్తత్త్వం యస్య సః స్వైర్భక్తై రేవ లక్షితాగతిర్యస్యేతిహి. ౨౦. తస్యసృష్టిప్రకారమాహ — కాలమితి. కర్మ జీవాదృష్టం విబుభూషుః వివిధం భవితుమిచ్ఛుస్సన్. ౨౧. కాలాదితి. గుణానాం వ్యతికరః క్షోభః సామ్యత్యాగః పరిణామో రూపాంతరావృత్తిః పురుషః

* * *

గృహీతాః. ౧౮. ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాశ్రయాః ద్రవ్యాణాం క్షిత్యాదిపంచమహాభూతానాం జ్ఞానానాం చక్షురాద్యజ్ఞానేంద్రియాణాం క్రియాణాం వాగాదికర్మేంద్రియాణాంచ ఆశ్రయాః. గుణాః సత్త్వాదయః నిత్యదా ముక్తం త్రైక్వముక్తం మాయినం ప్రకృతిశరీరకం పురుషం భగవంతం వాసుదేవం పురుషం కార్యాణి ఉత్పత్తిస్థితి సంహారాదీని రూపాణి తేషాం యాని కారణాని సత్త్వాదీని తేషు కర్తృత్వే తేషామచేతనత్వేన కర్త్రాఽధిష్ఠితానాం కార్యోత్పాదకత్వాసంభవాత్ కర్తృసాపేక్షతయా కర్తృత్వేన బధ్నంతి సత్త్వాది ప్రకృతిగుణరహితస్య భగవత సాక్షాత్కర్తృత్వాసంభవాత్ సత్త్వాదిగుణానాంచా చేతనత్వేన కర్తారం వినా కార్యోత్పాదకత్వాసంభవాత్ తత్సిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మరుద్రాదిశరీరపరిగ్రహాయ తం నిబధ్నంతీతిభావః. ౧౯. హే బ్రహ్మన్ నారద ఏతైస్త్రిభిర్లింగైః పూర్వోక్తైః సృష్ట్యాది కారణీభూతైః సత్త్వాదిత్రిగుణరూపై ర్లింగై స్సహితః స్వలక్షితగతిః స్వేనైవ లక్షితా గతిర్మార్గః సర్వప్రపంచసృష్ట్యాద్యనుకూలసంకల్పరూపో మార్గః సా గతిస్స్వేనైవ లక్షితా జ్ఞాతా యేన స్వలక్షితగతిరన్యాపరిజ్ఞేయవైభవ ఇత్యర్థః. సర్వేషాం జగతి వర్తమానానాం దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరభేదభిన్నానాం నిఖిలప్రాణినాం మమ చ ఈశ్వరః ప్రభుః. ౨౦. మాయేశః మాయాయాః నిఖిలప్రపంచోపాదానభూతాయాః ప్రకృతేః ఈశః నియామకస్స ఏష భగవాన్ అధోక్షజః నారాయణస్స్వయా మాయయా స్వశేషభూతయా ప్రకృత్యా. శ్రు. "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వర" మితి శ్రుతేః. విబుభూషుర్వివిధ ప్రపంచరూపేణ భవితుమిచ్ఛుః. శ్రు. "సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయే" తీతి శ్రుత్యర్థోఽత్ర జ్ఞాతవ్యః. తాదృశస్సన్ అత్మని స్వస్మిన్. ఆత్మన్నితిపాఠే లుప్తసప్తమీకం పదం. యదృచ్ఛయా అప్రయత్నేన ప్రాప్తం కాలం సర్వేషాం మాహదాదికార్యాణాం. పరిణామసంపాదకం కాలం కర్మ మూలప్రకృతిం మహదాదిరూపేణ భగవతా క్రియత ఇతి కర్మ. మూలప్రకృతిః. అత్రత్య కర్మశబ్దస్య మూలప్రకృతిపరత్వం చ. శ్లో. "కర్మణో జన్మ మహతః పురుషాధిష్ఠితాద భూత్" ఇత్యనంతరమేవ మహత్తత్త్వోత్పత్తిపురుషాధిష్ఠితాయాశ్చ ప్రతిపాదనాత్సిద్ధం. ప్రకృతేః పురుషాధిష్ఠితత్వం చ. శ్రు. "యో మృత్యుమంతరే సంచరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీర" మిత్యాది

భూత్. ౨౨. మహతస్తు వికుర్వాణాద్రజస్సత్త్వోపబృంహితాత్, తమఃప్రధాన స్త్వభవద్ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాత్మకః. ౨౩. సోఽహంకార ఇతి ప్రోక్తో వికుర్వన్ సమభూత్త్రిధా, వైకారికస్తైజసశ్చ తామసశ్చేతి యద్భిదా, ద్రవ్యశక్తిః క్రియాశక్తిర్జ్ఞానశక్తిరితి ప్రభో. ౨౪. తామసాదపి భూతాదేర్వికుర్వాణాదభూన్నభః, తస్య మాత్రా

ఈశ్వరః తేనాధిష్ఠితత్వం త్రయాణాం విశేషణం. మహతః మహత్తత్త్వస్య. ౨౨. మహత ఇతి. మహత్త్వాద్వికుర్వాణాద్విక్రియమాణాత్ తస్య చ క్రియాజ్ఞానశక్తిత్వాత్ త్రిగుణత్వేఽపి రజస్సత్త్వాభ్యాముపబృంహితత్వం, అహంకారస్యాత్మావారకత్వాత్ తమఃప్రధానత్వం. అతఏవ అహంకారకార్యేషు తామసం కామరాగాదికం బహురాజసం సాత్త్వికం చాల్పం. ఏవం తదుపాధిషు జీవేష్వపి తథైవ తామసాధిక్యం. ౨౩. స ఇతి. స చ వికుర్వన్ రూపాంతరం గచ్ఛన్. త్రైవిధ్యమేవాహ — వైకారిక ఇతి. వైకారికః సాత్త్వికః. తైజసః రాజసః. యద్భిదా యస్య భేదః ద్రవ్యశక్తిరిత్యాదిః ప్రాతిలోమ్యేన త్రయాణాం లక్షణాని. ద్రవ్యే మహాభూతాఖ్యే శక్తిర్యస్య. క్రియాసు ఇంద్రియేషు శక్తిర్యస్య. జ్ఞానేషు దేవేషు శక్తిర్యస్య. హే ప్రభో బోద్ధుం శక్త, ౨౪. తామసాదితి. భూతాదేరితి తామసస్య విశేషణం. నను తామసాత్ప్రథమం శబ్దో భవతీతి ప్రసిద్ధం, సత్యం. సఖు తస్య నభసో మాత్రా సూక్ష్మరూపం, గుణశ్చ వ్యావర్తకో ధర్మః. శబ్దద్వారా నభ ఉత్పద్యత ఇత్యర్థః. ఏవమేవ స్పర్శాదిష్వపి ద్రష్టవ్యం. శబ్దస్య లక్షణం లింగమితి కుడ్యాద్యంతరితేన కేనచిదుచ్చైర్గజ ఇత్యుక్తే యో గజద్రష్టాయ

శ్రుతిసిద్ధం మృత్యుశబ్దస్య ప్రకృతిపరత్వం చ శ్రీభాష్యాదౌ స్పష్టం. స్వభావః పరిణామసంపాదకో గుణవిశేషః. పరిణామస్స్వభావత ఇత్యనంతరమేవ వక్ష్యమాణత్వాత్. స చ స్వభావః కాలస్య శక్తిర్వా, ప్రకృతేః స్వభావో వా, భగవతో లీలారసానుగుణస్వభావో వా. త్రయాణామపి పరిణామసంపాదకత్వసంభవాత్ తం స్వభావముపాదదే జగ్రాహ — ప్రపంచసర్గాయ సహకారిత్వేన స్వీకృతవానిత్యర్థః. ౨౧. కాలాత్ గుణవ్యతికరః గుణవ్యత్యాసః గుణవ్యత్యాసే సత్యేవ మహదాద్యుత్పత్తేః. గుణసామ్యే ప్రళయప్రతిపాదనాత్. స్వభావతః పరిణామః. స్వభావశబ్దశ్చ వ్యాఖ్యాతః తస్మాత్పరిణామః. పురుషాధిష్ఠితాత్కర్మణో మహతో జన్మ మహత్తత్త్వస్యోత్పత్తిః. కర్మాత్ర ప్రకృతిరిత్యుక్తం ప్రకృతితత్త్వాన్మహత్తత్త్వస్యోత్పత్తిరభూత్. మహత్తత్త్వస్య కార్యమాహ — ౨౨. రజస్సత్త్వోపబృంహితాత్ ఉభాభ్యాం గుణాభ్యాముపబృంహితాత్. సంవర్ధితాత్. వికుర్వాణాత్ వికారం ప్రాప్తాత్ మహతో మహత్తత్త్వాత్. ద్రవ్యాత్మకః పృథివ్యాదిద్రవ్యాత్మకః. జ్ఞానాత్మకః చక్షురాదిజ్ఞానేంద్రియాత్మకః. క్రియాత్మకః వాగాదికర్మేంద్రియాత్మకః. ౨౩. స వికుర్వన్ అహంకార ఇతి ప్రోక్తః అహంకారశబ్దవాచ్యోఽభూత్. సోఽపి త్రిధా సమభూత్ త్రివిధోఽభూత్. త్రైవిధ్యమాహ — వైకారిక ఇతి. హే ప్రభో నారద. ద్రవ్యశక్తిః పృథివ్యాదిద్రవ్యజననశక్తిః. క్రియాశక్తిః కర్మేంద్రియజననశక్తిః. జ్ఞానశక్తిః జ్ఞానేంద్రియజననశక్తిః. ఇతీత్థం శక్తిత్రయవిశిష్టః వైకారికస్తైజసశ్చతామసశ్చేతి భిదాస్తీతి యత్ అతస్త్రిధా సమభూత్. ౨౪. తత్ర వికుర్వాణాత్ ద్రవ్యశక్తిశబ్దవాచ్యాత్ తామసాహంకారాదపి భూతాదిః పంచభూతానామాదిః ఆదికారణీభూతం నభః అభూత్. అంశోఽభూత్ తస్యాకాశస్య గుణమాహ — తస్య మాత్రా గుణః అసాధారణీభూతో గుణః శబ్దః యశ్శబ్దః. ద్రష్టృదృశ్యయోర్లింగం ప్రమాణం భవతి. ద్రష్టా ఆత్మా. దృశ్యం జగత్. ఉభయోరపి లింగం

గుణశ్శబ్దోలింగంయద్ద్రష్టృదృశ్యయోః. ౨౫. నభసోఽథ వికుర్వాణాదభూత్స్పర్శగుణోఽనిలః, పరాన్వయాచ్ఛబ్దవాంశ్చ ప్రాణఓజస్సహో బలమ్. ౨౬. వాయోరపి వికుర్వాణాత్కాలకర్మస్వభావతః, ఉదపద్యత తేజో వై రూపవత్స్పర్శశబ్దవత్. ౨౭. తేజసస్తు వికుర్వాణాదాసీదంభోరసాత్మకమ్, రూపవత్స్పర్శవచ్చాంభో ఘోషవచ్చ పరాన్వయాత్. ౨౮. విశేషస్తు వికుర్వాణాదంభసో గంధవానభూత్, పరాన్వయాద్రసస్పర్శశబ్దరూపగుణాన్వితః. ౨౯. వైకారికాన్మనో జజ్ఞే దేవా వైకారికా దశ, దిగ్వాతార్కప్రచేతోఽశ్వివహ్నీంద్రోపేంద్రమిత్రకాః. ౩౦. తైజసాత్తు వికుర్వాణాదింద్రియాణి దశాభవన్, జ్ఞానశక్తిః క్రియాశక్తిర్బుద్ధిః ప్రాణ

శ్చ తేనదృశ్యోగజలితయోర్లింగంబోధకం. లింగవిశేషణత్వాద్యచ్ఛబ్దస్యక్లీబత్వం. ౨౫. నభసఇతి. పరస్యనభసః కారణత్వేనాన్వయాత్. శబ్దవాంశ్చవాయుః. తస్యైవలక్షణంప్రాణః దేహధారణం. ఓజస్సహోబలాని ఇంద్రియమనశ్శరీరాణాంపాటవాని. తేషాంహేతురిత్యర్థః. ౨౬. వాయోరితి. స్వతోరూపవత్తేజః, వాయునభసోః కారణభూతయోరన్వయాత్ స్పర్శశబ్దవచ్చ. ఏవమంభసశ్చ పృథివ్యాశ్చపరాన్వయాధిక్యాద్గుణాధిక్యం. ౨౭. తేజసఇతి. ఘోషఃశబ్దః. ౨౮. విశేషఇతి. విశేషఃపృథ్వీ. ౨౯. వైకారికాదితి. మనశ్శబ్దేనైవతదధిష్ఠాతాచంద్రోఽపిద్రష్టవ్యః, అన్యేచదశదేవావైకారికాఃసాత్త్వికాహంకారకార్యాః. తానాహ—దిశశ్చవాతశ్చఅర్కశ్చప్రచేతాశ్చఅశ్వినౌచ. ఏతేపంచశ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణానాం అధిష్ఠాతారః. వహ్నిశ్చ ఇంద్రశ్చఉపేంద్రశ్చ మిత్రశ్చకశ్చ ప్రజాపతిః. ఏతేపంచవాక్పాణిపాదపాయూపస్థానాం. ౩౦. తైజసాదితి. యతోవిజ్ఞానశక్తిఃబుద్ధిః, క్రియాశక్తిఃప్రాణశ్చ, తైజసాహంకారకార్యౌ అతోజ్ఞాన క్రియావిశేష స్వరూపాణీంద్రియాణ్యపితైజసాదభవన్నిత్యర్థః.

భవతి. జీవాత్మపరమాత్మస్వరూపస్యదృశ్యప్రపంచస్యచ వేదరూపశబ్దసమధిగమ్యత్వాత్. ౨౫. వికుర్వాణాత్ నభసఃస్పర్శగుణోఽనిలోఽభూత్ స్పర్శగుణకోవాయురభూత్. వాయుస్వరూపమాహ—పరేతి. పరాన్వయాత్ పరస్య కారణీభూతస్యాకాశస్యకార్యే వాయావన్వయాత్ శబ్దవాంశ్చభవతి. శబ్దవాంశ్చేతి చకారాత్ స్పర్శోఽపి సముచ్చీయతే. శబ్దస్పర్శోభయవానిత్యర్థః. తస్య భూతేస్స్వవస్థితివిశేషమాహ—ప్రాణఇతి. ప్రాణః ప్రాణాదివాయుః. ఓజో మనోబలం. సహోవేగః. బలం. కాయికం. బలంతత్స్వరూపః. ఓజః ప్రభృతీనామపిప్రాణాదివాయ్వాయత్తత్వాత్ తందతద్భావః. ౨౬. వికుర్వాణాత్ వాయోరపి కాలకర్మస్వభావతః పూర్వోక్తకాలకర్మస్వభావసహకారివశాత్ స్పర్శశబ్దవత్ తేజః ఉదపద్యత ఉత్పన్నంఖలు. ౨౭. వికుర్వాణాత్ తేజః పరస్య తేజసోన్వయాత్ కార్యేంభస్యన్వయాత్ రసాత్మకంరసగుణకంరూపవత్ స్పర్శవచ్చాపి ఘోషవచ్చాపిశబ్దవచ్చాంభోజలం భవతి. ౨౮. విశేషస్తు పృథివీతుపూర్వాపేక్షయాగుణాధిక్యాత్ విశేషశబ్దేన పృథివ్యుచ్యతే. వికుర్వాణాదంభసః కారణాత్ పరాన్వయాత్ పరస్యాంభసోన్వయాత్ రసస్పర్శశబ్దరూపగుణాన్వితః గంధవాంశ్చాభూత్ గంధాదిగుణపంచకవిశిష్టోఽభూత్. ౨౯. వైకారికాత్సాత్త్వికాహంకారాన్మనోజజ్ఞే. దిగ్వాయుసూర్యవరుణాశ్వివహ్నీంద్రోపేంద్రమిత్రకసంజ్ఞకాదశదేవాశ్చ జజ్ఞిరే. ౩౦. వికుర్వాణాత్ తైజసాత్ తైజసనామకాద్రాజసనామకాద్దశేంద్రియాణ్యభవన్. తాన్యేవాహ—

శ్చ తైజసా. ౩౧. శ్రోత్రత్వగ్ఘ్రాణదృగ్జిహ్వావాగ్దోర్మేఢ్రాంఘ్రిపాయవః, యదైతే సంగతా భావా భూతేంద్రియమనోగుణాః. ౩౨. యదాయతననిర్మాణే న శేకుర్బ్రహ్మవిత్తమ, తదా సంహత్య చాన్యోన్యం భగవచ్ఛక్తిచోదితాః. ౩౩. సదసత్త్వముపాదాయ చోభయం ససృజుర్హ్యదః, వర్షాయుతసహస్రాంతే తదండముదకేశయమ్. ౩౪. కాలకర్మస్వభావస్థో జీవో జీవమజీవయత్, స ఏవ పురుషస్తస్మాదండం నిర్భిద్య నిర్గతః, సహస్రోర్వంఘ్రిబాహ్వక్షస్సహస్రాననశీర్షవాన్. ౩౫. యస్యేహావయవైర్లోకాన్కల్పయంతి మనీషిణః, కట్యాదిభిరధస్సప్త సప్తోర్ధ్వం జఘనాదిభిః. ౩౬. పురుషస్య ముఖం బ్రహ్మ క్షత్రమేతస్య బాహవః, ఊర్వోర్వైశ్యో భగవతః ప

---

౩౩. తాన్యాహ—శ్రోత్రమితి. దోః పాణిః. మేఢ్రం ఉపస్థః. క్రమస్తు అత్ర న వివక్షితః. ఏవం కారణసృష్టిముక్త్వా కార్యసృష్టిమాహ— యదా ఏతే అసంగతాః ఆసన్. ౩౨. యదితి. అత ఏవ యదాయతనస్య బ్రహ్మాండాఖ్యశరీరస్య నిర్మాణే న శేకుః తదా. ౩౩. సదితి. సదసత్త్వం ప్రధానగుణభావముపాదాయ స్వీకృత్య ఉభయం సమష్టివ్యష్ట్యాత్మకం శరీరం. ౩౪. కాలఇతి. కాలకర్మస్వభావానధిష్ఠాయ స్థితః జీవయతీతి జీవః పరమాత్మా అజీవం అచేతనం అజీవయత్ చేతయతిస్మ నిర్భిద్య పృథక్కృత్య స్థిత ఇత్యర్థః. ౩౫. తదవయవైర్లోకం చ నామాహ—యస్యేతి. కటిః ఊరుమూలయోః పశ్చాద్భాగః జఘనం పురోభాగః అధస్సప్తలోకాన్ అతలాదీన్. ఊర్ధ్వం భూరాదీన్ సప్త. ౩౬. వర్ణానాముత్పత్తిం దర్శయతి—పురుషస్యేతి. బ్రహ్మ బ్రాహ్మణః ముఖమితి. కార్యకార

జ్ఞానశక్తిః. క్రియాశక్తిః. ఇతి జ్ఞానేంద్రియాణి చక్షురాదీని పంచ వాగాదీని కర్మేంద్రియాణి పంచ మిళిత్వా దశేత్యర్థః కించ బుద్ధిః చిత్తవృత్తిః ప్రాణః ప్రాణాదినా యుక్తశ్చేత్యయమపి తైజసాహంకారకార్యభూత ఇత్యర్థః. ౩౧. తాన్యేవ దశేంద్రియాణి సనామకాన్యాహ—శ్రోత్రత్వగ్ఘ్రాణదృగ్జిహ్వావాగ్దోర్మేఢ్రాంఘ్రిపాయవః ఏతన్నామకాని దశేంద్రియాణి ఏతైస్సంగతాః దశేంద్రియసహితాశ్చ భూతేంద్రియమనోగుణాః యే భావాః భూతగుణాః గంధాదయః ఇంద్రియగుణాః ద్రష్టృత్వాదయః ఏతద్రూపాశ్చ యే భావాః ఏతే సర్వేఽపి ప్రత్యేకశః. ౩౨. ఆయతననిర్మాణే శరీరరూపాయతననిర్మాణే న శేకుః యద్యస్మాత్ ప్రత్యేకశో న శేకుః న సమర్థా బభూవుః. హే బ్రహ్మవిత్తమ నారద. అతస్తదా ప్రత్యేకశశ్శరీరనిర్మాణాసామర్థ్యే కాలే భగవచ్ఛక్తిచోదితాస్సంతః భగవతశ్శక్త్యా ప్రేరితాస్సంతః అన్యోన్యం సంహత్య సంఘీభూయ. ౩౩. సదసత్త్వముపాదాయ చైతన్యమచైతన్యంచ స్వీకృత్య అథానంతరముభయం చేతనమచేతనం చ ససృజుః అసృజన్. వర్షాయుతసహస్రాంతే పూర్వోక్తైస్సంఘీభూతైః పదార్థం కల్పితం ఉదకేశయం తదండం. ౩౪. అజీవం జీవరహితం. కాలకర్మస్వభావస్థో జీవః పూర్వోక్తకాలకర్మస్వభావరూపసహకారసహితో జీవః. సర్వజీవసంఘవిశిష్టో భగవాన్ అజీవయత్ జీవయామాస. సహస్రోర్వంఘ్రిబాహ్వక్షః సహస్రసంఖ్యాకసక్థిపాదభుజనేత్రవాన్. సహస్రాననశీర్షవాన్ సహస్రముఖమూర్ధవాన్ స ఏవ పురుషః అండం నిర్భిద్య తస్మాదండాన్నిర్గతః నిష్క్రాంతః. ౩౫. మనీషిణో బ్రహ్మవిదగ్రేసరాః కట్యూరుజానుప్రభృతిభిః. జఘనాదిభిః జఘనోదరవక్షఃప్రభృతిభిశ్చావయవైః అధస్సప్త. ఊర్ధ్వం చ సప్త. యథాసంఖ్యం లోకాంశ్చ కల్పయంతి. ౩౬. కించ పురుషస్య ప్రపంచ

పద్భ్యాం శూద్రో వ్యజాయత. ౩౭. భూర్లోకః కల్పితః పద్భ్యాం భువర్లోకశ్చ నాభితః, హృదా స్వర్లోక ఉరసా మహర్లోకో మహాత్మనః. ౩౮. గ్రీవాయాం జనలోకస్తు తపోలోకః స్తనద్వయాత్, మూర్ధతః సత్యలోకస్తు బ్రహ్మలోకః సనాతనః ౩౯. తత్కట్యాం చాతలం క్లృప్తమూరుభ్యాం వితలం విభోః, జానుభ్యాం సుతలం శుద్ధం జంఘాభ్యాం తు తలాతలమ్. ౪౦. మహాతలం తు గుల్ఫాభ్యాం ప్రపదాభ్యాం రసాతలం, పాతాళం పాదతలత ఇతి లోకమయః పుమాన్. ౪౧. భూర్లోకః కల్పితః పద్భ్యాం భువర్లోకస్తు నాభితః, స్వర్లోకః కల్పితో మూర్ధ్నా ఇతి వా లోకకల్పనా. ౪౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వితీయస్కంధే, పంచమోఽధ్యాయః.

షష్ఠోఽధ్యాయః.

బ్రహ్మోవాచ:—

వాచాం వహ్నేర్ముఖం క్షేత్రం ఛందసాం సప్త ధాతవః, హవ్యకవ్యామృ

నయోరభేదవివక్షయోక్తం. బాహవ ఇతి క్షత్రం క్షత్త్రియః. ౩౭. ఇదానీముపాసనార్థం లోకకల్పనాభేదాన్ దర్శయన్ సప్తలోకపక్షమాహ—ద్వాభ్యాం. భూర్లోక ఇత్యాది. భూర్లోకః పాతాళమారభ్య పద్భ్యాం కటిపర్యంతాభ్యాం. ౩౮. గ్రీవాయామితి. స్తనద్వయాదిత్యుపాసనార్థత్వాదూర్ధ్వాధోభాగవైపరీత్యం న దోషః. యద్వా— స్తనత్ శబ్దం కుర్వత్ యదోష్ఠద్వయం తస్మాదిత్యర్థః. బ్రహ్మలోకో వైకుంఠాఖ్యః సనాతనః నిత్యః న తు సృజ్యప్రపంచాంతర్వర్తీత్యర్థః. ౩౯. ఇదానీం చతుర్దశలోకపక్షం దర్శయతి—తత్ర జఘనాదిభిః భూరాదయః పూర్వోక్తా ఏవ సప్త. కట్యాదిభిః అధస్సప్త లోకానాహ — తదిత్యాదిద్వాభ్యాం. శుద్ధం హరిభక్తనివాసత్వాత్. ౪౦. త్రిలోకపక్షమాహ—భూర్లోక ఇత్యాదినా. భూర్లోకః పాతాళాదిసహితః. ౪౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, పంచమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. షష్ఠే విరాడ్విభూతిశ్చ ప్రోక్తా ధ్యాత్రాదిభేదతః, దృఢీకృతం తు పూర్వోక్తం సర్వం

శరీరకస్య భగవతః. ముఖం బ్రహ్మ బ్రాహ్మణవర్ణః క్షత్రం క్షత్త్రియవర్ణః ఏతస్య భగవతః బాహవః. ఊర్వోః వైశ్యవర్ణః పద్భ్యాం చ శూద్రవర్ణః. అజాయత. ౩౭. అతలం క్లృప్తం. భూలోకః కల్పితః. కట్యామితి పూర్వముక్తత్వాత్ స్థానభేదమంతరా ఏకత్ర కట్యామేవ లోకద్వయావస్థానాసంభవాత్. ౪౦.

ఇతి చంద్రికాయాం, పంచమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

తస్య భగవతో విరాడ్రూపస్య ముఖం వాచాం వేదవాచాం, వహ్నేశ్చ క్షేత్రమాశ్రయః,

తాన్నానాం జిహ్వా సర్వరసస్య చ. ౧. సర్వాసూనాం చ వాయోశ్చ తన్నాసే పరమాయనే, అశ్వినోరోషధీనాం చ ఘ్రాణో మోదప్రమోదయోః. ౨. రూపాణాం తేజసాం చక్షుర్దిశస్సూర్యస్య చాక్షిణీ, కర్ణౌ దిశాం చ తీర్థానాం శ్రోత్రమాకాశశబ్దయోః. ౩. తద్గాత్రం వస్తుసారాణాం సౌభాగ్యస్య చ భాజనమ్, త్వగస్య స్పర్శవాయోశ్చ సర్వమేధస్య చైవ హి. ౪. రోమాణ్యుద్భిజ్జజాతీనాం యైర్వా యజ్ఞస్తు సంభృతః, కేశశ్మశ్రునఖాన్యస్య శిలాలోహాభ్రవిద్యుతామ్. ౫. బాహవో లోకపాలానాం ప్రాయశః క్షేమకర్మణామ్, విక్రమో భూర్భువస్స్వశ్చ క్షేమస్య శరణస్య చ. ౬. సర్వకామవరస్యాపి హరేశ్చరణమాస్పదమ్. ౭. అపాం

పురుషసూక్తతః. ఇదానీం వైరాజస్యవిభూతీః సప్రపంచమనువర్ణయతే—వాచామితి. వాచాం అస్మదాదివాగింద్రియాణాం తదధిష్ఠాతుర్వహ్నేశ్చ. తస్య ముఖం. క్షేత్రం ఉత్పత్తిస్థానం. ఛందసాం గాయత్ర్యాదీనాం సప్తానాం. తస్య ధాతవః త్వగాదయః క్షేత్రం హవ్యం దేవానామన్నం. కవ్యం పితౄణామన్నం. అమృతం తదుభయశేషం మనుష్యాణామన్నం. ఏషాంఅన్నానాం సర్వరసస్యమధురాదేః, షడ్విధస్యచ. చకారాదస్మదాదిరసనేంద్రియస్య. తదధిష్ఠాతుర్వరుణస్యచ. ఏతస్యజిహ్వా క్షేత్రం. ఏవం సర్వత్రానుక్తమున్నేయం. ౧. సర్వేతి. సర్వాసూనాం అస్మదాదిప్రాణాదీనాం. తస్యనాసే నాసారంధ్రే. పరమాయనే ఉత్తమక్షేత్రే. మోదప్రమోదయోశ్చ సామాన్యవిశేషగంధయోః ఘ్రాణేంద్రియం పరమాయనం. ౨. రూపాణామితి. తేజసాం రూపప్రకాశకానాం. చక్షురింద్రియం అక్షిణీ నేత్రగోళకే. సర్వత్ర షష్ఠ్యంతానాం ప్రథమాంతం క్షేత్రం ద్రష్టవ్యం. కర్ణౌ శ్రోత్రాధిష్ఠానే. శ్రోత్రమింద్రియం. ౩. తదితి. తస్యగాత్రం శరీరం. వస్తూనాం యేసారాంశాః తేషాం భాజనం స్థానం. అస్య త్వక్. స్పర్శస్య చ వాయోశ్చేత్యర్థః. సర్వమేధస్య యజ్ఞస్య. ౪. రోమాణీతి. ఉద్భిజ్జజాతీనాం సర్వవృక్షాణాం యైరశ్వత్థోదుంబరఖదిరపాలాశాది వృక్షైర్యజ్ఞస్సమ్యక్సాధితః తేషామేవవా. కేశా మేఘానాం క్షేత్రం. పూర్వంతథోక్తేః శ్మశ్రూణివిద్యుతాం పాదకరనఖాని శిలాలోహానామితి సాదృశ్యాదూహ్యం. ౫. బాహవఇతి. క్షేమకర్మణాం పాలనకర్తౄణాం విక్రమః పాదన్యాసః. భూరాదిలోకానాం ఆస్పదం ఆశ్రయః. భూర్భువస్స్వరితి షష్ఠీబహువచనాంతం. భూరాదిశబ్దానామవ్యయత్వాత్ షష్ఠ్యాలుక్. క్షేమః లబ్ధరక్షణం. శరణం భయాద్రక్షణం. ౬. సర్వేతి. సర్వేషాంకామానాం వరస్య వరణస్యాపి హరేరంఘ్రిరాస్పదం. ౭. అపామితి. వీర్యస్య శుక్లస్య శిశ్నః అధిష్ఠానం.

అస్య సప్త ధాతవః త్వక్చర్మమాంసరుధిరమేదోఽస్థిమజ్జాః ఛందసాం గాయత్ర్యాదిఛందసాం క్షేత్రం. హవ్యం దైవం పురోడాశాదిరూపం. కవ్యం పైతృకం చర్వోదనాదిరూపం. అమృతం సుధాదిరూపం. అన్నమోదనాపూపవ్యంజనాదిరూపం. తేషాం సర్వరసస్య చ మధురాదిషడ్రసానాం చ జిహ్వా ఆశ్రయః. ౧. రూపాణాం శుక్లకృష్ణహరితాదీనాం, తేజసాం సోమాగ్న్యాదీనాంచ. చక్షుః చక్షురింద్రియం. ౩. వస్తుసారాణాముత్కృష్టవస్తూనాం సుగంధిసురససురూపసుస్పర్శసుశబ్దవస్తూనాం సౌభాగ్యస్య నిరతిశయసౌందర్యస్య భాజనం. ౪. సర్వకామవరస్యాపి పరమోత్కృష్టసర్వపురుషార్థజాతస్యాపి. ౭. ఉపస్థస్తుకర్మేంద్రియాణాం చరమమింద్రియం తు, ప్రజానామర్థానాం కామాది

వీర్యస్య సర్గస్య పర్జన్యస్య ప్రజాపతేః, పుంసశ్శిశ్న ఉపస్థస్తు ప్రజాత్యానందనిర్వృతేః. ౮. పాయుర్యమస్య మిత్రస్య పరిమోక్షస్య నారద, హింసాయా నిరృతేర్మృత్యోర్నిరయస్య గుదః స్మృతః. ౯. పరాభూతేరధర్మస్య తమసశ్చాపి పశ్చిమః, నాడ్యో నదనదీనాం తు గోత్రాణామస్థిసంహతిః. ౧౦. అవ్యక్తరససింధూనాం భూతానాం నిధనస్య చ, ఉదరం విదితం పుంసో హృదయం మనసః పదమ్. ౧౧. ధర్మస్య మమ తుభ్యం చ కుమారాణాం భవస్య చ, విజ్ఞానస్య చ సత్త్వస్య పరస్యాత్మా పరాయణమ్. ౧౨. అహం భవాన్ భవశ్చైవ త ఇమే మునయోఽగ్రజాః, సురాసురా నరా నాగాః ఖగా మృగసరీసృపాః. ౧౩. గంధర్వాప్సరసో యక్షా రక్షో

ఉపస్థస్తు ఇంద్రియం. ప్రజాత్యానందః సంతానార్థం సంభోగః. తేన నిర్వృతిః తాపహానిః తస్యాః. ౮. పాయురితి. పరిమోక్షస్య మలత్యాగస్య పాయురింద్రియం గుదః స్థానం నిరృతేః అలక్ష్మ్యాః. ౯. పరాభూతేరితి. తమసః అజ్ఞానస్య పశ్చిమం పృష్ఠభాగః. గోత్రాణాం గిరీణాం. అస్థిసంఘాతః. ౧౦. అవ్యక్తేతి. అవ్యక్తం ప్రధానం రసః అన్నాదిరసః. సింధవస్సముద్రాః తేషాం నిధనస్య లయస్య ఉదరం పదం స్థానం విదితం జ్ఞానిభిః. మనసః అస్మదాదిలింగశరీరస్య. ౧౧. ధర్మస్యేతి. తుభ్యం తవ కుమారాణాం సనకాదీనాం. భవస్య రుద్రస్య. ఆత్మా చిత్తం పరమాయనం. ఏవం తావత్పరమేశ్వరాజ్జాతం విశ్వం తతో నభిన్నం. స తు సర్వస్య నియంతా సర్వప్రకాశో నిత్యముక్త ఇత్యర్థాదుక్తం. ౧౨. తదేవ పురుషసూక్తార్థకథనేన ద్రఢయతి — తత్ర సహస్రశీర్షేత్యర్థర్చస్య. శ్రు. "బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీ"దిత్యాదేశ్చ ఋగ్గణస్యార్థః పూర్వాధ్యాయ ఏవ దర్శితః. శ్రు. "పురుష ఏవేదగ్ం సర్వ"మిత్యస్యార్థం దర్శయతి — సార్ధైస్త్రిభిః. అహమితి. తే అగ్రజా ఇతి సనకాదయో మరీచ్యాదయశ్చ. నాగాః గజాః. ౧౩. గంధర్వేతి. భూతగణాః

పురుషార్థానాం ఆనందానాం చిత్తసౌఖ్యరూపాణాం నిర్వృతేః శరీరసౌఖ్యస్య చ ఆశ్రయః. ౮.

౮. పాయురితి. పాయునామకమింద్రియం మలస్య మూత్రస్య చ పరిమోక్షస్య ఉభయోర్విసర్గస్య ఆస్పదం అస్య గుదః నాభేరధః ప్రదేశే విద్యమానో రంధ్రవిశేషః హింసాయాః నిరృతేః రక్షసః మృత్యోస్తన్నామకస్య దేవవిశేషస్య చ. నిరయస్య నరకస్య చ. ఆశ్రయత్వేన స్మృతః. ౯. పరాభూతేరగమ్యాగమనాదిసంజాతస్య పరాభవస్య. అతఏవ అధర్మస్య తమసశ్చాపి తన్నిమిత్తతమోగుణస్యాపి పశ్చిమం గుదాదూర్ధ్వం రంధ్రం ఆస్పదం. నదనదీనాం తు. నదాః పశ్చిమవాహాః నద్యః పూర్వవాహిన్యః తాసాం భగవతో నాడ్య ఆస్పదం. గోత్రాణాం మేరుమందరాదిపర్వతానాం. అస్థిసంహతిః అస్థిసంఘః ఆస్పదం. ౧౦. రసానాం రసవిశేషాణాం సింధూనాం సముద్రాణాం. భూతానాం సర్వేషామపి ప్రాణినాం నిధనస్య చ కృత్స్నప్రపంచవిలయస్య చ. అవ్యక్తం అపరిజ్ఞేయవిస్తారం ఉదరమాస్పదం. పుంసః పరమపురుషస్య హృదయం మనసః పదం చంద్రమసోఽప్యుపాదానకారణీభూతస్య మనసః పదం ఆస్పదం. ౧౧. ధర్మస్య ధర్మాధిష్ఠానదేవతాయాః మమ చతుర్ముఖస్య తుభ్యం చ తవ నారదస్యాపి ఆర్షత్వాత్ షష్ఠ్యర్థే చతుర్థీ. కుమారాణాం మత్పుత్రాణాం సనకాదీనాం. భవస్య శివస్య చ. కిముత కృత్స్నస్య చ విజ్ఞానస్య సత్త్వస్య జీవసముదాయరూపస్య చ. శ్రు. "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే" ఇతి శ్రుత్యనుసారేణ విజ్ఞానశబ్దస్య జీవవాచిత్వాత్ తేషాం సర్వేషాం పరమాత్మా ప్రపంచశరీరకః పరమాత్మైవ పరాయణం పరమాస్పదం. ౧౨. భూతం భవ్యం భవచ్చ యత్ భూతభవి

భూతగణోరగాః, పశవః పితరస్సిద్ధా విద్యాధ్రాశ్చారణా ద్రుమాః. ౧౪. అన్యే
చ వివిధా జీవా జలస్థలనభౌకసః, గ్రహర్క్ష కేతవస్తారా స్తటిత స్స్తనయిత్నవః. ౧౫.
సర్వం పురుష ఏవేదం భూతం భవ్యం భవచ్చ యత్, తేనేదమావృతం విశ్వం
వితస్తిమధితిష్ఠతా. ౧౬. స్వధిష్ణ్యం ప్రతపన్ప్రాణో బహిశ్చ ప్రతపత్యసౌ, ఏవం
విరాజం ప్రతపం స్తపత్యంత ర్బహిః పుమాన్. ౧౭. సోఽమృతస్యాభయస్యేశో మర్త్య

శివపార్షదాః. ఉరగాస్సర్పజాతయస్సర్వేఽపి. పశవః చతుష్పాదః పితృప్రభృతయశ్చత్వారో దేవ
స్యవాంతరభేదాః. ౧౪. అన్యఇతి. జలం చ స్థలంచ నభశ్చ ఓకాంసి యేషాం తే జలౌకసో మత్స్యా
దయః. స్థలౌకసః స్థలవాసినః సర్వేఽపి ప్రాణినః. నభౌకసః పక్షిణః. కేతవః ధూమకేతుప్రభృతయ
ఔత్పాతికాః. తారాః అశ్విన్యాదయః. నభౌకసఇతి సంధిరార్షః. ౧౫. సర్వమితి. సర్వం పురుష
ఏవన తతః పృథగిత్యర్థః. ప్రపంచేన తస్యాపరిచ్ఛేదం వక్తుం సభూమిమిత్యస్యార్థమాహ— తత్పదం
విభక్తివ్యత్యయేన వ్యాచష్టే— తేనేతి. తేన పురుషేణ విశ్వమితి భూమిపదస్యార్థః. వితస్తిమితి ద్వా
దశాంగుళపదస్య అధ్యత్యతిశబ్దస్య ఆవృతమితి వృత్వేత్యస్య సచ వితస్తిమధికంవ్యాప్య తిష్ఠతీత్యాధిక్య
మాత్రం వివక్షితం న ప్రమాణం. అనుపయోగాదపరిచ్ఛిన్నత్వాచ్చ. ౧౬. ఏతత్సదృష్టాంతమాహ—
స్వధిష్ణ్యమితి. అసౌ ప్రాణః ఆదిత్యః. శ్రు. "అసావాదిత్యః ప్రాణ" ఇతి శ్రుతేః. స్వధిష్ణ్యం మండలం
ప్రకాశయన్ బహిశ్చప్రకాశయతి. ఏవం విరాడ్దేహం ప్రకాశయన్ బ్రహ్మాండమంతర్బహిశ్చ ప్ర
కాశయతి. ౧౭. నిత్యముక్తత్వం దర్శయితుం ఉతామృతత్వస్యేత్యస్యార్థమాహ—సఇతి. అభయస్యే
తి మంత్రగతామృతత్వపదవ్యాఖ్యా. అన్నే నేతి పదం విభక్తివ్యత్యయేన వ్యాచష్టే—మర్త్యం మరణ
ధర్మకం అన్నం కర్మఫలం యస్మాదత్యగాత్ అతిక్రమ్య స్థితః అతో న కేవలం సర్వాత్మకః కిం తు అమృ
తత్వస్య నిజానందస్యాపి ఈశ్వరఇత్యర్థః. నను ప్రపంచాత్మకస్య కుతో నిత్యముక్తత్వమిత్యాశంక్య తత్పరి
హారాయ 'ఏతావానస్యే'త్యస్యార్థమాహ— ప్రపంచాత్మకస్యాప్యమృతత్వేశత్వామిత్యేష మహిమా దు

ష్యద్వర్తమానభేదభిన్నం సర్వమపి తద్విశ్వం వితస్తిం ద్వాదశాంగుళప్రదేశమధితిష్ఠతా స్వీయద్వాద
శాంగుళప్రదేశేన అనంతకోటిబ్రహ్మాండాన్యధితిష్ఠతా ఆర్షత్వాద్ద్వితీయార్థే తృతీయా. తేన భగవతా
వ్యాప్తం. ౧౬. ప్రాణశ్శరీరావచ్ఛేదేన ప్రాణాపానాది సంజ్ఞాముపగతో వాయుః. స్వధిష్ణ్యం స్వేనాధిష్ఠి
తం శరీరం. ప్రతపయన్ నియమయన్. బహిశ్చ ప్రతపతి సంచరతి. ఏవమేవ విరాజం విశేషేణ రా
జమానమండలం. ప్రతపన్ తదంతర్వర్తిపురుషరూపేణ నియమయన్. పుమాన్ పరమపురుషః అంతర్బ
హిశ్చ ప్రతిపతిసర్వత్ర ప్రకాశతే. ౧౭. సర్వం పురుషఏవేదమిత్యాది శ్లోకద్వయేన. శ్రు. "స భూమిం
విశ్వతోవృత్వా అత్యతిష్ఠద్దశాంగుళం పురుషఏవేదగ్ం సర్వం యద్భూతం యచ్చ భవ్య"మిత్యాదిశ్రు
త్యర్థమభిధాయ అనంతరం. శ్రు. "ఉతామృతత్వస్యేశాన"ఇతి శ్రుత్యర్థమాహ—అభయస్యేతి. అభ
యస్యత్రివర్గలిప్సూనాం భయనివారణస్య చ ఈశః ఈశానః భగవాన్నారాయణః. శ్రు. "యదన్నే
నాతిరోహతీ"త్యస్యార్థమాహ—మర్త్యమితి పాదేన. యదన్నేనాతిరోహతీత్యత్ర ద్వితీయార్థే భాం
దసత్వాత్తృతీయేతి మనసి నిధాయాహ—మర్త్యమన్నమితి. మర్త్యం నశ్వరమన్నం భోగ్యజాతమైహి
కాముష్మికం స్వర్గబ్రహ్మసదనాదికం చ యద్యస్మాత్కారణాత్ అతిరోహతిఅత్యగాత్ నిత్యపురుషార్థ
రూపతయా అనిత్యపురుషార్థమతిక్రాంతవాన్. శ్రు. "ఏతావానస్యమహిమే"త్యస్యార్థమాహ—మహి

మన్నం యదత్యగాత్, మహిమైష తతో బ్రహ్మన్పురుషస్య దురత్యయః. ౧౮. పా
దేషు సర్వభూతాని పుంసః స్థితిపదో విదుః, అమృతం క్షేమమభయం త్రిమూ
ర్ధ్నోఽధాయి మూర్ధసు. ౧౯. పాదాస్త్రయో బహిస్త్వాసన్నప్రజానాం య ఆశ్ర

రత్యయః. అపారః అప్రపంచాభిభూతత్వాదితి భావః. మంత్రేఽపి చ. శ్రు. “ఏతావానస్య మహిమాఽ
తః — సతుజ్యాయాన్ మహత్తర ఇతి వదతా ఽయమేవార్థ ఉక్తః. ౧౮. తదేవమీశ్వరో నిత్యముక్త
ఇత్యుక్తం తదాశ్రితానాం భూతానాం బంధమోక్షౌ వ్యవస్థయేతి దర్శయన్ పాదోఽస్య విశ్వాభూతానీ
త్యస్యార్థమాహ — పాదేష్వితి. తిష్ఠంత్యత్రేతి స్థితయో భూరాదిలోకాః తే పాదా ఇవ పాదా అం
శాః యస్య సః స్థితిపాత్తస్య పాదేషు అంశభూతేషు లోకేషు సర్వభూతాని జీవాన్విదుః. మంత్రే
తు పాదోఽస్య విశ్వాభూతానీతి సామానాధికరణ్యం అధిష్ఠానాధిష్ఠేయయోరభేదేన వివక్షయా పాద
ఇత్యేకవచనం సామాన్యాభిప్రాయేణేతివ్యాఖ్యాతం భవతి తేషు ఫలవైచిత్ర్యం దర్శయన్ త్రిపాదస్యా
మృతం దివీత్యస్యార్థమాహ — అస్యేశ్వరస్య సంబంధి త్రిపాదమృతం నిత్యసుఖం దివి ఊర్ధ్వలోకేషు న
త్రిలోక్యామిత్యర్థః. తదేవ ప్రతిప్రాచ్ఛబ్దోక్తం త్రైవిధ్యం దర్శయన్నాహ — త్రయాణాం లోకానాం
మూర్ధ్నామహర్లోకః తస్య మూర్ధానః తదుపరితనా లోకాః తేషు యథాక్రమమమృతాదికమధాయి
నిహితం తత్ర త్రిలోక్యాం నశ్వరమేవ సుఖం. మహర్లోకస్య క్రమముక్తిస్థానత్వేఽపి కల్పాంతే
తత్రత్యానాం స్థానత్యాగాన్నావినాశి సుఖం. జనలోకేత్వమృతం అవినాశి సుఖం యావజ్జీవం స్వ
స్థానాపరిత్యాగాత్. కింతు మహర్లోకనివాసినాం కల్పాంతే త్రైలోక్యదాహోష్మపీడితానాం తదా
తత్ర గమనాదక్షేమదర్శనమస్తి తపోలోకే తస్యాభావాత్ క్షేమమేవ. వక్ష్యతి హి-శ్లో. త్రిలో
క్యాం దహ్యమానాయాం శక్త్యా సంకర్షణాగ్నినా, యాంత్యూష్మణా మహర్లోకాజ్జనం భృగ్వాద
యోఽర్దితాః. ఇతి. సత్యలోకేత్వభయం మోక్షః తత్రప్రత్యాసత్తేః. ౧౯. ఏతదేవ వైచిత్ర్యమధి
కారిభేదేన ఉపపాదయన్. త్రిపాదూర్ధ్వమిత్యస్యార్థమాహ — పాదా ఇతి. న ప్రజాయంతే
పుత్రాదిరూపేణేత్యప్రజాః నైష్ఠికబ్రహ్మచారివానప్రస్థయతయః తేషామాశ్రమాః. త్రిలోక్యా బహి

భూమేవేతి. హే బ్రహ్మన్నారద పురుషస్య భగవతః దురత్యయః అనతిక్రమణీయః ఏష పరో మహిమా
మత్సామర్థ్యం. ౧౮. శ్రు. “పాదోఽస్యవిశ్వాభూతానీ”త్యస్యార్థమాహ — పాదేష్వితి. స్థితివిదః
స్థితిప్రకారవిదః విరాజః పురుషస్య. స్థితిపద ఇతి పాఠే స్థితిపదః భూరూపపాదవతః పుంస ఇత్యన్వయః.
తస్య పాదేషు సహస్రసంఖ్యాకేషు భూతాని సర్వభూతాని విదుః. శ్రు. “త్రిపాదస్యామృతం దివీ
త్యస్యార్థమాహ — అమృతమితి. త్రిమూర్ధ్నః త్రిశిరసః పురుషస్య మూర్ధసు శిరస్సు. అమృతం క్షేమం
అభయమితి. అమృతం ముక్తిః. క్షేమమిష్టప్రాప్తిః. అభయమనిష్టనివృత్తిరితి త్రీణి ఫలభూతాని అధా
యి నిహితం ఆశ్రితవిషయే అవశ్యకర్తవ్యాన్యేతాని శిరసా ధృతానీత్యర్థః. ౧౯. ఏవం సర్వభూతా
నాంభగవతః పురుషస్య పాదత్వేన తదభిలషితానామమృతమభయం క్షేమమితి త్రయాణాం ఆశ్రి
తవాత్సల్యాత్కర్తవ్యానాం పాదానాం శిరస్సు వర్తమానత్వేన భగవతః కృత్స్నశరీరప్రపంచ
కస్యపాదచతుష్టయమభిధాయానంతరం పునః ప్రకారాంతరేణ పాదచతుష్టయమాహ — తత్ర ప్ర
థమం. శ్రు. “త్రిపాదూర్ధ్వ ఉదైత్పురుష” ఇతి శ్రుత్యర్థమాహ — పాదా ఇతి. అప్రజానాం యే ఆశ్ర
మాః. అగృహస్థత్వేన ప్రజోత్పాదనరహితానాం బ్రహ్మచారీ వానప్రస్థో భిక్షురితి త్రయాణాం యే

మాః, అంతస్త్రిలోక్యాస్త్వపరో గృహమేధో బృహద్వ్రతః. ౨౦. సృతీ విచక్రమే విష్వఙ్సాశనానశనే ఉభే, యదవిద్యా చ విద్యా చ పురుషస్తూభయాశ్రయః. ౨౧. యస్మాదండం విరాడ్జజ్ఞే భూతేంద్రియగుణాత్మకః, తద్ద్రవ్యమత్యగాద్విశ్వం గో

రాసన్. గృహమేధస్త్వంతః యస్మాదబృహద్వ్రతః బ్రహ్మచర్యవ్రతరహితః అయం చాధికారిభేదః. ౨౦. ఏకస్యైవ అవస్థానభేదేన నత్వత్యంతభిన్నవిషయ ఇతి దర్శయన్. "తతో విష్వఙ్ వ్యక్రామ"దిత్యస్యార్థమాహ—సృతీ ఇతి. వివిధం సుష్ఠు అంచతీతి విష్వఙ్ పురుషః క్షేత్రజ్ఞః. సృతీ మార్గౌ దక్షిణోత్తరౌ. విచక్రమే చలతిస్మ. కథంభూతే సృతీ? సాశనానశనే భోగాపవర్గప్రాప్తిసాధనభూతే. తత్ర హేతుత్వేన పూర్వవిశేషణం. యత్ యతః అవిద్యా కర్మరూపా ఏకా విద్యా చ తత్సాధనోపాసనారూపా అన్యా. ౨౧. తదేవం విరాడంతర్వర్తినాం ఫలవైచిత్ర్యముక్త్వా తత్కారణస్యేశ్వరస్య తద్వైలక్షణ్యం దర్శయితుం. శ్రు. 'తస్మాద్విరాడజాయతే' త్యస్యార్థమాహ—యస్మాదితి. యస్మాదండం జజ్ఞే తత్ర భూతేంద్రియగుణాత్మకో విరాట్ జజ్ఞే స ఈశ్వరః తద్విశ్వం విరాడ్దేహం. ద్రవ్యం

ఆశ్రమాస్త్రయః తే త్రయోఽపి పాదాః త్రిలోక్యా బహిరాసన్. త్రయాణామేషాం త్రిలోక్యా బహిస్త్వం నామ తాదృశాశ్రమత్రయఫలభూతానాం పురుషార్థానాం త్రిలోకాంతర్గతత్వం తేషాం విషయవిరక్తత్వేన ముక్తియోగ్యతయా త్రిలోక్యంతర్గతపురుషార్థానుభవాభావాత్. కస్తర్హి తస్య భగవతః త్రిలోకాంతర్గతో పరః పాద ఇత్యత ఆహ—అంత ఇతి. బృహద్వ్రతః బృహంతి ప్రతాన్యనుష్ఠేయయజ్ఞాదికర్మవ్రతాని యస్య స తాదృశః గృహమేధః గృహస్థాశ్రమః త్రిలోక్యా అంతరపరః పాదః. అస్య త్రిలోక్యంతర్గతత్వం చ గృహస్థానాం ప్రాయేణ ఫలకామత్వాత్ తత్ఫలానాం త్రిలోకాంతర్గతత్వాత్. శ్రు. 'పాదోఽస్యేహాభవాత్పున' రితి శ్రుత్యర్థోఽత్ర వర్ణితః. ౨౦. ఏవమపి పురుషస్యాస్య చత్వారః పాదాః ఏతే పాదాః కీదృశగతిసాధనీభూతాః ఇత్యత ఆహ—స భగవాన్ విష్వక్ సర్వత్ర సాశనానశనే ఉభే సృతీ గతీ అర్చిరాదిధూమాది గతీ ఉభే అభివిచక్రమే. తత్ర సాశనగతిః సాశనైః ఫలకామైః ప్రాప్యా ఆదిగతిః. శ్లో. "ధూమో రాత్రిస్తథా కృష్ణః షణ్మాసా దక్షిణాయన" మిత్యాదిప్రమాణసిద్ధా ధూమాదిగతిః. అనశనసృతిశ్చ అనశనైః నిష్కామైః ప్రాప్యమాణా. శ్లో. 'అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణ' మిత్యాదినా శ్రీగీతాచార్యోక్తా అర్చిరాదిగతిః. ఉభే అపి సృతీ. శ్లో. "నైతే సృతీ పార్థ జానన్ యోగీ ముహ్యతి కశ్చనే"తి భగవత్యైవ గీతే. శ్రు. 'సాశనానశనే అభీతి' శ్రుత్యర్థోఽత్ర వ్యాఖ్యాతః. తాదృశగతిద్వయనిమిత్తమాహ—యదితి. యద్యస్మాత్కారణాత్పురుషో భగవాన్ అవిద్యా చ విద్యా చేత్యుభయాశ్రయః అవిద్యా ఫలకామనయా క్రియమాణం యజ్ఞాదికర్మ. విద్యా నిష్కామనయా క్రియమాణం భగవదుపాసనం. ఉభయోరపి కర్మజ్ఞానయోర్యస్మాదాశ్రయః అతస్సాశనానశనే ఉభే సృతీ విచక్రమ ఇతి భావః. ౨౧. 'తస్మాద్విరాడజాయ' తేతి శ్రుత్యర్థమాహ—తస్మాదితి. భూతేంద్రియగుణాత్మకం భూతైః పృథివ్యాదిభిః పంచభిః. ఇంద్రియైః చక్షురాదిభిరేకాదశేంద్రియైః. గుణైస్సత్త్వాదిభిః రూపరసాదిభిశ్చ కల్పితం విరాట్ సహస్రార్కోదయద్యుతి అండం తస్మాత్ పూర్వోక్తప్రపంచశరీరకాత్పురుషాత్ జజ్ఞే. శ్రు. 'విరాజో అధిపూరుషః. సజాతో అత్యరిచ్యతే' తిశ్రుత్యర్థమాహ—

భిస్సూర్య ఇవాతపన్. ౨౨. యదాస్య నాభ్యాం నళినాదహమాసం మహాత్మనః,
నావిందం యజ్ఞసంభారాన్పురుషావయవాదృతే. ౨౩. తేషు యజ్ఞస్య పశవః
సవనస్పతయః కుశాః, ఇదం చ దేవయజనం కాలో బహుగుణాన్వితః. ౨౪.
వస్తూన్యోషధయస్స్నేహారసలోహమృదో జలమ్, ఋచో యజూంషి సామాని
చాతుర్హోత్రం చ సత్తమ. ౨౫. నామధేయాని మన్త్రాశ్చ దక్షిణాశ్చ వ్రతాని

అండం చ. అతిక్రాంతవాన్. సూర్యఇవేతి పూర్వోక్తమేవ దృష్టాంతమాహ. ౨౨. నన్వేవం పురుష ఏవచేత్తత్సర్వం తర్హి యజ్ఞస్య తత్సాధనానాం చ అపృథగ్భావాత్ యజ్ఞైః పురుషారాధనం న సిద్ధ్యేదిత్యాశంక్య తత్పరిహారాయ యత్పురుషేణేతి మంత్రార్థం సంగృహ్య దర్శయతి— యదేతి. అస్యేతివిరాడంతర్యామిణః తస్యైవ ప్రకృతిత్వాత్. నాభౌ భవం నాభ్యం తస్మాద్యజ్ఞస్య సంభారాన్ నాపశ్యం. తదా తేషు సంభారేషు సాధ్యేషు సత్సుపురుషావయవైరేవ సంభారాస్సంభృతా ఇతిచతుర్థేనాన్వయః. ౨౩. తానేవ దర్శయతి— తేష్వితి. వనస్పతయో యూపాః దేవయజనం యజ్ఞభూమిః ఇదం చేతి వచనాత్ యజ్ఞార్హే స్థానే ఉపవిష్టః కథయతీతి గమ్యతే. బహుగుణాన్వితః వసంతాదికాలః. ౨౪. వస్తూనీతి. వస్తూని పాత్రాదీని. ఓషధయః వ్రీహ్యాదయః. స్నేహాః ఘృతాదయః రసాః మధురాదయః సువర్ణాదీని లోహాని. మృదశ్చ. చాతుర్హోత్రం హౌత్రాదికం కర్మ. ౨౫. నామధేయానీతి. నామధేయాని జ్యోతిష్టోమాదీని. ఋగాదీనాముక్తత్వాత్. మంత్రా ఇతి స్వాహాకారాదయః దేవ

తదితి. విరాజో అధిపూరుషః అండాధిష్ఠాతా పూరుషః బ్రహ్మ జాతస్సన్ గోభిః కిరణైః ఆతపన్ సూర్యఇవ విశ్వం తద్వ్యాప్యమత్యగాత్. కృత్స్నాండోపాదానభూతం భూతేంద్రియాదికం అత్యగాదత్యరిచ్యత. అతిక్రాంతవానిత్యర్థః. ౨౨. యదా యస్మిన్ కాలే మహాత్మనః భగవతో నాభ్యాం నళినాత్ పద్మాత్ అహమాసం అహముత్పన్నోఽభవం. అహం తం పురుషం తం భగవంతం యష్టుముపక్రాంతస్సన్ పురుషావయవాదృతే పురుషస్య భగవతః. అవయవాన్వినా యజ్ఞసంభారాన్. యజ్ఞోపకరణభూతాన్ పదార్థాన్నావిందం న లభే. ౨౩. తేషు భగవదవయవేషు యజ్ఞస్య పశవః యజ్ఞీయాశ్ఛాగాదయః పశవః వనస్పతయః ఖదిరాశ్వత్థోదుంబరపలాశాదివనస్పతిసహితాః కుశాః. శ్లో. 'కుశోఽస్మి దర్భజాతీనా'మితి భగవదుక్తరీత్యా దర్భేషు ప్రశస్తా ఇదం దేవయజనం దేవానుద్దిశ్య క్రియమాణయజ్ఞాధికరణీభూతం వేద్యాదికం ఉరుగుణాన్వితః సర్వయజ్ఞీయద్రవ్యసంభృతః. శ్రు. "వసంతే వసంతే జ్యోతిషా యజే" తేతిశ్రుతివిహితో వసంతాదికాలః. ౨౪. వస్తూని కర్మాంగాణి స్ఫ్యకపాలాగ్నిహోత్రహవణీశూర్పకృష్ణాజినశమ్యోలూఖలాదిరూపాణి. ఓషధయః వ్రీహియవగోధూమాదయః స్నేహాః స్నేహప్రధానదధిశ్రితాజ్యాదయః రసలోహమృదః. రసాస్సోమరసాదయః. లోహాని సువర్ణాదీని. మృదః మృత్తికాః జలముదకం ఋచో యజూంషి సామాని ఋచః అర్థవశేన పాదవ్యవస్థావత్యః తేషామృగ్యత్రార్థవశేన పాదవ్యవస్థేతి సూత్రానుసారాత్ యజూంషి ఋక్సామవ్యతిరిక్తమంత్రాః శేషే యజుశ్శబ్ద ఇతి సూత్రానుసారాత్. సామాని గీతయః గీతిషు సామాఖ్యేతిసూత్రాత్ చాతుర్హోత్రం చ చతుర్ణాం హోతౄణాం సంబంధి చత్వారశ్చ హోతారః బ్రహ్మహోత్రాధ్వర్యురగ్నీదితి శ్రుతిప్రసిద్ధాః ప్రధానాః బ్రహ్మాదయశ్చత్వారఋత్విజః తత్సంబంధిచాతుర్హోత్రం దర్శపూర్ణమాసాదికం తచ్చ హే సత్తమ నారద. ౨౫. నామధేయాని దర్శపూర్ణమాసాగ్నిహోత్రజ్యోతిష్టోమోక్థ్యషోడశ్య

చ, దేవతానుక్రమః కల్పః సంకల్పస్తంత్రమేవ చ. ౨౬. గతయో మతయశ్శ్రద్ధాః ప్రాయశ్చిత్తం సమర్పణం, పురుషావయవైరేతే సంభారాస్సంభృతా మయా ౨౭. ఇతి సంభృతసంభారః పురుషావయవైరహం, తమేవ పురుషం యజ్ఞం తేనైవాయజమీశ్వరం. తతస్తే భ్రాతర ఇమే ప్రజానాం పతయో నవ, అయజన్వ్యక్తమవ్యక్తం పురుషం సుసమాహితాః. ౨౯. తతశ్చ మనవః కాల ఈజిరే

తానుక్రమః ఉద్దేశః కల్పః బోధాయనాదికర్మపద్ధతిగ్రంథః. అనేనాహం యక్ష్య ఇతి సంకల్పః. తంత్రమనుష్ఠానప్రకారః. ౨౬. గతయ ఇతి. గతయః విష్ణుక్రమాద్యాః మతయః దేవతాధ్యానాని ప్రాయశ్చిత్తం భూర్భువస్స్వరాది కృతస్య భగవతి సమర్పణం. ౨౭. ఇతీతి. సంభృతాః సంపాదితాః సంభారాః యేన సోహం. తేనైవ యజ్ఞేనైవ అనేన. శ్రు. 'యజ్ఞేన యజ్ఞమయజంత దేవా' ఇతి మంత్రార్థస్సూచితః. ౨౮. తేన దేవా అయజం తేత్యస్యార్థం సప్రపంచందర్శయతి ద్వాభ్యాం. తత ఇతి. వ్యక్తం ఇంద్రాదిరూపేణ అవ్యక్తం స్వతః, అనేన పురుషం జతమగ్రత ఇత్యస్యార్థో దర్శితః. ౨౯. తత ఇతి.

తిరాత్రాప్తోర్యామవాజపేయరాజసూయాశ్వమేధాది రూపాణి, మంత్రాః అనుష్ఠేయార్థప్రకాశకాః అర్థవాదాదివ్యతిరిక్తాః తే చ దక్షిణాశ్చ. శ్రు "దక్షిణాస్తస్య ద్వాదశశతం దక్షిణాశ్శతం దేయగ్ం సహస్రం దేయమపరిమితం దేయ'' మిత్యాది శ్రుతిసిద్ధాః. శ్రు. 'యజ్ఞ ఆయుష్మాంత్స దక్షిణాభి' రితి ప్రమాణానుసారేణ యజ్ఞస్యాయుష్మత్త్వసంపాదకాః. వ్రతాని. శ్రుతిః. 'కృష్ణవిషాణయా కండూయత' ఇత్యాదిశ్రుతిప్రోక్తా నియమవిశేషాః. దేవతానుక్రమః యాగాదివేలాయాం తత్తద్దేవతోద్దేశః ఏతాదశదేవతోద్దేశ్యకకర్మానుష్ఠానానంతర మేతద్దేవతోద్దేశ్యకకర్మానుష్ఠానమితి దేవతాక్రమో వా. కల్పః అనుష్ఠానోపయుక్తకల్పసూత్రాదికం సంకల్పస్సోమేన యక్ష్యే ఇత్యాదిరూపః. తంత్రమేవ చ బహుప్రకారకాణాం కర్మణాం సకృదనుష్ఠానం తంత్రం తచ్చ. ౨౬. గతయః స్వర్గాదిఫలాని మతయః. శ్రు. 'య ఏవం విద్వాన్ పౌర్ణమాసీం యజతే' ఇత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాదితాః మంత్రమంత్రార్థక్రమవినియోగాదిపరిజ్ఞానరూపాః. శ్రద్ధా. శ్రు. 'శ్రద్ధయా దేయ' మిత్యాదిశ్రుత్యాపాదితాత్మగుణవిశేషరూపా ప్రాయశ్చిత్తం, శ్రు. 'యద్యేకం కపాలం నశ్యేదేకో మాసస్సంవత్సరస్యానవేతస్స్యాదథ యజమానః ప్రమీయేతే' త్యాదిశ్రుతిప్రతిపాదితప్రత్యవాయపరిహారాయ. శ్రు. 'యది నశ్యేదాశ్విం ద్వికపాలం నిర్వపేద్ద్యావాపృథివ్యమేకకపాల' మిత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాదితద్వికపాలేష్ట్యాదిరూపం. సమర్పణం కర్మశుద్ధి సమర్పణమితి. శ్లో. 'బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మహవిర్బ్రహ్మాగ్నౌ బ్రహ్మణా హుత' మితి యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్, యత్తపస్యసి కౌంతేయ తత్కురుష్వ మదర్పణ మిత్యాది ప్రమాణబోధితం భగవదర్పణం. ఏతే సంభారాః యజ్ఞేష్వపేక్షితాః ఏతే పూర్వోక్తాస్సంభారాః పురుషావయవైరేవ పురుషస్య భగవతః అవయవైరేవ మయా సంభృతాస్సంపాదితాః. ౨౭. ఇతీత్థం పురుషావయవైః సంభృతసంభారః సంపాదితయజ్ఞసంభారః హరిమీశ్వరం నిఖిలజగత్ప్రభుం యజ్ఞం యజ్ఞస్వరూపం భగవంతం. శ్రు. యజ్ఞో వై విష్ణురితిశ్రుతేః తమేవ పురుషం భగవంతం తేనైవ యజ్ఞేన భగవతైవ అయజం ఇష్టవానస్మి. ౨౮. తతస్తదనంతరం తే భ్రాతరః తవైవ భ్రాతరః నవ ప్రజాపతీనాం పతయః కశ్యపాత్రిభృగ్వాదయః సుసమాహితాస్సావధానచిత్తాస్సంతః వ్యక్తమవ్యక్తం పురుషం స్థూలసూక్ష్మప్రపంచశరీరకం వాసుదేవమయజన్. ౨౯. తతశ్చ తదనంతరం మనవః స్వాయంభువప్రభృ

మునయో పరే, పితరో విబుధా దైత్యామనుష్యాః క్రతుభిర్విభుం. 30. నారా
యణే భగవతి తదిదం విశ్వమాహితమ్, గృహీతమాయోరుగుణస్సర్గాదావగు
ణస్స్వతః. 3౧. సృజామి తన్నియుక్తోఽహం హరో హరతితద్వశః, విశ్వం పురుష
రూపేణ పరిపాతి త్రిశక్తిధృత్. 3౨. ఇతి తేఽభిహితం తాత యదేతదనుపృచ్ఛసి,
నాన్యద్భగవతః కించిద్భావ్యం సదసదాత్మకమ్. 33. న భారతీ మేఽంగ మృషోప
లక్ష్యతే న కర్హిచిన్మే మనసో మృషా గతిః, న మే హృషీకాణిపతంత్యసత్పథే

కాలేస్వేస్వేఅవసరే. 30.యదధిష్ఠానమిత్యేతత్ప్రశ్నోత్తరార్థముపసంహరతి—నారాయణఇతి.ఆహి
తంఅధిష్ఠితంభగవత్త్వే హేతుః. యః స్వతః. అగుణః సర్గాదౌగృహీతామాయాయాఉరవోగుణాయేన
తస్మిన్. 3౧.యత్పరస్త్వమిత్యేతత్ప్రశ్నోత్తరం. యదుక్తంస ఏష భగవాన్ సర్వేషాం మమచేశ్వర
ఇతి తదుపసంహరతి—పాలనం తు స్వయమేవకరోతీత్యాహ—సృజామీతి. పురుషరూపేణ శ్రీవిష్ణు
రూపేణత్రిశక్తిఃమాయా తాం ధారయతీతి తథా సః. 3౨.యచ్చేదం విశ్వంయదాత్మకశ్చత్వమిత్యేవ
మాదిసర్వప్రశ్నానాం సామాన్యోత్తరంయదుక్తం. "వాసుదేవాత్పరో బ్రహ్మన్నచాన్యోఽర్థోఽస్తి
తత్త్వతః"ఇతి. శ్రు."పురుషఏవేదగ్ంసర్వ"మిత్యాదిశ్రుత్యాచ. యద్దృఢీకృతం తదుపసంహరతి—
ఇతీతి.సదసదాత్మకంకార్యకారణాత్మకం భావ్యం సృజ్యం భగవతస్సకాశాదన్యత్ న భవతీత్యుక్తం.
33.యదుక్తంయథామాంప్రబ్రవీషిభోఅవిజ్ఞాయపరంమత్తఏతావత్త్వంయతోఽస్తిమే ఇతి. తదుపపా
ద్యోపసంహరతి — నేతి. యత్ యస్మాత్ మేమయాఔత్కంఠ్యంభక్త్యుద్రేకఃతదుక్తేః హృదాహరిః
ధృతః ధ్యాతః.అంగహేనారద.అతః మే వాఙ్మనసేంద్రియాణాం వృత్తయః సత్యార్థాఃనతుత్వత్ప్రిభా

తఃసః అపరే మునయశ్చ కాలే ఈజిరే. శ్రు. "తేనదేవా అయజంత. సాధ్యాఋషయశ్చయే"ఇతి
శ్రుత్యర్థోఽత్ర ప్రకటీకృతః. పితరో విబుధాః దేవాః దైత్యాః మనుష్యాశ్చ క్రతుభిర్యజ్ఞైః విభుం
భగవంతం వాసుదేవమీజిరే. 30. తదిదం విశ్వం జగత్ భగవతి నారాయణే ఆహితం స్థాపి
తం స్వతః అగుణః సత్త్వరజస్తమః ప్రభృతిహేయగుణరహితః అహం సర్గాదౌ సృష్టేరాదౌ గృ
హీతమాయోరుగుణః మాయాయాః ప్రకృతేః ఉరవోధికాః గుణాః సత్వాదయః తేనగృహీతా
యేన. 3౧. సతాదృశః అహం తన్నియుక్తస్సన్ సృజామి. హరః రుద్రోఽపి తన్నియుక్తస్సన్నేవ
తద్వశంభగవదధీనం జగత్ హరతి సంహరతి. త్రిశక్తిధృత్ ఉత్పత్తిస్థితిసంహారధారీభగవాన్ పురుష
రూపేణ విష్ణురూపేణ పరిపాతి పరిపాలయతి. 3౨. హే తాత ఇదం యథానుపృచ్ఛసితథాఇతీత్థం
తే తుభ్యమభిహితం కథితం. భగవతోఽన్యత్కించిదపి సదసదాత్మకం చేతనాచేతనాత్మకం భావ్యం
నాస్తి భవిష్యదపి నాస్తి. భావ్యనిషేధేన భూతం భవచ్చనాస్తీతి సిద్ధమేవ. సర్వస్యాపి చేతనవర్గస్య
భగవదాత్మకత్వేన భగవతోఽన్యత్కించన నాస్తీత్యర్థః. శ్రు."నేహనానాస్తికించ"నేతి శ్రుత్యర్థోఽ
త్రప్రకటీకృతః. 33. అంగనారద, మేభారతీ మృషానోపలక్ష్యతేమమవాక్ కదాప్యసత్యాన దృ
శ్యతే. మే మనసః మదీయమనసోఽపి మృషా గతిః నవై అసత్యసంచారో నాస్తి. మే హృషీకాణీం
ద్రియాణి అసత్పథేఅసత్యాదిరూపేకుమార్గేననిపతన్తినసంచరంతి. కుతోయంప్రభావ ఇత్యతఆహ—
యదితి. యద్యస్మాత్. ఔత్కంఠ్యవతాఔత్సుక్యవతా మేహృదాహరిర్ధృతః. అతో న భారతీ మేం

యస్మై హ్యభాగాత్క్యంత్యవతా ధృతో హరిః. ౩౬. సోఽహం సమామ్నాయమయ
స్తపోమయః ప్రజాపతీనామభివందితః పతిః, ఆస్థాయ యోగం నిపుణం సమాహి
తస్తం నాధ్యగచ్ఛం యత ఆత్మసంభవః. ౩౭. నతోఽస్మ్యహం తచ్చరణం సమీ
యుషాం భవచ్ఛిదం స్వస్త్యయనం సుమంగళమ్, యో హ్యాత్మమాయావిభవం
స పర్యగాద్యథా నభస్స్వాంతమథాపరే కుతః. ౩౮. నాహం న యూయం యదృ
తాం గతిం విదుర్న వామదేవః కిముతాపరే సురాః, యన్మాయయా మోహిత

చేతస్త్వర్థః. ౩౬. అత్ర స్వానుభవమేవాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రమాణయతి — ద్వాభ్యాం. స ఇతి. సోఽ
హం సమామ్నాయాదిభిః సర్వోత్కృష్టోఽపి యోగమాశ్రిత్యాపి యత ఆత్మనో మమ సంభవః జన్మ. తమేవ
నజ్ఞాతవాన్ కుతోఽన్యస్య వార్తా. ఏతచ్చతృతీయస్కంధే పద్మోద్భవే వక్ష్యతే. ౩౭. నత ఇతి. తథా సమీయు
షాం శరణాగతానాం. సంసారనివర్తకం మంగళావహం సుసేవ్యం చరణం నతోఽస్మి. తతోఽచింత్యమహ
త్త్వేన జ్ఞాతవానస్మీతి కైముతికన్యాయేనాహ — యో హీతి. స్వమాయాయా విస్తారం యః స్వయమపి పర్య
గాత్పరిశబ్దో నిషేధే. ఏతావానితి న జ్ఞాతవానిత్యర్థః. అపరే కుతో జానీయుః? తతోఽస్య చరణం నతోఽ
స్మీతి పూర్వేణైవ సంబంధః. నను సర్వజ్ఞః కథం న జానాతి? అంతాభావాదితి దృష్టాంతేనాహ —
యథా స్వస్యాంతం నభో న ప్రాప్నోతి, తద్వత్. న హి ఖపుష్పాదర్శనం సర్వజ్ఞత్వం నిహంతీతి భావః.
తథా చ వక్ష్యతి. శ్లో. "ద్యుపతయ ఏవ తే న యయురంతమనంతతయా త్వమపి యదంతరాండనిచ
యా నను సావరణా" ఇత్యాది. శ్రుతిశ్చ. "యో అస్యాధ్యక్షః పరమే వ్యోమన్, సోఽంగ వేద య
ది వా న వేద" ఇతి. ౩౮. ఏతత్ప్రపంచయతి — ద్వాభ్యాం. నేతి. వామదేవః రుద్రః. ఋతాం గతిం
పరమార్థస్వరూపం. కింతు, ఇదం ప్రపంచరూపం తస్య మాయయా నిర్మితం విచక్ష్మహే విద్మః తదపి

గమ్యుపోపలక్ష్యత ఇత్యాది ప్రభావ ఇతి భావః. ౩౬. సోఽహం సమామ్నాయమయ స్త్రయీమయః
తపోమయః తపశ్శరీరకః ప్రజాపతీనామభివందితః కశ్యపాదిభిర్నవప్రజాపతిభిరపి నమస్కృతస్తేషాం
పతిశ్చ ఇత్థంభూతోఽపి నిపుణం యోగమాస్థితోఽపి నిఖిలవస్తుసాక్షాత్కారనిపుణయోగమాస్థితోఽపి
యత ఆత్మసంభవః యస్మాత్పురుషాదాత్మనః స్వస్యోత్పత్తిః తం పురుషం నాధ్యగచ్ఛం న జ్ఞాతవానస్మి. ౩౭.
సమీయుషాం శరణాగతానాం భవచ్ఛిదం సంసారనివర్తకం స్వస్త్యయనం మంగళప్రదం. సుమంగ
ళం స్వతోఽపి పరమమంగళరూపం. తచ్చరణం తస్య భగవతశ్చరణం పాదారవిందం నతోఽస్మి న
మామి. యథా నభ ఆకాశం స్వాంతం స్వావధిం. పర్యగాత్. పరిహృత్యస్థితం, స్వాంతం న ప్రాప్త
వత్, ఏవం యః పరమపురుషః స్వాత్మమాయావిభవం స్వాత్మనో మాయాః. అపరిమితశక్తయః.
తాసాం విభవమతిశయం. పరాం కాష్ఠాముత్తరావధిమిత్యర్థః అనంతశక్తేస్తస్య శక్త్యానంత్యవదేవ శ
క్తీనామంతాపరిజ్ఞానం న దోషాయేతి శక్త్యంతస్య సర్వజ్ఞేన భగవతా పరిజ్ఞానే తదంతస్య పారమా
ర్థికత్వప్రసంగేన అనంత్యాసిద్ధేః. ఏవం భగవచ్ఛక్తీనామానంత్యేన భగవత ఏవ తదపరిజ్ఞానే సతి అ
థ అపరే భగవద్వ్యతిరిక్తాః బ్రహ్మరుద్రేంద్రాదయోఽపి కుతస్తదంతం జానీరన్? న కథంచిదపి జానీర
న్నితి భావః. ౩౮. నాహమిత్యాదిశ్లోకద్వయేన భగవద్గతేరవేద్యత్వమేవ పూర్వోక్తం వ్యక్తీ
కరోతి — యదృతాం యస్య భగవతస్సత్యాం గతిం మహామపి న వేద యూయమపి న
విద వామదేవోఽపి వేదాంతేషు బ్రహ్మవిదగ్రేసరత్వేన ప్రతిపాదితో వామదేవోఽపి న వే

బుద్ధయస్త్విదం వినిర్మితం స్వాత్మసమం విచక్ష్మహే. ౩౭. యస్యావతారకర్మాణి గాయంతి హ్యస్మదాదయః, న యం విందంతి తత్త్వేన తస్మై భగవతే నమః. ౩౮. స ఏష ఆద్యః పురుషః కల్పేకల్పే సృజత్యజః, ఆత్మన్యేవాత్మనాత్మానం సంయచ్ఛతి చ పాతి చ. ౩౯. విశుద్ధం కేవల జ్ఞానం ప్రత్యక్సమ్యగవస్థితమ్, సత్యం

ఆత్మసమం స్వజ్ఞానానురూపమేవ నతు కృత్స్నం. మోహితబుద్ధయ ఇత్యయం తదజ్ఞానే ప్రపంచజ్ఞానే చ హేతుః. ౩౭. నను సర్వేఽపి తం వర్ణయంతో దృశ్యన్తే తత్రాహ—యస్యేతి. ౩౮. అవతారకర్మాణి సంక్షేపతో దర్శయతి— స ఇతి. స ఏషః ఆద్యః భగవాన్ పురుషావతారస్సన్ సృష్ట్యాదికం కరోతి. ఆత్మన్యాత్మనాత్మనేతి కర్త్రాద్యధికరణం సాధనం కర్మ చ స్వయమేవేత్యర్థః. పురుషావతారః సృష్ట్యాది కర్మాణీతి సంక్షేపోక్తిః. ౩౯. నయం విందంతి తత్త్వేనేత్యుక్తం. కిం తత్త్వమిత్యపేక్షాయామాహ—విశుద్ధమితి. జ్ఞానం కేవలం సత్యం. తత్ర ఘటాద్యాకారవృత్తిజ్ఞానవ్యవచ్ఛేదార్థం విశేషణాని విశుద్ధం. విషయాకారశూన్యం యతః ప్రత్యక్ సర్వాంతరంఅతఏవ సమ్యక్సందేహాదిరహితం. అవస్థితం స్థిరం యతో నిర్గుణం గుణకార్యంహి గుణవ్యతిరేకాచ్చంచలం భవతి. యద్యపి వృత్తిజ్ఞానమపి స్వరూపజ్ఞానమేవేతి న చాంచల్యాదిదోషయుక్తం. తథాప్యంతః కరణవృత్తిదోషైస్తథా తథా భాతీతి వ్యవచ్ఛిద్యతే ఏభిరేవ విశేషణైః. తత్సత్యత్వమపి సమర్థితం కించ, యద్వికారవత్ తదసత్యం దృష్టం. నచాస్య జన్మాదయః షడ్వికారాః సంతీత్యాహ — అనాద్యంతం జన్మనాశరహితం. అత ఏవ, జన్మాంతరాస్తిత్వలక్షణోఽపి వికారో నాస్తి. వృద్ధిపరిణామాపక్షయాశ్చ న సంతి. యతః పూర్ణం సర్వత్ర హే

ద. తథాచ శ్రుతిః. "తద్ధైతదృషిః పశ్యన్ వామదేవః ప్రతిపేద" ఇత్యాది. ఏవమేతే పూర్వోక్తాః అస్మత్ప్రభృతయో న విదుః. అపరే సురాః ఇంద్రాదయో న విదురితి కిముత: కథంతర్హి బ్రహ్మప్రభృతీనాం జ్ఞానవిత్త్వమత ఆహ—తదితి. తన్మాయయా భగవన్మాయయా. మోహితబుద్ధయస్సంతః. ఇదం వినిర్మితంస్వాత్మసమం విచక్ష్మహే. స్వాత్మనః స్వస్య రూపాణి బ్రహ్మాత్మకతయా స్వతంత్రాణి పరిజ్ఞాయ తత్సమమేవ తద్వదేవ స్వతంత్రమబ్రహ్మాత్మకం చ జానీమ ఇత్యర్థః. ౩౭. యస్య భగవతః అవతారకర్మాణి అవతారేషు మత్స్యకూర్మాదిషు క్రియమాణాని కర్మాణి దివ్యచేష్టితాని అస్మదాదయో గాయంతి. ఇత్థం గాయంతోఽపి భగవంతం తత్త్వేన న విందంతి యాథార్థ్యేన నజానంతి తస్మై భగవతే నమః. ౩౮. స ఏక ఆద్యః పురుషః అజో జన్మాదిరహితః ఆత్మన్యేవ సూక్ష్మచేతనాచేతనశరీరకే స్వస్మిన్నేవాత్మనా స్వాత్మానం స్థూలచేతనాచేతనశరీరకం కల్పే సృజతి ప్రతికల్పం మహాదిభృత్యంతర్యామి సన్ మహదాదిరూపేణ సృజతి. శ్రు. "తదాత్మానగ్ స్వయమకురుత" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్ర ప్రకటీకృతః. ఏవం రుద్రరూపేణ సంయచ్ఛతే సంహరతి. స్వేనైవ విష్ణురూపేణ పాతి రక్షతి. ౩౯. విశుద్ధమితి సార్ధశ్లోకస్యైకాన్వయః. హే ఋషే నారద ప్రశాంతాత్మేంద్రియాశయాః స్వవశీకృతశరీరేంద్రియమనసః మునయో మననశీలాః ఋషయః విశుద్ధం నిఖిలహేయప్రత్యనీకం అతఏవ నిర్మలం కదాచిదపి దోషాసంస్పృష్టం. జ్ఞానంజ్ఞానాసాధారణగుణకం జ్ఞానస్వరూపం చ. ప్రత్యక్ స్వయంప్రకాశం సమ్యగవస్థితం జీవవత్స్వభావాన్యథాభావాదిరహితం.సత్యం కాలత్రయవర్తి. పూర్ణం సర్వత్ర వ్యాప్తం.

పూర్ణమనాద్యంతం నిర్గుణం నిత్యమద్వయమ్. ౪౦. ఋషే విందంతి మునయః ప్రశాంతాత్మేంద్రియాశయాః, యదా తదేవాసత్తర్కైస్తిరోధీయేత విప్లుతమ్. ౪౧. ఆద్యోఽవతారః పురుషః పరస్య కాలస్స్వభావస్సదసన్మనశ్చ, ద్రవ్యం వికారో గుణ ఇంద్రియాణి విరాట్స్వరాట్ స్థాస్ను చరిష్ణు భూమ్నః. ౪౨. అహం భవో యజ్ఞ ఇమే ప్రజేశా దక్షాదయో యే భవదాదయశ్చ, స్వర్లోకపాలాః ఖగలోకపాలా

తుః. నిత్యమద్వయం నిత్యం సర్వదా ద్వైతప్రతీతిసమయేఽపి పరమార్థతః అద్వయమితి. ౪౦. ఋషయ ఇతి. హే ఋషే నారద, ప్రశాంతాత్మేంద్రియాశయాః ప్రసన్నదేహేంద్రియమనసో యథా భవంతి. అన్యథా తదజ్ఞానే కారణమాహ—యదా తు తదేవ ప్రకాశమానమేవ అసతాం తర్కైర్విప్లుతం స్యాత్తదా తిరోధీయేతేతి. ౪౧. కల్పేకల్పే ఆత్మానం సృజతీత్యుక్తం. కే తేఽస్య సృజ్యమానావతారాః? తానవతారాన్విస్తరేణాహ—యావదధ్యాయసమాప్తి. ఆద్య ఇతి. పరస్య భూమ్నః పురుషః ప్రకృతి ప్రవర్తకః. యస్సహస్రశీర్షేత్యుక్తో లీలావిగ్రహః స ఆద్యోఽవతారః. వక్ష్యతి హ్యేకాదశే. శ్లో. భూతైర్యథా పంచభిరాత్మసృష్టైః పురం విరాజం విరచయ్య తస్మిన్, స్వాంశేన విష్టః పురుషాభిధానమవాప నారాయణ ఆదిదేవ ఇతి. తత్ర తథా చోక్తం. శ్లో. విష్ణోస్తు త్రీణి రూపాణి పురుషాఖ్యాన్యథో విదుః, ప్రథమం మహతస్స్రష్టృ ద్వితీయం త్వండసంస్థితం, తృతీయం సర్వభూతస్థం తాని జ్ఞాత్వా విముచ్యతే" ఇతి. యద్యపి సర్వేషామవిశేషేణావతారత్వముచ్యతే తథాపి కాలశ్చ స్వభావశ్చ సదసదితి కార్యకారణాత్మికా ప్రకృతిశ్చ ఏతాశ్శక్తయః. మనఆదీని కార్యాణి బ్రహ్మాదయో గుణావతారాః దక్షాదయో విభూతయ ఇతి వక్తవ్యం మనః మహత్తత్త్వం. ద్రవ్యం మహాభూతాని క్రమోఽత్ర నవివక్షితః. వికారః అహంకారః గుణాః సత్త్వాదిః విరాట్ సమష్టిశరీరం స్వరాట్ వైరాజః స్థాస్ను స్థావరం చరిష్ణు జంగమం వ్యష్టిశరీరం. ౪౨. అథవా కిం బహునా సంక్షేపేణ శృణు. అహమితి. అహం బ్రహ్మా భవో రుద్రః. యజ్ఞః విష్ణుః. దక్షాదయో ఇమే ప్రజేశాః. తల లోక

అనాద్యంతముత్పత్తివినాశాదిరహితం నిర్గుణం ప్రాకృతగుణరహితం. నిత్యం సదా పరిణామరహితం. అద్వయం సర్వవస్తుశరీరకతయా సర్వాభేదేన స్వాతిరిక్తసమస్తవస్తురహితం ఇత్థంభూతం వాసుదేవాఖ్యం బ్రహ్మ విందంతి ప్రాప్నువంతి. ౪౦. యదా యస్మిన్ కాలే తదేవ పూర్వోక్తస్వరూపం బ్రహ్మ అసత్తర్కైర్విప్లుతముపద్రుతం సత్ తిరోధీయేత. ౪౧. తదా పరస్య పరమపురుషస్య నారాయణస్య భూమ్నః ఆకాశాద్యపేక్షయా వ్యాపకస్య పురుష ఆద్యోఽవతారః పురుషసూక్త ప్రతిపాదిత సహస్రశీర్షత్వ సహస్రాక్షత్వ సహస్రపాదత్వాదిసహితః ప్రపంచశరీరకః అండాధిష్ఠాతా పురుషః ఆద్యోఽవతారః నిఖిలావతారకందంబ భూతః ప్రథమోఽవతారః తస్య పురుషస్య స్వరూపమాహ — కాలస్వభావ ఇత్యాదినా. కాలస్వభావః కాలస్వరూపః సదసన్మయశ్చ నిత్యానిత్యశరీరవస్తుతయా తద్ద్వివ్యంచ రూపం మూలప్రకృతిరూపద్రవ్యం తచ్ఛరీరకతయా తదభిన్నవికారః మహదహంకారతన్మాత్రాదిశరీరకతయా తద్రూపః ఇంద్రియాణి ఇంద్రియశరీరకతయా ఇంద్రియస్వరూపః గుణస్సత్త్వాదిశరీరకతయా తద్రూపః విరాట్ అండాధిష్ఠాతృతయా అండశరీరకతయా చ అండస్వరూపః. స్వరాట్ ఇంద్రాదిరూపకం విశేష్యనిర్దేశేన స్థాస్ను చరిష్ణు చ కృత్స్నచేతనాచేతనశరీరకతయా తదభిన్నః ఏతాదృశః పురుషః పరస్య భూమ్నః నారాయణస్య ఆద్యోఽవతారః. ౪౨. అహం బ్రహ్మా. భవ వశ్శివః.

స్తలలోకపాలాః. ౪౩. గంధర్వవిద్యాధరచారణేశా యే యక్షరక్షోరగనాగనాథాః, యే వా ఋషీణామృషభాః పితౄణాం దైత్యేంద్రసిద్ధేశ్వరదానవేంద్రాః. ౪౪. అన్యే చ యే ప్రేతపిశాచభూతకూశ్మాండయాదోమృగపక్ష్యధీశాః, యత్కించ లోకే భగవన్మహస్వదోజస్సహస్వద్బలవత్క్షమావత్. ౪౫. శ్రీహ్రీవిభూత్యాత్మవదద్భుతార్ణం తత్త్వం పరం రూపవదస్వరూపమ్, ప్రాధాన్యతో యానృష ఆమనంతి లీలావతారాన్పురుషస్య భూమ్నః. ౪౬. ఆపీయతాం కర్ణకషాయశోషానను

పాలాః పాతాలాద్యధిపతయః. ౪౩. గంధర్వేతి. గంధర్వాదీనామీశాః యక్షాదీనాం నాథాః రక్షోరగేతి సంధిరార్షః. ఋషీణాం పితౄణాం చ శ్రేష్ఠాః. ౪౪. అన్య ఇతి. ప్రేతాదీనామధీశాః. కిం బహునా యత్కించిద్భగవదాది తత్సర్వం పరమేవ తత్త్వమిత్యన్వయః. భగవత్ ఐశ్వర్యయుక్తం. మహస్వత్ తేజోయుక్తం. ఓజస్సహస్వత్. ఓజః ఇంద్రియశక్తిః. సహః మనశ్శక్తిః. తద్యుక్తం. బలం దార్ఢ్యం. తద్యుక్తం. ౪౫. శ్రీతి. శ్రీః శోభా. హ్రీః అకర్మజుగుప్సా. విభూతిః సంపత్తిః. ఆత్మా బుద్ధిః. తద్యుక్తం. అర్ణః వర్ణః అద్భుతార్ణం ఆశ్చర్యవర్ణమిత్యర్థః. రూపవదస్వరూపం రూపవదరూపం చ యత్ తత్సర్వం పరమేవ తత్త్వం తద్విభూతిరిత్యర్థః. శుద్ధసత్త్వావతారానాహ— ౪౬. ఆపీయతామితి. అస్మత్కథాశ్రవణైః యే కర్ణయోః కషాయాః మలాః తాన్ సుపేశాన్ సుందరాన్. అకారలోపస్త్వార్షః. హే ఋషే నారద తుభ్యమనుక్ర

యజ్ఞో విష్ణుః. దక్షాదయ ఇమే ప్రజేశాః. నవ ప్రజాపతయః. భవనాదయశ్చ త్వత్ప్రభృతయస్సనకసనందనాదయశ్చ స్వర్లోకపాలాః ఇంద్రాదయః. ఖగలోకపాలాః గరుడాదయః. నృలోకపాలాః మనుమాంధాతృప్రభృతయః తలలోకపాలాః అనంతవాసుకిప్రభృతయః. ౪౩. గంధర్వవిద్యాధరచారణేశాః తేషు ప్రధానాః యే యక్షరక్షోరగనాగనాథాః తేషు ప్రధానాః కుబేర రావణ విభీషణ వాసుకి శేష ప్రభృతయః, ఋషీణాం యే ఋషభాః వసిష్ఠపరాశరబాదరాయణ శ్రీశుకప్రభృతయః పితౄణాం చ యే ఋషభాః అర్యమప్రభృతయః దైత్యేంద్రసిద్ధేశ్వరదానవేంద్రాః దైత్యేంద్రః. శ్లో. "ప్రహ్లాదశ్చాస్మి దైత్యానా"మితి ప్రమాణాత్ సిద్ధేశ్వరః కపిలః. శ్లో. 'సిద్ధానాం కపిలో ముని'రితి ప్రమాణాత్. దానవేంద్రాః మయశంబరాదయః. ౪౪. అన్యే చ ప్రేతపిశాచభూతకూశ్మాండయాదోమృగపక్ష్యధీశాః. ప్రేతప్రభృతయః కూశ్మాండాంతాః దేవయోనివిశేషాః. యాదాంసి జలజంతవః. మృగాః హరిణాదయః. పశవః చతుష్పాదః. తేష్వధీశాః ప్రధానాః కించ హే భగవన్నారద లోకే యత్కించ మహస్వత్ పూజార్హం. ఓజస్సహస్వత్ కాంతిమత్ వేగవత్ బలవద్దైహికబలవత్ క్షమావత్ క్షమాగుణవత్. ౪౫. శ్రీహ్రీవిభూత్యాత్మవత్ శ్రీర్ధనాదిసంపత్. హ్రీర్లజ్జా. విభూతిః. విభవః ప్రభుత్వం. ఆత్మా ధైర్యం. తచ్చతుష్టయవత్ అద్భుతార్ణం విచిత్రార్థం చ వేదశాస్త్రాదికం పరం తత్త్వం అచేతనేభ్యః ఉత్కృష్టం జీవతత్త్వం రూపవత్ శరీరి. అస్వరూపమశరీరి. ఏతాన్ సర్వానపి భగవదంశాన్ కించ. ౪౬. ఆపీయతాం కర్ణకషాయశోషాన్ స్వవిషయకకథాశ్రవణం కుర్వతాం కర్ణదోషనివారకాన్. సుపేశాన్ మనోహ

క్రమిష్యేత ఇమాన్ సుపేశాన్. ౪౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వితీయస్కంధే, షష్ఠోఽధ్యాయః.

సప్తమోఽధ్యాయః.

బ్రహ్మోవాచ:—

యత్రోద్యతః క్షితితలోద్ధరణాయ బిభ్రత్ క్రౌడీం తనుం సకలయజ్ఞమయీమనంతః, అంతర్మహార్ణవముపాగతమాదిదైత్యం తం దంష్ట్రయాద్రిమివ వజ్రధరో దదార. ౧. జాతో రుచేరజనయత్సుయమాన్ సుయజ్ఞ ఆకూతిసూనురమరానథ దక్షిణాయాం, లోకత్రయస్య మహతీమహరద్యదార్తిం స్వాయం

మిష్యే. తదను క్రమణామృతం త్వయా పీయతామిత్యర్థః. అపీయతామితి శత్రంతం వా. అపిబతాం కర్ణకషాయశోషానిత్యర్థః. ౪౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వితీయస్కంధే, షష్ఠాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ఉచ్యంతే సప్తమే లీలావతారా బ్రహ్మణోదితాః, నారదాయ తు తత్కర్మప్రయోజనగుణైస్సహ. యత్రేతి. యత్ర యదా. క్షితితలోద్ధరణార్థం వారాహీం తనుం బిభ్రత్సన్ ఉద్యతోఽనంతః తదా తం సుప్రసిద్ధం హిరణ్యాక్షం దంష్ట్రయా దదార. ౧. యజ్ఞావతారమాహ—జాతఇతి. రుచేః ప్రజాపతేస్సకాశాత్ తద్భార్యాయా ఆకూతేస్సూనుః సుయజ్ఞో నామ జాతః. స చ స్వభార్యాయాం దక్షిణాయాం సుయమాన్ దేవానజనయత్ స ఏవ ఇంద్రస్సన్ యదా ఆర్తిమహరత్ తదా పూర్వం సుయజ్ఞ ఇత్యుక్తోఽపి. అను పశ్చాత్. మనునా మాతామహేన హరిరిత్యుక్తః అనేన దేవతోత్పాదనం లోకత్రయార్తిహరణం చ కర్మ దర్శితం ఏవం సర్వత్రావతారః తత్త

రాన్. భూమ్నః పురుషస్య. ప్రాధాన్యతో యానవతారానామనంతి హే ఋషే నారద తే తానవతారాననుక్రమిష్యే తవ వర్ణయే. ౪౭.

ఇతి చంద్రికాయామ్, ద్వితీయస్కంధే, షష్ఠాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

క్షితితలోద్ధరణాయ భూతలస్యోద్ధరణాయ సకలయజ్ఞమయీం సర్వయజ్ఞస్వరూపిణీం క్రౌడీం తనుం వరాహశరీరం బిభ్రత్. అనంతో భగవాన్నారాయణః యత్ర యస్మిన్ కాలే ఉద్ధృతః భూతలోద్ధరణయత్నం కృతవాన్ తదా అంతర్మహార్ణవముపాగతం ఆదిదైత్యం తం సముద్రాంతః ప్రవేశం ప్రతిసమాగతం దైత్యానామాదిం తం హిరణ్యాక్షం వజ్రధరః ఇంద్రః వజ్రేణ వజ్రాయుధేన అద్రిం పర్వతమివ దంష్ట్రయా దంతేన దదార పాటయామాస. ౧. సుయజ్ఞనామకస్య భగవతోఽవతారమాహ— రుచేః పురుషాజ్జాతః ఆకూతిసూనుః ఆకూతినామవత్యాః రుచిభార్యాయాస్సూనుః పుత్రస్సుయజ్ఞః సుయజ్ఞనామకో విష్ణుః దక్షిణాయాం స్వభార్యాయాం సుయమాన్సుయమనామధేయానమరాన్దేవానజనయత్ లోకత్రయస్య మహతీమార్తిం యథా అహరత్

భువేన మనునాహ రిత్యనూక్తః. ౨. జజ్ఞే చ కర్దమగృహే ద్విజ దేవహూత్యాం స్త్రీభిస్సమం నవభిరాత్మగతిం స్వమాత్రే, ఊచే యయాత్మశమలం గుణసంగపంకం మస్మిన్ విధూయ కపిలస్య గతిం ప్రపేదే. ౩. అత్రేరపత్యమభికాంక్షత ఆహ తుష్టో దత్తో మయాహ*మితి యద్భగవాన్ స దత్తః, యత్పాదపంకజపరాగపవిత్రదేహా యోగర్ధిమాపురుభయీం యదుహైహయాద్యాః. ౪. తప్తంతపోవివిధలోకసిసృక్షయా మే ఆదౌ సనాత్స్వతపసస్స చతుస్సనోఽభూత్, ప్రాక్కల్ప సంప్ల

త్కర్మ చ జ్ఞేయం. ౨. కపిలావతారమాహ—జజ్ఞ ఇతి. కర్దమప్రజాపతేర్గృహే తద్భార్యాయాం దేవహూత్యాం జజ్ఞే నవభిః స్త్రీభిస్సహ స చ స్వమాత్రే ఆత్మగతిం బ్రహ్మవిద్యాం ఉక్తవాన్ యయా ఆత్మగత్యా సా ఆత్మనశ్శమలం మలినీకరణం గుణసంగరూపం పంకం అస్మిన్నేవ జన్మని విధూయ కపిలస్యగతిం ముక్తిం ప్రాప్తవతీ. ౩. దత్తాత్రేయావతారమాహ—అత్రేరితి. మయా అహమేవ తుభ్యం దత్త ఇతియత్. యత ఆహ—తతస్స నామ్నా దత్తో జాతః స్వభక్తేభ్యో యోగైశ్వర్యాద్యానందచరిత్రం దర్శయతి. యస్య పాదపంకజయోః పరాగః తేన పవిత్రాః దేహాః యేషాం తే ఉభయీమైహికీమాముష్మికీం చ. భుక్తిముక్తిరూపాం వా. ౪. కుమారావతారమాహ—తప్తమితి. మే మయా ఆదౌ యత్తపః తప్తం తస్మాత్స్వతపసః మత్తపసో హేతోః. స హరిః చతుస్సనో భూత్. సనత్కుమారః సనకసనందనా. సనత్సుజాత ఇతి చత్వారః సనశబ్దానామ్నా యస్య సః కథంభూతాత్స్వతపసః సనాత్ అఖండితాత్ యద్వా స్వతపఃసనాత్ దానాత్సమర్పణాదిత్యర్థః. షణుదానే స చ

యేన కారణేనాపహరత్. తేన కారణేన స్వాయంభువేన మనునా. స్వయంభూపుత్రేణ మనునా స్వాయంభువనామ్నా హరిరిత్యనూక్తః. నిఖిలలోకార్తిహరణాద్ధేతోః హరిరిత్యనూక్తః హరిరితి నామ్నా నిర్దిష్టః. ౨. హే ద్విజ నారద కర్దమగృహే కర్దమాఖ్యస్య ప్రజాపతేః గృహే దేవహూత్యాం కర్దమభార్యాయాం నవభిః స్త్రీభిస్సమం జజ్ఞే ఉత్పన్నోఽభూత్ యః కర్దమసూనుః కపిలః ఆత్మగతిం బ్రహ్మతత్త్వగతింస్వమాత్రే దేవహూత్యై ఊచే ఉవాచ. యతో భగవదుపదేశాత్ సా దేవహూతిః గుణసంగపంకం గుణప్రధానేషు విషయేషు సంగ ఏవ పంకః ఆత్మశమలం స్వీయ పాపం అస్మిన్ విధూయ అస్మిన్ లోకే విహాయ కపిలస్య స్వపుత్రస్య భగవతో గతిం ముక్తిం ప్రపేదే ప్రాప. ౩. దత్తాత్రేయావతారమాహ—అపత్యమభికాంక్షతః పుత్రం ప్రార్థయతః అత్రేః అత్రినామకస్య బ్రహ్మసూనోః ప్రజాపతేస్తపసా తుష్టస్య మయా అహమేవ తుభ్యం పుత్రత్వేన దత్త ఇతి యద్యస్మాద్భగవానాహ—అతస్సదత్తనామకోఽభూత్ యత్పాదపంకజపరాగపవిత్రదేహాః యస్య భగవతో దత్తస్య పాదపంకజపరాగేణ పవిత్రీకృతదేహాస్సంతః యదుహైహయాద్యాః యదుర్యయాతిసూనుః యాదవవంశప్రవర్తకః హైహయః కార్తవీర్యార్జునః తదాద్యాః తత్ప్రభృతయః ఉభయీం యోగర్ధిమాపుః ఉభయవిధామైహికీమాముష్మికీం చ యోగర్ధిం యోగఫలం ఐహికీ యోగర్ధిః పశుపుత్రధనధాన్యాది సంపత్తిః ఆముష్మికీ యోగర్ధిరణిమాద్యష్టైశ్వర్యప్రాప్తిః స్వర్గబ్రహ్మసదనాదిప్రాప్తిర్మోక్షప్రాప్తిశ్చ తాముభయవిధాం యోగర్ధిమాపురితి స దత్త ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ౪. తస్యైవ దత్తాత్రేయస్య యౌగికం నామాంతరమాహ—మే మయా వివిధలోకసిసృక్షయా నిఖిల

పవినష్టమిహాత్మతత్త్వం సమ్యగ్జగాద మునయో యదచక్షతాత్మన్*. ౫. ధర్మస్య దక్షదుహితర్యజనిష్టమూర్త్యాం నారాయణో నర ఇతి స్వతపః ప్రభావః, దృష్ట్వాత్మనో భగవతో నియమావలోపం దేవ్యస్త్వనంగపృతనా ఘటితుం న శేకుః. ౬. కామం దహంతి కృతినో న నురోషదృష్ట్యా రోషో దహంతమపి తేన దహంత్యస

పూర్వకల్పస్య సంప్లవే ప్రళయావినష్టం ఉత్పన్నసంప్రదాయమాత్మతత్త్వం ఇహ అస్మిన్ కల్పే సమ్యగ్జగాద ఉక్తవాన్ సమ్యక్త్వం దర్శయతి — యత్ గదితమాత్రమేవ మునయః ఆత్మని మనసి అచక్షత సాక్షాదపశ్యన్ ఆత్మన్నిత్యత్ర సప్తమీలోప ఆర్షః. ౫. నారాయణావతారమాహ — ధర్మస్యేతి. ధర్మస్య పత్న్యాం దక్షస్య దుహితరి మూర్తిసంజ్ఞాయాం నారాయణో నర ఇతి మూర్తిద్వయేన జాతః కథంభూతః? స్వాసాధారణస్తపః ప్రభావో యస్య తదేవాహ — అనంగస్య పృతనా దేవ్యః అప్సరసః భగవతస్సకాశాత్ ఆత్మనః స్వప్రతిరూపాః ఊర్వశ్యాద్యాః స్త్రియో దృష్ట్వా తస్య నియమావలోపం వ్రతభంగం ఘటితుం సాధయితుం న శేకుః. యద్వా ఆత్మనః స్వస్య యః నియమః తపో నాశనరూపః తస్య లోపం తత్ర దృష్ట్వా భంగం ఘటయితుం న తత్ర శేకురిత్యర్థః. ఏతచ్చాఖ్యానం. ఏకాదశే వక్ష్యతి. ౬. యత్ర కామవిజయీ క్రోధోపి బిభేతి తత్ర కామో న ప్రభవతీతి కింవక్తవ్యమిత్యాహ — కామమితి. కృతినః రుద్రప్రముఖాః రోషయుక్తయా దృష్ట్యా కామం దహంతి రోషం త్వాత్మానం దహంతమపి తేన దహంతి క్రోధేనాభిభూయంత ఇత్యర్థః. నను అహో సోయం రోషః యదంతరం

లోకసృష్టీచ్ఛయా తపస్తప్తం ఆదౌ సృష్ట్యాదికాలే స్వతపసః ఫలస్య ధర్మార్థకామమోక్షరూపస్య చతుర్విధస్య పరాత్ దానాత్ షణుదాన ఇతి ధాతుః. స్వార్థకాచ్ప్రత్యయాంతః స అత్రేయః చతుస్సనోభూత్ చతురః పురుషార్థాన్ సనోతి దదాతీతి చతుస్సననామకోభూత్. కించ ప్రాక్కల్పసంప్లవవినష్టం ఆత్మతత్త్వం సమ్యగ్జగాద ప్రాక్కల్పప్రలయే వినష్టం ఆత్మతత్త్వం ఆత్మనస్తత్త్వం జీవపరమాత్మతత్త్వం సమ్యగ్జగాద యస్మాన్మునయః ఆత్మన్నచక్షత ఆత్మని పరమాత్మని సర్వం జగత్ తస్మాత్తదుపదేశాదచక్షత సాక్షాత్కృతవంతో బభూవుః. ౫. నారాయణావతారమాహ.— స్వతపసః ప్రభావః మదీయతపస ఉత్పత్తిస్థానం నారాయణో నర ఇతి చ నామవాన్ భగవాన్ ధర్మస్య పురుషస్య ధర్మాధిష్ఠానదేవస్య భార్యాయాం మూర్త్యాం మూర్తినామధేయాయాం దక్షదుహితరి దక్షప్రజాపతేః పుత్రికాయామజనిష్ట ఉత్పన్నోభూత్ తస్య నారాయణస్య ప్రభావమాహ— దృష్ట్వేతి. అనంగపృతనాః. అత్యంతవిరక్తం నారాయణం వంచయితుం సమాగతా మన్మథపృతనాయుక్తాః దేవ రంభామేనకా ప్రభృతయః ఆత్మనః సర్వాంతరాత్మనో భగవతో నియమావలోపం దృష్ట్వా అస్మాభిరస్య తపసో విఘ్నో భవిష్యతీతి విచార్య నియమావలోపం ఘటయితుం న శేకుః నసమర్థా బభూవుః. ౬. నను నారదకృతినః సమర్థా నిర్దోషదృష్ట్యా కామం దహంతి కామః ఆత్మజ్ఞాననిరోధీతి తస్మిన్ కామే రోషదృష్ట్యా రోషపూర్వక జేతవ్యతా నిశ్చయేన కామం దహంతి కామం వినాశయంతి. అసహ్యం. సోఢుమశక్యం దహంతమాత్మవినాశకారణం రోషభూతక్రోధమపి తేన రోషేణైవ దహంతి రోషాపరపర్యాయస్య క్రోధస్యాపి. శ్లో. 'త్రివిధం నరకస్యేదం ద్వారం నాశనమాత్మనః, కామః క్రోధస్తథా లోభస్తస్మాదేతత్త్రయం త్యజేది'తి త్యాజ్యకోటిప్రవిష్టతయా క్రోధవిషయకక్రోధాభావే తజ్జయాసంభవాత్ రోషజయార్థం రోషేపి సంపాద్య తేన రోషేణ రోషం జయంతి సోయం కామ

హ్యామ్, సోఽయం యదంతరమలం ప్రవిశన్ బిభేతి కామః కథం ను పునరస్య మనశ్శ్రియేత. ౭. విద్ధస్సపత్న్యుదితపత్త్రిభి రంతి రాజ్ఞో బాలోఽపి సన్నుపగత స్తపసే వనాని, తస్మా అదాద్ధ్రువగతిం గృణతే ప్రసన్నో దివ్యాస్స్తువంతి మునయో యదుపర్యధస్తాత్. ౮. యస్త్వేన ముత్పథగతం ద్విజవాక్యవజ్ర విప్లుష్టపౌరుషభగం నిరయే పతం

యన్మధ్యం ప్రవిశన్ అలం బిభేతి. యద్వా— యస్య అంతః మనః కథంభూతం? అమలం నిర్మలం ప్రవిశన్నితి. ౭. చరిత్రేణైవకమప్యవతారం సూచయతి—విద్ధ ఇతి, మాతుస్సపత్న్యాః సురుచేః ఉదితాని ఉక్తాని. వాక్యాన్యేవ పత్త్రిణః బాణాః. తైర్విద్ధో ధ్రువః. రాజ్ఞః ఉత్తానపాదస్య. అంతి సమీపే తపసే తపశ్చరితుం ధ్రువగతిం ధ్రువపదం యత్ యాం ఉపరి స్థితాం అధస్తాత్ స్థితాః దివి భవాః దివ్యాస్సప్తర్షయః స్తువంతి. యద్వా—ఉపరి భృగ్వాదయః అధస్తాచ్చ సప్తర్షయ ఇతి. ౮. పృథ్వవతారమాహ.—యదితి. యత్ యదా ఋషిభిః అర్థితః. తదా వేనం త్రాత్వా అన్వర్థం తత్పుత్ర ఇతి పదం నామ లేభే. "శ్లో. పున్నామ్నో నరకాద్యస్మాత్పితరం త్రాయతే సుతః, తస్మాత్పుత్ర ఇతి ప్రోక్తః స్వయమేవ స్వయంభువే"తిహి పుత్రపదవ్యుత్పత్తిః. కథం భూతం ద్విజానాం శాపవాక్యమేవ వజ్రం తేన విప్లుష్టం దగ్ధం పౌరుషం భగః ఐశ్వర్యం చ యస్య తం, చరిత్రాంతర

స్యాపి నివాంకతయా తతోఽధికో రోషః యదంతరం యస్య భగవతోంతరం మనో నివిశన్ సన్ అలం బిభేతి. తస్య జితక్రోధత్వాత్ తన్మనో నివేష్టుం బిభేతి. ఏవం కామాపేక్షయా వ్యాపకస్యక్రోధస్యాపి తదంతర ప్రవేశాసామర్థ్యే సతి తదపేక్షయా వ్యాప్యః కామః పునరస్య భగవతో నారాయణస్య మనః కథం సంశ్రయేత? నకథంచిదపి సంశ్రయత ఇతి భావః. యద్వా— తే కృతినోఽపి అసహ్యం దహంతం రోషం నదహంతివంచయితుమాగతాః అప్సరసోఽపి శప్త్వా కామం జయంతి రోషం తు జనయంతి రోషస్య కామాపేక్షయాపి దుర్జయత్వాత్ సరోషోఽపియదంతరం ప్రవిశన్ బిభేతీత్యన్వయః. స్వస్యచిత్తవికారసంపాదనార్థం సమాగతాన్ సమన్మథమందమారుతాప్సరః ప్రభృతిసామగ్రీసహితాన్ వసంతాదీన్ దృష్ట్వా కామావిష్టోఽపి న బభూవ స్వాత్మానం వంచయితుం సమాగతా ఇతి క్రోధమపి న చకారేత్యర్థః. ౭. ధ్రువావతారమాహ—రాజ్ఞోంతి స్వపితురుత్తానపాదస్య రాజ్ఞః అంతి సమీపే. సపత్న్యుదితపత్త్రిభిః స్వమాతుస్సపత్న్యాః సురుచినామధేయాయాః ఉదితపత్త్రిభిః వాక్యబాణైః విద్ధస్తాడితః రాజపుత్రో బాలోఽపి పంచవర్షోఽపి తపసే వనాన్యుపగతః తపోనుష్ఠానాయ అరణ్యాన్యుపగతః తస్మై గృణతే స్తువతే ఔత్తానపాదయే ధ్రువాయ ప్రపన్నో భగవాన్ ధ్రువగతిమదాత్ ధ్రువస్థానం దదౌ ఉపరి విద్యమానం యత్ స్థానం దివ్యా మునయస్సనకాదయః యస్యాధస్తాద్విద్యమానాస్సంతః స్తువంతి సర్వోత్కృష్టస్థానత్వేన స్తువంతి. ౮. పృథోరవతారమాహ—యదితి. ఉత్పథగతం దుర్మార్గ ప్రవిష్టం అతఏవద్విజవాక్య వజ్ర విప్లుష్టపౌరుష భగం ద్విజానాం బ్రాహ్మణానాం వాక్యవజ్రం శాపవాక్యమేవ వజ్రం వజ్రాయుధం తేన విప్లుష్టపౌరుషభగం పౌరుషం పరాక్రమః భగః శ్రీః తదుభయమపి విప్లుష్టం దగ్ధం యస్య తం అత ఏవ నిరయే పతంతం నరకే పతంతం వేనం దృష్ట్వా తత్ప్రార్థితః మునిభిః ప్రార్థితో భగవాన్ జగతి యద్యస్మాత్కారణాత్ పుత్రపదం లేభే. పున్నామ్నో నరకాత్త్రాయత ఇతి పుత్ర ఇతి స్వపితుర్నరకలోకాత్ త్రాతత్వేన పుత్రపదం లేభే స పృథుర్నామ భగవదవతారః వసుధా భూమిర్యేన పృథు

తమ్, త్రాత్రార్థితో జగతి పుత్రపదం చ లేభే దుగ్ధా వసూని వసుధా సకలాని యే
న. ౯. నాభేరసావృషభ ఆస సుదేవిసూనుర్యో వై చచార సమదృగ్జడయోగచ
ర్యామ్, యత్పారహంస్యమృషయః పదమామనంతి స్వస్థః ప్రశాంతకరణః పరిము
క్తసంగః. ౧౦. సత్రే మమాస భగవాన్ హయశీర్ష ఏవ సాక్షాత్స యజ్ఞపురుష
స్తపనీయవర్ణః, ఛందోమయో మఖమయోఽఖిలదేవతాత్మా వాచో బభూవురుశతీ
శ్శ్వసతోఽస్య నస్తః. ౧౧. మత్స్యో యుగాంతసమయే మనునోపలబ్ధః క్షోణీమ
యో నిఖిలజీవనికాయకేతః, విస్రంసితానురుభయే సలిలే ముఖాన్మ ఆదాయ

మాహ — యేన వా జగతి జగదవనాయ వసూని అన్నాదిద్రవ్యాణి వసుధా దుగ్ధా. ౯. ఋషభావ
తారమాహ. — నాభేరితి. అసౌ శ్రీ హరిః నాభేరాగ్నీధ్రపుత్రాత్సుదేవ్యాస్సూనురాస. నాభే
ర్భార్యాయాః మేరుదేవ్యా ఏవ సుదేవీత్యపి సంజ్ఞా. జడవద్యోగేన నిత్యసమాధినా చర్యాం.
యత్ యాం. తత్ర హేతుస్సమదృక్ తత్రాపి హేతుః స్వస్థః స్వస్య రూపే స్థితః. యతః ప్రశాం
తేంద్రియః తత్కృతః పరితో ముక్తసంగః. ౧౦. శ్రీహయగ్రీవావతారమాహ — అథో ఇత్యర్థాంత
రే. స ఏవ సాక్షాద్భగవాన్ మమ బ్రహ్మణస్సత్రే యజ్ఞే హయశీర్ష ఆస. తపనీయం సువర్ణం తద్వ
ద్వర్ణో యస్య సః ఛందోమయః వేదమయః తద్విధేయా యే మఖాః తన్మయః. అమృతమయ ఇతి పాఠా
ఠః. మఖైర్యజనీయాః యా అఖిలదేవతాః తదాత్మా చ అస్య శ్వసతః. శ్వాసం ముంచతః నస్తః నా
సాపుటాత్ ఉశతీః ఉశత్యః అత్రార్షత్వాత్ప్రథమార్థే ద్వితీయా. కమనీయాః వేదలక్షణా వాచో బ
భూవుః. ౧౧. మత్స్యావతారమాహ — మత్స్య ఇతి. మత్స్యో భావినా వైవస్వతేన మనునా దృష్టః
క్షోణీమయః పృథ్వీప్రధానః. తదాశ్రయ ఇత్యర్థః. అత ఏవ నిఖిలజీవనికాయానాం ఆశ్రయః మే
ముఖాత్ విస్రంసితాన్ స్ఖలితాన్ వేదస్యమార్గాన్ భేదాన్ భగవానాదాయ తత్ర యుగాంత

నా సకలాని వసూని ధనధాన్యాదీని దుగ్ధా ధనధాన్యరూపం క్షీరం గోరూపధారిణీ సతీ దుగ్ధా. సప్త
థోఽవతారః. ౯. నాభేరితి. అసౌ భగవాన్. నాభేః నాభినామ కాగ్నీధ్రపుత్రాత్ ప్రియవ్రతపౌత్రా
త్ రాజర్షేః. సుదేవీసూనుః నాభిభార్యాయాః సుదేవీనామధేయాయాస్సూనుః సుతః అసౌ వృష
భ ఆసీత్. ఋషభనామకో బభూవ. సమదృక్ సర్వత్ర సమదర్శనః. స్వస్థబుద్ధిః చాంచల్యరహితః
పరిముక్తసంగః త్యక్తసంగః త్యక్తవిషయసంగః ప్రశాంతకరణః ప్రశాంతసర్వేంద్రియః యో వై
ఋషభనామకో యోగీ జడయోగచర్యాం జడవద్యోగచర్యాం అవధూతచర్యాం చచార ఋషయో
యత్పారహంస్యం పదం ముక్తేః స్థానమామనంతి. ౧౦. సాక్షాద్యజ్ఞపురుషః యజ్ఞశరీరకః పురుషః
తపనీయవర్ణః హేమమయః ఛందోమయో వేదమయః. అమృతమయః అమృతవదత్యంతభోగ్యస్వరూ
పః. అఖిలదేవతాత్మా అఖిలదేవతాంతర్యామితయా తత్స్వరూపః ఆద్యః ప్రపంచస్యాదికారణీభూతః
హయశీర్షః భగవాన్ హయగ్రీవో భగవాన్ మమ సత్రే సత్రయాగే ఆస ఉత్పన్నః శ్వసతః
అస్యనస్తః నాసికాయా ఉశతీర్వాచో బభూవుః ప్రకాశమానాః వేదవాచో బభూవుః. ౧౧. యు
గాంతసమయే యుగప్రళయే. మనునా వైవస్వతమనునా ఉపలబ్ధో దృష్టః క్షోణీమయః భూశరీరః
అఖిలజీవనికాయకేతః నిఖిలప్రాణినామప్యావాసస్థానరూపః మత్స్యః మత్స్యరూపీ భగవాన్ ఉరుభయే
మహాభయాస్పదే ప్రలయాబ్ధిసలిలే మే ముఖాత్ విసృతాన్వేదమార్గానాదాయ తత్ర ప్రలయాబ్ధి

తత్ర విజహార హ వేదమార్గాన్. ౧౨. క్షీరోదధావమరదానవయూథపానాము న్మథ్నతామమృతలబ్ధయ ఆదిదేవః, పృష్ఠేన కచ్ఛపవపుర్విదధార గోత్రం నిద్రాక్షణోఽద్రిపరివర్తకషాణకండూః. ౧౩. త్రైవిష్టపోరుభయహా స నృసింహరూపం కృత్వా భ్రమద్భ్రుకుటిదంష్ట్రకరాలవక్త్రమ్, దైత్యేంద్రమాశు గదయాభిపతంతమారాదూరౌ నిపాత్య విదదార నఖైస్స్ఫురంతమ్. ౧౪. అంతస్సరస్యురుబలేన పదే గృహీతో గ్రాహేణ యూథపతిరంబుజహస్త ఆర్తః, ఆహేదమాదిపురుషాఖిలలోకనాథ తీర్థశ్రవః శ్రవణ మంగళనామధేయ. ౧౫. శ్రుత్వా హరిస్తు శరణార్థినమ

లిలే విజహార హేతి హస్తే. ౧౨. కూర్మావతారమాహ — క్షీరోదధావితి. క్షీరోదధౌ కచ్ఛపవపుషా గోత్రం మథనార్థం మందరగిరిం పృష్ఠేన ధృతవాన్. కదా అమృతలబ్ధయే క్షీరాబ్ధిం మథ్నతాం సతాం నిద్రాయాః క్షణః అవసరః ఉత్సవో వా యస్య సః అద్రేః పరివర్తః. సంభ్రమః కషాణం కర్షణం ఘర్షణం వా యస్యాం సా కండూర్యస్య సః. యద్వా అద్రేః పరివర్త ఏవ కషః. కర్షణం తేన అణతి అపయాతీతి కషాణా కండూర్యస్య. ౧౩. నృసింహావతారమాహ — త్రైవిష్టపేతి. త్రైవిష్టపాః దేవాః తేషాం ఉరుభయం. హంతీతి తథా. స భగవాన్. అథవా త్రైవిష్టపాః దైత్యాః హిరణ్యకశిపోః రాజ్యకాలే తేషాం ఉరుభయజనకో హాసో యస్మిన్ తత్ త్రైవిష్టపోరుభయహాసం తత్ నృసింహరూపం కృత్వా కథంభూతం రూపం? భ్రమంత్యో భ్రుకుట్యో దంష్ట్రాశ్చ యస్మిన్ తత్కరాళం వక్త్రం యస్మిన్ తత్ దైత్యేంద్రం స్ఫురంతం ఆరాత్సమీప ఏవ గదయా ఉపలక్షితం అభిపతంతం నఖైర్విదదార. ౧౪. హరిసంజ్ఞకావతారమాహ — యుగళేన. అంతరితి. గజయూథస్య పతేః తీర్థరూపం శ్రవో యస్య. తీర్థశ్రవాః శ్రవణేనైవ మంగళం నామధేయం యస్య. ౧౫. శ్రుత్వేతి. తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా శరణార్థినం తం హస్తేశుం

జలే విజహార విహారం కృతవాన్. ౧౨. కూర్మావతారమాహ — క్షీరోదధౌ క్షీరసాగరే అమృతలబ్ధయే అమృతలాభాయ అమరదానవయూథపానాం ఉన్మథ్నతాం సతాం తేషు మథనం కుర్వత్సు సత్సు కచ్ఛపతనుః కూర్మశరీరః నిద్రాక్షణః నిద్రారూపోత్సవశాలీ అద్రిపరివర్తకషాణకండూః అద్రిపరివర్తేన స్వీయపృష్ఠే అనేకసహస్రయోజనప్రమాణస్య మందరాద్రేః పరివర్తనేన పరితో భ్రమణేన కషాణకండూః కషణశాలికండూతిః కండూతికషణప్రాయాద్రిపరివర్తధారీత్యర్థః. ఆదిదేవః నిఖిలజగదాదికారణీభూతః పరమాత్మా నారాయణః పృష్ఠేన పృష్ఠభాగేన గోత్రం మందరాద్రిం విదధార ధృతవాన్. ౧౩. త్రైవిష్టపోరుభయహారి నృసింహరూపం కృత్వా త్రైవిష్టపాః త్రివిష్టపవాసినో దేవాః తేషాము రుభయం హిరణ్యకశిపుప్రయుక్తం మహద్భయం తద్ధరతీతి భయహారి నృసింహరూపం కృత్వా తద్రూపం విశేషయతి — భ్రమదితి. భ్రమద్భ్రుకుటి నిచలద్భ్రూకౌటిల్యవత్ తాదృశం దంష్ట్రాకరాలవక్త్రం దంష్ట్రాభిరతిభీషణం ముఖం యస్య తత్ తాదృశం నృసింహరూపం కృత్వా గదయాభిపతంతం తద్గదాం హృత్వా నృసింహేనాహతం దైత్యేంద్రం హిరణ్యకశిపుం ఆశు ఆరాదూరౌ నిపాత్య పాతయిత్వా నఖైర్విదదార బిభేద. ౧౪. అంతస్సరసి సరసోంతః ప్రదేశే ఉరుబలేన అధికబలేన గ్రాహేణ నక్రేణ పదేన గృహీతః అత ఏవార్తః పీడితః యూథపతిర్గజయూథస్య పతిః గజేంద్రః అంబుజహస్తస్సన్ ఆదిపూరుషనిఖిలలోకనాథతీర్థశ్రవః పవిత్రకీర్తే. శ్రవణమంగళనామధేయ శ్రవణానాం శ్రోత్రాణాం మంగళకరనామధేయ భగవన్నారాయణ మాం పాహీత్యాహ — ౧౫. అప్ర

ప్రమేయశ్చక్రాయుధః పతగరాజభుజాధిరూఢః, చక్రేణ నక్రవదనం వినిపాట్య తస్మాద్ధస్తే ప్రగృహ్య భగవాన్ కృపయోజ్జహార. ౧౭. జ్యాయాన్ గుణైరవరజోప్యదితేస్సుతానాం లోకాన్ విచక్రమ ఇమాన్యదథాధియజ్ఞః, క్ష్మాం వామనేన జగృహే త్రిపదచ్ఛలేన యాచ్ఞామృతే పథి చరన్ ప్రభుభిర్నచాల్యః. ౧౮. నార్థో బలేరయమురుక్రమపాదశౌచమాపశ్శిఖా ధృతవతో విబుధాధిపత్యమ్, యో వై

డాయాం ప్రగృహ్య కిం కృత్వా? నక్రస్య తస్య గ్రాహస్య వదనం వినిపాట్య విదార్య తస్మాత్ వదనాత్. ౧౭. వామనావతారమాహ—జ్యాయానితి. అదితేస్సుతానాం ద్వాదశాదిత్యానాం మధ్యే. అధియజ్ఞః యజ్ఞాధిష్ఠాతా శ్రీకృష్ణః. అవరజః కనీయానపి గుణైర్జ్యాయాన్ శ్రేష్ఠః. గుణానేవాహ—యత్ యతః ఇమాన్ లోకాన్ విచక్రమే పాదన్యాసైః క్రాంతవాన్. అథ ప్రతిశ్రుతానంతరమేవ. తత్ర హేతుః—బలేః క్ష్మాం వామనేన రూపేణ జగృహే. నన్వీశ్వరః స్వయం కిమితి దుర్బలవత్తథా చక్రే? తత్రాహ—యాచ్ఞాం వినా ధర్మమార్గేణ ప్రవర్తమానః ప్రభుభిర్నచాల్యః ఐశ్వర్యాన్న ప్రభ్రంశనీయ ఇతి. ౧౮. నను తర్హి యాచ్ఞయాపి చాలనమనుచితమేవేత్యాశంక్య తతోఽధికం స్వసాలోక్యాదిదాస్యామిత్యాశయేనాహృతవానిత్యాహ—నేతి. యద్విబుధాధిపత్యం ఇదానీం బలాత్ప్రాప్తం అగ్రేదీయమానం చ అయం బలేః పురుషార్థో న భవతి. కుత ఇత్యత ఆహ—ఆపః ఆ అప ఇతి పదచ్ఛేదః. ఉరుగాయస్య పాదశౌచప్రాప్తప్రక్షాళనరూపా ఆపః. ఆ సర్వతో ధృతః స్వశిఖాయాం మూర్ధ్నియేనేత్యర్థః. కించ గురుణా వారితశ్చాప్యపి. అంహో నారద ప్రతిశ్రుతం వినా అన్యత్. న చికీర్షత్ కర్తుం నైచ్ఛత్ అత్రా డాగ

మేయః సర్వైరపి తత్త్వైః ప్రమాతుమశక్యః చక్రాయుధః చక్రాయుధధారీ పతగరాజభుజాధిరూఢః భగవాన్ హరిః శ్రుత్వా పాహీతి వచనం శ్రుత్వా కర్ణ్యాపన్నార్థం శరణం ప్రార్థయమానం తం గజేంద్రం చక్రేణ నక్రవదనం వినిపాట్య సుదర్శనేన గ్రాహముఖం విదార్య హస్తే ప్రగృహ్య శుండాతుండే ప్రగృహ్య కృపయా యస్మాత్సరస ఉజ్జహార. ఉద్ధృతవాన్. ౧౭. త్రివిక్రమావతారమాహ—భగవానుపేంద్రః అదితేస్సుతానాం దేవానాం మధ్యే అవరజోఽపి వయసా కనీయానపి గుణైర్జ్యాయానధికః. ఆధిక్యమేవాహ—లోకానితి. అధియజ్ఞో విష్ణుః అథేమాన్ లోకాన్యద్యస్మాద్విచక్రమే తస్మాద్విచక్రమే త్రీన్ లోకాన్ విచక్రమే తస్మాత్ జ్యాయానపి క్ష్మాం భువం వామనేన రూపేణ త్రిపదచ్ఛలేన పదత్రయయాచ్ఞావ్యాజేన జగృహే గృహీతవాన్. నను యాచ్ఞయా కిమితి భూమిర్గ్రాహ్యా? ప్రభుణా భగవతా బలాదేవ గృహీతుం శక్యత్వాదిత్యత ఆహ—యాచ్ఞామితి. ప్రభుభిస్సమర్థైరపి యాచ్ఞామృతే యాచ్ఞాం వినా పథి చరన్ సన్మార్గే చరన్ పురుషః న చాల్యః చాలయితుం న శక్యః, ౧౮. ఉరుక్రమస్య భగవతః పాదశౌచం ఆపః పాదప్రక్షాళనోదకం ఆప ఇతి ద్వితీయార్థేఽర్షత్వాత్ప్రథమా. తా ఆపశ్శిఖాధృతవతః భగవతః స్వయమేవ పాదౌ ప్రక్షాళ్య అపః శిరసా ధృతవతః విబుధాధిపత్యమింద్రాధికారో భవిష్యతీతి బలేరయం నార్థః. భగవద్భక్తాగ్రగణ్యస్య బలేః అయమింద్రాధికారోఽనార్థః న పురుషార్థః. తస్య సత్యసంధతామాహ—య ఇతి. యో వై బలిః ప్రతిశ్రుతం పదత్రయం దాస్యామీతి ప్రతిజ్ఞాతమృతే న చికీర్షత్ అర్షత్వాత్ క్లీబత్వం. సత్యత్వేన కర్తుమిచ్ఛన్ హరయే పదత్రయం యాచిత్వా భూప్రభృతిసత్యలోకపర్యంతాన్ లోకానేకేన పాదేనాక్రమ్య అపరేణ పాదేన పాతాళపర్యంతాన్ సర్వానపి లోకానాక్రమ్య తృతీయం పదం దేహీతి నాగ

ప్రతిశ్రుతమృతేన* చికీర్షదన్యదాత్మానమంగ శిరసాప్యరయేఽభిమేనే. ౧౮. తుభ్యం చ నారద భృశం భగవాన్ వివృద్ధభావేన సాధు పరితుష్ట ఉవాచ యోగమ్, జ్ఞానం చ భాగవతమాత్మసుతత్త్వదీపం యద్వాసుదేవశరణా విదురంజసైవ. ౧౯. చక్రం చ దిక్ష్వవిహతం దశసు స్వతేజో మన్వంతరేషు మనువంశధరో బిభర్తి, దుష్టేషు రాజసు దమం వ్యదధాత్స్వకీర్తిం సత్యే త్రిపృష్ఠ ఉశతీం ప్రథయంశ్చరిత్రైః. ౨౦. ధన్వంతరిశ్చ భగవాంత్స్వయమేవ కీర్తిర్నామ్నా నృణాం పురురుజాం రుజ ఆశు హంతి, యజ్ఞే చ భాగమమృతాయురవావరుంధ ఆయుష్య వేదమనుశాస్త్య

మాభావఅర్థః] యస్తృతీయపాదపూరణార్థం అరయే ఆత్మానం దేహమభిమేనే అంగీకృతవాన్ ఏవం సదేహం త్రైలోక్యం శ్రద్ధయా దత్తవతో విబుధాధిపత్యమర్థోన భవతీత్యర్థః. ౧౮. హంసావతారమాహ — తుభ్యమితి. భృశంవివృద్ధేన భావేన అత్యంతభక్త్యా పరితుష్టస్సన్ సాధు యథాతథా ఉవాచ. జ్ఞానం చేతి జ్ఞానసాధనం. కిం తద్భాగవతం నామ కథంభూతం తత్త్వమేవ సుతత్త్వం తద్దీపం ఆత్మతత్త్వదీపకం వివృద్ధభావేనేతి విశేషేణస్య ఫలమాహ — యదితి. యస్మాత్. ౧౯. తత్తన్మన్వంతరావతారమాహ — చక్రమితి. స్వతేజః నిజప్రభావమేవ చక్రం సుదర్శనం బిభర్తి చక్రవదప్రతిహతం ప్రభావం బిభర్తీత్యర్థః. తదేవాహ — మనువంశపాలకస్సన్ త్రయాణాం లోకానాం పృష్ఠే ఉపరిస్థితే సత్యే సత్యలోకేఽపి. కమనీయాం స్వకీర్తిం విస్తారయన్ రాజసు దండం విధత్తే. ౨౦. ధన్వంతర్యవతారమాహ — ధన్వంతరిరితి. లోకే అవతీర్య ధన్వంతరిస్సన్. పురురుజాం మహారోగిణాం స్వనామ్నైవ రుజః రోగాన్ హంతి స్వయమేవ కీర్తిరితి కీర్త్యతిశయోక్తిః. అమృతం మరణాపా

పాశైర్బద్ధ్వా నిర్బంధం కృతవతే విష్ణవే తృతీయపదదానప్రతిజ్ఞామపి సత్యాం కర్తుమిచ్ఛుః స్వశరీరవ్యతిరేకేణ అంగుళమాత్రస్యాపి తృతీయపదాయ ప్రదేయస్యాభావాత్ అత్యత్పదం తృతీయపదం ఆత్మానం స్వశరీరమేవ శిరసా అభిమేనే మదీయమిదం శరీరమేవ తవ తృతీయపదస్థానమితి స్వశరీరం సమర్పితుమభిమేనే. తాదృశస్యోదారాగ్రగణ్యస్య !పరమభక్తస్య దాస్యమానమింద్రాధిపత్యం న సదృశమిత్యర్థః. ౧౮. తస్యైవ త్రివిక్రమరూపిణో వామనస్య ఉపేంద్రస్య వైభవమాహ — హేనారద త్వయా సాధు పరిపృష్టో భగవాన్ భృశం విపృచ్ఛాభావేన భక్తాగ్రగణ్యే త్వయి ప్రేమాతిశయేన తుభ్యం చ యోగం యోగశాస్త్రమువాచ. ఆత్మసుతత్త్వదీపం ఆత్మతత్త్వస్య విశేషేణప్రకాశకం భాగవతం జ్ఞానం చ భాగవతశాస్త్రప్రతిపాద్యం జ్ఞానం చ ఉవాచ జ్ఞానప్రధానం భాగవతశాస్త్రమప్యువాచేత్యర్థః. యద్భాగవతం జ్ఞానం వాసుదేవశరణాః వాసుదేవో రక్షక ఇతి మన్యమానాః అంజసైవ శీఘ్రమేవ విదుః తజ్జ్ఞానమపి తుభ్యమువాచేత్యర్థః. ౧౯. మనోరవతారమాహ — మనువంశధరః మనువంశప్రతిష్ఠాపకమనురూపధరః భగవాన్ దశసు దిక్షు అవిహతం నిహితం స్వతేజః స్వీయతేజోరూపం చక్రమాజ్ఞాచక్రం మన్వంతరేషు బిభర్తి చ స్వీయైశ్చరిత్రైరుశతీం ప్రకాశమానాం స్వకీర్తిం త్రిప్రష్ఠే త్రయాణాం లోకానాం పృష్ఠభూతే సత్యలోకే ప్రథయన్ ప్రఖ్యాపయన్ దుష్టేషు రాజసు దమం నిగ్రహం వ్యదధాత్ చకార. ౨౦. నామ్నా స్వయమపి కీర్తిః కీర్తిరితి నామవాన్ అతిశయితకీర్తిత్వాత్ స్వయం చ కీర్తిః ధన్వంతరిర్భగవాన్ పురురుజాం బహువిధరోగాణాం

వతీర్య లోకే. ౨౧. క్షత్రం క్షయాయ విధినోపభృతం మహాత్మా బ్రహ్మధ్రుగుజ్ఝితపథం నరకార్తిలిప్సు, ఉద్ధంత్యసావవనికంటకముగ్రవీర్యస్త్రిస్సప్తకృత్వ ఉరుధారపరశ్వధేన. ౨౨. అస్మత్ప్రసాదసుముఖః కలయా కలేశ ఇక్ష్వాకువంశ అవతీర్య గురోర్నిదేశే, తిష్ఠన్ వనం సదయితానుజ ఆవివేశ యస్మిన్ విరుధ్య దశకంధర ఆర్తిమార్ఛత్. ౨౩. యస్మా అదాదుదధిరూఢభయాంగవేపో మార్గం సపద్యరిపురం హరవద్దిధక్షోః, దూరే సుహృన్మథితరోషసుశోణదృష్ట్యా తాతప్యమానమ

న్యం ఆయుర్యస్మాత్సః అవాఽఽసన్నం పూర్వం దైత్యైః ప్రతిషిద్ధం యజ్ఞే భాగం చ అవరుంధే అలభత. అపావరుద్ధ మితి పాఠే అయమేవార్థః. ఆయుర్విషయం వేదం చానుశాస్తి ప్రవర్తయతి. ౨౧. పరశురామావతారమాహ—క్షత్రమితి. జగతః క్షయాయ విధినా దైవేన ఉపభృతం సంవర్ధితం. మృత్యవే సమర్పితమితి వా. బ్రాహ్మణేభ్యో ద్రుహ్యతీతి తథా అతః ఉజ్ఝితః పంథాః వేదమార్గో యేన సః అతఏవ నరకార్తిం లిప్సతీతి తథా ఏవంభూతం అవనేః కంటకతుల్యం క్షత్రం అసౌ మహాత్మా హరిః ఉద్ధంతి ఉత్పాటయతి. దీర్ఘతీక్ష్ణధారేణ పరశునా. ౨౨. రామావతారమాహ—త్రిభిః. అస్మదితి. అస్మాకం బ్రహ్మాదీనాం ప్రసాదేన సుముఖః కలయా భరతాదిరూపయా సహ. కలా మాయా తస్యాః గురోః దశరథస్య ఆజ్ఞాయాం తిష్ఠన్ సీతాలక్ష్మణాభ్యాం సహితో వనమావివేశ యస్మిన్ విరోధం కృత్వా రావణో నాశం ప్రాప్తః. ౨౩. యస్మా ఇతి. యస్మై శ్రీరామాయ ఉదధిః మార్గమదాత్ దదౌ సపది శీఘ్రం హరో యథా త్రిపురం దిధక్షుస్తద్వత్. అరిపురం లంకాం దిధక్షోః దగ్ధుమిచ్ఛోః. షష్ఠీ చతుర్థ్యర్థే యద్వా—పంచమీ. యద్దిధక్షోః రామాత్

నృణాం రుజః రోగాన్ ఆశు హంతి నివారయతి. అమృతాయుః అమృతస్వరూపమాయుస్సంపాదకత్వాదాయుస్స్వరూపం రుద్ధమవరుద్ధం యజ్ఞే చ భాగం యజ్ఞీయం భాగమవాప. లోకే అవతీర్య ఆయుష్యవేదం వైద్యశాస్త్రమనుశాస్తి అనుశశాస. ౨౧. ఉగ్రవీర్యః ఉగ్రపరాక్రమః మహాత్మా మహానుభావః అసౌ భగవాన్. జామదగ్న్యరామః క్షయాయ విధినోపభృతం. శ్లో. 'సర్వే క్షయాంతా నిచయా' ఇతి న్యాయేన వినాశాయైవ విధినా విస్తారితం బ్రహ్మధ్రుక్సు తజ్జమదగ్నినామకబ్రహ్మర్షివధేన బ్రహ్మద్రోహి అతఏవ ఉపజ్ఝితపథం త్యక్తసన్మార్గం అతఏవ నరకార్తిలిప్సు నరకయాతనాప్రేప్సు అవనికంటకం బహువిధోపద్రవకరణాత్ భూమేః కంటకమివ స్థితం క్షత్రం క్షత్రియవంశం ఉరుధారపరశ్వధేన బహుధారేణ పరశ్వధాయుధేన త్రిస్సప్తకృత్వః ఏకవింశతివారం ఉద్ధంతి జఘాన. ౨౨. అస్మత్ప్రసాదసుముఖః దశకంధరపీడితేషు అస్మాసు ప్రసాదే అనుగ్రహే సుముఖః సౌముఖ్యశాలీ. కలేశస్సర్వవిద్యాపారంగతః తత్ప్రవర్తకో భగవాన్ నారాయణః ఇక్ష్వాకువంశే కలయా అవతీర్య గురోర్దశరథస్య నిదేశే చతుర్దశసు వర్షేషు త్వం వనే వసేతి ఆజ్ఞాయాం తిష్ఠన్ సదయితానుజః దయితయా సీతయా అనుజేన లక్ష్మణేన చ సహితః వనం దండకారణ్యం ఆవివేశ ప్రవివేశ. యస్మిన్ భగవతి శ్రీరామే విరుధ్య దశకంధరః దశగ్రీవో రావణః ఆర్తిం సర్వబంధుజనవినాశపూర్వకస్వశరీరనాశమార్ఛత్ ప్రాప. ౨౩. ఉత్తరశ్లోకద్వయేన తస్యైవ రఘుకులతిలకస్య వైభవమాహ—అరిపురం అరేః రావణస్య పురం లంకాపురం హరవత్ రుద్రవత్ దిధక్షోః దగ్ధుమిచ్ఛోః శ్రీరామస్య దూరే సుహృన్మథితరోషః

కరోరగనక్రచక్రః, ౨౮. వక్షస్థలస్ప*ర్శరుగ్ణమహేంద్రవాహదంతైర్విడంబితక కుబ్జుషమూఢహాసమ్, సద్యోఽసుభిస్సహవినేష్యతి దారహర్తుర్విస్ఫూర్జితైర్ధనుష ఉచ్చరతోఽధిసైన్యే. ౨౯. భూమేస్సురేతరవరూథవిమర్దితాయాః క్లేశవ్యయాయ కలయా సితకృష్ణకేశః, జాతః కరిష్యతి జనానుపలక్ష్యమార్గః కర్మాణి చాత్మమహి

యద్భయం ప్రాప్తం తేనాంగే కంపో యస్యేతి. కథంభూతః ఉదధిః ఊఢం ప్రాప్తం యద్భయం తేన అంగేషు వేపః కంపో యస్య. అత్ర హేతుః—దూరే వర్తమానా సుహృత్సీతా తయా నిమిత్తభూతయా మథితః క్షుభితః రోషః తేన సుశోణా అత్యరుణా దృష్టిస్తయా అత్యంతతప్యమానం మకరాణాం ఉరగాణాం నక్రాణాం చక్రం యస్మిన్. ౨౮. కించ. వక్షస్థలేతి. యుద్ధే రావణస్య వక్షస్స్థలస్పర్శేన. (అత్ర ఛందోభంగ ఆర్షః) రుగ్ణాః భగ్నాః యే మహేంద్రవాహస్య ఐరావతస్య దంతాః తైర్విడంబితాః స్వధవళిమ్నా ధవళీకృతాః. తత్తద్దిక్షు పతితైః ప్రకాశితా ఇత్యర్థః. యాః ఏవంభూతాః కకుభః దిశః తాః జుషతే సేవతే పాలయతీతి వా. తదా తస్య దారహర్తుః రావణస్య. అహో మత్సమః కోఽన్యోఽస్తీతి మహాగర్వేణ ఊఢం ప్రాప్తం హాసమసుభిః ప్రాణైస్సహ సద్యః శీఘ్రం వినేష్యతి అపనేష్యతి కైః? ధనుషో విస్ఫూర్జితైః టంకారఘోషైరేవ కథం భూతస్య అధిసైన్యే స్వపరసైన్యమధ్యే ఉచ్చరతః ఉత్కర్షేణ విచరతః. కకుబ్జయరూఢహాసమితి పాఠే దంతైరుజ్జ్వలితానాం కకుభాం జయేన యో రూఢహాసః సంజాతో గర్వః. తమపనేష్యతీత్యర్థః. ౨౯. శ్రీకృష్ణావతారమాహ—వశభిః. భూమేరితి. సురేతరా అసురాంశభూతా రాజానః తేషాం

షాయదృష్ట్యా దూరే లంకాయాం వర్తమానయా సుహృదా అతిసౌహార్దశాలిసీతయా హేతుభూతయా మథితా మర్దితా తదదర్శనపీడితా అతఏవ రోషకషాయా తామ్రా యా దృష్టిః. తయా తప్యమానమకరోరగనక్రచక్రం మకరాః అతిస్థూలామత్స్యవిశేషాః తే చ ఉరగాశ్చ సర్పాశ్చ నక్రాః గ్రాహాశ్చ తేషాం చక్రం సమూహః తాతప్యమానమతితాపయుక్తం మకరోరగనక్రచక్రం యస్య తాదృశస్సన్నుదధిస్సముద్రః ఊఢభయాంగవేపస్సన్ భయేన అంగవేపః శరీరకంపః ఊఢో గృహీతో యేన స తాదృశస్సన్ భయకంపితశరీరస్సన్నిత్యర్థః. సపది మార్గమదాత్ లంకాం ప్రతి ససైన్యస్య తస్య శ్రీరామస్యగమనాయ మార్గందదౌ ౨౮. న కేవలం సముద్రస్యైవ భీతిజనకః అపి తు నిఖిలజగజ్జయసూచకచిహ్నచిహ్నితగాత్రస్య రావణస్యససైన్యస్య ప్రాణాపహారోఽపీత్యాహ—అధిసైన్యే సేనాయాముచ్చరతః. ఉచ్చైస్సంచరతః ధనుషో విస్ఫూర్జితైః విలాసైః దారహర్తుః స్వీయభార్యాపహారకస్య వక్షస్థలస్పర్శరుగ్ణమహేంద్రవాహదంతైః అతికఠినస్వవక్షస్థలస్య స్పర్శేన రుగ్ణాః భగ్నాః యే మహేంద్రవాహదంతాః మహేంద్రవాహస్యైరావతస్య దంతాః తైః విడంబితః అనుకృతః జ్ఞాపితః కకుబ్జయః దిగ్జయః తేనోత్పన్నం హాసం మదజనితమందహాసం రావణవధార్థం ప్రేరితస్య ఐరావతస్య తద్వక్షస్థలస్పర్శమాత్రభగ్నం దంతైస్సంసూచితదిగ్జయజనితహాసం మమైతాదృశః పరాక్రమోఽనాన్యస్యేతి స్వీయపరాక్రమస్మరణజనితం హాసం సద్యస్తత్కాలఏవ అసుభిస్సహ వినేష్యతి అపహరిష్యతి తం సంహరిష్యతీత్యర్థః. బ్రహ్మణో నారదోపదేశానంతరభావితాద్రామావతారస్య వినేష్యతీతి భవిష్యతిలకారః. ౨౯. సురేతరాః అసురాః తేషాం వరూథేన సమూహేన విమర్దితాయాః పీడితాయాః భూమేః క్లేశవ్యయాయ దుఃఖనాశాయ కలయా అంశేన సితకృష్ణకేశో జాతః భగవతో వి

మోపనిబంధనాని. ౨౭. తోకేన జీవహరణం యదులూకికాయా స్త్రైమాసికస్య చ పదా శకటోఽపవృత్తః, యద్రింగతాంతరగతేన దివిస్పృశోర్వా ఉన్మూలనం త్వితరథార్జునయోర్న భావ్యమ్. ౨౮. యద్వై వ్రజే వ్రజపశూన్ విషతోయపీతాన్ పాలాంస్త్వజీవయదనుగ్రహదృష్టివృష్ట్యా, తచ్ఛుద్ధయేఽతివిషవీర్యవిలోలజిహ్వము

వరూథైః సైన్యైర్విమర్దితాయాః భారేణ పీడితాయాః కలయా రామేణ సహజాతః సితకృష్ణకేశ యస్య భగవతస్స్వతఏవ సాక్షాత్సితకృష్ణకేశత్వం శోభైవ న తు వయఃపరిణామకృతం అవికారిత్వాత్ యత్తూక్తం విష్ణుపురాణే. "ఉజ్జహారాత్మనః కేశౌ సితకృష్ణౌ మహామునే" ఇతి. భారతేఽపి. సచాపి కేశౌ హరిరుజ్జహార శుక్లమేకమపరం చాపి కృష్ణం తౌ చాపి కేశౌ విశతాం యదూనాం కులే స్త్రియౌ రోహిణీం దేవకీం చ. తయోరేకో బలభద్రో బభూవ యోఽసౌ శ్వేతస్తస్య దేవస్య కేశః, కృష్ణో ద్వితీయః కేశవస్సంబభూవ కేశో యోఽసౌ వర్ణితః కృష్ణవర్ణ ఇతి. తత్తు న కేశమాత్రావతారాభిప్రాయం కింతు భూభారావతరణరూపం కార్యం కియదేతత్ మత్కేశావపి తత్కర్తుం శక్తావితిద్యోతనార్థం రామకేశవయోర్వర్ణసూచనార్థం చ కేశోద్ధరణమితి గమ్యతే. అన్యథా తత్రైవ పూర్వాపరవిరోధాపత్తేః, కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయమిత్యేతద్విరోధాచ్చ. కథంభూతః పరమేశ్వరః తథా జనైరనుపలక్ష్యమార్గో యస్య తత్రేశ్వరత్వే కిం ప్రమాణమతిమానుషకర్మాన్యథానుపపత్తిరేవేత్యాహ—ఆత్మనో మహిమా ఉపనిబధ్యతే అభివ్యజ్యతే యేషు తాని. ౨౭. తదేవ ప్రపంచయతి—తోకేనేతి. తోకేన బాలేన సతా ఉలూకికాయాః పూతనాయాః జీవహరణం యత్. రింగతా జానుభ్యాం గచ్ఛతా అంతరగతేన మధ్యం ప్రాప్తేన దివిస్పృశోః అత్యుచ్చయోః అన్యథా అనీశ్వరత్వే తన్న భవితవ్యం. ౨౮. యదితి. విషతోయపీతాన్ విషమయం తోయం తస్య పీతం పానం యేషాం తాన్ పాలాన్ గోపాంశ్చ కృపాదృష్టిసుధావృష్ట్యా జీవయిష్యతి యమునాయాం విహరన్ ఉరగం కాళీయం ఉచ్చాటయిష్యతి. తచ్ఛుద్ధయే తస్యాః హ్రదిన్యాః నిర్విషత్వాయ అతివిషవీర్యేణ విలోలాశ్చంచలా జిహ్వా యస్య. ౨౮.

ష్ణః శ్వేతకృష్ణకేశ ఏవ బలరామరూపేణ శ్రీకృష్ణరూపేణ చ జాతః జనానుపలక్ష్యమార్గః జనైరద్రష్టుమశక్యమార్గః అవతారః ఆత్మమహిమోపనిబంధనాని స్వప్రభావానుసారీణి కర్మాణి కరిష్యతి. ౨౭. తాని కర్మాణ్యాహ—తోకేన అర్భకేన ఉలూకికాయాః జీవహరణం పూతనాజీవితాపహరణం. త్రైమాసికస్య చ మాసత్రయే జాతస్య పదా శకటోఽపవృత్తః పాదేన శకటరూపస్య అసురస్య ఉపవర్తః. భగ్నస్య ఇతస్తతో విప్రకీర్ణావయవతా దివిస్పృశోరర్జునయోః అభ్రంలిహయోరర్జునవృక్షయోః అంతరగతేన మధ్యంగతేన రింగతా జానుద్వయమాకృష్య గచ్ఛతా బాలేన ఉన్మూలనం వాసమూలయోరర్జునయోరుద్గ్రహణం చ ఇతరథా న భావ్యం పూతనాప్రాణాపహారప్రభృత్యద్భుతచేష్టితజాతం ఇతరథా భగవదవతారత్వాభావేన భావ్యం న స్యాత్. ౨౮. పునస్తస్యైవ దివ్యచేష్టితమాహ—వ్రజేస్థితస్సన్ విషతోయపీతాన్ విషతోయం కాళీయసర్పస్య విషాగ్నినా వ్యాప్తం యమునాహ్రదతోయం పీతాన్ పీతవతః పీతానితి కర్తరి క్తః వ్రజపశూన్ వ్రజేస్థితాన్ పశూన్ గోపాంస్తు గోపాంశ్చ విషతోయపానాదేవ మృతాన్ అనుగ్రహదృష్టివృష్ట్యా జీవేయురితి ఇత్యనుగ్రహపూర్వకకటాక్షామృతవర్షేణ అజీవయత్ సజీవాన్ చకార. కించ తచ్ఛుద్ధయే సర్పవిషదూషితస్య తోయస్య శుద్ధయే విషనివారణపూర్వక మాధుర్యప్రాప్తయే హ్రదిన్యాం నద్యాం యమునానద్యాం విహరన్ విహారం కుర్వన్ అతివిషవీర్యవిలోలజిహ్వం అత్యంతం విషాతిశయేన విలోలజిహ్వం ఉరగం కాళియం ఉచ్చాటయిష్యత్ తస్మాత్ హ్రదాత్ వివా

చ్చాటయిష్య*దురగం విహరన్హ్రదిన్యామ్. ౨౮. తత్కర్మ దివ్యమివ యన్నిశి నిశ్శయానం దావాగ్నినా శుచివనే పరిదహ్యమానే, ఉన్నేష్యతి వ్రజమతోఽవసితాంతకాలం నేత్రే పిధాప్య సబలోఽనధిగమ్యవీర్యః. ౨౯. *గృహ్ణీత యద్యదుపబంధమముష్య మాతా శుల్బం సుతస్య న తు తత్తదముష్య మాతి, యజ్జృంభతోఽస్య వదనే భువనాని గోప్పీ సంచక్ష్య శంకితమనాః ప్రతిబోధితాసీత్. ౩౦. నందం చ మోక్ష్యతి భయాద్వరుణస్య పాశాద్గోపాన్ బిలేషు పిహితాన్ మయసూనునా చ,

---

౨౮. తదితి. దివ్యం అలౌకికమేవేతి లోకోక్తిః. ఉన్నేష్యతి ఉద్ధరిష్యతి శుచిః గ్రీష్మః తత్సంబంధిని వనే శుష్కే ఇత్యర్థః. అతో దవాగ్నేర్హేతోరవసితః నిశ్చితః అంతకాలో యస్య తం సబలః సరామః అనధిగమ్యం దుర్జ్ఞేయం వీర్యం యస్య సః. తత్ర నిశి నిశ్శయానమితి కాళీయదమనే రాత్రౌ యమునాతీరే, నేత్రే పిధాప్య పిహితే కారయిత్వేతి ముంజాటవ్యామితి జ్ఞేయం. ౨౯. గృహ్ణీతేతి. ఉపబధ్యతే అనేనేత్యుపబంధం తత్సాధనం శుల్బం దామ అముష్య మాతా యశోదా గృహ్ణీత గృహీతవతీ అకారలోపస్త్వార్షః. అముష్య ఉదరే న మాతి బంధనసమితం న భవతి. న పూర్యతే నాలమిత్యర్థః గోపీ యశోదా సంచక్ష్య దృష్ట్వా ప్రతిబోధితా నిజైశ్వర్యం జ్ఞాపితా. ఆసీదితి యత్ తత్కర్మ దివ్యమితి పూర్వేణాన్వయః. ౩౦. నందమితి. వరుణస్య పాశాద్యద్భయం తస్మాన్మోచయిష్యతి మయసూనునా వ్యోమసూనునా. దివసే ఆవృతం వ్యాపారగ్రస్తం అత ఏవాతిశ్రమేణ నిశి శయానమితి వైకుంఠ

సయిష్యతి. ఉచ్చాటయిష్యతీతి ప్రయోక్తవ్యే ఉచ్చాటయిష్యదిత్యార్షః ప్రయోగః. ఏవముచ్చాట్య పశూన్ గోపాంశ్చ అజీవయదితి చ యత్తత్కర్మ తద్దివ్యమేవ. ఇత్యగ్రిమేణాన్వయః. ౨౮. శుచివనే పరిదహ్యమానే సతి శుచౌ గ్రీష్మర్తౌ. శు. "శుక్రశ్చ శుచిశ్చగ్రైష్మావృతూ" ఇతి శ్రుతేః. వనే దావాగ్నినా వనహుతాశనేన పరిదహ్యమానే సతి నిశి నిశ్శయానం అత ఏవ అవసితాంతకాలం నిశ్చితస్వీయవినాశకాలం వ్రజం వ్రజస్థితం జనం లాక్షణికః ప్రయోగః. నేత్రే పిధాప్య నేత్రనిమీలనం కారయిత్వా అనధిగమ్యవీర్యః అపరిజ్ఞేయపరాక్రమః సబలః బలరామసహితః ఉన్నేష్యతి ఉద్ధరిష్యతీతి యత్ తత్కర్మ దివ్యమేవ. ౨౯. అముష్య మాతా శ్రీకృష్ణస్య మాతా యశోదా అముష్య సుతస్య దధిపరిపూర్ణభాండభేదకస్య స్వపుత్రస్య శ్రీకృష్ణస్య భయజననాయ ఉపబంధనం బంధనసాధనీభూతం యద్యచ్ఛుల్బం యాంయాం బంధనరజ్జుం గృహ్ణీత గృహ్ణీయాత్ అముష్య నిఖిలజగత్కుక్షేః శ్రీకృష్ణస్య తత్తత్ సా సా రజ్జుః నతు మాతి బంధనాయ పర్యాప్తం న బభూవ. శుల్బస్యాపర్యాప్తినిమిత్తం జగత్కుక్షిత్వమేవాహ — యదితి. యద్యస్మాత్కారణాత్ గోపీ యశోదా జృంభతోఽస్య వదనే గాత్రవినామం కుర్వతః శ్రీకృష్ణస్య వదనే భువనాని చతుర్దశభువనాని సంవీక్ష్య సప్రకారం దృష్ట్వా శంకితమనాః కథం జృంభతోఽస్య బాలస్య ముఖే చతుర్దశభువనావస్థానమితి శంకాం ప్రాప్తవతీ ప్రబోధితాసీత్ అంబకిమితి చిత్తమోహం ప్రాప్తాసీతి ప్రతిబోధితా ప్రజ్ఞాపితా పుత్రభావా ఆసీత్. ౩౦. నందం చ వరుణస్య పాశాద్భయాత్ వారుణపాశబంధననిమిత్తకభయాత్ కృష్ణవీర్యబుభుత్సయా కిమయం కృష్ణః కరిష్యతీతి ద్వాదశ్యాం స్నానాయ కాళిందీహ్రదం ప్రవిష్టం నందం వారుణపాశైర్బద్ధ్వా వరుణభృత్యేషు వరుణలోకం ప్రతినయత్సు సత్సు తాదృశవారుణపాశబంధప్రయుక్తాన్మహాభయాత్ నందం చ

అహ్న్యవృతం నిశిశయానమతిశ్రమేణ లోకం వికుంఠముపనేష్యతి గోకులం స్మ.
31. గోపైర్మఖే ప్రతిహతే వ్రజవిప్లవాయ దేవేఽభివర్షతి పశూన్ కృపయా రిర
క్షుః, ధర్తోచ్ఛిలీంధ్రమివ సప్తదినాని సప్తవర్షో మహీధ్రమనఘైకకరే సలీలం.
32. క్రీడన్ వనే నిశి నిశాకరరశ్మిగౌర్యాం రాసోత్సవః కలపదాయతమూర్ఛి
తేన, ఉద్దీపితస్మరరుజాం వ్రజభూవధూనాం హర్తుర్హరిష్యతి శిరో ధనదానుగస్య.
33. యే చ ప్రలంబఖరదర్దురకేశ్యరిష్టమల్లేభకంసయవనాః కుజపౌండ్రకాద్యాః,

---

ప్రాప్తిసాధనానుష్ఠానాభావో దర్శితః. ఉపనేష్యతి ప్రాపయిష్యతి గోకులం గోకులవాసినం జనం స్మేత్యైశ్చర్యే. 31. గోపైరితి. దేవే దేవేంద్రే పశూన్ రిరక్షుః అనఘః శ్రమరహితః ఏకస్మిన్నేవ కరే సలీలం యథాతథా మహీధ్రం గోవర్ధనం ధర్తా ధరిష్యతి ఉచ్ఛిలీంధ్రం ఉద్గతం ఛత్రాకమివ సప్తవర్షాణి వయోఽయస్యసః. 32. క్రీడన్నితి. నిశి రాత్రౌ నిశాకరరశ్మిభిర్గౌర్యాం ధవళాయాం వనే క్రీడన్ కలాని మంజులాని పదాని యస్మిన్ తచ్చ తదాయతం దీర్ఘం మూర్ఛితం ఆలాపవిశేషయుక్తం గీతం తేన ఉద్దీపితః స్మర ఏవ రుక్ యాసాం తాసాం గోపీనాం హర్తుః ధనదానుగస్య కుబేరానుచరస్య శంఖచూడస్య శిరో హరిష్యతి. 33. య ఇతి. యే చ ప్రలంబాదయః తే సర్వే హరిణా హేతుభూతేన

మోక్ష్యతి తదర్థః స్వయం వరుణలోకం ప్రతిగత్వా వరుణేన పూజితస్సన్ పితరం మోచయిష్యతి. కించ మయసూనునా మయపుత్రేణ మాయావినా దుష్ప్రవేశేషు బిలేషు పిహితాన్ ఆచ్ఛాదితాన్ గోపాంశ్చ మోక్ష్యతి విమోక్షయిష్యతి. కించ. అహ్ని దినే ఆవృతం వ్యావృతం అత ఏవ వ్యాపారాత్ అతిశ్రమేణ నిశి శయానం శయానం కృతవత్ సుప్తమిత్యర్థః. తద్గోకులం గోకులవాసిజనం వికుంఠలోకం స్వాసాధారణం వైకుంఠాఖ్యం లోకముపనేష్యతిస్మ ప్రాపయిష్యతిస్మ. 31. హే అనఘ నారద గోపైః నందాదిభిః కృష్ణవాక్యచోదితైః మఖే ప్రతిహతే ఇంద్రయాగే విఘ్నితే సతి వ్రజవిప్లవాయ వ్రజవినాశాయ దేవే ఇంద్రే కోపాతిశయేన వర్షతి సతి పశూన్ మహావర్షోపద్రుతాన్ గవాశ్వప్రభృతీన్ కృపయా రిరక్షుః రక్షితుమిచ్ఛుః సప్తవర్షః సప్తహాయనస్సన్ ఏకకరే ఏకస్మిన్ వామహస్తే సలీలం సవిలాసం మహీధ్రం గోవర్ధనాద్రిం సప్త దినాని ఉచ్ఛిలీంధ్రం వర్షానుత్పన్నం శిలీంధ్రకుసుమమివ ధర్తా ధరిష్యతి.
32. కలానామవ్యక్తమధురాణాం పదానాం శృంగారరసప్రతిపాదకపద్యవిశేషాణాం ఆయతమూర్ఛితేన దీర్ఘస్వరయుక్తేన ఆరోహణావరోహణక్రమవిశిష్టస్వరమూర్ఛనాస్థానప్రయోగేణ ఉద్దీపితస్మరరుజాం ఉద్దీపితమన్మథవేదనానాం వ్రజవధూనాం హర్తురపహారకస్య తాదృశస్త్రీయోపహృతవత ఇత్యర్థః. 33. ప్రలంబో బలరామవధ్యః ఖరో గర్ధభాకారో ధేనుకోఽపి తేనైవ వధ్యః దర్దురస్తన్నామకోఽసురః. కేశీ హయశరీరోఽసురః సాక్షాత్కృష్ణవధ్యః. అరిష్టాసురోఽపి భగవతా వధ్యః. మల్లాః చాణూరముష్టికప్రభృతయః కృష్ణరామవధ్యాః ఇభః కువలయాపీడో నామ గజో భగవతా వధ్యః. కంసః శ్రీకృష్ణమాతులః రాజా పూర్వస్మిన్ జన్మని కాలనేమిర్నామ మహాసురః పూర్వం విష్ణునా హతః తన్నిమిత్తక నిరంతరభగవద్ద్వేషశాలీ శ్రీకృష్ణవధ్యః యవనః త్రికోటిమ్లేచ్ఛాధికారీ భగవతో వధార్హః. కుజో భూపుత్రో నరకాసురః పౌండ్రకః వాసుదేవః వాసుదేవవేషధారీ తన్నామధారీ చ పార్థివః తదాద్యాః తత్ప్రభృతయః సాల్వో మహేశ్వరప్రసాదలబ్ధసౌంభకరథః రాజాసురః కపిః సుగ్రీవసఖా లంకానివాసీరాక్షసహంతా ద్వివిదో నామ నరకాసురసుహృదుమ

అన్యే చ సాల్వకపిపల్వలదంతవక్త్రసప్తోక్షశంబరవిడూరథరుక్మిముఖ్యాః।
యే వా మృధే సమితిశాలిన ఆత్తచాపాః కాంభోజమత్స్యకురుసృంజయకేక
యాద్యాః, యాస్యంత్యదర్శనమలంబలభీమపార్థవ్యాజాహ్వయేన హరిణానిలయం
తదీయమ్. ३५. కాలేన మీలితధియామవమృశ్య నృణాం స్తోకాయుషాం స్వనిగ
మోఽబత దూరపారః, ఆవిర్హితస్త్వనుయుగం స హి సత్యవత్యాం వేదద్రుమం
విటపశో విభజిష్యతిస్మ. ३६. దేవద్విషాం నిగమవర్త్మని నిష్ఠితానాం పూర్భిర్మ
యేన రచితాభిరదృశ్యతూర్భిః, లోకాన్ ఘ్నతాం మతివిమోహమతిప్రలోభవేషం
విధాయ బహుభాష్యత ఔపధర్మ్యమ్. ३७. యర్హ్యాలయేష్వపి సతాం న హరేః

తదీయం అదర్శనం దర్శనాయోగ్యనిలయం వైకుంఠం. అలం యాస్యంతీత్యుత్తరేణాన్వయః. ఖరో
ధేనుకః దర్దురో బకః ఇభః కువలయాపీడః. కపిః ద్వివిదః కుజః నరకః. ३४. యఇతి. యే చ
మృధే ఆత్తచాపాః సమితౌ సంగ్రామే శాలంతే శ్లాఘంత ఇతి సమితిశాలినః. నను ప్రలంబఖరకపి
పల్వలరుక్మిప్రముఖాః బలభద్రేణ నిహతాః. కాంభోజాదయశ్చ భీమార్జునాదిభిః. శంబరః ప్రద్యు
మ్నేన. యవనో ముచుకుందేన. న తు హరిణా తత్రాహ—బలభీమపార్థాదయో వ్యాజాహ్వయాః
కపటనామాని యస్య తేన ఖలనిగ్రహార్థం తత్తదభినివిష్టేనేత్యర్థః. సప్తోక్షాణస్తు తేన దమితాః
కాలాంతరే యాస్యంతీతి భావః. ఏతచ్చ సర్వమపి కర్మ దివ్యం తచ్చాన్యథా న భావ్యమితి పూర్వే
ణాన్వయః. ३५. వ్యాసావతారమాహ. కాలేనేతి. అనుయుగం ప్రతియుగం మీలితా సంకుచితా ధీర్యే
షాం స్తోకమల్పమాయుర్యేషాం తేషాం స్వనిగమః స్వకృతః స్వేన సంవర్ధితః వా వేదరాశిః బత అ
హో సాగరవత్ దూరే పారుయస్యసః దుర్గను ఇత్యవమృశ్య విచార్య సత్యవత్యామావిర్భూతస్సన్ ఏవం
శ్రీహరిః విటపశః శాఖాభేదేన. ३६. బుద్ధావతారమాహ—దేవేతి. దేవద్విషాం దైత్యానాం నిగమ
వర్త్మని వేదమార్గే సత్కర్మానుష్ఠానాదౌ నిష్ఠితానాం నితరాం స్థితానాం తద్బలేన చ పూర్భిః త్రిపురైః
అదృశ్యతూర్భిః దేవాదిభిరప్యలక్ష్యవేగాభిః కించ అయోరజతతామ్రమయీభిః లోకాన్ ఘ్నతాం
మతేర్విమోహో యోగ్యతాత్యాగః యస్మాత్ మతేః ప్రలోభశ్చ అయుక్తస్వీకారో యస్మాత్ తం
పాషండవేషం విధాయ ఔపధర్మ్యం ధర్మవదాభాసమానమధర్మం పాషండధర్మం స్వార్థేష్యఞ్
బహుభాష్యతే బహుభాష్యపత ఇత్యర్థః. ३७. కల్క్యవతారమాహ—యర్హీతి. యర్హి యదా

ర్మవశాదాసురభావం నీతః వానరః. పల్వలః ఇల్వలస్య పుత్రః పల్వలనామకో రాక్షసః దంత
వక్త్రః శిశుపాలవత్ జన్మత్రయాబద్ధభగవద్వైరో మునిభిశ్శప్తో భగవద్ద్వారపాలకః సప్తోక్షాణః
నగ్నజితా కోసలరాజేన రాజరాజేన పరమధార్మికేణ సంవర్ధితా వృషభరూపాస్సప్త రాక్షసాః.
శంబరః ప్రద్యుమ్నేన వధముపేయివాన్ మన్మథవైరీ మహామాయావీ అసురః. విడూరథోఽపి భగవ
ద్ద్వేషీ రాజాసురః రుక్మీ రుక్మిణీభ్రాతా రుక్మిణీవివాహప్రభృతి భగవతి కృతవైరః బలరామవధ్యో రాజా
సురః. తన్ముఖ్యాః తత్ప్రభృతయః. ३४. బతేత్యాశ్చర్యే. అతిక్రూరాణామాసురప్రకృతీనాం తేషామపి
భగవచ్చరణారవిందసేవామాత్రే విరోధినామపి శ్రీవైకుంఠలోకప్రాప్త్యా బతేత్యాశ్చర్యం. ३५.
ఇత్థం స్వప్రభృతీనాం సర్గే స్వాతంత్ర్యం నాస్తి. స్థితావపి ధర్మప్రభృతీనాం స్వాతంత్ర్యం

కథాస్స్యుః పాషండినో ద్విజజనా వృషలా నృదేవాః, స్వాహా స్వధా వషడితి స్మ
గిరో న యత్ర శాస్తా భవిష్యతి కలేర్భగవాన్ యుగాంతే. ౩౮. సర్గే తపోఽహ
మృషయో నవ యే ప్రజేశాః స్థానేఽథ ధర్మమఖమన్వమరావనీశాః, అంతే త్వధ
ర్మహరమన్యువశాసురాద్యా మాయావిభూతయ ఇమాః పురుశక్తిభాజః. ౩౯.
విష్ణోర్ను వీర్యగణనాం కతమోఽర్హతీహ యః పార్థివాన్యపి కవిర్విమమే రజాంసి,

---

సత్సాముష్యాలయేషు హరేః కథాః న స్యుః. ద్విజజనాః త్రైవర్ణికాః పాషండినః భగవద్వి
రోధినః అసత్యవాదరతా అధర్మశీలాశ్చ స్యుః. వృషలాః శూద్రాః. నృదేవాః రాజానః స్యుః
శూద్రా ఏవ రాజానో న క్షత్రియవంశ్యా ఇతి భావః. యదా స్వాహా స్వధావషడితిగిరో న స్యుః
యజ్ఞాద్యనుష్ఠానాభావాత్. తదా కల్కిరూపేణ కలేశ్శాసితా భవిష్యతి. అత్ర బ్రహ్మనారదసం
వాదాత్ప్రాగ్భావినో వరాహాదయః. మన్వంతరావతారాస్తు భూతా భావినశ్చ. ధన్వంతరిపరశురా
మా తథా వర్తతే శ్రీరామాదయస్తు భావినః తత్ర చ క్వచిద్భూతాదినిర్దేశశ్ఛాందస ఇతి ద్రష్ట
వ్యం. ౩౮. సృష్ట్యాదికార్యభేదేన మాయాగుణావతారవిభూతీరాహ — సర్గ ఇతి. సర్గే సృష్టౌ సర్గవిష
యకతపశ్శాలిత్వాత్తపోఽహం. స్థానే స్థితౌ మఖః శ్రీవిష్ణుః. శ్రు. 'యజ్ఞో వై విష్ణురితి' శ్రుతేః. ధర్మ
శ్చ మఖశ్చ మనవశ్చ అమరాశ్చ అవనీశాః పృథ్వాదయశ్చ అంతే సంహారే హరో రుద్రః
మన్యువశాః సర్పాః బహుశక్తిధారిణో భగవతః మాయావిభూతయః. ౩౯. మయా సంక్షేపేణోక్తం
విస్తరేణ వక్తుం కోఽపి సమర్థ ఇత్యాహ — విష్ణోరితి. పృథివ్యాః పరమాణూనపి యో విమమే
గణితవాన్ తాదృశోఽపి కోను విష్ణోర్వీర్యగణనాం కర్తుమర్హతి. కథంభూతస్య యో విష్ణుః త్రిపృ
ష్ఠం సత్యలోకం చ స్కంభ ధృతవాన్ యస్మా త్రైవిక్రమే అస్ఖలతాప్రతిఘాతశూన్యేన స్వర
భసా స్వపాదవేగేన త్రిసామ్యరూపం సదనమధిష్ఠానం. ప్రధానం తస్మాత్రిసామ్యసదనాత్ ఉరు

నాస్తి ప్రలయేఽపి రుద్రధర్మప్రభృతీనాం స్వాతంత్ర్యం నాస్తి కింతు సర్వే వయం సర్వశక్తేర్భగవతో
విభూతిభూతా ఇత్యుక్త్వానంతరం తస్య భగవతశ్శక్తీనామానంత్యాత్ భూపరాగగణనాసమర్థా అపి
తస్యశక్తీర్గణయితుం న శక్తా ఇత్యాహ — యః కవిః విద్వాన్ పార్థివాన్యపి రజాంసి విమమే అగణయ
త్. తాదృశోఽపి కతమః కో వా పురుషః విష్ణోః వీర్యాణి శక్తీః గణయితుమర్హతి? న కోఽపీత్యర్థః. వీర్యా
ణామానంత్యాత్. శ్రు. "విష్ణోర్నుకం వీర్యాణి ప్రవోచం యః పార్థివాని విమమే రజాంసీ"తి శ్రుత్య
ర్థోఽత్ర వ్యాఖ్యాతః. అనంతరం 'యో అస్కభాయదుత్తరం సధస్థం విచక్రమాణ' ఇతి శ్రుత్యర్థమా
హ — చస్కంభేతి. యత్త్రివిక్రమో భగవాన్ అస్ఖలతాస్వరభసా అస్ఖలితస్వీయతేజోవేగేన సామ్యస
దనాత్ సామ్యావస్థాపన్న త్రిగుణవతః బ్రహ్మసదనాత్ ఉరుకంపయానంతదపేక్షయా అస్థిరం చంచలం
త్రిపృష్ఠం భూర్భువస్స్వర్లోకేషు పృష్ఠభూతం స్వర్గలోకం యస్మాత్కారణాత్ చస్కంభనిశ్చలంచకార
అతోఽస్య వీర్యగణనాం కర్తుం కతమోఽర్హతీతి భావః. అత్ర చస్కంభేతి అస్కభాయదిత్యస్యార్థః త్రి
పృష్ఠమిత్యనేన ఉత్తరమిత్యస్యార్థః. ఉరుకంపయానమిత్యనేన సధస్థమిత్యస్యార్థశ్చ ప్రతిపాదితః
య ఇత్యస్య స్థానే య ఇత్యేవోక్తం విష్ణోర్నుక ఇత్యస్య స్థానే విష్ణోర్ను ఇత్యేవోక్తం కంశబ్దస్య స్థానే
కతమ ఇతి పర్యాయః. శ్రుతౌ ఛాందసత్వాత్ క ఇతి వక్తవ్యే కమితి ద్వితీయా ప్రవోచమిత్యస్యార్థః గణ
నామర్హతీతి వ్యక్తీకృతః యః పార్థివానివిమమే రజాంసీత్యేతత్సమానమితి జ్ఞేయం. వాయుబద్ధత్వాత్

చస్కంభ యస్స్వరభసా స్ఖలతా త్రిపృష్ఠం యస్మాత్త్రిసామ్యసదనాదురుకంపయానమ్. ౪౦. నాంతం విదామ్యహమమీ మునయోఽగ్రజాస్తే మాయా బలస్య పురుషస్య కుతోఽపరే యే, గాయన్ గుణాన్ దశశతానన ఆదిదేవశ్శేషోఽధునాపి సమవస్యతి నాస్యపారమ్. ౪౧. యేషాం స ఏష భగవాన్ దయయేదనంతస్సర్వాత్మనాశ్రితపదో యది నిర్వ్యళీకమ్, తే దుస్తరామతితరంతి చ దేవమాయాం నై

అధికం కంపయానం కంపమానం కంపేన యానం యస్యేతి వా. అతః కారణాచ్చస్కంభ. ఆ త్రిపృష్ఠమితివా ఛేదః. సత్యలోకమభివ్యాప్య యః సర్వం ధృతవానిత్యర్థః. తథాచశ్రుతిః. 'విష్ణోర్నుకం వీర్యాణి ప్రవోచం యః పార్థివాని విమమే రజాగ్ంసి యో అస్కభాయదుత్తరగ్ం సధస్థం విచక్రమాణస్త్రేధో రుగాయ' ఇత్యస్యార్థః విష్ణోర్నుకం వీర్యాణి కం ప్రవోచం కః ప్రావోచదిత్యర్థః యః పార్థివాన్యపి రజాంసి విమమే సోఽపి యోవిష్ణుః త్రేధా విచక్రమాణః విక్రమం కుర్వాన్ ఉత్తరం లోకం అస్కభాయత్ అవష్టబ్ధవాన్ కథంభూతం సధస్థం సహాస్యసధాదేశః. తిష్ఠంతి తిష్ఠాః. తత్ర త్రైశబ్దైర్వైస్సహ వర్తమానమిత్యర్థః. ౪౦. ఏతత్ప్రతంచయతి. —నేతి. పురుషస్య యన్మాయాబలం. తస్యాంతం న విదామి న వేద్మి. దశశతాన్యాననాని యస్య స శేషోఽపి యస్య గుణాన్. గాయన్ న సమవస్యతి సమ్యగవస్థానం గచ్ఛతీత్యర్థః. ౪౧. నను యది కేఽపి న విందంతి తర్హి కథం విముచ్యేరన్? తత్కృపయై వేత్యాహ—యేషామితి. దయయేద్దయాం కుర్యాత్ స చ యది నిష్కపటం ఆశ్రితచరణో భవతి. తే దేవస్య విష్ణోః దుస్తరామపి మాయాం తరంతి చకారాన్మాయా వైభవం విందంతి చ. అథేతి వా పాఠః. ప్రత్యక్షమేవ తేషాం మాయాతితరణమిత్యాహ—

చంచలస్యాపి స్వర్గలోకస్య చాంచల్యాభావాయ యః పురుషః. ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతి శ్రుత్యనుసారేణ స్వర్గాదేః పతనాదిభయమంతరేణ ధారకః పరిపాలకశ్చాభూత్ తాదృశదివ్యతేజో వైభవయుక్తస్య అనంతశక్తేర్విష్ణోః భూపరాగగణనాసమర్థోఽపి కోవా పురుషః శక్తీర్గణయేత? నకోఽపి గణయేదిత్యనేనానంతశక్తిర్విష్ణురితి భావః. ౪౦. పురుషస్య భగవతః మాయాబలస్య మాయానాం విచిత్రశక్తీనాం బలస్య. శ్లో. "తేనమాయాసహస్రం తచ్ఛంబరస్యాశుగామినా, బాలస్యరక్షతా దేహమేకైకం స్వేన సూచిత"మితి మాయాశబ్దస్యేతర మోహశక్తిపరతాయా దృష్టత్వాత్. తస్యాంతముత్తరావర్త్మమహం న విదామి న జానామి తే అగ్రజాస్తవజ్యేష్ఠభ్రాతరః అమీ మునయః సనకాదయోఽపి న విదుః అపరే పూర్వోక్తపురుషవ్యతిరిక్తాః యే సంతి తే కుతో విదుః కథం విదుః? న కథంచిదపి విదురిత్యర్థః. యద్యస్మాత్కారణాదస్య భగవతో గుణాన్ సవా గాయన్ దశశతాననస్సహస్రముఖః ఆదిదేవః భగవదవతారశ్శేషోఽపి అధునాప్యస్య గుణగణనాపారం న సమవస్యతి న ప్రాప్నోతి. ౪౧. యుష్మత్ప్రభృతీనామపి భగవద్భక్తిపరిజ్ఞానాభావే కేవా భగవన్మాయాయాః పారం తరంతీత్యత ఆహ—నిర్వ్యళీకమసత్యరహితం యథా తథా సర్వాత్మనా సర్వప్రకారైరపి శ్రితపదో భగవాననంతః యేషాం దయయేత్ యేషు కృపాం కుర్యాత్. 'అధీగర్థదయేశాంకర్మణీ'తి కర్మణి షష్ఠీ తే భగవత్కృపావిషయాః దుస్తరామనాశ్రితైః పురుషైరశక్యామపి దేవమాయా మతితరంతిన ప్రకృతివశ్యాభవంతీత్యర్థః. కించ ఏషాం కృపావిషయాణాం శ్వసృగాలాదిభిర్భక్ష్యమాణే శరీరే మమాహమితి ధీః నాస్తి శరీరాదావాత్మీయతాబుద్ధి

షాంమమాహమితి ధీశ్శ్వసృగాలభక్ష్యే. ౪౨. వేదాహమంగ పరమస్య హి యోగమాయాం యూయం భవశ్చ భగవానథ దైత్యవర్యః, పత్నీమనోస్సచ మనుశ్చ తదాత్మజాశ్చ ప్రాచీనబర్హి * ఋభురంగ * ఉత ధ్రువశ్చ. ౪౩. ఇక్ష్వాకురైళ ముచుకుంద విదేహ గాధిరఘ్వంబరీషసగరా గయ నాహుషాద్యాః, మాంధాత్రలర్క శతధన్వ * నురంతిదేవా దేవవ్రతో బలిరమూర్త్తరయో దిలీపః. ౪౪. సౌభర్యుదంక శిబి దేవలపిప్పలాదా సారస్వతోద్ధవపరాశరభూరిషేణాః, యేఽన్యే విభీషణ హనూమదుపేంద్ర దత్తపార్థార్ష్టిషేణవిదురశ్రుతదేవవర్యాః. ౪౫. తే వై విదంత్యతితరంతి చ దేవమాయాం స్త్రీశూద్రహూణశబరాఅపి పాపజీవాః, యద్యద్భుతక్రమపరాయణశీలశిక్షాస్తిర్యగ్జనా అపి కిము శ్రుత ధారణా యే. ౪౬. శశ్వత్ప్ర

నైషామితి. శ్వసృగాలానాం భక్ష్యే దేహే, ౪౨. అంతర్జ్ఞానాభావేఽపి మాయేయమితి జ్ఞానం తత్కృపయా బహూనామస్తీత్యాహ — త్రిభిః. వేదేతి. యూయమితి సనకాదీనాం అంతర్భావాద్బహువచనం దైత్యవర్యః ప్రహ్లాదః మనుః స్వాయంభువః తస్య పత్నీ శతరూపా చ. తదాత్మజాః కన్యాశ్చ. ప్రాచీనబర్హిః విసర్గలోపశ్ఛాందసః. అంగః వేనపితా. ౪౩. ఇక్ష్వాకురితి. శతధనుః అనుశ్చసంధిరార్షః. రంతిదేవా ఇతిపాఠస్సుగమః. ఏకపద్యే ఏతైస్సహితో దేవవ్రత ఇత్యర్థః. ౪౪. సౌభరీతి. ఉపేంద్రదత్తః శుకః విభీషణాదయో రాక్షసాశ్చ హనూమదాదయః కపయశ్చ వర్యాః ముఖ్యాః యేషాం తే. ౪౫. కింబహునా సత్సంగేన సర్వేఽపి విదంతీత్యాహ — త ఇతి. అద్భుతాః క్రమాః పాదన్యాసాః యస్య హరేః తత్పరాయణాః తద్భక్తాః తేషాం శీలే శిక్షా యేషాం తే తథా యది భవంతి తర్హి సర్వేఽపి విదంతి శ్రుతే భగవతో రూపే ధారణా మనోనియమనం యేషాం తే విదంతీతి కిము వక్తవ్యం. ౪౬. కింతద్భగవతః స్వరూపం యస్మిన్ మనోధారణాం విధాయ మాయాం తరంతీత్యపేక్షాయా

రాత్మబుద్ధిశ్చ నాస్తి చేద్దుస్తరామపి దేవమాయామతితరంతీత్యన్వయః. ౪౨. పూర్వం నాంతం విదామ్యహమిత్యాదినా బ్రహ్మాదీనామపికార్త్స్న్యేన భగవద్భక్తిపరిజ్ఞానం నాస్తీత్యుక్త్వా అనంతరం తేపి భగవత్కృపావశేన మాయాస్వరూపం జానంతీత్యాహ — అంగ నారద పరమస్య పరమపురుషస్య భగవతో యోగమాయామహం వేద హి యూయం నారద సనకసనందనాద్యాః విద భగవాన్ భవశ్చ జ్ఞానశాలీ శివశ్చ వేద దైత్యవర్యః ప్రహ్లాదశ్చ వేద. మనోః స్వాయంభువ మనోః పత్నీశతరూపా స చ మనుః తస్యాః పతిః స్వాయంభువ మనుశ్చ తదాత్మజాశ్చ మనుపుత్రాః ప్రియవ్రతోత్తానపాదాదయః రాజా ప్రాచీనబర్హిః ఋభుస్తన్నామకఋషిః ఉత ధ్రువశ్చ. ౪౩. శ్రు. ప్ర. “న స్త్రీశూద్రౌ వేదమధీయాతా” మితి నిషిద్ధవేదాధ్యయనాః స్త్రీశూద్రహూణశబరాఅపి భగవత్కృపావిషయాఏతే సర్వేఽప్యవిశేషేణ భగవతో యోగమాయాం విదంతి దేవమాయామతితరంతి ముక్తాభవంతిచ తిర్యగ్జనాఅపి సంపాతిజటాయుః ప్రభృతయోఽపి అద్భుతః ఆశ్చర్యచేష్టితః పరాయణం పరమ ప్రాప్యశ్చ యో భగవాన్ తచ్ఛీలశిక్షాయది తత్తుల్య శీలాస్తేన శిక్షితాశ్చ యది తదా తేఽపి మాయాంవిదంత్యతితరంతి చ సతి ఏవం యే శ్రుతధారణాః శాస్త్రాభ్యాసశాలినో బ్రాహ్మణాదయః తేఽతితరంతీతికిముత. ౪౬. శశ్వత్ప్రశాంతం సదా ప్రశాంతం

శాంతమభయం ప్రతిబోధమాత్రం శుద్ధం సమం సదసతః పరమాత్మతత్త్వమ్, శబ్దో న యత్ర పురుకారకవాన్ క్రియార్థో మాయా పరైత్యభిముఖే చ విలజ్జమానా. ౪౭. తద్వై పదం భగవతః పరమస్య పుంసో బ్రహ్మేతి యద్విదురజస్రసుఖం విశోకమ్, సధ్ర్యఙ్నియమ్య యతయో యమకర్తహేతిం జహ్యుస్స్వరాడివ నిపాన

మాహ—ద్వాభ్యాం. శశ్వదితి. యద్బ్రహ్మేతి మునయః విదుః తద్వై భగవతః పదం స్వరూపం కిం తద్బ్రహ్మ? తదాహ—అజస్రం నిత్యం చ తత్సుఖం విశోకం చేతి అజస్రసుఖత్వే హేతుః. శశ్వత్సదా ప్రశాంతం అతో నిత్యసుఖస్వరూపం విశోకత్వే హేతుః. అభయం తత్కుతః? యతస్సమం భేదశూన్యం శ్రు. "ద్వితీయాద్వై భయం భవతీ"తి శ్రుతేః. తత్కుతః? యతః ప్రతిబోధమాత్రం జ్ఞానైకరసం. నను జ్ఞానస్యాపి నీలపీతాద్యాకారేణ చక్షురాదికరణభేదేన చ భేదో దృశ్యతే న శుద్ధం నిర్మలం. నను దర్శితో విషయకరణోపరాగరూపో మల ఇత్యత ఆహ — సదసతః పరం విషయకరణసంగశూన్యం వృత్తేరేవ తదుపరాగః న జ్ఞానస్యేతి భావః. నను తథాపి జ్ఞాత్రా సహ భేదస్స్యాత్? న—ఆత్మతత్త్వం ఆత్మనో జ్ఞాతుః స్వరూపమేవ న త్వతో భిన్నం. నను చ. శ్రు. "తంత్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీ"తి శబ్దబోధ్యత్వప్రతీతేః. కుతో బోధరూపత్వం? తత్రాహ—శబ్దో న యత్రేతి. ఆరోపితనివృత్త్యైవ శబ్దస్య వ్యాపారః న తద్బోధ ఇత్యర్థః. నను భవతు నామ నిరస్తభేదజ్ఞానరూపత్వాద్విశోకత్వం సుఖస్య తు నానాకారకసాధ్యక్రియాఫలత్వాత్కథమజస్రసుఖత్వం తస్యేత్యత ఆహ — యత్ర బహుకారకసాధ్యక్రియార్థః. ఉత్పత్త్యాదిచతుర్విధక్రియాఫలం చ నాస్తి ఇంద్రియైర్జ్ఞానాంశాభివ్యక్తిరివ క్రియాభిరాం దాంశాభివ్యక్తిమాత్రం క్రియతే నోత్పత్త్యాదికమితి భావః. నను ఉత్పత్త్యాద్యభావేఽపి మాయామలోపకరణేన వికార్యత్వం స్యాదేవ వ్రీహీణామివ తుషోపకరణేనేత్యాశంక్యాహ—మాయాభిముఖే స్థాతుం విలజ్జమానేవ యస్మాత్పరైతి. దూరతోఽపసరతి. ౪౭. తస్మాదేవంభూతే భగవతి నియమితమనసాం కృతార్థానాం న కిమపి కృత్యమస్తీత్యాహ—తదితి. సహాంచతీతి సధ్ర్యఙ్ సహచరం మనః

శాంతిరసప్రధానం అభయమాశ్రితానాం సాంసారికభయనివర్తకం స్వతో భయాదిదోషరహితం వా. ప్రతిబోధమాత్రం జ్ఞానాసాధారణగుణకం స్వతో జ్ఞానస్వరూపం వా. శుద్ధం సదా నిర్దోషం. సమం సతతైకరూపం. సదసతః పరం చేతనాచేతనవిలక్షణం ఆత్మతత్త్వం షడ్వింశపరమాత్మతత్త్వస్వరూపం భగవతస్స్వరూపం బ్రహ్మ యతయో విదురిత్యగ్రిమేణ క్రియాపదేనాన్వయః. తద్భగవత్స్వరూపమేవ నిరూపయతి—శబ్ద ఇతి. పురుషకారకవాన్ కర్మకర్తృకరణసంప్రదానాధికరణరూపబహుకారకసాపేక్షః క్రియార్థః క్రియా ధాత్వర్థః స ఏవార్థః ప్రయోజనం యస్య స క్రియార్థః విధేయతయా ధాత్వర్థప్రధాన ఇత్యర్థః. తాదృశశ్శబ్దో వేదాదిరూపో యస్య ప్రమాణం న భవతి తస్య శాస్త్రయోనిత్వేఽపి వేదాదీనామపి తత్స్వరూపాదిప్రతిపాదనపరత్వేఽపి. శ్రు. "యతో వాచో నివర్తంత" ఇత్యాదిశ్రుత్యనుసారేణ కార్త్స్న్యేన తత్స్వరూపాదిప్రతిపాదనానర్హత్వాత్ శబ్దో న యత్రేత్యుక్తం. కించ అస్య భగవతస్స్వరూపస్య అభిముఖే స్థాతుం విలజ్జమానా సతీ మాయా ప్రకృతిర్నవోఢవధూరివ పరైతి పరాఙ్ముఖీభవతి ప్రకృతిస్తం న స్పృశతీత్యర్థః. ౪౮. యతయః సనకాదయో మునయః సధ్ర్యఙ్ నియమ్య ఇంద్రియాణి సమ్యఙ్ నియమ్య విశోకం శోకాదిహేయగుణరహితం అజస్రసుఖం అపరిచ్ఛిన్నానందవత్ యద్విదుః బ్రహ్మేతి బ్రహ్మన్ శబ్దవాచ్యం భగవతః పరస్య పుంసో నారాయణస్య తద్వై పదం తదేవ పరమ

ఖనిత్రమింద్రః. ౪౭. స శ్రేయసామపి విభుర్భగవాన్ యతోఽస్య భావస్వభావవిహితస్య సతః ప్రసిద్ధిః, దేహే స్వధాతువిగమేఽనువిశీర్యమాణే వ్యోమేవ తత్ర

యత్ర ప్రతినియమ్య యస్మిన్ స్థిరీకృత్య యతయః యత్నశీలాః కర్తుః ఛేదః తన్నిరాసః అకర్తుః తత్ర హేతిం సాధనం జహ్యుః త్యజేయుః. అనుపయోగాత్తన్నాద్రియంత ఇత్యర్థః. ఉపయోగాభావేన సాధనానాదరే దృష్టాంతః—నిపీయతేఽస్మిన్నితి నిపానం కూపః తస్య ఖనిత్రం ఖననసాధనం యథా స్వరాట్ స్వయమేవ పర్జన్యరూపేణవిరాజమాన ఇంద్రోనాదత్తే తద్వదితి. యద్వా — స్వేనైవ రాజత ఇతి. స్వరాట్ దరిద్రః సయథా ఇంద్రః సమృద్ధస్సన్ కర్మకరణదశాయాం గృహీతం నిపానఖనిత్రం జహాతి తద్వదిత్యర్థః. ఏవం తావదజస్రసుఖం విశోకం బ్రహ్మైవ భగవతస్స్వరూపం తత్ప్రాపిణాం ప్రాప్యం కృత్యం వాన కించిదస్తీత్యుక్తం. ౪౭. ఇదానీం తత్రః ప్రాక్ స ఏవ సర్వకర్మఫలప్రదాతా సర్వకర్మప్రవర్తకశ్చేత్యాహ—సఇతి. స ఏవ శ్రేయసాం ఫలానాం విభుః దాతాపి తత్ర హేతుః — భావానాం బ్రాహ్మణాదీనాం స్వభావైః శమదమాదిభిః విశేషణైః. విహితస్య సతః శుభస్య కర్మణః యతః ప్రవర్తకాత్ప్రసిద్ధిః. యద్వా భావానాం మహదాదీనాం స్వభావేన పరిణామేన విహితస్య సతః కార్యస్య ప్రసిద్ధిః స ఏవ స్వర్గాదీనాం దాతేత్యర్థః. నను మృతస్య కర్మకర్తుః కథం స్వర్గాదికం స్యాత్తత్రాహ—స్వారంభకధాతూనాం విగమే వియోగే సతి. అను పశ్చాత్. విశీర్యమాణేదేహే. తత్రస్థం వ్యోమేవ యస్తేన సహ న విశీర్యతే. యతః అజః తేన సహ న జాతః. తస్య పురుషస్య శ్రేయసాం ప్రభురిత్యర్థః.

ప్రాప్యం స్వరూపం తదేవ యతియస్సధ్ర్యఙ్ నియమ్య విదుః న కేవలం విదుః కింతుయమకర్తుహేతిం కర్తుహేతిః ఛిదాసాధనీ భూతః ఖడ్గః కృతీచ్ఛేదన ఇతి ధాతుః స్వార్థికాచ్ప్రత్యయాంతః కర్తః, ఛిదా తస్య హేతిస్తత్సాధనీభూతః ఖడ్గః యమస్యకర్తుహేతిః. పాపిజనశరీరవిదారణ సాధనభూతః ఖడ్గః తాంహేతిం స్వరాడింద్రో నిపానఖనిత్రమివ నిపానఖనిత్రశబ్దేన. నరః కూపతటాకాదినిర్మాణ సాధనీభూతకుద్దాలవాచినా విదారకత్వరూపశక్య సంబంధమాదాయ లక్షణయా వజ్రాయుధమభిధీయతే తదివ జహ్యుః త్యాగవాచ్యపి ధాతుః ప్రకృతే వశీకరణార్థకః. అతః ఇంద్రో వజ్రాయుధమివ యమస్య నిఖిలప్రాణిసంహారకమాయుధం స్వవశేకుర్యురిత్యర్థః. యమవశ్యాన భవంతీతి భావః. పరమాత్మతత్త్వోపాసకాః యతయః సధ్ర్యఙ్ సహాచరం మనో నియమ్య. ని. 'యస్సహాంచ తిసధ్ర్యఙ్' స ఇత్యమరః. ఇంద్రియనియమనానంతరం కార్యస్యనిష్పన్నత్వాత్ కార్యనిష్పత్త్యనంతరం కారణేన ప్రయోజనాభావాత్ యమకర్తుహేతిం ఇంద్రియనియమనరూపం కర్తుహేతిం నిఖిలపాపశైలవిదారణపటుతరమాయుధం జహ్యుః నిఖిలశైలవిదారణానంతర మింద్రో వజ్రాయుధమివ కర్తవ్యశేషాభావాత్ జహ్యురితిభావః. ౪౭. భావస్వభావవిహితస్య భావః ప్రకృతిః తస్య స్వభావాః సత్త్వాదయః తైర్విహితస్య నిర్మితస్య సతః విభక్తనామరూపస్య అస్య జగతో యతః ప్రసిద్ధిరుత్పత్త్యాది ప్రసిద్ధిః. సూ. "జన్మాద్యస్యయతః" ఇతిసూత్రార్థో వ్యాఖ్యాతః. శ్రేయసామపి విభుః ధర్మార్థకామమోక్షరూపశ్రేయోదాతా భగవాన్ దేహే మనుష్యాదిశరీరే పురుషః జీవశరీరకతయా జీవరూపేణ విద్యమానః తథాప్యజః జన్మాదిగహితః అతఏవ తత్రదేహే స్వధాతువిగమే విశీర్యమాణే సతి స్వారంభకవాతపిత్తాది ధాతువిగమే తేషామపగమనసమయే అనుతదనంతరమేవ విశీర్యమాణే సతి వ్యోమేవాకాశమివ నవిశీర్యతే నిత్య

పురుషో న విశీర్యతేఽజః. ౪౯. సోఽయం తేఽభిహితస్తాత భగవాన్ విశ్వభావనః, సమాసేన హరేర్నాన్యదన్యస్మాత్సదసచ్చ యత్. ౫౦. ఇదం భాగవతం నామ యన్మే భగవతోదితమ్, సంగ్రహోఽయం విభూతీనాం త్వమేవం విపులీకురు. ౫౧.

రాజోవాచ.—

యథా హరౌ భగవతి నృణాం భక్తిర్భవిష్యతి, సర్వాత్మన్యఖిలాధార ఇతి సంకల్ప్య వర్ణయ. ౫౨. నృజన్మని నతుష్యేత కిం కాయమనునశ్వరైః, కృష్ణే యద్యపవర్గేశే భక్తిస్స్యాదనపాయినీ. ౫౩. కింస్యాద్వర్ణాశ్రమాచారైః కిం దానైః కిం తపశ్శ్రుతైః, సర్వాఘుషూత్తమశ్లోకే న చేద్భక్తిరధోక్షజే. ౫౪. లీలాం వర్ణయతోఽముష్య ఈశ్వరస్యానుమోదతః, శృణ్వతశ్శ్రద్ధయా నిత్యం మాయయాత్మా న ముహ్యతి. ౫౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వితీయస్కంధే, సప్తమోఽధ్యాయః.

---

౪౯. అధ్యాయత్రయస్యార్థముపసంహరతి— స ఇతి. సోఽయం సమాసేన సంక్షేపేణ అభిహితః. తమేవాహ— సదసత్కార్యకారణం చ హరేరన్యన్న భవతి. నను హరేస్తదవ్యతిరేకే తద్గతవికారప్రసంగః స్యాత్? న అన్యస్మాత్తత్కారణభూతో హరిః. కార్యాద్వ్యతిరిక్త ఇత్యర్థః. ౫౦. ఇదమితి. అయం చ విభూతీనాం సంగ్రహ ఉక్తః. ౫౧. యథేతి. యథా వర్ణితేన నృణాం భక్తిర్భవిష్యతీత్యేవం సంకల్ప్య సంచింత్య తథా హరిలీలాప్రాధాన్యేన శ్రీభాగవతం వర్ణయ. న తు భక్తివిహీనేన కేవలం తత్త్వమిత్యర్థః. ౫౨. నను శ్రీహరిలీలా మాయా. కిం తద్వర్ణనేనేత్యత ఆహ— లీలామితి. ౫౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వితీయస్కంధే, సప్తమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

త్వేన జన్మాదిషడ్భావరాహిత్యాదాకాశవన్న విశీర్యతే న నశ్యతి. ౪౯. హే తాత నారద విశ్వభావనః జగదుత్పత్త్యాదిహేతుః భగవాన్ తే తుభ్యం సమాసేన సంక్షేపేణాభిహితః. సమస్తం సర్వం సదసచ్చ చేతనాచేతనాత్మకం యదస్తి తత్సర్వం హరేర్నాన్యత్ తచ్ఛరీరతయా సర్వదా తదపృథక్సిద్ధ్యా తదాత్మకతయా తతోఽన్యన్న సర్వమపి తదాత్మకమేవేతి భావః. ౫౦. భగవతా నారాయణేన మే మహ్యం యదుదితం యత్కథితం విభూతీనాం భగవదవతారాణాం సంగ్రహరూపమిదమేవ భాగవతం నామ భాగవతమితి ప్రసిద్ధం త్వమేవంవిధూతిసంగ్రహం విపులీకురు విస్తారయ. ౫౧. నృజన్మనీతి. అపవర్గేశే మోక్షప్రదే కృష్ణే శ్రీకృష్ణాఖ్యే పరబ్రహ్మణి అనపాయినీ భక్తిర్యది స్యాత్ తదా నృజన్మన్యేవ న తుష్యేత న పరితోషం ప్రాప్నుయాత్ కాయమనునశ్వరైః శరీరసంబంధిభిర్నశ్వరైః భార్యాపుత్రాదిభిః కిం ప్రయోజనం?. ౫౩. కింస్యాదితి. సర్వాత్మని సర్వాంతరాత్మని ఉత్తమశ్లోకే అధోక్షజే భక్తిర్న చేత్ వర్ణాశ్రమాచారైః దానాదిభిశ్చ కిం? న కిమపి ప్రయోజనమిత్యర్థః. ౫౪. నిత్యమముష్యేశ్వరస్య లీలాం వర్ణయతః. పురుషస్య అథవా అనుమోదితుః అనుమోదనం కుర్వతః అథవా శ్రద్ధయా నిత్యం శృణ్వతః పురుషస్య ఆత్మా మనః మాయయా అవిద్యయా న ముహ్యతి మోహం న ప్రాప్నోతి. ౫౫.

ఇతి చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధే, సప్తమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

అష్టమోఽధ్యాయః.

రాజోవాచ:—

బ్రహ్మణా చోదితో బ్రహ్మన్ గుణాఖ్యానే గుణస్య చ, యస్మై యస్మై యథా ప్రాహ నారదో దేవదర్శనః. ౧. ఏతద్వేదితుమిచ్ఛామి తత్త్వం తత్త్వవిదాం వర, హరేరద్భుతవీర్యస్య కథా లోకసుమంగళాః. ౨. కథయస్వ మహాభాగ యథాహమఖిలాత్మని, కృష్ణే నివేశ్య నిస్సంగం మనస్త్యక్ష్యే కళేబరమ్. ౩. శృణ్వతః శ్రద్ధయా నిత్యం గృణతశ్చ స్వచేష్టితమ్, కాలేన నాతిదీర్ఘేణ భగవాన్ విశతే హృది. ౪. ప్రవిష్టః కర్ణరంధ్రేణ స్వానాం భావ సరోరుహమ్, ధునోతి శమలం కృష్ణస్సలిలస్య యథా శరత్. ౫. ధౌతాత్మా పురుషః కృష్ణపాదమూలం న ముంచతి, ముక్తసర్వపరిక్లేశః పాంథస్స్వశరణం యథా. ౬. యదధాతుమతో బ్రహ్మన్ దేహారంభోఽస్య ధాతుభిః, యదృచ్ఛయా హేతునా వా భవంతో జానతే యథా.

శ్లో. అష్టమే దేహసంబంధమాక్షిపన్నీశజీవయోః, బహూన్ పరీక్షిదాపృచ్ఛత్పురాణార్థాన్ బుభుత్సితాన్. త్వమేతద్విపులీకుర్విత్యుక్తం. తదేవ విపులీకరణం పృచ్ఛతి—త్రిభిః—బ్రహ్మణేతి. అగుణస్య గుణాతీతస్యాపి. దేవవద్దర్శనం యస్య. ౧. కథయస్వేతి. నిస్సంగం విషయసంగరహితం మనః కృష్ణే నివేశ్యేతి స్వప్రయత్నోదర్శితః. ౩. సోఽపి శ్రద్ధయా శృణ్వతో నావశ్యక ఇత్యాహ—శృణ్వతఇతి. స్వచేష్టితం స్వీయదివ్యచేష్టితం శృణ్వతః గృణతశ్చ కథయతశ్చ స్వప్రయత్నం వినా భగవాన్ స్వయమేవ హృదివిశతి. ౪. ప్రవిష్టఇతి. స్వానాం స్వీయభక్తానాం. భావసరోరుహం హృదయకమలం. కర్ణరంధ్రద్వారేణ ప్రవిష్టః తద్గతం శమలం పాపం సర్వం ధునోతి. క్షాలయతి. సలిలస్యేతి. ద్రవ్యాంతరవ్యామిశ్రణాదినా కుంభస్థే జలే శోధితే తదేవ కేవలం శుద్ధ్యతి న తు నదీతటాకాదిగతం. స చ మలః కుంభస్యాంతస్తిష్ఠత్యేవ న తు సర్వథాపి లీయతే. అతఏవ కించిచ్చలనే పునః క్షుభ్యతి చ. ఏవం తపోదానాదిప్రాయశ్చిత్తం న సర్వథా సర్వేషాం పాపం విధునోతి. కింతు సావశేషం తదపి కస్యచిదేవ కించిదేవ. హృది ప్రవిష్టమాత్రస్తు శ్రీకృష్ణస్సర్వేషాం సర్వం పాపం నిశ్శేషం హరతీత్యనేన దృష్టాంతేనోక్తం—సలిలస్య యథా శరదితి. ౫. తతశ్చ కృతార్థో భవతీత్యాహ—ధౌతాత్మేతి. ధౌతాత్మా నిష్పాపః ముక్తాస్సర్వే రాగద్వేషాదయః పరిక్లేశా యేన సః. పాంథః ప్రవాసాదాగతః స్వశరణం స్వగృహం యథా న ముంచతి తద్వత్. ౬. తదేవ శ్రవణౌత్సుక్యమావిష్కృత్య సందిగ్ధాన్ అర్థాన్ పృచ్ఛతి—యదితి. అధాతుమతః ధాతవో మహాభూతాని తత్సంబంధశూన్యస్యాప్యభౌతికస్యాలౌకికస్యాత్మనో ధాతుభిః దేహారంభ ఇతి యత్. తత్కిం యదృచ్ఛయా నిర్నిమిత్తేనవా?

అగుణస్య సత్త్వాదిప్రకృతిగుణరహితస్య భగవతో గుణాఖ్యానే కల్యాణగుణకథనే చోదితః ప్రేరితః. దేవదర్శనః భగవత్సాక్షాత్కారశాలీ. ౧. హే బ్రహ్మన్ అధాతుమతః వాతపిత్తాదిధాతురహితస్య రజస్తమః ప్రభృతిప్రాకృతగుణరహితస్య వా అస్య జీవస్య ధాతుభిః దేహారంభః యద్యస్మాద్భవతి తత్ యదృచ్ఛయా వా హేతుం వినా భవతి వా. హేతునా భవతి వా భవంతో యథా జానతే తథా బ్రువంతు. ౭. లోకసంస్థానలక్షణం లోకానాం సంస్థానమేవ లక్షణం యస్య

౭. ఆసీద్యదుదరాత్పద్మం లోకసంస్థానలక్షణమ్, యావానయం వై పురుష ఇయ
త్తావయవైః పృథక్, తావానసావితి ప్రోక్తస్సంస్థావయవవానివ. ౮. అజస్సృజతి
భూతాని భూతాత్మా యదనుగ్రహాత్, దదృశే యేన తద్రూపం నాభిపద్మసము
ద్భవః. ౯. స చాపి యత్ర పురుషో విశ్వస్థిత్యుద్భవాప్యయః, ముక్త్వాత్మమా
యాం మాయేశశ్శేతే సర్వగుణాశ్రయః. ౧౦. పురుషావయవైర్లోకాస్సపాలాః

హేతునా ఽర్మాదినా వా భవంతః యథావత్ జానతే అతః కథయంత్వితి శేషః. ౭. యశ్చాసావీశ్వర
స్సోఽస్యైతత్తుల్యదేహః ప్రోక్తః అతస్తస్య కో విశేషః? ఇత్యాశయేన పృచ్ఛతి—సార్ధేన. ఆసీదితి.
లోకానాం సంస్థానం రచనా ఽదేవ లక్షణం రూపం యస్య. తత్ త్రైలోక్యాత్మకం పద్మం యస్యోద
రాదాసీత్ అసావీశ్వరః, ఇయత్తాయుక్తైః స్వపరిమితావయవైః అయం లౌకికః పురుషో యా
వాన్ యత్సంఖ్యావయవయుక్తః తావాన్ ప్రోక్తస్సంస్థావాన్ అవయవవానితి ప్రోక్తః. సంస్థా
ఆకారః అవయవాశ్చ విద్యంతే యస్యేతి. సంస్థావయవవానివ. సపరమార్థత ఇతి శేషః. ౮. అతః
కో విశేషస్తస్యేతి. అవశ్యం చ విశేషో వాచ్య ఇత్యాహ.—అజ ఇతి. అజః బ్రహ్మ భూతానాం
సృష్ట్యుపాధీనాం ఆత్మా నియంతా. సమష్ట్యుపాధిత్వాత్. యేన చ అనుగృహ్ణతా, తస్య రూపం
దదృశే దృష్టవాన్ ఏతచ్చ. శ్లో. "తచ్చాపి ద్రష్టురీశస్య కూటస్థస్యాఖిలాత్మనః, సృజ్యం సృజామి
సృష్టోఽహమీక్షయైవాభిచోదితః" ఇత్యాదినోక్తమనూద్యతే. అగ్రే తు స్పష్టం భవిష్యతి. ౯.
ప్రశ్నాంతరమాహ.—స ఇతి. యత్ర శేతే యేన రూపేణావతిష్ఠతే విశ్వస్య స్థిత్యాదయో
యస్మాత్ ఏవమాది ప్రశ్నానాం తత్త్వతోఽర్హస్యుదాహర్తుమితి సర్వేషామంతే క్రియాసంబంధః.
౧౦. ప్రశ్నాంతరమాహ.—పురుషేతి. పురుషస్యావయవైః పూర్వం కల్పితాః యస్యేహావయవైర్లో

తత్తాదృశం పద్మం భువనకోశాత్మకం పద్మం పద్మస్య భువనకోశాత్మకత్వాదేవ లోకసంస్థానా నాంత
ల్లక్షణత్వం తత్పద్మం యదుదరే యస్య భగవత ఉదరే వర్తతే తద్బ్రూహీత్యన్వయః. యదుదర
ఇత్యత్ర యచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యస్య విరాట్పురుషస్య స్వరూపమాహ.—అయం పురుషః. పృథక్.
పృథగ్విధైః ఇయత్తా పరిచ్ఛేదః. తత్సంపాదకైరవయవైః యావాన్ యావత్పరిమాణః స్వశరీరా
వయవైః యావత్పరిమాణః అసౌ భగవాన్ విరాడపి సంస్థావయవవానివ సంస్థానరూపైః
స్వీయావయవైః అవయవవానివ. వస్తుతో నిరవయవోఽప్యవయవవానివ తావాన్ మనుజవద్విరాడపి
స్వవితస్త్యాసప్తవితస్తికాయ ఇతి ప్రోక్తః. ౮. యదనుగ్రహాత్ యస్య భగవతో విరాజః అను
గ్రహాత్. భూతాత్మా పాంచభౌతికశరీరః అజశ్చతుర్ముఖః భూతాని ప్రాణినః సృజతి తచ్చ కథ
యతి—దదృశ ఇతి. నాభిపద్మసముద్భవః భగవన్నాభీకమలసముత్పన్నః. చతుర్ముఖశ్చ యేన త
ద్రూపం దదృశే. యేన కారణేన విరాజశ్శరీరం ప్రపంచరూపం సాక్షాత్కృతవాన్ తచ్చ కథ
య. ౯. విశ్వస్థిత్యుద్భవాప్యయః జగదుత్పత్తిస్థితిలయ సాధనీభూతః. మాయేశః ప్రకృత్యధీశః స
ర్వగుణాశ్రయః నిఖిలకల్యాణగుణాశ్రయః. స వై పురుషశ్చ భగవాన్ ఆత్మమాయాం ఆత్మీయాం
స్థూలప్రపంచరూపిణీం మాయాం ముక్త్వా యత్ర శేతే యత్ర స్థానే శయనం కరోతి తదపి కథయ.
౧౦. పురుషావయవైః భగవతో విరాజః అవయవైః అవయవభూతైః పృథివ్యాదిభిః సపాలా లో
కాః స్వపాలకసహితాః లోకాః పూర్వకల్పితాః ప్రథమం కల్పితాః సృష్టాః సపాలైః లోకైరముష్య

పూర్వకల్పితాః, లోకై రముష్యావయవాస్సపాలై రితి శుశ్రుమ. ౧౧. యావాన్
కల్పోవికల్పోవా యథా కాలోఽనుమీయతే, భూతభవ్యభవచ్ఛబ్ద ఆయుర్మానం చ
యత్సతః. ౧౨. కాలస్యానుగతిర్యా తు లక్ష్యతేఽణ్వీబృహత్యపి, యావత్యః కర్మ
గతయో యాదృశీ* ర్ద్విజసత్తమ. ౧౩. యస్మిన్ కర్మసమ* వాయో యథా
యేనోపగృహ్యతే, గుణానాం గుణినాం చైవ పరిణామమభీప్సతామ్. ౧౪. భూపా
తాళకకుబ్వ్యోమగ్రహనక్షత్రభూభృతామ్, సరిత్సముద్రద్వీపానాం సంభవశ్చై
తదోకసాం. ౧౫. ప్రమాణ మండకోశస్య బాహ్యాభ్యంతరభేదతః, మహతాం
చానుచరితం వర్ణాశ్రమవినిశ్చయః. ౧౬. అవతారానుచరితం యదాశ్చర్యతమం

కాన్ కల్పయంతీత్యాదౌ లోకైశ్చాముష్యావయవా ఇతి పాతాళమేతస్య హి పాదమూలమిత్యా
దౌ చ త్వన్ముఖాచ్ఛ్రుతవంతో వయం ఏతత్సందేహవిపర్యయాభ్యాం పృష్టం. ౧౧. ఇదానీమవిజ్ఞా
తాన్ బహూనర్థాన్ పృచ్ఛతి.— యావానితి. కల్పః మహాన్ వికల్పః అవాంతరః. భూతాదిశ
బ్దో యస్మాత్ యస్య వాచక ఇతి వా. సతః స్థూలదేహాద్యభిమానినో మనుష్యస్య పితృదేవా
దేః. ఆయుషః ప్రమాణం అనుమానప్రకారః పృష్టః. ౧౨. విశేషం పృచ్ఛతి— కాలస్యేతి. అను
గతిః ప్రవృత్తిః కర్మగతయః కర్మప్రాప్యానిస్థానాని యాదృశీః యాదృశ్యః అతాంక్షత్వాత్ప్రథమా
ర్థేద్వితీయా. యాదృశ్య ఇతి పాఠే న కాపి క్షతిః. ౧౩. యస్మిన్నితి. గుణానాం సత్వాదీనాం పరి
ణామం దేవాదిరూపమిచ్ఛతాం గుణినాం జీవానాం మధ్యే యస్మిన్ పరిణామే కర్మణాం పుణ్యాపా
పానాం సమవాయస్సముదాయః. కేన కర్మసముదాయేన కథంకృతేన. కోఽధికారీ దేవాదిభావం ప్రాప్నో
తీత్యర్థః. ౧౪. భూపాతాళేతి. భూపాతాళాదీనాం సంభవః ఏతాని ఓకాంసి యేషాం తేషాం ప్రాణి
నాం చ సంభవః. యథేతి సర్వత్రానుషంగః. ౧౫. ప్రమాణమితి. వర్ణానాం ఆశ్రమాణాం చ వినిశ్చ
యః తత్తత్స్వభావైర్నిర్ధారః. ౧౬. అవతారేతి. యుగే యుగే ప్రతియుగం. నృణాం యో ధర్మః.

విరాజోఽవయవాః శ్రీపాదప్రభృతిశీర్షాంతాః కల్పితా ఇతి వయం శుశ్రుమ శ్రుతవంతో బభూవి
మ. తదపి సమ్యక్కథయ. ౧౧. కల్పః అవాంతరప్రళయరూపః. అధికల్పో వా తతోఽధికో మహాప్ర
ళయరూపః కల్పో వా యావాన్ భూతభవ్యభవచ్ఛబ్దః భూతభవిష్యద్వర్తమానరూపః కాలశ్చ యదా
నుమీయతే సతః ఆయుర్మానం చ చతుర్ముఖస్య ఆయుః ప్రమాణం చ. ౧౨. అణ్వీ సూక్ష్మ కళాకాష్ఠా
దిరూపా. బృహత్యపి సంవత్సర యుగకల్పాదిరూపా చ యా కాలస్యానుగతిః సంచారో భూతేషు
లక్ష్యతే. హేద్విజసత్తమ శ్రీశుక. కర్మగతయో యావత్యః యావత్సంఖ్యాకాః యాదృశీర్వా య
త్స్వరూపా వా. ౧౩. గుణానాం సత్వాదిగుణానాం. గుణినాం చైవ తదాశ్రయాణాం మహదాదీనాం
చ. పరిణామం పరిణతిం. పరిణామోఽత్ర త్రైవర్ణికానాం పురుషార్థరూపేణ పరిణామః. ముముక్షూ
ణాం తన్నివృత్తిసాధనీభూత జ్ఞానవైరాగ్యరూపేణ పరిణామః. తమభీప్సతాం ప్రాప్తుమిచ్ఛతాం బుభు
క్షూణాం చ యస్మిన్ కర్మసమవాయః కర్మసమర్పణం యథా యేన ప్రకారేణోపగృహ్యతే యేన
స్వీక్రియతే తత్సర్వం కథయస్వ. ౧౪. కకుభః దిశః ద్వీపాః జలపరివేష్టితదేశాః. ౧౫. అండకోశ
స్య బాహ్యాభ్యంతరభేదతః ప్రమాణం చ మహతాం మహాపురుషాణాం చానుచరితం వర్ణాశ్ర
మ వినిశ్చయః బ్రాహ్మణాదివర్ణానాం బ్రహ్మచర్యప్రభృత్యాశ్రమాణాం చ వినిశ్చయః. ౧౬.

హరేః, యుగాని యుగమానం చ ధర్మో యశ్చ యుగే యుగే. ౧౭. నృణాం సాధారణో ధర్మస్స విశేషశ్చ యాదృశః, శ్రేణీనాం రాజర్షీణాం *చ ధర్మః కృచ్ఛ్రేషు జీవతామ్. ౧౮. తత్త్వానాం పరిసంఖ్యానం లక్షణం హేతులక్షణమ్, పురుషారాధనవిధిర్యోగస్యాధ్యాత్మికస్య చ. ౧౯. యోగేశ్వరైశ్వర్యగతిర్లింగభంగస్తు యోగినామ్, వేదోపవేదధర్మాణామితిహాసపురాణయోః. ౨౦. సంప్లవస్సర్వభూతానాం విక్రమః ప్రతిసంక్రమః, ఇష్టాపూర్తస్య కామ్యానాం త్రివర్గస్య చ యో విధిః. ౨౧. యశ్చానుశాయినాం సర్గః పాషండస్య చ సంభవః, ఆత్మనో బంధమోక్షౌ చ వ్యవస్థానం స్వరూపతః. ౨౨. యథాత్మతంత్రో భగవాన్ విక్రీడ

యచ్చ హరేరవతారానుచరితం. ౧౭. నృణామితి. స విశేషః వర్ణాశ్రమనిబంధనః. శ్రేణీనాం తత్తద్వ్యవసాయోపజీవినాం. వ్యవహారనియమలక్షణో ధర్మః. రాజర్షీణాం చ ప్రజాపాలనాధికారిణాం, కృచ్ఛ్రేషు ఆపత్సు జీవతాం సర్వేషాం. ౧౮. తత్త్వానామితి. తత్వానాం ప్రకృత్యాదీనాం పరిసంఖ్యానం సంఖ్యా. స్వరూపం. హేతులక్షణం తత్తత్కార్యహేతుత్వేన చ లక్షణమిత్యర్థః. పురుషారాధనస్య విధిః దేవపూజా ప్రకారః. అష్టాంగయోగస్య చ విధిః. ౧౯. యోగేశ్వరేతి. యోగేశ్వరాణాం యోగాభ్యాసశాలినామైశ్వర్యేణ అణిమాదినా గతిః అర్చిరాదిగతిః లింగశరీరస్య భంగః ప్రవిలయః. వేదా ఋగ్వేదాదయః. ఉపవేదాః ఆయుర్వేదాదయః. ధర్మాః ధర్మశాస్త్రాణి. తేషాం. ఇతిహాసపురాణయోశ్చ ఇతిహాసః పురావృత్తః సకలార్థప్రతిపాదకః. పురాణం దశపంచలక్షణవిశిష్టం. గతిఃతయోస్స్వరూపం. ౨౦. సంప్లవఇతి. సంప్లవః అవాంతరప్రళయః యద్వా సమ్యక్ ప్లవనముద్భవః విక్రమస్థితిః. ప్రతిసంక్రమః మహాప్రళయః. ఇష్టం యాగాదిరూపం వైదికం కర్మ. పూర్తం తటాకవాప్యాలయాదినిర్మాణరూపం స్మార్తం కర్మ. శ్లో. "వాపీకూపతటాకాదిదేవతాయతనాని చ, అన్నప్రదానమారామః పూర్తమిత్యభిధీయతే" ఇతి. తత్ర కామ్యానామగ్నిహోత్రాదీనాం త్రివర్గస్య ధర్మకామార్థరూపస్య విధిః అనుష్ఠానప్రకారః. ౨౧. యఇతి. అనుశాయినాం మలినోపాధీనాం జీవానాం. ఆత్మనః జీవస్య వ్యవస్థానం బంధమోక్షాతిరిక్తస్వరూపేణావస్థానం. ౨౨. యథేతి. ఉదా

సాధారణో ధర్మః. శ్లో. శమోదమస్తపశ్శౌచమిత్యాదినా శ్రీగీతాచార్యేణ తత్తద్వర్ణానామాశ్రమాణాం చ ప్రతిపాదితో యో విశేషధర్మశ్చ తత్సహితః సాధారణో ధర్మశ్చ యాదృశః శ్రేణీనాం జాతివిశేషాణాం రాజర్షీణాం చ ధర్మః కృచ్ఛ్రేషు జీవతాం ధర్మో యశ్చ ఆపది జీవనసాధనీభూతో ధర్మశ్చ. ౧౮. తత్త్వానాం పృథివ్యాదిచతుర్వింశతితత్త్వానాం పరిసంఖ్యానం. చతుర్వింశతివిధత్వప్రకారం. తల్లక్షణం హేతులక్షణం చతుర్వింశతివిధత్వ హేతులక్షణం పురుషారాధనవిధిః భగదారాధనవిధిః ఆధ్యాత్మికయోగస్య చ ఆత్మానం పరమాత్మానమధికృత్య. ప్రవృత్తస్యయోగస్య విధిః. ౧౯. అనుశాయినాం పుణ్యపాపరూపకర్మఫలభూత స్వర్గనరకాద్యనుభవానంతరమవశిష్టపుణ్యపాపవాసనావతాంయస్సర్గస్సృష్టిః తం చ. పాషండస్య సర్గంచ ఆత్మనో జీవాత్మనో బంధమోక్షౌ చ స్వరూపతో వ్యవస్థానం చ కైవల్యం ప్రాప్య శుద్ధాత్మ స్వరూపేణావస్థానం చ. ౨౨. ఆత్మతంత్రః స్వతంత్రో భగవాన్. ఆత్మమాయయా స్వీయసంకల్పరూపజ్ఞానేన, యథావిక్రీడతి. మాయాంవిసృజ్య వాసాక్షివత్

ఽఽత్మమాయయా, విసృజ్య వా యథా మాయాముదాస్తే సాక్షివద్విభుః. ౨౩.
సర్వమేతచ్చ భగవాన్ పృచ్ఛతే మేఽనుపూర్వశః, తత్త్వతోఽర్హస్యుదాహర్తుం ప్రపన్నాయ మహామునే. ౨౪. అత్ర ప్రమాణం హి భవాన్పరమేష్ఠీ యథాత్మభూః, అపరే చానుతిష్ఠంతి పూర్వేషాం పూర్వజైః కృతమ్. ౨౫. న మేఽసవః పరాయంతి బ్రహ్మన్ననశనాదమీ, పిబతోఽచ్యుతపీయూషం తద్వాక్యాబ్ధివినిస్సృతమ్.
శ్రీసూత ఉవాచ.—

స ఉపామంత్రితో రాజ్ఞా కథయామీతి సత్పతేః, బ్రహ్మరాతో భృశం ప్రీతో విష్ణురాతేన సంసది. ౨౭. ఆహ భాగవతం నామ పురాణం బ్రహ్మసమ్మితమ్, బ్రహ్మణే భగవత్ప్రోక్తం బ్రహ్మకల్ప ఉపాగతే. ౨౮. యద్యత్పరీక్షిదృషభః పాండూనామనుపృచ్ఛతి, ఆనుపూర్వ్యేణ తత్సర్వమాఖ్యాతుముపచక్రమే. ౨౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వితీయస్కంధే, అష్టమోఽధ్యాయః.

స్తే ప్రలయే. ౨౩. సర్వమితి. చశబ్దాదపృష్టమపి. ౨౪. అత్రేతి. ప్రమాణం సమ్యక్ జ్ఞాతా యతస్త్వమేవ బ్రహ్మనారదవ్యాసక్రమేణ సంప్రదాయోఽస్తీతి సామాన్యన్యాయేనాహ— అపరే చేతి. యద్వా— త్వదన్యే ప్రాయశో గతానుగతికా ఏవ న తద్విద ఇత్యాహ— అపరే చేతి. ౨౫. నేతి. నను తవ అనశనద్విజశోపాభ్యాం వ్యాకులస్య కుతః శ్రవణం? తత్రాహ— న పరాయంతి నాపగచ్ఛంతి న వ్యాకులీభవంతీత్యర్థః. అచ్యుత కీర్తిపీయూషం పిబతః. ౨౬. స ఇతి. ఉపామంత్రితః పృష్టః సంకథ్యాసౌ పతిశ్చ తస్య. ౨౭. ఆహేతి. బ్రహ్మకల్పే సృష్ట్యుపక్రమే. భాగవతాఖ్యానేనైవ ప్రశ్నానాముత్తరం దాతుం ప్రక్రాంతవానిత్యర్థః. ౨౮. యదితి. పాండూనామృషభః శ్రేష్ఠః ఆనుపూర్వ్యేణేతి ప్రస్తావక్రమోఽత్ర వివక్షితః న ప్రశ్నక్రమః. ౨౯.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వితీయస్కంధే, అష్టమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

విభుర్భగవాన్ యథా ఉదాస్తే ఉదాసీనో వర్తతే తచ్చ కథయ. ౨౩. ప్రపన్నాయ శరణాగతాయ పృచ్ఛతే మే ఏతత్సర్వం ప్రశ్నవిషయం అనుపూర్వశః. తత్త్వతః ఉదాహర్తుం వక్తుమర్హసి. ౨౪. అత్రాస్మిన్నర్థే పరమేష్ఠీ ఆత్మభూశ్చతుర్ముఖో యథా తథా భవానేవ ప్రమాణం పూర్వేషాం పూర్వజైః కృతమపరే అనుతిష్ఠంతి పూర్వతమైః కృతం కర్మ అపరే అనంతరభావినః అనుతిష్ఠంతి. అతః పూర్వేషాం పూర్వజేన చతుర్ముఖేన నారదాదిభ్య ఉపదిష్టత్వాత్ తదత్ర ప్రపన్నాయ మహ్యమప్యుపదేష్టవ్యమితి భావః. ౨౫. నను ముమూర్షవే తుభ్యం కథముపదేష్టుం శక్యత? ఇత్యత ఆహ— హే బ్రహ్మన్ శ్రీశుక. అనశనాదభోజనాత్ త్వద్వక్త్రాబ్జవినిస్రుతం త్వన్ముఖాంభోజనిస్సృతం అచ్యుతపీయూషం భగవత్కథామృతం పిబతో మే అమీ అసవః ప్రాణాః న పరాయంతి. ౨౬. విష్ణురాతేన భగవతా దత్తేన రాజ్ఞా పరీక్షితా ఉపామంత్రితః తత్త్వతోఽర్హస్యుదాహర్తుమితి పృష్టః బ్రహ్మరాతం వ్యాసాయ పుత్రత్వేన బ్రహ్మణా దత్తః శ్రీశుకః భృశం ప్రీతస్సన్. సత్పతేః బ్రహ్మవిద్రక్షకస్య భగవతః కథాః కథయామీతి సంసది ఋషిసభాయాం. ౨౭. బ్రహ్మసమ్మితం వేదతుల్యం. బ్రహ్మణే చతుర్ముఖాయ తత్పిత్రా భగవతా నారాయణేన బ్రహ్మకల్ప ఉపాగతే సతి ప్రోక్తం భాగవతం నామ పురాణమాహ.

ఇతి చంద్రికాయామ్, ద్వితీయస్కంధే, అష్టమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

నవమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—

ఆత్మమాయామృతే రాజన్ పరస్యానుభవాత్మనః, న ఘటేతార్థసంబంధః స్వప్నద్రష్టురివాంజసా. ౧. బహురూప ఇవాభాతి మాయయా బహురూపయా, రమమాణో గుణేష్వస్యా మమాహమితి మన్యతే. ౨. యర్హి వావ మహిమ్ని స్వే

శ్లో. రాజప్రశ్నోత్తరం వక్తుం బ్రహ్మణే హరిణోదితమ్, కథయామాస నవమే శుకో భాగవతం పునః. తత్ర యత్తావదుక్తం యదధాతుమత ఇత్యనేన జీవస్య కథం దేహసంబంధ ఇతి తత్రోత్తరమాహ — ఆత్మమాయామితి. ఆత్మనః హరేః మాయామంతరేణ అనుభవరూపస్యాత్మనోఽర్థేన దృశ్యేన దేహాదినా సంబంధః అంజసా తత్త్వతః న ఘటేత తత్ర హేతుః — పరస్యేతి. స్వప్నద్రష్టుః యథా స్వప్నదేహసంబంధో న ఘటతే తద్వత్ తస్మాత్సంసారోఽపి మాయైవేత్యర్థః. ౧. అతఏవానేకరూపత్వం భజతీత్యాహ — బహురూప ఇతి. బహురూపః బాలయువాదిరూపః దేవనరాదిరూపశ్చాభాతి. గుణేషు దేహాదిషు ౨. అతఏవ భక్తియోగేన తన్నిరాసే సతి మోక్షోఽపి ఘటత ఇత్యాహ — యర్హీతి. వావ శబ్దః.

భగవత్సంకల్పాదేవాస్య జీవస్య దేహసంబంధ ఇత్యత ఆహ — హే రాజన్ పరస్య ప్రకృతివిలక్షణస్య అనుభవాత్మనః జ్ఞానరూపస్య జీవస్య. ఆత్మమాయామృతే భగవతస్సంకల్పరూపజ్ఞానమంతరా. స్వప్నద్రష్టురివ స్వప్నద్రష్టుః పురుషస్యేవ. అంజసా ఝడితి అర్థసంబధః శరీరసంబంధో న ఘటేత. మాయా సాంకల్పికం జ్ఞానమితి నైఘంటుక ప్రయోగానుసారాత్ ప్రకరణోపయోగాచ్చ. అత్రత్యమాయాశబ్దః సంకల్పరూపజ్ఞానవాచీ ప్రకృతివిలక్షణస్య జ్ఞానైకాకారస్య అస్య జీవస్య స్వాప్నికపదార్థసంబంధవత్ శరీరాదిసంబంధోఽపి భగవత్సంబంధమంతరా నోపపద్యతే స్వాప్నికపదార్థసంబంధో హి భగవత్సంకల్పకల్పిత ఇతి సూత్రకార ఆహ — మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాదితి శ్రుతిశ్చైతథైవాహ — న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంత్యథ తత్ర రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజత ఇత్యా-. శ్రు. "య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే" ఇత్యాదిశ్చ జీవస్య శరీరాదిసంబంధశ్చ భగవత్సంకల్పకల్పిత ఇతిభావః. ౧. పునశ్చ జీవస్వరూపమేవాహ — అయం జీవః సర్వేషు దేవమనుష్యాదిశరీరేషు జ్ఞానైకాకారతయా ఏకరూపోఽపి బహురూపయా. శ్రు. "అజామేకా"మితి శ్రుత్యనుసారేణ లోహితశుక్లకృష్ణయా మాయయా ప్రకృత్యా. శ్రు. "అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః. మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వర" మితి శ్రుతౌ మాయాశబ్దస్య ప్రకృతిపరతయా వ్యాఖ్యాతత్వాత్. అతః బహురూపయా మాయయా బహురూప ఇవాభాతి జ్ఞానైకాకారతయైకరూపోఽపి ప్రకృతిసంబంధవశాత్ దేవమనుష్యాదిరూపేణ బహురూప ఇవాభాతి. ఇత్థం ప్రకృతిసంసృష్టో జీవః అన్యోఽపి వస్తుతః ప్రకృతివిలక్షణోఽపి గుణేషు సత్త్వాదిగుణప్రధానేషు విషయేషు రమమాణస్సన్ మమాహమితి అనాత్మీయే స్వాత్మీయత్వభ్రాంత్యా అనాత్మని దేహే అహమిత్యాత్మత్వభ్రాంత్యా చ మన్యతే సంసారే సక్తో భవతి. ౨. ఇత్థం బద్ధస్య జీవస్య ముక్తిసాధనభూతం జ్ఞానమాహ — కాలమాయయోః పరస్మిన్ తదుభయవిలక్షణే స్వే

పరస్మిన్ కాలమాయయోః, రమేత గతసంమోహస్త్యక్త్వోదాస్తే తతోభయం. ౩. ఆత్మతత్త్వవిశుద్ధ్యర్థం యదాహ భగవానృతం, బ్రహ్మణే దర్శయన్రూపమవ్యలీకవ్రతాదృతః. ౪. స ఆదిదేవో భజతాం పరో గురుస్స్వధిష్ణ్యమాస్థాయ సిసృక్షయైక్షత, తాంనాధ్యగచ్ఛద్దృశమత్ర సంమతాం ప్రపంచనిర్మాణవిధిర్యయా భవేత్. ౫. స చింతయన్ ద్వ్యక్షరమేకదాంభస్యుపాశృణోద్ద్విర్గదితం. వచో విభుః,

---

ఏవార్థే. స్వ ఏవ మహిమ్ని యదా రమేత తమేవాహ— కాలమాయయోః పురుషప్రకృత్యోః పరస్మిన్ తదా ఉభయం అహం మమేతి చ త్యక్త్వా ఉదాస్తే పూర్ణస్వరూపేణావతిష్ఠతే. తదుక్తం. శ్లో. "యయా సమ్మోహితో జీవ ఆత్మానం త్రిగుణాత్మకం, పరోఽపి మనుతేఽనర్థం తత్కృతం చాభిపద్యతే. అనర్థోపశమం సాక్షాద్భక్తియోగమధోక్షజే, లోకస్యాజానతో వ్యాసశ్చక్రే సాత్వతసంహితా"మితి. ౩. యచ్చోక్తం పరమేశ్వరస్యాపి దేహసంబంధావిశేషాత్ కథం తద్భక్త్యా మోక్షస్స్యాదితి ఆసీద్యదుదరాత్పద్మమిత్యాదినా. తత్రాహ— ఆత్మేతి. ఆత్మనః జీవస్య తత్త్వవిశుద్ధ్యర్థం తత్త్వజ్ఞానార్థం తద్భవత్యేవ కిం తత్ యత్తప ఇత్యాదినా స్వభజనం భగవాన్ బ్రహ్మణ ఆహ—కిం కుర్వన్ ఋతం సత్యం చిద్ఘనరూపం దర్శయన్ దర్శనహేతుః—అవ్యలీకేన వ్రతేన తపసా ఆదృతః సేవితస్సన్ భగవాన్ ఉత్పత్తివినాశాదిషడ్గుణైశ్వర్యశాలీ యదాహ—తద్వక్ష్యామీతి శేషః. అయం భావః. జీవస్యావిద్యయా మిథ్యారూపదేహసంబంధః ఈశ్వరస్య తు యోగమాయయా చిద్ఘనలీలావిగ్రహావిర్భావ ఇతి మహాన్విశేషః. అతస్తద్భజనాన్మోక్షోపపత్తిరితి. ౪. భగవద్భజనాదేవ తత్త్వజ్ఞానమిత్యేతత్ప్రపంచయిష్యన్ బ్రహ్మణోఽపి తత్ప్రసాదాదేవేతి దర్శయితుం ఇతిహాసమాహ— స ఇతి. పరో గురుః భక్తేరహస్యోపదేష్టా స్వధిష్ణ్యంపద్మమాస్థాయ అధిష్ఠానాన్వేషణాయ పూర్వం జలే నిమగ్నః పశ్చాత్ పరావృత్య స్వధిష్ణ్యే స్థిత్వేత్యర్థః. ఐక్షత ఏతత్కథం స్రష్టవ్యమిత్యాలోచితవాన్ తాదృశం ప్రజ్ఞాం అత్ర సృష్టివిషయే సమ్మతాం అవ్యభిచారిణీం యయాదృశా విధిః ప్రకారః. ౫. స ఇతి. సృష్టిం చింతయన్ కదాచిత్ ద్వ్యక్షరం వచః అంభసి ఉపాశృణోత్ ఉపసమీపే

మహిమ్ని స్వాత్మరూపే మహిమ్ని పరమాత్మస్వరూపే మహిమ్నీతి వా స భగవాన్ కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్నీత్యత్ర మహిమన్శబ్దస్య భూమవిద్యాప్రకరణే బ్రహ్మపరత్వాత్. శ్లో. "ధాతుః పరత్వాన్మహిమానమీశ"మిత్యత్రాపి బ్రహ్మపరత్వాత్ ద్వితీయః కల్పేస్వ ఇత్యస్య స్వశరీరకతయా స్వస్వరూపత్వమాధాయ స్వ ఇతి సామానాధికరణ్యం జ్ఞేయం. తస్మిన్ భగవతి గతమోహస్సన్ యర్హి వా వరమతే తదా ఉభయం కాలమాయాపారవశ్యం త్యక్త్వా ఉదాస్తే భగవదనుభవజనితానందాతిశయేన విషయేషు నిరపేక్షో భవతి. ౩. అవ్యలీకవ్రతాదృతః భగవత్ప్రీతికరవ్రతానుష్ఠానేన ఆదృతః భగవాన్ నారాయణః బ్రహ్మణశ్చతుర్ముఖస్య రూపం స్వకీయరూపం దివ్యమంగళవిగ్రహం దర్శయన్ ఆత్మతత్త్వవిశుద్ధ్యర్థం ఆత్మస్వరూపనిశ్చయార్థం ఋతం సత్యం యద్వాక్యమాహ—తత్తేధయామీత్యధ్యాహార్యః. ౪. భజతాం పరో గురుః స ఆదిదేవశ్చతుర్ముఖః స్వధిష్ణ్యం స్వకీయస్థానం సత్యలోకమాస్థాయ సిసృక్షయా సృష్టీచ్ఛయా ఐక్షత విచారయామాస ప్రపంచనిర్మాణవిధిర్యథా భవేత్ సమ్మతాం తాం దృశం నాధ్యగచ్ఛత్ ఏవం స్రష్టవ్యమితి నిశ్చయం న ప్రాపేత్యర్థః. ౫. విభుః ప్రభుశ్చతుర్ముఖః స బ్రహ్మా సంచింతయన్ సృష్ట్యుపాయం చింతయన్. ఏకదా కాలవిశేషే అంభసి ప్రలయ

స్పర్శేషు యత్షోడశ మేకవింశం నిష్కించనానాం నృపయద్ధనం విదుః. ౬. నిశమ్య తద్వక్తృదిదృక్షయా దిశో విలోక్య తత్రాన్యదపశ్యమానః, స్వధిష్ణ్యమాస్థాయ విమృశ్య తద్ధితం తపస్యుపాదిష్ట ఇవాదధే మనః. ౭. దివ్యం సహస్రాబ్దమమోఘదర్శనో జితానిలాత్మా విజితోభయేంద్రియః, అతప్యత స్మాఖిలలోకతాపనం తపస్తపీయాంస్తపతాం సమాహితః. ౮. తస్మై స్వలోకం భగవాన్సభాజితస్సందర్శయామాస పరం న యత్పరమ్, వ్యపేతసంక్లేశవిమోహసాధ్వసం స్వదృష్టవద్భిర్విబు

శ్రుతవాన్ తే అక్షరే దర్శయతి— కాదయోమావసానాః స్పర్శాః. తేషు యత్ షోడశం తకారః యచ్చైకవింశం పకారః వచసో నిర్దేశార్థం తదర్థమాహ— హే నృప నిష్కించనానాం త్యక్తధనానాం ధనం యద్విదుః. యేన తపోధనా ఇతి ప్రసిద్ధాః తచ్చ ద్విర్గదితం తపతపేతిలోణ్మధ్యమపురుషైకవచనం తస్య వీప్సా. ఆదరేణ సాధనవిధిరూపామశృణోదిత్యర్థః. ౬. నిశమ్యేతి. ఏవం నిశమ్య తస్యవచసో వక్తుః దిదృక్షయా తతః ప్రచలితస్సన్ దిశో విలోక్య. పునః స్వధిష్ణ్యమాస్థాయ కేనచిత్పరిత్యక్షం నియుక్త ఇవ తచ్చాత్మనో హితం విహితం విమృశ్య తపసి మనో ధృతవానిత్యర్థః. ౭. దివ్యమితి. తతశ్చసః బ్రహ్మా అఖిలానాం లోకానాం తాపనం ప్రకాశకం.తపః అతప్యతిస్మకృతవాన్. తపతపేత్యస్య వచసో అర్థే అమోఘం దర్శనం యస్య. జితఃఅనిలః ఆత్మా మనశ్చ యేన విజితాని ఉభయేంద్రియాణి జ్ఞానకర్మాణి యేన తపతాం తపశ్చరతాం మధ్యే తపీయాన్ అతిశయేన తపస్వీ. ౮. తస్మాఇతి. తస్మై బ్రహ్మణే స్వలోకం వైకుంఠాఖ్యం పరంశ్రేష్ఠం న యత్పరం.

పయోనిధౌ ద్విర్గదితం ద్వివారంగదితం ద్వ్యక్షరమక్షరద్వయవిశిష్టం వచః వాక్యముపాశ్రుణోత్ శుశ్రావ. కిం తద్వ్యక్షరమిత్యత ఆహ— హే నృప రాజన్ నిష్కించనానామకించనానాం విషయేష్వసక్తానామకించనానాం యద్ధనంవిదుః ధనవదత్యంతోపాదేయంవిదుః తాదృశం స్పర్శేషు కాదిమావసానేషు వర్ణేషు. సూ. "కాదయోమావసానాస్స్పర్శా" ఇతి వైయాకరణసిద్ధాంతః. తేషు యత్ షోడశం త ఇత్యేతద్రూపం తేష్వేవ యదేకవింశంప ఇత్యేతద్రూపం మిళిత్వా తపత్యేవ మాకారం తపసంతాపే ఇతి ధాతోర్లోటో మధ్యమపురుషైకవచనం. తపః కుర్వితేత్యేతదర్థకం తదశృణోత్. ౬. తద్వాక్యం నిశమ్య వక్తృదిదృక్షయా అక్షరద్వయస్య కో వక్తేతి వక్తుర్దర్శనేచ్ఛయా దిశో విలోక్య తత్ర ప్రళయాంభసి అన్యదపశ్యమానః అన్యంవక్తారమలక్ష్యమాణస్సన్ స్వధిష్ణ్యం స్వస్యస్థానభూతం లోకంపద్మమధిష్ఠాయ తద్వాక్యం హితం విమృశ్య హితముక్తం విచార్య తపసి తపోనుష్ఠానే అహమాదిష్టః. భగవతా ఆజ్ఞప్త ఇతి మనో దధే మనశ్చకార. ౭. అమోఘదర్శనః సఫలచింతాత్మకజ్ఞానః జితానిలాత్మా జితశ్వాసో నిర్జితమనాశ్చ విజితోభయేంద్రియః నిర్జితకర్మేంద్రియజ్ఞానేంద్రియవర్గద్వయః తపతాం తపశ్చరతాంతపీయాన్ శ్రేష్ఠః స స్వయంభూస్సమాహితస్సన్ దివ్యసహస్రాబ్దం దేవమానేన సహస్రసంవత్సరాత్మకం కాలం అఖిలలోకతాపనం నిఖిలజనసంతాపహేతుభూతం తపః అతప్యత చకార. ౮. భగవాన్ స్వయంభువా సభాజితః పూజితస్సన్ యత్ యస్మాల్లోకాత్పరముత్కృష్టం నాస్తి తాదృశం వ్యపేతసంక్లేశవిమోహసాధ్వసం సంక్లేశః ఆధ్యాత్మికాదితాపత్రయం. విమోహః అజ్ఞానం. సాధ్వసం భయం. వ్యపేతాని గతాని ఏతాని యస్య. తత్తాదృశం స్వం స్వకీయం ప్రభుం దృష్టవద్భిః పశ్యద్భిః విబుధైర్నిత్యసూరిభిరభిష్టుతం. శ్రు. 'తద్విష్ణోః

ద్భిరభిష్టుతమ్. ౯. ప్రవర్తతే యత్ర రజస్తమస్తయో స్సత్త్వం చ మిశ్రం న చ కాలవిక్రమః, న యత్ర మాయా కిముతాపరే హరేరనువ్రతా యత్ర సురాసురార్చితాః. ౧౦. శ్యామావదాతాః శతపత్రలోచనాః పిశంగవస్త్రా స్సురుచస్సుపేశసః, సర్వే చతుర్బాహవ ఉన్మిషన్మణిప్రవేకనిష్కాభరణా స్సువర్చసః. ౧౧. ప్రవాలవైడూర్యమృణాళవర్చసః పరిస్ఫురత్కుండల మౌలిమాలినః, భ్రాజిష్ణుభిర్యః పరితో విరాజతే లసద్విమానావలిభిర్మహాత్మనామ్. ౧౨.

యతః పరమనుత్కృష్టం అన్యన్నాస్తి. తమేవ లోకమనువర్ణయతి — పంచభిః వ్యపేతాః. సంక్లేశాదయో యస్మాత్ స్వదృష్టవద్భిః సత్పుణ్యవద్భిః యద్వా స్వస్య దృష్టం దర్శనం అస్తి యేషాం ఆత్మవద్భిరిత్యర్థః. ౯. ప్రవర్తత ఇతి. తయోరితి తాభ్యాం మిశ్రం సత్త్వం చ న ప్రవర్తతే కింతు శుద్ధమేవ సత్త్వం. కాలవిక్రమః నాశః. అపరే రాగలోభాదయో న సంతీతి కిం వక్తవ్యం. అనువ్రతాః పార్షదాః. ౧౦. శ్యామేతి. శ్యామాశ్చ తే అవదాతాః. ఉజ్జ్వలాశ్చ పద్మనేత్రాశ్చ పీతాంబరాస్సురుచః అతికమనీయాః సుపేశసః అతిసుకుమారాః. ఉన్మిషంత ఇవ ప్రభావంతో మణిప్రవేకా మణ్యుత్తమాః యేషు తాని. నిష్కాణి పదకాని పతాకాని ఆభరణాని యేషాం తే సువర్చసః అతితేజస్వినః. ౧౧. ప్రవాలేతి. ప్రవాలాదివద్వర్చః వర్ణో యేషాం పరిస్ఫురంతి కుండలాని మౌలయో మాలాశ్చ సంతి యేషాం పార్షదానువర్ణ్య ఏనమపి లోకమనువర్ణయతి — భ్రాజిష్ణుభిః దేదీప్యమానాభిః. ౧౨. వి

పరం పదగ్ం సదా పశ్యంతి సూరయః' ఇత్యుపక్రమ్య తద్విప్రాసో విపన్యవో జాగృవాగ్ం సస్సమింధతే విష్ణోర్యత్పరమం పద"మితి శ్రుత్యర్థోఽత్ర దర్శితః. పరం ప్రకృతేః పరం అప్రాకృతమిత్యర్థః స్వలోకం స్వీయం పరమపదవైకుంఠాది శబ్దాభిలప్యం లోకం సందర్శయామాస దివ్యచక్షుః ప్రదానేన ప్రత్యక్షవిషయం చకార. ౯. యత్ర లోకే రజస్తమశ్చ తయోర్మిశ్రం తాభ్యాం మిశ్రం సత్త్వం చ నాస్తి మిశ్రసత్త్వనిషేధే శుద్ధసత్త్వమయం తదితి ప్రపంచితం. కాలవిక్రమః కాలస్య విక్రమస్సామర్థ్యమపిన. శ్లో. 'నకాలస్తత్ర వై ప్రభు' రితి ప్రమాణాత్. అస్య అప్రాకృతత్వమేవ ప్రపంచయతి. — న యత్రేతి. యత్ర యస్మిన్ మాయా ప్రకృతిర్న అపరే ప్రాకృతాః పదార్థాః నేతి కిముత. యత్ర పరమపదే సురాసురార్చితాః సురైః బ్రహ్మరుద్రాదిభిరసురైః ప్రహ్లాదాదిభిరర్చితాః. మనసా పూజితాః. హరేరనువ్రతాః. భగవద్దాసాః సూరయో ముక్తాశ్చ సంతి. ౧౦. తేషాం స్వరూపమాహ — శ్యామావదాతాః శ్యామవర్ణత్వే సతి జగన్మోహనస్వచ్ఛవర్ణాః. అవదాతశబ్దోన శ్వేతవర్ణవాచీ. కిం తు శుద్ధవాచీతి మహాభాష్యకారైరవదాతశబ్దస్య స్వచ్ఛవాచిత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. శతపత్రలోచనాః పద్మపత్రనిభేణాః పిశంగవస్త్రాః పీతాంబరధరాః సురుచః మనోహరకాంతయః. సుపేశసః అతిసుందరాః సర్వే చతుర్బాహవః భగవత్సారూప్యాచ్చతుర్భుజాః ఉన్మిషన్మణిప్రవేకనిష్కాభరణాః ఉన్మిషంతః అధికప్రకాశాః యే మణిప్రవేకాః మణీనాముత్తమాః వజ్రవైడూర్యాదయః తద్వంతి తత్ప్రచురాణి నిష్కాభరణాని దివ్యహేమాభరణాని యేషాం తే తాదృశాః. సువర్చసః స్వతో వర్చస్విత్వేఽపి ఆభరణప్రభాయుక్తకాంత్యతిశయశాలినః. ౧౧. యత్ర భగవదసాధారణగృహవిశేషరూపిణీ శ్రీః విగ్రహవతీ లక్ష్మీః విభూతిభిరైశ్వర్యవిశేషైః

విద్యోతమానః ప్రమదోత్తమాద్యుభిస్సవిద్యుదభ్రావళిభిర్యథానభః, శ్రీర్యత్ర రూపిణ్యురుగాయ పాదయోః కరోతి మానం బహుధా విభూతిభిః. ౧౩. ప్రేంఖం శ్రితా యా కుసుమాకరానుగైర్విగీయమానా ప్రియకర్మ గాయతీ, దదర్శ తత్రాఖిలసాత్వతాం పతిం శ్రియఃపతిం యజ్ఞపతిం జగత్పతిమ్. ౧౪. సునందనందప్రబలార్హణాదిభిస్స్వపార్ష * దముఖ్యైః పరిసేవితం విభుం, భృత్యప్రసాదాభిముఖం దృగాసవం ప్రసన్నహాసారుణలోచనాననమ్. ౧౫. కిరీటినం కుండలినం చతుర్భుజం పీతాంబరం వక్షసి లక్షితం శ్రియా, అభ్యర్హణీయాసన మాస్థితం పరం వృతం చతుష్షోడశపంచశక్తిభిః. ౧౬. యుక్తం భగైస్స్వైరితరత్ర చాధ్రువైస్స్వ ఏవ

ద్యోతమాన ఇతి. ప్రమదోత్తమానాం దివః కాంతయః తాభిః విద్యోతమానః సహవిద్యుద్భిః వర్తమానాస్సవిద్యుతః తాభిః అభ్రావళిభిః తత్రవిద్యుత ఇవ స్త్రియః అభ్రపఙ్క్తయ ఇవ విమానాని నభ ఇవలోకః శ్రీశ్చసంపత్ యత్ర రూపిణీమూర్తిమతీ మానం పూజాం విభూతిభిః నానావిధైః ౧౩. ప్రేంఖేతి. ప్రేంఖం ఆందోళనం శ్రితా కుసుమాకరో వసంతః తస్యానుగాః భ్రమరాః తైర్విగీయమానా స్వయంహరేః ప్రియస్యకర్మ గాయంతీభవతి. ౧౪. సునందేతి. య ఏవం భూతోలోకః తత్ర తస్మిన్ పరిసేవితం ఆదరేణ పూజ్యమానంభృత్యానాం ప్రసాదేన, అభిముఖం. దృగేవ ఆసవ ఇతి ద్రష్టౄణాం హర్షకరీ యస్యతం ప్రసన్న హాసం అరుణలోచనంచ ఆననం యస్య. ౧౫. కిరీటినమితి. వక్షస్థితయా శ్రియా లక్షితంచ అలంకృతమిత్యర్థః, అభ్యర్హణీయం వరిష్ఠం సింహాసనంచతస్రః ప్రకృతి పురుష మహదహంకారరూపాః షోడశ ఏకాదశేంద్రియమహాభూతాఖ్యాః. పంచతన్మాత్రరూపాః యాశ్శక్తయః తాభిర్వృతం. ౧౬ యుక్తమితి. స్వైర్భగైస్స్వభావికైరైశ్వర్యాదిభిరితరత్ర యోగిభిః ఆగంతుకైరసాధారణైరిత్యర్థః. ఏవ సత్యపి స్వ ఏవ ధామన్ స్వస్వరూప ఏవరమమాణం అతఏవేశ్వ

బహుధా బహుప్రకారం ఉరుగాయ పాదయోః ఉరుభిర్మహద్భిర్గీయత ఇత్యురుగాయో భగవాన్ శ్రు. "త్రేధా విష్ణురురుగాయో విచక్రమ" ఇతిశ్రుతా వురుగాయశబ్దస్య భగవదసాధారణ్యప్రతిపాదనాత్. తస్య భగవతః పాదయోః చరణారవిందయోః మానం పూజాం కరోతి. ౧౩. తాం శ్రియమేవ విశేషయతి—యా శ్రీః కుసుమాకరానుగైః కుసుమాకరో వసంతః తస్యానుగాః భ్రమరాః తైర్విగీయమానా సతీ కుసుమసౌరభ్యాతిశయ న్యక్కారి స్వీయగాత్ర సౌగంధ్య విశేష సమాఘ్రాణనాయ సమాగతైః భ్రమరపటలైః విశేషేణ గీయమానా సతీ ప్రేంఖః డోలా తం శ్రితా డోలారూఢా సతీ ప్రియకర్మ భగవచ్చర్యాం స్వయమపి గాయతీ తత్ర తాదృశే గేహోత్తమే అఖిలసాత్వతాం పతిం నిఖిలస్వాత్మతంత్రనిష్ఠానాం ప్రభుం యజ్ఞపతిం యజ్ఞఫలప్రదం జగత్పతిం నిఖిలజగత్ప్రభుం. ౧౪. కిరీటినం కుండలినం చతుర్భుజం పీతాంబరం వక్షసి శ్రియా లక్షితంవిహితం పరత్వసూచక చిహ్నవంతమిత్యర్థః. శ్రు. "హ్రీశ్చతే లక్ష్మీశ్చ పత్న్యౌ" ఇతి. శ్రుతేః. భగవత్త్వ లక్ష్మీపతిత్వేన పారమ్యనిర్ణాయకత్వాత్ పరం సర్వోత్కృష్టం. అభ్యర్హణీయాసనం నిఖిల దేవవందితం దివ్య సింహాసనం ఆస్థితం అధిష్ఠితం చతుష్షోడశపంచశక్తిభిః విగ్రహవద్భిః పంచవింశంతితత్త్వైః వృతం. ౧౬. ఇతరత్ర అన్యత్ర దేవతాంతరే అధ్రువైః స్వైర్భగైః జ్ఞానశక్త్యాది కల్యాణగుణైః యుక్తం. స్వ ఏవ ధామన్ స్వీయదివ్యతేజోయుక్తే పరమవ్యోమన్ శబ్దాభిధేయే దివ్యలోకే

ధామ్న రమమాణమీశ్వరమ్. ౧౭. తద్దర్శనాహ్లాదపరిప్లుతాంతరో హృష్యత్తనుః ప్రేమభరాశ్రులోచనః, ననామ పాదాంబుజమస్య విశ్వసృడ్యత్పారమహంస్యేన పథాభిగమ్యతే. ౧౮. తం ప్రీయమాణం సముపస్థితం కవిం ప్రజావిసర్గే నిజశాసనార్హణమ్, బభాష ఈషత్స్మితశోచిషా గిరా ప్రియః ప్రియం ప్రీతమనాః కరే స్పృశన్. ౧౯.

శ్రీభగవానువాచ —

త్వయాహం తోషితస్సమ్యగ్వేదగర్భసిసృక్షయా, చిరం భృతేన తపసా దుస్తోషఃకూటయోగినామ్. ౨౦. వరం వరయ భద్రం తే వరేశం మాభివాంఛితమ్, బ్రహ్మన్ శ్రేయః పరిశ్రామః* పుంసాం మద్దర్శనావధిః. ౨౧. మనీషితానుభావో౽

రం. ౧౭. తదితి. విశ్వసృడ్బ్రహ్మా పారమహంస్యేన పథా జ్ఞానమార్గేణ. అత్ర వర్ణాధిక్యమార్షం. ౧౮. తమితి. స తం బ్రహ్మాణం ప్రియః భగవాన్ బభాషే ప్రజావిసర్గే కార్యే నిజశాసనార్హణం స్వనియోగార్హం ప్రజావిసర్గే సముపస్థితమిత్యన్వయః. ఈషత్స్మితేన శోచిః దీప్తిః శోభా యస్యాస్తయాగిరా. ౧౯. త్వయేతి. హే వేదగర్భేతి సంబోధయన్ వేదాన్ సంచారయతి— సిసృక్షయా చిరం భృతేన తపసా. అహం సమ్యక్ తోషితః దుస్తోషః తోషయితుమశక్యః. ౨౦. వరమితి. మామాం శ్రేయసాం ఫలానాం పరిశ్రామః సాధనప్రయాసః మద్దర్శనమేవావధిర్యస్య తథా అతో౽ధికం శ్రమఫలం నాస్తీత్యర్థః. పరిశ్రామ ఇత్యత్ర దీర్ఘత్వం ఛాందసం. ౨౧.

రమమాణం నిరంతరరతియుక్తం ఈశ్వరం నిఖిలజగత్ప్రభుం శ్రియఃపతిం దదర్శ. ౧౭. భగవద్దర్శనాహ్లాదేన పరిప్లుతాంతఃకరణః. అత ఏవ హృష్యత్తనుః పులకాంచితసర్వగాత్రః ప్రేమకలాశ్రులోచనః ప్రేమాతిశయజనితానందబాష్పపూరితలోచనః విశ్వసృట్ చతుర్ముఖః. అస్య భగవతః పాదాంబుజం ననామ యత్పాదాంబుజం పారమహంస్యేన పథా అధిగమ్యతే అత్యంతవిరక్తియుక్తేన మార్గేణ ప్రాప్యతే తత్పాదాంబుజం ననామ. ౧౮. ప్రీయమాణం ప్రీతియుక్తం సముపస్థితం సమ్యగ్భగవంతముపతిష్ఠంతం ప్రజావిసర్గే ప్రజాసృష్ట్యర్థం నిజశాసనార్హణం భగవచ్ఛాసనమపేక్షమాణం కవిం బ్రహ్మాణం ప్రీతమనాః సంతుష్టమనాః ప్రియః భక్తిపరవశేన తస్య నిరవధికప్రీతివిషయః భగవాన్ కరే హస్తే స్పృశన్ ఈషత్స్మితశోచిషా గిరా మందస్మితేన ప్రకాశమానయాగిరా బభాషే. ౧౯. హే వేదగర్భ చతుర్ముఖ, సిసృక్షయా సృష్టీచ్ఛయా చిరం భృతేన బహుకాలానుష్ఠితేన తపసా కూటయోగినాం కపటయోగినాం దుస్తోషః తోషయితుమశక్యః అహం త్వయా సమ్యక్తోషితః తోషం ప్రాపితః. ౨౦. హే బ్రహ్మన్ వరేశం వరప్రదం మాం అభివాంఛితమిచ్ఛావిషయీభూతం వరం వరయ వృణీష్వ భద్రమస్తు మంగళమస్తు. పుంసాం శ్రేయః పరిశ్రామః శ్రేయస్సిధ్యర్థం పరిశ్రమః మద్దర్శనావధిః మద్దర్శనపర్యంత ఏవ. మయి దృష్టే సతి న పరిశ్రామః కర్తవ్యః. ౨౧. మమ లోకావలోకనం మదీయలోకస్య పరమపదాఖ్యస్య అవలోకనం దర్శనం తవ మనీషితానుభావః మనీషితస్య భక్తిరూపజ్ఞానస్య అనుభావః ప్రభావః మద్విషయకభక్తివశేన తవాయం మదీయలోకసాక్షాత్కార ఇతి భావః. యదుపశ్రుత్య రహసి రహస్యే యద్వాక్యముపశ్రుత్య పర

యం మమలోకావలోకనమ్, యదుపశ్రుత్య రహసి చకర్థ పరమం తపః. ౨౨.
ప్రత్యాదిష్టం మయా తత్ర త్వయి కర్మవిమోహితే, తపో మే హృదయం సాక్షా
దాత్మాహం తపసోఽనఘ. ౨౩. సృజామి తపసైవేదం గ్రసామి తపసా పునః, బిభర్మి
తపసా విశ్వం వీర్యం మే దుశ్చరం తపః. ౨౪.

బ్రహ్మోవాచ:—

భగవన్ సర్వభూతానామధ్యక్షోఽవస్థితో గుహామ్, వేదహ్యప్రతిరుద్ధేన ప్రజ్ఞానేన చికీర్షితమ్. ౨౫. తథాపి నాథమానస్య నాథ నాథయ నాథితమ్, పరావరే యథారూపే జానీయాం తేత్వరూపిణః. ౨౬. యథాత్మమాయాయోగేన నానాశక్త్యుపబృంహితమ్, విలుంపన్ విసృజన్ గృహ్ణన్ బిభ్రదాత్మాన మా

నీతచ్చ మత్కృపయా త్వయా ప్రాప్తమిత్యాహ—మనీషితేతి. మనీషితం ఇచ్ఛా శుభ్యమిదం దాతవ్యమితి యామమేచ్ఛా తస్యానుభావోఽయం కోఽసౌ? తమాహ—మమ లోకస్యావలోకనం యత్తత్. న చేదం మయైవ తపోబలేన ప్రాప్తమితి స్వాతంత్ర్యం మన్యస్వ త్వత్ప్రవృత్తేరపి మత్కృతత్వాదిత్యాహ—రహసి తపతపేతి యద్వచ ఉపశ్రుత్య పరమం తపః చకర్థ కృతవానసి. ౨౨. ప్రత్యాదిష్టమితి. తద్వచః త్వాం ప్రతిమయైవ ఆదిష్టముపదిష్టం కదా? తత్ర తదా సృష్ట్యారంభే త్వయికర్మణి కార్యవిమోహితే సతి కించ తపోనామ మమైవశక్తిరిత్యాహ—తపో మేహృదయం అంతరంగశక్తిః ఆత్మస్వరూపం. శ్రు. "యస్య జ్ఞానమయం తప" ఇతి శ్రుతేః. ౨౩. సృజామీతి. గ్రసామి సంహరామి. బిభర్మి పాలయామి వీర్యం శక్తిః. ౨౪. వరం వరయేత్యుక్తం భగవతా తత్రాహ—భగవన్నితి. అధ్యక్షః అధిష్ఠాతా గుహాం గుహాయాం బుద్ధౌ అవస్థితః యద్యపి వేద తథాపీత్యుత్తరేణాన్వయః. ౨౫. తథేతి. నాథమానస్య యాచమానస్య ఉపతప్యమానస్యేతి వా. హే నాథ నాథయ ఆశంసయ ప్రయచ్ఛ. నాథితం యాచితం "నాథృ నాథృ యాచ్ఞోపతాపైశ్వర్యాశీర్షు" నాథితమేవాహ—పరం సూక్ష్మం అపరం స్థూలంచ తే రూపం యథా జానీయాం. ౨౬. యథేతి. యథా చ త్వం క్రీడసి తథా తద్విషయాం మనీషాం మయి దేహీత్యుత్తరేణాన్వయః. నానాశక్త్యుపబృంహితం విశ్వం విలుంపన్ సంహరన్ విసృ

మం తపశ్చకర్థ. ౨౨. త్వయి కర్మవిమోహితే సతి కర్తవ్యే కర్మణి విమోహితే సతి తత్ర తస్మిన్ కాలే మయా ప్రత్యాదిష్టం తవేత్యుత్తరం దత్తం—తప ఇతి. తప ఏవ మేసాక్షాత్ హృదయం మనస్థానాపన్నం హే అనఘ నిర్దోష ఆత్మానం సూక్ష్మచేతనాచేతనశరీరకం. ౨౩. తపసా సృజామిస్థూలచేతనాచేతనతయా సృజామి. శ్రు. "తదాత్మానగ్ స్వయమకురుతే" తి శ్రుతేః. ఇత్థం జగత్ పునస్తపసా గ్రసామి విశ్వం జగత్తపసా బిభర్మి పరిపాలయామి. అతస్తప ఏవ మేదుస్తరం వీర్యం అతిశయితశక్తిరూపం. ౨౪. హే భగవన్ అధ్యక్షః ప్రశాస్తాసన్ గుహాం హృదయగుహామవస్థితః భగవాన్ అప్రతిరుద్ధేన అప్రతిహతేన ప్రజ్ఞానేన సత్వవిషయకజ్ఞానేన సర్వభూతానాం చికీర్షితం కర్తుమిచ్ఛా విషయీభూతమర్థం వేద. ౨౫.అథాపి తథాపి అరూపిణః కర్మాదిహేతుకరూపరహితస్య తేతవ పరావరే రూపే స్థూలసూక్ష్మే రూపే అహంయథా జానీయాం తథా హేనాథ నాథమానస్య ప్రార్థయానస్య మే నాథితం ప్రార్థితం నాథృయాచ్ఞాయామితి ధాతుః. నాథయ సాధయ. ధాతూనామనేకార్థత్వాత్ అత్ర నాథిస్సాధనే వర్తతే. ౨౬. ఆత్మమాయాయోగేన స్వశక్తివైభవేన నానాశక్త్యుప

త్మనా. ౨౭. క్రీడస్యమోఘసంకల్ప ఊర్ణనాభిర్యథోర్ణుతే, తథా తద్విషయాం దేహి మనీషాం మయి మాధవ. ౨౮. భగవచ్ఛిక్షితమహం కరవాణిహ్యతంద్రితః, నేహమానః ప్రజాసర్గం బధ్యేయం యదనుగ్రహాత్. ౨౯. యావత్సఖా సఖ్యురివేశ తే కృతః ప్రజావిసర్గే విభజామి భోజనమ్, అవిక్లబస్తే పరికర్మణి స్థితో మా మే సమున్నద్ధమదోఽజమానినః. ౩౦.

జన్ వివిధం సృజన్ బిభ్రత్ పాలయన్ ఆత్మనా స్వయమేవాత్మానం బ్రహ్మాదిరూపం గృహ్ణన్. ౨౭. క్రీడసీతి. ఊర్ణుతే తంతుభిరాత్మానం ఆచ్ఛాదయతి. ౨౮. తత్కిం సృష్ట్యుద్వేగ ఏవ తత్త్వజ్ఞానం ప్రార్థయసే? నేత్యాహ—భగవదితి. భగవతా త్వయా శిక్షితమనుశిష్టం అతంద్రితః అనలసస్సన్ కరిష్యామి తర్హి కిమనేన తత్త్వజ్ఞానేన? తత్రాహ—యస్మాదేవంభూతాత్త్వానుగ్రహాత్ప్రజాసర్గమీహమానః కుర్వన్నపి అహంకారాదిభిర్బద్ధో న భవేయమితి. ౨౯. అవశ్యంచ మదో భవితా సచ కం చిత్కాలం మా భూదితి ప్రార్థయతే—యావదితి. భో ఈశ. తే త్వయా లౌకికస్య సఖ్యుస్సఖేవాహం కృతః. కరస్పర్శాదినా సమత్వేన సమ్మానితస్సన్ ప్రజాసర్గరూపే తవ పరికర్మణి సేవాయాం స్థితః అవిక్లబః అవ్యాకుల ఏవ యావజ్జనం విభజామి ఉత్తమమధ్యమాధమభేదేన సృజామి తావత్త్వత్సంమాననాదహమప్యజః స్వతంత్ర ఇతి మానినో మే సమున్నద్ధః ఉత్కటో మదో మా భూత్. యద్వా—మదో మా సమున్నద్ధ. మా సమున్నహ్యతాం. ఉద్రిక్తో న భవేదిత్యర్థః. ౩౦. జ్ఞానమితి. జ్ఞానం శాస్త్రోత్థం విజ్ఞానం అనుభవః రహస్యం భక్తిః. సుగోప్యమపి వక్ష్యామీత్యా

బృంహితం న కేవలశక్తియుక్తం ఆత్మానమాత్మనా బిభ్రత్ స్వేనైవ బిభ్రత్ అనన్యాధీనస్వాత్మసత్తాకస్సన్ ఇదం జగద్విలుంపన్ సంహరన్ విసృజన్ వివిధరూపేణ సృజన్ గృహ్ణన్ పరిపాలయన్. ౨౭. ఊర్ణనాభిస్తంతునాయకీటః యథా ఊర్ణుతే తంతుజాలైః పటాకారం సృజతి స్థాపయత్యుపసంహరతే చ ఏవ మమోఘసంకల్పస్సన్ క్రీడసి హే మాధవ తథా ఊర్ణనాభివత్. తద్విషయాం సృష్టివిషయాం మనీషాం బుద్ధిం. దేహి. ౨౮. భగవచ్ఛిక్షితం భగవతా త్వయా శిక్షితమర్థం అతంద్రితస్సన్ అహం కరవాణి ఏవం రజోగుణప్రధానస్య సిసృక్షాశాలినస్తవ కథం బంధముక్తిరత ఆహ—నేతి. యదనుగ్రహాత్ యస్య భగవతోఽనుగ్రహాత్ కృపావశాత్ ప్రజాసర్గం ఈహమానః ఇచ్ఛన్నపి న బధ్యేయం న బద్ధో భూయాసం తథాతద్విషయాం బుద్ధిం దేహీతి పూర్వేణాన్వయః. ౨౯. హే ఈశ భగవన్ ప్రజాసర్గే ప్రజాసృష్టిరూపే కార్యే సఖ్యుస్తే సఖేవ కృతస్సన్ అస్మదాదీనామీశేనాపి త్వయా కృపావశాత్ సఖ్యుస్సఖీవద్వర్తమానస్య తే సఖేవ కృతస్సన్ సఖ్యా సహ సఖా యథా భోజనం భోగ్యజాతం విభజతి. తేన సహ భోజ్యాననుభవతి తథాహమపి త్వయా విష్ణునామ్నా సహ భోజనం విభజామి. తవస్థితావధికారవత్ త్వత్తుల్యసర్గాధికారీ సన్ త్వయా సహ భోగ్యజాతం విభజ్య త్వమివానుభవామి. అతస్తేహం సఖ్యుస్సఖేవ కృతః. ఇత్థం తుల్యాధికారస్సన్ సన్ యావత్స్థాస్యామి తావదవిక్లబః శ్రమరహితః తవ పరికర్మణి పరిచర్యారూపే కర్మణి స్థితస్సన్ యావజ్జీవం స్థాస్యామి. కించాయమపరో వరో మమ వరణీయోఽస్తి అజమానినః బ్రహ్మాణం మన్యమానస్య మే సమున్నద్ధమదః అధికారప్రయుక్తాధికగర్వః మా భూత్. శ్రీమదశ్చాత్మనాశః అతస్త్వత్తుల్యాధికారం ప్రాపితస్య మే ఐశ్వర్యగర్వో మా భూదిత్యయం వరః త్వయా దాతవ్య ఇతి

శ్రీభగవానువాచ —

జ్ఞానం పరమగుహ్యం మే యద్విజ్ఞానసమన్వితమ్, సరహస్యంతదంగం చ గృహాణ గదితం మయా. 3౧. యావానహం యథాభావో యద్రూపగుణకర్మకః, తథైవ తత్త్వవిజ్ఞానమస్తు తే మదనుగ్రహాత్. 3౨. అహమేవాసమేవాఽగ్రే నాన్యద్యత్సదసత్పరమ్, పశ్చాదహంయదేతచ్చ యోఽవశిష్యేత సోఽస్మ్యహమ్. 33. ఋతేఽర్థం యత్ప్రతీయేత న ప్రతీయేతచాత్మని, తద్విద్యాదాత్మనో మాయాం

దినిర్దేశాత్తస్యాంగంసాధనం. 3౧. నను త్వద్దర్శనేఽప్యసమర్థోఽహం కథం జ్ఞానాధికారీ స్యాం? తత్రాహ—యావానితి. యావాన్ స్వరూపతః యథాప్రకారేణభవామీతి యథాభావః. యాని రూపాణి గుణాః కర్మాణి చయస్య. 3౨. తదేవ సమ్యగుపదిశన్ యావానిత్యస్యార్థం స్ఫుటయతి— అహమితి. అహమేక ఏవాగ్రే సృష్టేః పూర్వంఆసంస్థితః నాన్యత్కించిత్ యత్. సత్ స్థూలం అసత్సూక్ష్మం పరం తయోః కారణం ప్రధానం తస్యాప్యంతర్ముఖతయా తదామయ్యేవలీనత్వాత్ అహం చ తదా ఆసమేవ కేవలం. నచాన్యదకరవం పశ్చాత్సృష్టేః అనంతరమపి. అహమేవాస్మియదేతద్విశ్వం తదప్యహమస్మి. ప్రళయే యోఽవశిష్యేత సోఽప్యహమేవ. అనేనానాద్యంతత్వాదద్వితీయాచ్చ పరిపూర్ణోఽహమిత్యుక్తం భవతి. 33. యథాత్మనాయా యోగేనేత్యనేన మాయాయా అపి పృష్టత్వాద్వక్ష్యమాణోపయోగిత్వాచ్చమాయాం నిరూపయతి—ఋతఇతి.ఋతేఽర్థం వినాపి వాస్తవమర్థం యత్ యతః కిమస్య నిరుక్తం ఆత్మని అధిష్ఠానే ప్రతీయతే సదపి న ప్రతీయేత తత్. ఆత్మ

భావః. 30. హేబ్రహ్మన్ సుజ్ఞానసమన్వితం విజ్ఞానవిశిష్టం భక్తిరూపం జ్ఞానం తేన సమన్వితం సహితం యత్ జ్ఞానం దేహాదివిలక్షణాత్మవిషయకం పరమగుహ్యం పరమరహస్యమస్తి పరమరహస్యం రహస్యశాస్త్రసహితంతత్ జ్ఞానం మయా గదితం తదంగం చ గృహాణ గృహ్ణీష్వ. 3౧. అహంయావాన్ యావత్పరిమాణః యథాభావః భావః. శ్రు. "సత్యంజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే"తి శ్రుతిసిద్ధసత్యత్వజ్ఞానత్వానంత్యాదిరూపః స్వరూపనిరూపకధర్మః యథాభావః. యాదృశపూర్వోక్తగుణవిశిష్టః యద్రూపగుణకర్మకః రూపం దివ్యమంగళవిగ్రహః గుణాః. శ్రు. "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్. పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియా చే"త్యాది శ్రుతిప్రతిపాదితాః నిరూపితస్వరూపవిశేషణీభూతాః జ్ఞానాదికల్యాణగుణాః. కర్మాణి దివ్యచేష్టితాని. సృష్టిస్థితిసంహారాదిరూపాణి తాని యాదృశాని యస్యసఃయద్రూప గుణకర్మకః ఏవం యథావిధప్రకారోఽహంతథైవ మదనుగ్రహాత్ తత్త్వజ్ఞానమస్తు. 3౨. అగ్రే ప్రళయదశాయాం అహమేకఏవావస్థితః పరం మత్తోఽన్యద్యత్సదసత్ చేతనాచేతనాత్మకంవస్త్విదానీం దృశ్యతే తన్మత్తోఽన్యద్వస్తునైవనాస్త్యేవ. ఏతచ్చరాచరాత్మకం యచ్చేదానీం దృశ్యతే తదహమేవ న మత్తోవ్యతిరిక్తం. శ్రు. "సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయే"యేతి. బహుభవనసంకల్ప పూర్వకం మమైవ బహువిధప్రపంచరూపేణ జాతత్వాత్. తథా పశ్చాచ్చ యో వశిష్యతే. ఇదానీం పరిదృశ్యమానస్య నిఖిలస్యాపి ప్రపంచస్య విలయదశాయాంయదవశేషమేవ్యతితచ్చాహమేవాఽస్మి. 33. ప్రపంచోత్పత్తిస్థితివిలయదశాయాముపాదానత్వేనప్రతీయతేతత్ప్రకృతితత్త్వమేవ ఆత్మనో మమ మాయాం విద్యాత్ మమప్రకృతిం విద్యాత్. శ్రు. "మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వర"మితి శ్రుతిః. ఆత్మస్వరూ

యాం యథాభాసో యథా తమః. ౩౪. యథామహాంతి భూతాని భూతేషూచ్చా
వచేష్వను, ప్రవిష్టాన్యప్రవిష్టాని తథా తేషు న తేష్వహమ్. ౩౫. ఏతావదేవజిజ్ఞా
స్యం తత్త్వజిజ్ఞాసునాత్మనః, అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం యత్స్యాత్సర్వత్ర సర్వదా.
౩౬. ఏతన్మతం సమాతిష్ఠ పరమేణసమాధినా, భవాన్ కల్పవికల్పేషు న విము
హ్యతికర్హిచిత్. ౩౭.

నో మమమాయాంవిద్యాత్ యథాభాసో ద్విచంద్రాదిరితి అర్థం వినా ప్రతీతో దృష్టాంతః. య
థా తమ ఇతి సతో ప్రతీతో తమః రాహుః యథా గ్రహమండలే స్థితోఽపి న దృశ్యతే. ౩౪.
యథాభాస ఇత్యేతత్ స్పష్టయతి—యథేతి. యథా మహాభూతాని భౌతికేషు అనుసృష్టేరనంతరం
ప్రవిష్టానీవ తేషూపలభ్యమానత్వాత్. అప్రవిష్టాని ప్రాగేవ కారణతయా తేషు విద్యమానత్వాత్త
థా తేషు భూతభౌతికేష్వహం ఏవంభూతా మమసత్తేత్యర్థః. సాధనమాహ.—ఏతావదితి. ఆత్మ
నః తత్త్వజిజ్ఞాసునా ఏతావదేవ జిజ్ఞాస్యం విచార్యం తదేవాహ—అన్వయః కార్యేషు కారణత్వే
నానువృత్తిః కారణావస్థాయాం చ తేభ్యోవ్యతిరేకః తథా జాగ్రదాద్యవస్థాసుత త్సాక్షితయా అ
న్వయః. వ్యతిరేకశ్చసమాధ్యాదౌ ఏవమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం యత్స్యాత్సర్వత్రసర్వదాచ త
దేవాత్మనః స్వరూపం అన్వయ వ్యతిరేకసాధనేనాత్మా జిజ్ఞాస్యఇత్యర్థః. ౩౬. యత్పృష్టం
నేహమానః ప్రజాసర్గ మితి తత్పరిహారం కరోతి.—ఏతదితి. ఏతన్మమ తం సమ్యగనుతిష్ఠ. స
మాధినా చిత్తైకాగ్ర్యేణ కల్పేషు యే వికల్పాః వివిధాః సృష్టయః తేషు విమోహం కర్తృ
త్వాభినివేశం నయాస్యతీతి. ౩౭. సంప్రదిశ్యేతి. ఏవం సంప్రదిశ్య జనానాం పరమేష్ఠినం

పం కీదృశం ప్రకృతితత్త్వం చ కీదృశమిత్యతఆహ.— యథా భాసో యథాతమ ఇతి భాసః.
ప్రకాశోయథాతథాత్మాయథాతమస్తథా మాయాశబ్దవాచ్యా ప్రకృతిర్జడత్వాత్ తమస్తుల్యా ఆత్మా
స్వయం ప్రకాశత్వాత్ తేజస్తుల్య ఇతిభావః. ౩౪. మహాంతి భూతాని మహాపరిమాణాని
ఆకాశాదీని భూతాని ఉచ్చావచేష్వధికపరిమాణేష్వల్పపరిమాణేషు చ ప్రాణిషు యథా అంతః
ప్రవిష్టాన్యప్రవిష్టాని చ భవంతి ప్రవిష్టానామప్రవిష్టత్వం నామ తేషాం ఛేదన దహన క్లేదన
శోషణాది సద్భావేఽపి తదంతః ప్రవేశప్రయుక్తతాదృశదోషరాహిత్యం ఆకాశాదికం హి సర్వే
ష్వంతః ప్రవిష్టమపి తద్గతైః పూర్వోక్తైర్దోషైః న స్పృశ్యతే తథా తేషు భూతేషు ప్రవి
ష్టోఽప్యహం న ప్రవిష్టశ్చ తద్గతవికారైర్నమమాపి వికార ఇతి భావః. ౩౫. ఆత్మన స్తత్త్వజిజ్ఞా
సునా పరమాత్మతత్త్వజిజ్ఞాసునా ఏతావదితి జిజ్ఞాస్యం జిజ్ఞాసా విషయీభూతం ఏతావ
దేవ కిం తదిత్యత ఆహ.—అన్వయేతి. యద్వస్త్వన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సర్వత్ర సర్వదాస్తి అ
న్వయః కారణత్వేనాన్వయః. వ్యతిరేకః అఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానతాసత్త్వేన స్వేత
రసమస్తవస్తుభేదః ఉభాభ్యామన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం విశిష్టంసత్ యద్వస్తు సర్వత్ర సర్వదా స్యా
త్ సర్వేషు దేశేషు సర్వేషు కాలేషు చ స్యాత్ ఏతదేవ జిజ్ఞాస్య మిత్యన్వయః. ౩౬. హే బ్ర
హ్మన్ పరమేణ సమాధినామమైతన్మతం సమాతిష్ఠ. ఏవం సతి భవాన్ కర్హిచిత్కదాచిదపి కల్పవిక
ల్పేషు అవాంతరకల్పేషు తతోవిశిష్టేషు మహాకల్పేషు చ అతిథియంకరేషు న ముహ్యతి న బుద్ధిమో
హం ప్రాప్నోతి. ౩౭. అజనః ఉత్పత్త్యాదివికారరహితో హరిః జనానాం పరమేష్ఠినం లోకపితా

శ్రీశుక ఉవాచ:—

సంప్రదిశ్యైవ మజనో జనానాం పరమేష్ఠినమ్, పశ్యతస్తస్య తద్రూప
మాత్మనో న్యరుణద్ధరిః. ౩౮. అంతర్హితేంద్రియార్థాయ హరయే విహితాంజలిః,
సర్వభూతమయో విశ్వం ససర్జేదం స పూర్వవత్. ౩౯. ప్రజాపతి ర్ధర్మపతి రేకదా
నియమాన్ యమాన్, భద్రం ప్రజానామన్విచ్ఛన్నాతిష్ఠత్స్వార్థకామ్యయా.
౪౦. తం నారదః ప్రియతమో రిక్థాదానామనువ్రతః, శుశ్రూషమాణశ్శీలేన ప్రశ్ర
యేణ దమేన చ. ౪౧. మాయాం వివిదిషన్విష్ణోర్మాయేశస్య మహామునిః, మహా
భాగవతో రాజన్ పితరం పర్యతోషయత్. ౪౨. తుష్టం నిశామ్య పితరం

పరమే ఆధిపత్యే స్థితం బ్రహ్మాణం ఆత్మనః తద్రూపం న్యరుణత్ అంతర్హితవాన్. ౩౮. అంతర్హితేతి. అంతర్హితః ఇంద్రియార్థః ప్రత్యక్షరూపం యేన తస్మై. బద్ధాంజలిస్సన్. ౩౯. తదనంతరం పూర్వోక్తో బ్రహ్మనారదసంవాదః ప్రవృత్త ఇత్యాహ—పంచభిః. ప్రజాపతిరితి. ప్రజానాం భద్రమన్విచ్ఛన్ విమృశన్నేవ స్వార్థకామ్య స్వప్రయోజనేచ్ఛా తయా యమనియమానన్వతిష్ఠత్. ౪౦. తమితి. రిక్థాదానాం పుత్రాణాం మధ్యే ప్రియతమః తం పితరం సేవమానః శీలాదినా పరితోషయామాసేత్యుత్తరేణాన్వయః. ౪౧. మాయామితి. వివిదిషన్ మాయాం వేదితుమిచ్ఛన్. ౪౨. తుష్టమితి. లోకానాం ప్రపితామహం పితృపితామహప్రభృతీనామపి కారణత్వాత్. నిశామ్య దృష్ట్వా జ్ఞాత్వేత్యర్థః.

మహాం బ్రహ్మాణమేవం సంప్రదిశ్య ఆజ్ఞాప్య తస్య పశ్యతస్సతః తస్మిన్ పశ్యతి సతి ఆత్మనః స్వస్య తద్రూపం పూర్వోక్తచతుర్భుజత్వాదియుక్తం దివ్యమంగళవిగ్రహం న్యరుణత్ తిరోదధే. ౩౮. అంతర్హితేంద్రియార్థాయ ఇంద్రియార్థో రూపశబ్దాదిః అంతర్హితస్తిరోహితః ఇంద్రియార్థో యస్య తస్మై తాదృశాయ. తిరోహితస్వరూపాయేత్యర్థః. తస్మై హరయే అవహితాంజలిః సావధానం కృతాంజలిః. సర్వభూతమయః పృథివ్యాదిసర్వభూతప్రచురః. పృథివ్యాదికం సృష్టయే సహకారిత్వేన స్వీకృతవానిత్యర్థః. తాదృశో బ్రహ్మా ఇదం విశ్వం జగత్ పూర్వవత్పూర్వబ్రహ్మకల్పవత్ ససర్జ. శ్రు. 'ధాతా యథాపూర్వమకల్పయ'దితి శ్రుతిః. ౩౯. ధర్మపతిః ప్రజాపతిః ధర్మపరిపాలకో బ్రహ్మా. ప్రజానాం భద్రమన్విచ్ఛన్ శ్రేయః కర్తుమిచ్ఛన్. స్వార్థకామ్యయా ప్రజాక్షేమకరణరూపస్వప్రయోజనకామ్యయా ఏకదా కాలవిశేషే నియమాన్ యమాంశ్చాతిష్ఠత్. యమనియమాదిపూర్వకం తపోఽన్వతిష్ఠదిత్యన్వయః. ౪౦. రిక్థాదానాం దాయాదానాం భ్రాతౄణాం మధ్యే ప్రియతమః ఇతరాపేక్షయా అధికప్రీతివిషయః. అనువ్రతః పితరమనుసరన్. తస్య తపోనుష్ఠానకాలే శీలేన సదాచారేణ శుశ్రూషమాణో నారదః. తం బ్రహ్మాణం ప్రతి ప్రశ్రయేణ వినయేన. ఇదం వక్ష్యమాణం వాక్యమబ్రవీత్. ౪౧. హే రాజన్. మాయేశస్య ప్రకృతినియామకస్య భగవతో విష్ణోః మాయాం విచిత్రశక్తిం ప్రకృతిం వా వివిదిషన్ వేత్తుమిచ్ఛన్. మహాభాగవతో మహామునిః. నారదః. పితరం పర్యతోషయత్ శుశ్రూషయా సంతుష్టం చకార. ౪౨. తస్మాత్ పుత్రస్య ప్రశ్నాత్. పుత్రాయ ప్రీతో భూతకృత్ బ్రహ్మా భగవతా ప్రోక్తం అతఏవ స భాగవతం నామ భగవచ్ఛబ్దాత్ తేన ప్రోక్తమిత్యర్థే ప్రాగ్దీవ్యతోఽణిత్యణ్. భాగవతమితి ప్రసిద్ధం దశలక్షణం సర్గప్రతిసర్గాదివక్ష్యమాణదశలక్షణ

లోకానాం ప్రపితామహమ్, దేవర్షిః పరిపప్రచ్ఛ భవాన్ యన్మానుపృచ్ఛతి. ౪౩. తస్మా దిదం భాగవతం పురాణం దశలక్షణమ్, ప్రోక్తం భగవతా ప్రాహ ప్రీతః పుత్రాయ భూతకృత్. ౪౪. నారదః ప్రాహ మునయే సరస్వత్యాస్తటే నృప, ధ్యాయతే బ్రహ్మ పరమం వ్యాసాయామితతేజసే. ౪౫. యదుతాఽహం త్వయా పృష్టో వైరాజాత్పురుషాదిదం, యథాసీత్తదుపాఖ్యాస్యే ప్రశ్నానన్యాంశ్చ కృత్స్నశః. ౪౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వితీయస్కంధే, నవమోఽధ్యాయః.

మా-మాం. ౪౩. తస్మా ఇతి. భగవతా చతుశ్శ్లోక్యా సంక్షేపేణ ప్రోక్తం విస్తరేణ ప్రాహ—దశ లక్షణాని లక్షణీయా అర్థా విద్యంతే యస్మిన్ తత్. ౪౪. సత్సంప్రదాయతో భాగవతం జ్ఞాతవ్యమిత్యాశయేనాహ—నారద ఇతి. ౪౫. భాగవతవ్యాఖ్యానేనైవ తవ ప్రశ్నానాం ఉత్తరం దాస్యామీత్యాహ—యదితి. శ్లో. 'పురుషావయవైర్లోకాస్సపాలాః పూర్వకల్పితాః' ఇత్యాదినా వైరాజాత్పురుషాదిదం విశ్వం కథమాసీదితి యదహం త్వయా పృష్టో వైతద్యథావదుపాఖ్యాస్యామి శృణ్వితి. ౪౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వితీయస్కంధే, నవమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

సహితం పురాణం వేదవదనాదిత్వాత్ పురాణశబ్దవాచ్యం గ్రంథమాహ—నను వ్యాసప్రోక్తస్య భాగవతస్య వేదవదనాదిత్వమితి చేదుచ్యతే—భాగవతం నామ న కేవలం గ్రంథః. అపితు గ్రంథప్రతిపాద్యో భగవదవతారకథాప్రసంగః. స చ కల్పే కల్పే భగవదవతారాణాం విద్యమానత్వాత్తచ్చరితస్యాపి ప్రవాహతో నిత్యత్వాత్ తత్కథాప్రసంగోఽప్యనాదిరేవ. అతఏవ బ్రహ్మణో వేదోపదేశసమయే వేదవత్పురాణేతిహాసాదికమప్యుపదిష్టమిత్యుచ్యతే. గ్రంథప్రణయనం తు తస్య కథాప్రసంగస్య ప్రళయాదివశాదుపద్రవే జాతే వేదవదేవ భగవదుపదేశపూర్వకం పునః ప్రవర్తనాయ. ఇయాన్పరం, వేదపురాణాదీనాం తు భేదః. వేదస్య పదవాక్యానువాకాద్యనుక్రమః పూర్వపూర్వానుక్రమాభిన్నః. అతస్తస్య నిత్యత్వేన వ్యవహారః. పురాణాదీనాం తు కథానుక్రమః అనాదిః. వాక్యానుక్రమస్తు తత్తద్గురూపదేశలబ్ధకథానుసారివ్యాసపరాశరాద్యాధునికభగవదంశభూతపురుషకల్పిత ఇతి. అతః పురాణానాం పురాణత్వమితి జ్ఞేయం. ౪౪. త్వయాఽహం యదుత పృష్టః యదర్థం జాతం పృష్టః. తత్ ఇదం జగద్వైరాజాత్పురుషాత్ అండాధిష్ఠాతుః ప్రపంచశరీరకాత్ వైరాజపురుషాద్యథాసీత్ తచ్చాన్యాన్ ప్రశ్నాంశ్చ కృత్స్నశో వ్యాఖ్యాస్యే. ౪౬.

ఇతి చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధే, నవమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

దశమోఽధ్యాయః.

బాదరాయణి రువాచ.—

అత్ర సర్గో విసర్గశ్చ స్థానం పోషణమూతయః, మన్వంతరేశానుకథానిరోధో ముక్తిరాశ్రయః. ౧. దశమస్య విశుద్ధ్యర్థం నవానామిహ లక్షణం, వర్ణయంతి మహాత్మానః శ్రుతేనార్థేన చాంజసా. ౨. భూతమాత్రేంద్రియధియాం జన్మ సర్గ ఉదాహృతః, బ్రహ్మణో గుణవైషమ్యా ద్విసర్గః పౌరుషస్స్మృతః. ౩. స్థితిర్వైకుంఠవిజయః పోషణం తదనుగ్రహః, మన్వంతరాణి సద్ధర్మ ఊతయః కర్మవాసనాః. ౪. అవతారానుచరితం హరేరస్యానువర్తినాం, పుంసాం చ సత్కథాః

శ్లో. తతో భాగవతవ్యాఖ్యాద్వారైవ దశమే స్ఫుటమ్, రాజప్రశ్నోత్తరం వక్తుమారేభే బాదరాయణిః. అతీతానంతరాధ్యాయే దశలక్షణం పురాణం ప్రాహేత్యుక్తం. తాని దశలక్షణాని దర్శయతి. అత్రేతి. మన్వంతరాణి ఈశానుకథాశ్చేతి ద్వంద్వః సర్గాదయోఽత్ర దశపదార్థాః లక్ష్యంతే. ౧. సత్యేవమర్థభేదాచ్ఛాస్త్రభేదస్స్యాత్తత్రాహ—దశమస్యేతి. దశమస్య ఆశ్రయస్య విశుద్ధ్యర్థం తత్త్వజ్ఞానార్థం. నవానాం లక్షణం స్వరూపకథనం ఏకస్యైవ ప్రాధాన్యాన్నాయం దోష. ఇత్యర్థః. నన్వత్ర నైవం ప్రతీయతే తత్రాహ—శ్రుతేన శ్రుత్యైవ శ్రుతిప్రతిపాద్యరూపేణ సృష్ట్యాదిస్థానేషు. అంజసా సాక్షాద్వర్ణయంతి. అర్థేన తాత్పర్యవృత్త్యాచ తత్తదాఖ్యానేషు. ౨. సర్గాదీనాం ప్రత్యేకం లక్షణమాహ—భూతమాత్రేతి. భూతాని ఆకాశాదీని. మాత్రాణి శబ్దాదీని. ఇంద్రియాణి చ. ధీశబ్దేన మహదహంకారౌ. గుణానాం వైషమ్యాత్పరిణామాత్. బ్రహ్మణః పరమేశ్వరాత్కర్తుః. భూతాదీనాం యద్విరాడ్రూపేణ స్వరూపతశ్చ జన్మ సర్గః.విసర్గమాహ—పురుషః వైరాజః తత్కృతః పౌరుషః. చరాచరసర్గో విసర్గ ఇత్యర్థః. ౩. స్థితిరితి. వైకుంఠస్య భగవతో విజయః. సృష్టానాం తత్తన్మర్యాదాపాలనేనోత్కర్షః భగవదవతారైర్జగత్పాలనమిత్యర్థః. స్థితిః స్థానం. స్వభక్తేషు తస్యానుగ్రహః. పోషణం.తదనుగృహీతానాంసతాం మన్వంతరాధిపతీనాం ధర్మః,సద్ధర్మః.ఊతయః కర్మణాంవాసనాః. వేఞ్ తంతుసంతానే. ఊయంతే కర్మభిః సంతన్యంత ఇత్యూతయః. వృద్ధ్యర్థాత్సంశ్లేషార్థాద్వావయతేర్ధాతోరిదం రూపం. ఊయంతే కర్మభిర్వర్ధంతే సంశ్లిష్యంత ఇతి వా ఊతయ ఇత్యర్థః. ౪. ఈశాను

భూతమాత్రేంద్రియధియాం భూతానాం పృథివ్యాదిపంచభూతానాం మాత్రాణాం తదసాధారణధర్మాణాం గంధాదీనాం. ఇంద్రియాణా మేకాదశేంద్రియాణాం. ధియాం తాదృశేంద్రియజన్యజ్ఞానానాం జన్మ. అత్ర సర్గ ఇత్యుదాహృతః సర్గశబ్దేన ప్రతిపాదితః. బ్రహ్మణ ఇతి. బ్రహ్మణో భగవతః గుణవైషమ్యాత్ తమోరూపవిషమగుణపరిగ్రహాత్ పౌరుషః పురుషరూపేణ భగవతా కృతః విసర్గః. లయః విసర్గశబ్దేన ప్రతిపాదితః. ౩. వైకుంఠవిజయః భగవతో విజయః స్థితిః స్థానశబ్దేనోచ్యతే. తదనుగ్రహః వైకుంఠానుగ్రహః. పరిపాలనం పోషణశబ్దేనోచ్యతే. మన్వంతరాణి తద్ధర్మః మన్వంతరేష్వనుష్ఠీయమానో ధర్మః మన్వంతరశబ్దేనాభిధీయతే. మన్వంతరధర్మాణాం బహుత్వాత్ మన్వంతరాణీతి బహువచనం. మన్వంతరశబ్దో లక్షణయా మన్వంతరధర్మేషు వర్తత ఇత్యర్థః. కర్మవాసనాః పుణ్యపాపరూపకర్మవాసనాః ఊతిశబ్దేనాభిధీయంతే. ౪.

ప్రోక్తా నానాఖ్యానోపబృంహితాః. ౬. నిరోధోఽస్యానుశయనమాత్మనస్సహ శక్తిభిః, ముక్తిర్హిత్వాఽన్యథారూపం స్వరూపేణ వ్యవస్థితిః. ౭. ఆభాసశ్చ నిరోధశ్చ యతస్త్వధ్యవసీయతే, స ఆశ్రయః పరం బ్రహ్మ పరమాత్మేతి శబ్ద్యతే. ౮. యోఽధ్యాత్మికోఽయం పురుషస్సోఽసావేవాధిదైవికః, యస్తత్రోభయవిచ్ఛేదస్స స్మృతో హ్యాధిభౌతికః. ౯. ఏకమేకతరాభావే యదా నోపలభామహే, త్రితయం

కథామాహ—అవతారేతి. హరేరవతారానుచరితం అస్యానువర్తినాం చ సత్కథాః ఈశానుకథాః ప్రోక్తా ఇత్యర్థః. ౬. నిరోధమాహ—నిరోధ ఇతి. అస్యాత్మనః జీవస్య హరేర్యోగనిద్రాం అను పశ్చాచ్ఛక్తిభిః స్వోపాధిభిస్సహ శయనం లయః నిరోధః అన్యథారూపం అవిద్యయా అధ్యస్తం. కర్తృత్వాది హిత్వా స్వస్వరూపేణ బ్రహ్మతయా వ్యవస్థితి ర్ముక్తిః. ౭. ఆభాస ఇతి. ఆభాసః సృష్టినిరోధో లయశ్చ యతో భవతి. అధ్యవసీయతే ప్రకాశ్యతే చ. "స బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి ప్రసిద్ధః ఆశ్రయః కథ్యతే. ౮. ఆశ్రయస్వరూపమపరోక్షానుభవేన స్పష్టం దర్శయితుం అధ్యాత్మాదివిభాగమాహ—య ఇతి. యోఽయమాధ్యాత్మికః పురుషః చక్షురాదికరణాభిమానీ ద్రష్టా జీవః స ఏవాధిదైవికః. చక్షురాద్యధిష్ఠాతా సూర్యాదిః. తత్రైకస్మిన్నేవ ఉభయోర్విరూపో విచ్ఛేదో యస్మాత్స ఆధిభౌతికః. చక్షుర్గోళకాద్యుపలక్షితో దృశ్యో దేహః పురుష ఇతి పురుషస్య జీవస్యోపాధిః. శ్రు. 'స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః' ఇతి శ్రుతేః. ౯. ఏకమితి. ఏకమేకతరాభావ ఇత్యేతేషాం అన్యోన్యసాపేక్షసిద్ధత్వేన

ఈశానుకథేత్యస్యార్థమాహ— అస్య భగవతః అవతారానుచరితం అవతారకథావర్ణనం అస్యానువర్తినాం భగవద్భక్తానాం చ ప్రశాంతాః శాంతిరసప్రధానాః నానాఖ్యానోపబృంహితాః బహువిధైరాఖ్యానైరుపబృంహితాః సత్కథాశ్చ ఈశానుకథేత్యుచ్యంతే. ౬. అస్యాత్మనః పరమాత్మనః శక్తిభిస్సహ అనుశయనం ప్రళయపయోనిధౌ శయనం నిరోధః నిరోధశబ్దేనోచ్యతే. అన్యథారూపం హిత్వా స్వరూపేణ వ్యవస్థితిర్ముక్తిః. నిత్యస్య జ్ఞానానందామలాత్మనః జీవస్యాన్యథారూపం కర్మకల్పితం దేవమనుష్యాదిరూపం హిత్వా పునః స్వస్వరూపేణ జ్ఞానానందామలత్వాదిరూపేణావస్థానం ముక్తిశబ్దార్థ ఇతి భావః. ౭. అనంతరం దశమస్యాశ్రయశబ్దస్యార్థమాహ—ఆభాసశ్చ ప్రపంచస్యోత్పత్తిః స్థితిశ్చ నిరోధశ్చ లయశ్చ యతో బ్రహ్మణః అధ్యవసీయతే నిశ్చీయతే స ఆశ్రయః నిఖిలప్రపంచోపాదానత్వాద్ బ్రహ్మైవ ఆశ్రయశబ్దేనోచ్యత ఇత్యర్థః. స ఆశ్రయ ఏవ పరం బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి చ ఉచ్యతే. ౮. ఏవం సర్గాద్యాశ్రయాంతైర్దశభిర్లక్షణైర్విశిష్టం పురాణస్వరూపమభిధాయానంతరమాధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికభేదేన పదార్థస్య త్రైవిధ్యం వదన్ అధిదైవికశబ్దస్య నిఖిలదేవతాధిష్ఠానభూతస్య భగవతశ్శరీరాధిష్ఠాతృతయా ఆధ్యాత్మికశబ్దవాచ్యే జీవేఽంతర్యామితయా తచ్ఛరీరకతయా చ తదభేదేన వర్తమానమాదాయ. శ్రు. 'తత్త్వమసి' 'అయమాత్మా బ్రహ్మే'త్యాద్యద్వైతశ్రుతిసిద్ధం తయోరభేదం ప్రథమమభిధాయ అత్మశబ్దనిర్దిష్టాభ్యాం ఉభాభ్యాం జీవపరమాత్మభ్యాం విలక్షణం జడభూతసంఘాతాత్మకం ఆధిభౌతికశబ్దార్థమాహ—య ఇతి. ఆత్మని శరీరే అధిష్ఠాతృతయా విద్యమానత్వాత్ ఆధ్యాత్మికశబ్దవాచ్యో యోఽయం పురుషస్సోఽసావిహాధిదైవికః నిఖిలదేవాధిష్ఠాతృతయా అధిదైవికశబ్దవాచ్యో భగవాన్నారాయణ ఏవ ఆధ్యాత్మికశబ్దవాచ్యజీవశరీరకతయా జీవాభిన్న ఇత్యర్థః. తత్ర తేషు ఆధ్యాత్మికాదిషు త్రిషు ఉభయవిచ్ఛేదః పూర్వో

తత్ర యో వేద స ఆత్మా స్వాశ్రయాశ్రయః. ౯. పురుషోఽణ్డం వినిర్భిద్య యదాసౌ స వినిర్గతః, ఆత్మనోఽయనమన్విచ్ఛన్నపోఽస్రాక్షీచ్ఛుచిశ్శుచీః. ౧౦. తాస్వవాత్సీత్స్వసృష్టాసు సహస్రపరివత్సరాన్, తేన నారాయణో నామ యదాపః పురుషో

అనాత్మత్వం దర్శయతి. తథాహి. దృశ్యం వినా తత్ప్రతీత్యనుమేయం కరణం న సిద్ధ్యతి. నాపి ద్రష్టా నచ ద్రష్టారం వినా కరణప్రవృత్త్యనుమేయః తదధిష్ఠాతా సూర్యాదిః నచతం వినాకరణం ప్రవర్తతే. న చ తద్వినా దృశ్యమిత్యేవం ఏకతరస్యాభావే ఏకం నోపలభామహే. తత్ర తదా తత్త్రితయం ఆలోచనాత్మకేన ప్రత్యయేన యో వేద సాక్షితయా పశ్యతి సః పరమాత్మా ఆశ్రయః తేషామపి పరస్పరాశ్రయత్వమస్త్యేవేతి తద్వ్యవచ్ఛేదార్థం విశేషణం స్వాశ్రయః. అనన్యాశ్రయః స చాసావన్యేషామాశ్రయశ్చేతి. తథాచ భగవాన్ వక్ష్యతి — శ్లో. దృగ్రూపమార్కం వపురత్ర రన్ధ్రే పరస్పరం సిద్ధ్యతి యస్స్వతః ఖే, ఆత్మా యదేషామపరో య ఆద్యః స్వయానుభూత్యాఖిలసిద్ధసిద్ధిరితి. ఏతేనైవ వ్యభిచారిత్వాత్తేషాం మాయామయత్వ మిత్యుక్తం. అతఏవ పురుషావయవైర్లోకాస్సపాలాః పూర్వకల్పితాః. లోకైరముష్యావయవాస్సపాలైరిత్యనేనోక్తో విరోధోఽపి పరిహృతః. ఉక్తమేవాధ్యాత్మాదివిభాగం ప్రపఞ్చయన్ శ్లో. 'యదుతాహం త్వయా పృష్టో వైరాజాత్పురుషాదిదమ్, యథాసీత్తదుపాఖ్యాస్యే' ఇతి ప్రతిజ్ఞాతం తదుత్పత్తిప్రకారమాహ — పురుష ఇతి. పురుషః వైరాజః. అణ్డం వినిర్భిద్య పృథక్కృత్య. వినిర్గతః పృథక్ స్థిత ఇత్యర్థః. అయనం స్థానం అన్విచ్ఛన్ విమృశన్. యతశ్శుచిః స్వయం. అతఏవ. శుచీః శుద్ధాః అపః గర్భోదకసంజ్ఞాః. అస్రాక్షీత్ససర్జ. ౧౦. తాస్వితి. అప్సు వాసం నారాయణనామనిరుక్త్యా స్పష్టయతి — తేన అప్సువాసేన యత్ యస్మాత్పురుషః నరః తస్మాదుద్భవో యాసాం నారాః ఆపః అయనమస్యేతి నారాయణ

క్తాత్మాధ్యాత్మికాధిదైవికశబ్దవాచ్యజీవపరమాత్మాభిన్నః యః పదార్థః జడప్రకృతిః ప్రాకృతరూపః సః ఆధిభౌతిక ఇతి స్మృతః. ౮. ఇత్థమాధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికభేదేన చిదచిదీశ్వరరూపతత్త్వత్రయవేత్తృత్వం చాహ — పూర్వోక్తానామాధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికశబ్దవాచ్యానాం చిదచిదీశ్వరాణాం మధ్యే ఏకం తత్త్వం ఏకతరాభావే అన్యతరాభావే శరీరస్య వా పరమాత్మనో వా అభావే యథా నోపలభామహే ఉభయాయత్తత్వాత్ జ్ఞాతృత్వస్య తదా తత్ర తేషు త్రిషు త్రితయమపి యో వేద స స్వాశ్రయాశ్రయః స్వాశ్రయాశ్శరీరేన్ద్రియాదయః తేషామాశ్రయః ఆత్మా పరమాత్మా సర్వేషాం దేహేన్ద్రియాత్మనాం తదాయత్తస్థితికత్వాత్. ౯. శుచిః పరిశుద్ధః సః పురుషః భగవానాదావణ్డ మణ్డకోశం వినిర్భిద్య భిత్త్వా యదా వినిర్గతః తదా ఆత్మనః స్వస్యాయనమన్విచ్ఛన్ స్థానమపేక్షమాణస్సన్ శుచీరపో జలాన్ అస్రాక్షీత్ ససర్జ. ౧౦. స్వసృష్టాసు స్వేన నిర్మితాసు తాస్వప్సు సహస్రపరివత్సరాన్ అవాత్సీత్ మహామ్భసి శయనం చకార. తేనాప్స్వవస్థానేన నారాయణో నామ నారాయణ ఇతి ప్రసిద్ధః. నారా ఆపో అయనం యస్యేతి బహువ్రీహిమవలమ్బ్య నారాయణశబ్దనిష్పత్తిరితి భావః. నను నారశబ్దస్య కథముదకపరత్వమత ఆహ — యద్యస్మాత్కారణాత్ ఆదౌ ఆపః పురుషోద్భవాః. అతః ఆపో నారా ఇత్యుచ్యన్తే. న రీయతే న క్షీయత ఇతి నరో భగవాన్. శ్లో. 'జహ్నుర్నారాయణో నర' ఇతి నరశబ్దస్య విష్ణుసహస్రనామమధ్యపాఠేన భగవద్వాచిత్వాత్ తస్యేమాః నారాః నరశబ్దాత్సమ్బన్ధ

ద్భవాః. ౧౧. ద్రవ్యం కర్మ చ కాలశ్చ స్వభావో జీవ ఏవ చ, యదనుగ్రహత
స్సంతి న సంతి యదుపేక్షయా. ౧౨. ఏకో నానాత్వమన్విచ్ఛన్ యోగతల్పాత్స
ముత్థితః, వీర్యం హిరణ్మయం దేహం మాయయా వ్యసృజత్త్రిధా. ౧౩. అధిదైవ
మథాధ్యాత్మ మధిభూతమితి ప్రభుః, యదేకం పౌరుషం వీర్యం త్రిధాఽభిద్యత

ఇత్యర్థః తదుక్తం—శ్లో. 'ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః, అయనం తస్య తాః పూర్వం తేన నారాయణస్స్మృతః. ౧౧. తస్య ప్రభావమాహ—ద్రవ్యమితి. ద్రవ్యం ఉపాదానం కర్మాదీని నిమిత్తాని జీవః భోక్తా. యస్యానుగ్రహాత్సంతి కార్యక్షమా భవంతీత్యర్థః. ౧౨. ఏక ఇతి. యోగ ఏవ తల్పం శయ్యా. తస్మాత్ వీర్యం గర్భరూపం దేహం హిరణ్మయ మితి ప్రకాశబహుళం. ౧౩. అస్యైవ ప్రపంచః అధీతి. ఏవమధిదైవాదిరూపేణ త్రిధా భిన్నస్యాపి కార్యస్య ఏకం పౌరుషం పురుషసంబంధిక్రియాశక్తిరూపం త్రిధాఽభిద్యతేతి యత్ తచ్ఛృణు.

సామాన్యే తస్యేదమిత్యణ్. అతో నరోత్పన్నత్వాన్నారా ఆప అయనం యస్య స నారాయణ ఇతి ప్రోక్త ఇత్యర్థః. ౧౧. ద్రవ్యం పృథవ్యాది. కర్మ చ పుణ్యాపాపరూపం. కాలశ్చ కలాకాష్ఠాది రూపసంవత్సరయుగకల్పాదిరూపశ్చ. స్వభావస్సత్వాదిః జీవస్వభావో జ్ఞానాదిర్వా. జీవ ఏవ చ యదనుగ్రహాతః యస్య భగవతోఽనుగ్రహాతస్సంతి యదుపేక్షయా యస్యోపేక్షయా న సంతి సర్వస్యాపి భగవత్సంకల్పాయత్తస్థితికత్వాత్. ౧౨. ఏకః అద్వితీయో భగవాన్. శ్రు. 'ఏకాకీ న రమేత' ఇతి శ్రుత్యనుసారేణ ఏకత్వేన రతిమవిందన్. అతఏవ నానాత్వమన్విచ్ఛన్ బహుః స్యామితి బహుభవనసంకల్పపూర్వకబహుత్వం ప్రాప్తుమిచ్ఛన్ యోగతల్పాత్ యోగనిద్రాయాస్తల్పస్థానాపన్నాచ్ఛేషపర్యంకాత్ సముత్థితస్సన్ మాయయా సత్త్వరజస్తమోమయ్యా ప్రకృత్యా సహకారిణ్యా దేవో నారాయణః వీర్యం. శ్లో. 'అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజత్, తదండమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభ' మిత్యాదిప్రమాణసిద్ధమప్సు నిక్షిప్తమండోత్పాదనశక్తియుక్తం తేజోరూపం ద్రవ్యం హిరణ్మయమండం త్రేధా అసృజత్. ౧౩. తత్త్రైవిధ్యమాహ—అధిదైవం అండస్య త్రివిధాహంకారజన్యత్వాత్ తద్వదేవ వైకారికశబ్దవాచ్యసాత్వికాహంకారాంశేన. శ్లో. వైకారికాన్మనో జజ్ఞే దేవా వైకారికా. దశేతి. పూర్వోక్తరీత్యా దిగ్వాతార్కప్రచేతోఽశ్వివహ్నీంద్రోపేంద్రమిత్రకాణాం కారణత్వాచ్చ అధిదైవతమధ్యాత్మం ఆత్మనా జీవేనాధిష్ఠితానీంద్రియాణి అత్రాధ్యాత్మశబ్దేనాభిధీయంతే. తైజసాఖ్యేన రాజసాహంకారాంశేన ఇంద్రియాణాం కారణీభూతమిత్యర్థః. శ్లో. 'తైజసాత్తు వికుర్వాణాదింద్రియాణి దశాభవన్, జ్ఞానశక్తిః క్రియాశక్తిర్బుద్ధిః ప్రాణస్తు తైజస' ఇతి హ్యుక్తం. అతః అధ్యాత్మ మధిభూతం తామసేనాంశేన ఆకాశాదిభూతపంచకసాధనత్వాత్. శ్లో. 'తామసాదపి భూతాదే ర్వికుర్వాణాదభూన్నభ' ఇతి పూర్వోక్త ప్రమాణానుసారేణ అధిభూతశబ్దవాచ్యం. ఏవం త్రివిధం హిరణ్మయమండం ప్రభు ర్నారాయణోఽసృజత్. ఏవం త్రివిధస్యాండస్య త్రివృత్కరణజనితో యోవిశేష స్తమాహ—అథేతి. ఏవం పౌరుషం భగవదీయం వీర్యజన్యత్వాద్వీర్యం అండం యథా త్రివృత్కరణవశాత్ త్రిధా అభిద్యత. తచ్ఛృణు. త్రైవిధ్యోపపాదనం పంచీకరణోపలక్షణార్థం పంచీకృతానామేవ భూతానాముత్పత్తి

తచ్ఛృణు. ౫౪. అంతశ్శరీర ఆకాశా త్పురుషస్య విచేష్టతః, ఓజస్సహో బలం జజ్ఞే తతః ప్రాణో మహానసుః. ౫౫. అనుప్రాణంతి యం ప్రాణాః ప్రాణంతం సర్వజం తుషు, అపానం తమపానంతి నరదేవమివానుగాః. ౫౬. ప్రాణేన క్షిపతా క్షుత్తృ డంతరా జాయతే విభోః, పిపాసతో జక్షతశ్చ ప్రాఙ్ముఖం నిరభిద్యత. ౫౭. ముఖత స్తాలునిర్భిన్నం జిహ్వా తత్రోపజాయతే, తతో నానారసో జజ్ఞే జిహ్వయా యోఽధి గమ్యతే. ౫౮. వివక్షోర్ముఖతో భూమ్నో వహ్నిర్వాగ్వ్యాహృతం తయోః, జలే

---

౫౪. అంతరితి. అంతశ్శరీరే యః ఆకాశః తస్మాత్క్రియాశక్త్యా వివిధం చేష్టమానస్య సతః ఓజః ఇంద్రియశక్తిః సహః మనశ్శక్తిః బలం దేహశక్తిః తతః క్రియాశక్త్యాత్మనస్సూక్ష్మా ద్రూపాత్ ప్రాణః సూత్రాఖ్యః మహాన్ ముఖ్యః స ఏవాసుః అస్యాత్మకః ప్రాణస్సర్వేషాం. ౫౫. మహత్త్వం దర్శయతి—అన్వితి. ప్రాణాః ఇంద్రియాణి యం ప్రాణంతం చేష్టాం కుర్వంతం అను పశ్చాత్ప్రాణంతి చేష్టాం కుర్వంతి. అపానంతం చేష్టాం త్యజంతం అపానంతి చేష్టాం త్యజంతి. రాజానమను భృత్యా ఇవ. ౫౬. ప్రాణేనేతి. క్షిపతాచాలయతా నిమిత్తేన. క్షుత్తృడాదికం విరాడ్జీవాభేదేనోపాసనార్థముక్తం. జాయతే స్వక్రియాత్మకః. తతో జక్షతః భక్షయితుమిచ్ఛత ఇత్యర్థః ప్రాక్ప్రథమం. నిరభిద్యత విభక్తమభూత్. ౫౭. ముఖత ఇతి. తాలుః అధిష్ఠానం జిహ్వా ఇంద్రియం. నానారసో విషయః. వరుణశ్చ దేవతా జ్ఞాతవ్యా. ఏవం సర్వత్ర అధిష్ఠానమింద్రియం దేవతావిషయశ్చేత్యేతచ్చతుష్టయమనుక్తమప్యూహ్యం. ౫౮. వివక్షోరితి. వివక్షోః వక్తుమిచ్ఛోః ముఖత ఏవ వహ్నిః దేవతా. వాక్ ఇంద్రియం వ్యాహృతం భాషణం. తయోరితి ఇంద్రియదేవతాధీనత్వం కర్మణో దర్శయతి. ౫౯. నాసి

రగేత్రి వక్ష్యమాణత్వాత్. ౫౪. త్రివిధోపలక్షితపంచీకరణజన్యపదార్థోత్పత్తిమాహ—అంతశ్శరీరే అండరూపశరీరస్యాంతః విచేష్టతః పురుషస్య భగవతః ఆకాశాత్ ఆకాశరూపావయవాత్ ఓజస్సహో బలం చ జజ్ఞే ఏతే వాయోః కారణీభూతా గుణా ఉత్పన్నాః. తతః తేభ్యో గుణేభ్యః తద్గుణకారణీభూతాద్వా ఆకాశాద్వా ప్రాణో మహానసుః మహాన్ శరీరస్థాపకతయోత్కృష్టః అత ఏవాసురసుశబ్దవాచ్యః ప్రాణః ప్రాణాపానాదిభేదేన పాంచవిధ్యముపగతః ప్రధానీభూతః ప్రాణః భగవదీయః ప్రాణవాయుర్జజ్ఞే. శ్రు. 'ఆకాశాద్వాయు'రితి శ్రుతిః. ౫౫. సర్వజంతుషు ప్రాణంతం ప్రాణకార్యాణి కుర్వంతం యం ప్రాణమనుయం ప్రధానభూతం భగవదీయం ప్రాణ మను ప్రాణాః ప్రాణినాం ప్రాణాః అనుప్రాణంతి శరీరాణ్యను ప్రవిశ్య ధారయంతి నరదేవం రాజానమనుగా భృత్యా ఇవ. యమపానంతమపానకార్యాణి కుర్వంతమనుసృత్యఅపానంతిచ. ౫౬. ఏవం భగవత్ప్రాణస్య తదీయాకాశాదోజః ప్రభృతిభ్యో వా ఉత్పత్తిమనువర్ణ్య అనంతరం తస్య భగవతః పురుషోత్పత్తిమాహ—అంతరాశరీరస్యాంతరాళే క్షిపతా చలతా ప్రాణేన విభోః క్షుత్తృట్చ జాయతే క్షుత్తృడ్భ్యాం హేతుభ్యాం జక్షతః పిపాసతశ్చ ఆదౌ ప్రాఙ్ముఖం నిరభిద్యత ఉత్పన్నమభూత్. ౫౭. ముఖతః తాలు నిర్భిన్నం ఉత్పన్నం. తత్ర తాలుద్వయమధ్యే జిహ్వా ఉపజాయతే జిహ్వయా యో రసోఽధిగమ్యతే గృహ్యతే తాదృశో రసః కట్వామ్లలవణమధురతిక్తకషాయభేదేన షడ్విధః తతో జిహ్వాయాః జజ్ఞే. ౫౮. వివక్షోః వక్తుమిచ్ఛోః. భూమ్నో ముఖతః వహ్నిర్వాగగ్నిర్వాగింద్రియం చ తయోర్వాగగ్న్యోః స్వస్వసంబంధి వ్యాహృతం వ్యాహారః ఉక్తిశ్చ జజ్ఞే. శ్రు. 'ముఖాదింద్రశ్చాగ్నిశ్చే'తి శ్రుతేః.

వైతస్య సుచిరం నిరోధస్సమజాయత. ౧౯. నాసికే నిరభిద్యేతాం దోధూయతి
నభస్వతి, తత్ర వాయుర్గంధవహో ఘ్రాణో నసి జిఘృక్షతః. ౨౦. యదాత్మని
నిరాలోకమాత్మానం చ దిదృక్షతః, నిర్భిన్నే అక్షిణీ తస్య జ్యోతిశ్చక్షుర్గుణ
గ్రహః. ౨౧. బోధ్యమానస్య ఋషిభిరాత్మనస్తజ్జిఘృక్షతః, కర్ణౌ చ నిరభిద్యే
తాం దిశశ్శ్రోత్రం గుణగ్రహః. ౨౨. వస్తునో మృదుకాఠిన్యలఘుగుర్వోష్ణశీత
తాం, జిఘృక్షతస్త్వఙ్నిర్భిన్నా తస్యాం రోమమహీరుహాః. ౨౩. తత్ర చాంతర్బహి

కఇతి. నభస్వతి ప్రాణవాయౌ దోధూయమానే అత్యంతం ప్రచలతి. తత్ర నసి నాసికాయాం వాయుర్దేవతా. గంధం వహతీతి తథా. అనేన గంధో విషయో దర్శితః. ఘ్రాణ ఇంద్రియం. జిఘృక్షతః గంధం గృహీతుమిచ్ఛతః. ౨౦. యదేతి. నిరాలోకం ప్రకాశశూన్యం. ఆసీదితి శేషః. నిర్మక్షికమితివ దవ్యయీభావః, తదాత్మానం దేహం చ కాలాదన్యచ్చ వస్తు దిదృక్షతః. అక్షిణీ స్థానం జ్యోతిః ఆదిత్యో దేవతా. చక్షుః ఇంద్రియం. తతో గుణస్య రూపస్య గ్రహః గ్రహణం. అనేన రూపం విషయో దర్శితః. ౨౧. బోధ్యమానస్యేతి. ఋషిభిః దేవైః బోధ్యమానస్య సతః ఆత్మనః ప్రబోధనం గృహీతుమిచ్ఛతః కర్ణౌ అధిష్ఠానం దిశః దేవతాః శ్రోత్రమింద్రియం తతో గుణగ్రహః శబ్దగ్రహణం. ౨౨. వస్తున ఇతి. మృదుత్వం చ కాఠిన్యం చ లఘుత్వం చ గురుత్వం చ ఉష్ణత్వం శీతతాం చేత్యర్థః. యద్యపి ఉష్ణత్వమపి ఇంద్రియవిషయ ఏవ తథాపి తస్య జిఘృక్షాభావాత్. ఔష్ణమిత్యుక్తం. గుర్వోష్ణమితి పాఠే యణాదేశశ్ఛాందసః. వస్తునః ఏతాన్ గుణాన్ జిఘృక్షతః త్వఙ్నిర్భిన్నా త్వగింద్రియాధిష్ఠానం చర్మ జాతమిత్యర్థః తస్యాం లోమాని ఇంద్రియం, మహీరుహాశ్చ దేవతా జాతాః వస్తుని హస్తేనాలోలితే లఘుత్వగురుత్వయోర్జ్ఞానాత్ తయోరపి త్వగింద్రియవిషయత్వమితి పౌరాణికాః. ౨౩.

తస్యాగ్నేః సుచిరం బహుకాలం జలే నిరోధః సమజాయత వై సర్వస్యాపి జగతస్తదానీం జలావ్యాప్తత్వాత్. జలే నిరోధః నిరోధిత్వాత్ప్రతిబంధక అజాయత వై. ౧౯. నభస్వతి నాసాపుటవర్తిని ప్రాణాదివాయౌ దోధూయతి కంపమానే సతి. నాసికే నిరభిద్యేతాం. ఉత్పన్నే బభూవతుః. తత్ర నాసాపుటవర్తిని ప్రాణే ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసరూపే గంధవహో వాయుః జిఘృక్షతః గంధం గృహీతుమిచ్ఛతః పురుషస్య నాసికాయాం ఘ్రాణః ఘ్రాణేంద్రియం జజ్ఞే. శ్రు. 'ప్రాణాద్వాయురజాయతే'తి శ్రుతిః. నిరాలోకం ఆలోకో దర్శనం నిర్గతః ఆలోకో యస్మాత్ తన్నిరాలోకం చాక్షుషజ్ఞానావిషయం ఆత్మానం స్వదేహం ఆత్మని స్వస్మిన్ దిదృక్షతః ద్రష్టుమిచ్ఛోః. తస్య భగవతః అక్షిణీ నేత్రగోళకే నిర్భిన్నే గుణగ్రహః రూపగుణగ్రాహకం జ్యోతిస్తేజోరూపం చక్షుశ్చక్షురింద్రియం చాస్య నిర్భిన్నం. ౨౧. ఋషిభిర్మునిభిః నిత్యసూరిభిర్వా బోధ్యమానస్య బోధం ప్రాపితస్య తం శబ్దం జిఘృక్షతః గృహీతుమిచ్ఛతః ఆత్మనః పరమాత్మనో నారాయణస్య దిశః దిగ్రూపా కర్ణౌ చ నిరభిద్యేతాం కర్ణశష్కుల్యౌ ఉత్పన్నే గుణగ్రహః శబ్దగుణగ్రాహకం శ్రోత్రం చ శ్రోత్రేంద్రియం చ నిర్భిన్నం. ౨౨. వస్తునో ద్రవ్యస్య మృదుకాఠిన్యం మృదుత్వం కఠినత్వం చ లఘుగుర్వోష్ణశీతతాం లఘుత్వం గురుత్వం ఉష్ణత్వం శీతత్వం చ జిఘృక్షతః గృహీతుమిచ్ఛతః త్వఙ్నిర్భిన్నా తస్యాం త్వచి రోమమహీరుహాః రోమ

హిర్వాతస్త్వచాలబ్ధగుణోవృతః, హస్తౌ రురుహతుస్తస్య నానాకర్మ చికీర్షతః. ౨౪. తయోస్తు బలవానింద్ర ఆదానముభయాశ్రయం, గతింజిఘృక్షతః పాదౌ రురుహాతేభికామికాం. ౨౫. పద్భ్యాం యజ్ఞస్స్వయం హవ్యం కర్మభిః క్రియతే నృభిః, నిరభిద్యత శిశ్నో వై ప్రజానందామృతార్థినః. ౨౬. ఉపస్థఆసీత్కామానాం ప్రియం తదుభయాశ్రయం, ఉత్సిసృక్షోర్ధాతుమలం నిరభిద్యత వై

౨౩. తత్రేతి. తత్ర త్వచి. అంతర్బహిశ్చ వాతో వృతః ఆవృత్య స్థితః. కర్తరి నిష్ఠా. కథంభూతః? త్వచా లబ్ధః గుణః స్పర్శో యేన. అయమర్థః త్వగింద్రియమేవ బహిః కండూతిసహితం స్పర్శం గృహ్ణల్లోమశబ్దేనోచ్యతే తత్ర మహీరుహాణాం దేవత్వం అంతర్బహిస్పర్శంగృహ్ణత్తదేవ త్వక్ఛబ్దేనోచ్యతే తత్ర వాతో దేవతా. తథా చ తృతీయే వక్ష్యతి. శ్లో. 'త్వచమస్యవినిర్భిన్నాం వివిశుర్ధిష్ణ్యమోషధీః, అంశేన లోమభిః కండూం యైరసౌ ప్రతిపద్యతే. నిర్భిన్నాన్యస్యచర్మాణి లోకపాలోఽనిలోఽవిశత్, ప్రాణేనాంశేన సంస్పర్శం యేనాసౌ ప్రతిపద్యత' ఇతి. తత్ర చర్మాణీతి చర్మోపలక్షితా త్వగిత్యర్థః. ప్రాణేనాంశేనేతి ప్రాణవాయువ్యాప్తేన త్వగింద్రియేణేత్యర్థః. బహ్వృచశ్రుతౌ తు ఏక ఏవాసౌ నిర్దిష్టః త్వఙ్నిరభిద్యత త్వచో లోమాని లోమభ్య ఓషధివనస్పతయ ఇతి రురుహతుః నిర్భిన్నే. ౨౪. తయోరితి. బలం ఇంద్రియం ఇంద్రో దేవతా తదుభయాశ్రయం దేవతాశ్రయం ఆదానం కర్మ. అభికామికాం అభీష్టాంవిహితామిత్యర్థః. ౨౫. పద్భ్యామితి. పద్భ్యాం సహ యజ్ఞో విష్ణురేవ స్వయం తదధిష్ఠాతృరూపేణ స్థితః కర్మభిరితి గత్యాజ్యకర్మశక్తిరింద్రియముక్తం. హవ్యం క్రియత ఇతి గతిప్రాప్యం యజ్ఞార్థద్రవ్యం విషయ ఇత్యుక్తం. నృభిరితి వ్యష్టిజీవేష్వపి ఇయమేవ రీతిరితి దర్శయన్ నరాధికారిత్వం యజ్ఞానాం దర్శయతి— ప్రజా అపత్యం ఆనందః రతిః. అమృతం స్వర్గాది తదర్థినః. శిశ్నః అధిష్ఠానం. ౨౬. ఉపస్థఇతి. ఉపస్థ ఇంద్రియం ప్రజాపతిశ్చాసీదితి జ్ఞేయం. తదుభయాశ్రయమింద్రియదేవతాశ్రయం. కామానాం స్త్రీసంభోగానాం సంబంధి ప్రియం సుఖం. ధాతుమలం.

స్వరూపాః వృక్షాశ్చోత్పన్నాః. ౨౩. తత్ర చ తస్యాం త్వచి అంతర్బహిశ్చ లబ్ధగుణః లబ్ధస్పర్శగుణో వాతః వాయుః త్వచా వృతః త్వగింద్రియేణావృతః తస్య భగవతో నానాకర్మచికీర్షయా నిఖిలకర్మకరణేచ్ఛయా హస్తౌరురుహతుః ఉత్పన్నౌ. ౨౪. తయోర్హస్తయోరధిష్ఠానదేవతాబలవానింద్రః ఆదానం స్వీకరణముభయాశ్రయం గతిమితి. అభికామికాం ఇచ్ఛావిషయీభూతాం గతిం జిఘృక్షతః గృహీతుమిచ్ఛతో భగవతః పాదౌ రురుహతుః. ౨౫. నృభిర్మనుష్యైః హవ్యం యత్కర్మక్రియతే హూయతే దేవతోద్దేశేన అగ్నావితి హవ్యం. పురోడాశాదిరూపం తత్ప్రధానం కర్మ యజ్ఞాదిరూపం యత్క్రియతే తత్స్వరూపో యజ్ఞః విష్ణుః. శ్రు. 'యజ్ఞో వై విష్ణు'రితి శ్రుతేః. విష్ణురత్రాదిత్యాదిష్వన్యతమః. శ్లో. 'ఆదిత్యానామహంవిష్ణు' రితి ప్రమాణబోధితః సస్వయమేవపద్భ్యాంభగవత్పాదాభ్యాంయజ్ఞాధిష్ఠానదేవతోత్పన్నః యజ్ఞనామకః పురుషో భగవదంశావతారరూపః ఆదిత్యానామన్యతమస్తేషూత్తమశ్చ విష్ణుః పాదాధిష్ఠానదేవతేతిభావః. నిరభిద్యతేతి. ప్రజానందామృతార్థినః ప్రజా ప్రజోత్పాదనం తయా య ఆనందః స ఏవామృతం తదర్థ్యతే ప్రార్థ్యత ఇతి తదర్థీ తస్య శిశ్నో నిరభిద్యత వై ఉత్పన్నః కిల. ౨౬. కామానాముపస్థః కారణమాసీత్. ఉపస్థో నామ ప్రజోత్పాదనసమర్థః కర్మేంద్రియవిశేషః ప్రియంతదుభయాశ్రయం ప్రీతివిషయీభూతం సుఖం శిశ్నోపస్థయుగ్మాశ్రయంధాతుమలము

గుదం. ౨౭. తతః పాయు స్తతో మిత్ర ఉత్సర్గ ఉభయాశ్రయః, ఆసిసృప్సోః
పురః పుర్యా నాభిద్వారమపానతః. ౨౮. తత్రాపాన స్తతో మృత్యుః పృథ
క్త్వ ముభయాశ్రయమ్, ఆదిత్సో రన్నపానానా మాసన్కుక్ష్యంత్రనాడయః.
౨౯. నద్యస్సముద్రాశ్చ తయో స్తుష్టిః పుష్టిస్తదాశ్రయే, నిదిధ్యాసోరాత్మమా
యాం హృదయం నిరభిద్యత, తతో మన శ్చంద్రఇతి సంకల్పః కామ ఏవ చ.
౩౦. త్వక్చర్మమాంసరుధిరమేదోమజ్జాస్థిధాతవః, భూమ్యప్తేజో మయాస్సప్త

భుక్తానామన్నాదీనా మసారాంశం త్యక్తు మిచ్ఛోః. ౨౭. తతఇతి. గుదపాయుమిత్రోత్సర్గా అధి
ష్ఠానేంద్రియదేవతావిషయాః. పుర్యాః దేహాత్. పురః దేహాంతరాణి ఆసిసృప్సోః సర్వతో గంతుమి
చ్ఛోః. నాభిద్వారం నిరభిద్యతేత్యనుషంగః. అపానతః అపగచ్ఛతః. ౨౮. తత్రేతి. పృథక్త్వం మరణం
నాభ్యాదీని అధిష్ఠానాదీని నాభ్యాం హి ప్రాణాపానయోర్బంధవిశ్లేషణం మృత్యురితి ప్రసిద్ధం అన్నపా
నానామాదిత్సోః సంగ్రహీతుమిచ్ఛోః కుక్షిశ్చాంత్రాణి నాడ్యశ్చాసన్. తత్ర కుక్షిరధిష్ఠానం ఆంత్రాణి
అన్నసంగ్రహకరణం ఇంద్రియస్థానీయం నాడ్యస్తు పానసంగ్రహే. ౨౯. నద్యఇతి. తయోః
నాడ్యాంత్రవర్గయోః క్రమేణ నద్యస్సముద్రాశ్చ దేవతే. తుష్టిః ఉదరభరణం. పుష్టిస్తురసపరిణామతః
స్థౌల్యం. తదాశ్రయే తదుభయనిమిత్తే. తత్రాన్నసంగ్రహేచ్ఛోః కుక్ష్యంత్రసముద్రచతుష్టయ ఇతి
చతుష్టయం. పేయసంగ్రహేచ్ఛోః కుక్షినాడీనదీపుష్టయశ్చతుష్టయమితి వివేకః. నిదిధ్యాసోః నితరాం
చింతయితుమిచ్ఛోః కామోభిలాషః హృదయమనశ్చంద్రసంకల్పాః అధిష్ఠానాదయః. ౩౦. తదేవమధి
దైవాదిభేదంవిభజ్యోక్త్వాతదంశభూతానాంధాత్వాదీనాంస్వరూపమాహ—ద్వాభ్యాంత్వగితి. త్వక్
స్థూలంచర్మ తదుపరి స్థితంసూక్ష్మంత్వగాదయోఽష్టధ్యంతాః. ద్వంద్వైకవద్భావేననిర్దిష్టాః. సప్తయేధాతవః

త్సిసృక్షోః త్యక్తుమిచ్ఛోః పురుషస్య గుదః అధోరంధ్రం నిరభిద్యత. ౨౭. తతః గుదాత్ పాయుర్మ
లోత్సర్గహేతుః కర్మేంద్రియవిశేషః నిరభిద్యత నాభితఃఖలుఊర్ధ్వకాయ ఇతివ్యవహారః. ౨౮. తత్ర
నాభిద్వారే అపానః అపానాఖ్యో వాయువిశేషః తత స్తస్మాదపానాత్ మృత్యుః తన్నామకో దేవ
తావిశేషః ఉభయాశ్రయం పృథక్త్వంఅపానమృత్యుప్రయుక్తం పృథక్త్వంపూర్వకాయోత్తరకాయ
భేదః అన్నపానానామాదిత్సోః అన్నపానాన్యుపాదాతు మిచ్ఛోః భగవతః కుక్ష్యంత్రనాడికాః
కుక్షిరుదరం ఆంత్రాణి తత్రస్థితామాంసవిశేషాః నాడికాః. శ్రు. 'శతం చైకా చ హృదయస్య నా
డ్యః' ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధాః. ప్రధానీభూతాః ఏకోత్తరశతసంఖ్యాకాః ప్రత్యేకశః ద్విసప్తతిసహస్రనా
డీయుక్తాః అతిసూక్ష్మాః నానావర్ణాః నాడ్యః ఆసన్ ఉత్పన్నా బభూవుః. ౨౯. కుక్ష్యాదిభ్యః. నద్య
స్సముద్రాశ్చాసన్ తయోరన్న పానయోరాశ్రయే ఉదరే తుష్టిః తత్ప్రియుక్తాచపుష్టిః కాయపుష్టిః
అత్ర క్షుత్పిపాసా పూర్వకాన్నపానాది స్వీకరణం సర్వ ప్రపంచరూపం స్థూలశరీరపరిగ్రహేణ
అభినయమాత్రమితి జ్ఞేయం ఆత్మమాయాం స్వీయప్రకృతిం నిదిధ్యాసోః చింతయతః హృదయం కా
మసంకల్పాదిస్థానం నిరభిద్యత తతో హృదయాత్ చంద్రఇతి ప్రసిద్ధం మనో నిరభిద్యత. శ్రు. 'చం
ద్రమామనసోజాత' ఇత్యేతదుపోద్బలకం. యస్మాద్ధృదయాత్ సంకల్పః కామ ఏవచ. ౩౦. తస్య
భగవతః త్వక్ చర్మమాంసరుధిరమేదోమజ్జాస్థిధాతవః భూమ్యప్తేజోమయాః సప్త ప్రాణాః. ప్రభ

ప్రాణో వ్యోమాంబువాయుభిః. ౩౧. గుణాత్మకానీంద్రియాణి భూతాదిప్రభవా
గుణాః, మనస్సర్వవికారాత్మా బుద్ధిర్విజ్ఞానరూపిణీ. ౩౨. ఏతద్భగవతో రూపం
స్థూలం తే వ్యాహృతం మయా, మహ్యాదిభిశ్చావరణైరష్టభిర్బహిరావృతం. ౩౩.
అతః పరం సూక్ష్మతమమవ్యక్తం నిర్విశేషణం, అనాదిమధ్యనిధనం నిత్యం వాఙ్మనసః
పరం. ౩౪. అమునీ భగవద్రూపే మయా తే హ్యనువర్ణితే, ఉభే అపి న గృ
హ్ణంతి మాయాసృష్టే విపశ్చితః. ౩౫. స వాచ్యవాచకతయా భగవాన్ బ్రహ్మ

తే భూమ్యప్తేజోమయాః తేషాం పాంచభౌతికత్వేఽపి వాయ్వాకాశయోరాహార రూపేణ సంవర్ధక
త్వాభావాదేవముక్తం. ౩౧. గుణాత్మకానీతి. గుణాత్మకాని గుణేషు శబ్దాదిషు ఆత్మా యేషాం
విషయాభిముఖస్వభావానీత్యర్థః. భూతాదిః అహంకారః తతః ప్రకర్షేణ భవంతీతి తథా గుణాః
శబ్దాదయః అహంకారాంశకల్పితశోభనస్వభావాః న తు వస్తుతస్తథేత్యర్థః. తత్ర హేతుః — యతో
మన ఏవ. సర్వవికారాణా మాత్మా స్వరూపం. బుద్ధిస్తు తథా భూతార్థవిజ్ఞానరూపిణీ న తు పరమా
ర్థగ్రాహిణీతి వైరాగ్యార్థముక్తం. అనేనైవ బుద్ధిమనసోః స్వరూపం చోక్తం. ౩౨. ఉపసంహరతి—
ఏతదితి. ప్రకృత్యా సహాష్టభిః. ౩౩. స్థూలముక్త్వా సూక్ష్మం సమష్టిలింగశరీరమాహ—అతః పరమి
తి. అతః పరం అస్య కారణభూతం సూక్ష్మం అతీంద్రియం యతః అవ్యక్తం. తత్కుతః? యతో నిర్వి
శేషం. తత్కుతః? అనాదిమధ్యనిధనం ఉత్పత్తిస్థితిలయశూన్యం. నిత్యం సదైకరూపం. అపక్షయాది
శూన్యమిత్యర్థః. అతఏవ వాఙ్మనసశ్చేతి ద్వంద్వైక్యం. తస్మాత్పరం. ౩౪. ఉపాసనార్థం భగవత్యా
రోపితతయా తద్ద్వయమపవదతి—అమునీ ఇతి. న గృహ్ణంతి వస్తుతో నాంగీకుర్వంతి. మాయాసృష్టే

“సప్తవై శీర్షణ్యాః ప్రాణా” ఇతి శ్రుతిసిద్ధాని సప్తశీర్షణ్యారంధ్రాణి వ్యోమాంబువాయుభిరుత్పన్నాని. ౩౧.
ఇంద్రియాణి చక్షురాదీనీంద్రియాణి గుణాత్మకాని రూపాది గుణగ్రాహకాణి గుణాస్తైరింద్రియైః గ్రా
హ్యాః రూపాదయో గుణాః భూతాదిప్రభవాః భూతాదిస్తామసాహంకారః తస్మాదుత్పన్నా ఇత్యర్థః.
తస్య మనస్సర్వవికారాత్మా సర్వే యే వికారాః. కామస్సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్హ్రీ
ర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవేతి శ్రుతిసిద్ధాః కామసంకల్పాదయః తేషామాత్మా ఆధారః తస్య బుద్ధిర్వి
జ్ఞానరూపిణీ విజ్ఞానం వివిధప్రపంచరూపేణ భవనసంకల్పః. శ్రు. “సోఽకామయత బహుస్స్యాం ప్ర
జాయే” యేతి శ్రుతిసిద్ధః తద్రూపిణీ. ౩౨. భగవతః ఏతత్ ప్రపంచస్వరూపం స్థూలం రూపం మ
యా తే తుభ్యం వ్యాహృతం. స్థూలరూపమేవ విశేషయతి—మహ్యాదిభిరష్టభిరావరణైః ప్రకృతిమ
హదహంకారసహితైః పృథివ్యాదిపంచభూతస్వరూపైః ఆవరణైః బహిరండాద్బహిర్వ్యాప్తం స్థూలరూ
పం వ్యాహృతం. ౩౩. ఏవం ప్రపంచస్వరూపం స్థూలం భగవద్రూపముక్త్వా అనంతరం తస్యాపి
కారణీభూతం మూలప్రకృతిస్వరూపం అవిభక్తనామరూపత్వాత్ సూక్ష్మరూపమాహ—అతః పరం
స్థూలాదతిరిక్తం సూక్ష్మతమ మవిభక్తనామరూపత్వేన వ్యవహారానర్హత్వాత్ సూక్ష్మతమం నిర్విశేష
ణం. పృథివ్యాదిపరిణామరాహిత్యాత్ పృథివీత్వాదిభిర్విశేషణైః నిర్దేష్టుమశక్యం. అనాదిమధ్యనిధనం
ఆదిమధ్యాంతరహితం అతఏవ నిత్యం. వాఙ్మనసః పరం రూపాదివిశేషణరాహిత్యాత్ వాక్ప్రవృత్తే
ర్మనః ప్రవృత్తేశ్చ దూరీభూతం. ఏతత్ప్రకృతితత్త్వం సూక్ష్మతమం రూపం. ౩౪. అమునీ స్థూల
సూక్ష్మే భగవద్రూపే మయా తే తుభ్యమనువర్ణితే. విపశ్చితో విద్వాంసః మాయాసృష్టే ఉభే అ

రూపధృత్, నామరూప క్రియా ధత్తే సకర్మా కర్మకః పరః. ౩౬. ప్రజాపతీన్ మనూన్ దేవానృషీన్ పితృగణాన్ పృథక్, సిద్ధచారణగంధర్వాన్ విద్యాధ్రాన్ సురగుహ్యకాన్. ౩౭. కిన్నరాప్సరసో నాగాన్ సర్పాన్ కింపురుష*పూరుషాన్, మాతృరక్షః పిశాచాంశ్చ ప్రేతభూతవినాయకాన్. ౩౮. కూశ్మాండోన్మాదభేతాళాన్ యాతుధానాన్ గ్రహానపి, ఖగాన్మృగాన్ పశూన్ వృక్షాన్ గిరీన్నృపసరీసృపాన్. ౩౯. *ద్వివిధాశ్చతుర్విధా యేఽన్యే జలస్థలనభౌకసః, కుశలాకుశలామిశ్రాః కర్మణాం గతయస్త్విమాః. ౪౦. సత్వం రజస్తమ ఇతి తిస్రస్సురనృనారకాః, తత్రాప్యేకైకశో రాజన్ భిద్యంతే గతయస్త్రిధా, యదైకైకతరోఽన్యాభ్యాం స్వభావ ఉపహ

౩౫. యద్రూపగుణకర్మక ఇతి యదుక్తం భగవతా బ్రహ్మాణం ప్రతి తత్ప్రపంచయితుం బ్రహ్మాదిరూపాణి తత్తత్కర్మాణి చ ఆహ—స ఇత్యాదినా. ఇత్థంభూతేనేత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రంథేన. స భగవాన్ బ్రహ్మరూపధృత్సన్. వాచ్యవాచకతయా వాచ్యయా రూపాణి వాచకతయా నామాని. క్రియాశ్చ ధత్తే సృజతీత్యర్థః. మాయయా సకర్మా సవ్యాపారస్సన్ వస్తుతస్త్వకర్మకః. ౩౬. ఏతత్ప్రపంచయతి. సార్ధైస్త్రిభిః. ప్రజాపతీనితి. ద్వితీయాంతానాం ధత్త ఇత్యనేనాన్వయః. తత్ర ప్రజాపత్యాదీని నామాని తద్వాచ్యాని రూపాణి తత్కర్మాణి జ్ఞేయాని పృథక్ తత్తదవాంతర భేదేన. ౩౭. కూశ్మాండేతి. గిరీనిత్యస్యానంతరం నృపేతి సంబోధనం. ౩౯. ద్వివిధా ఇతి. ద్వివిధాః స్థావరజంగమాదిరూపేణ చతుర్విధాః జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జరూపేణ జలస్థలనభాంసి ఓకాంసి యేషాం తానపి ధత్త ఇతి పూర్వేణాన్వయః. యచ్చ రాజ్ఞా పృష్టం. శ్లో. "యావత్యః కర్మగతయో యాదృశీ ర్ద్విజసత్తమే"తి తస్యాపి ప్రసంగాదనేనైవోత్తరమాహ—కుశలాః ఉత్తమాః అకుశలాః నీచాః. మిశ్రాః పదాంతరమిశ్రాః మధ్యమాః కర్మణాం పుణ్యాపుణ్యవిమిశ్రాణాం గతయః ఫలాని. ౪౦. సత్వాదిభేదేన కర్మగతివైచిత్ర్యం ప్రపంచయతి—సార్ధేన. సత్వమితి.

పిరూపే నగృహ్ణంతి నోపాసంతే. ౩౫. వాచ్యవాచకతయా వాచ్యతయా దేవబోధ్యత్వేన బ్రహ్మరూపధృత్ పరబ్రహ్మరూపీ వాచకతయా బ్రహ్మరూపధృత్ వేదస్వరూపీ స భగవాన్ పరస్సర్వస్మాత్పరః అతఏవాకర్మకః పుణ్యపాపరూపకర్మరహితః తాదృశోఽపి లీలార్థం సకర్మా సన్ ఉత్పత్తిస్థితిలయాదికర్తా సన్ తాదృశం కర్మ కుర్వన్ నామరూపక్రియాః ప్రపంచరూపీ సన్ నామాని బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతాని నామాని రూపాణి తత్తద్రూపాణి చ ధత్తే. ౩౬. ప్రజాపతీన్ కశ్యపాదీన్ నవ మనూన్ స్వాయంభువాదీన్ దేవాన్. శ్రు. "అష్టౌ వసవ ఏకాదశ రుద్రాద్వాదశాదిత్యా ఏతావంతో వై దేవా" ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధాన్ త్రయస్త్రింశద్దేవాన్ ఋషీన్ వసిష్ఠాదీన్ పృథక్ ఆర్యమ ప్రధానాన్ పితృగణాన్. ౩౭. ద్వివిధాః చేతనాచేతనస్వరూపేణ ద్వివిధాః చతుర్విధాః దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరరూపేణ చతుర్విధాః జలౌకసో మత్స్యమకరాదయః స్థలౌకసో మనుజపశ్వాదయః నభౌకసః ఖగాదయః అన్యే చ యే జాతివిశేషాః కుశలాస్సత్త్వప్రధానాః. అకుశలాస్తమఃప్రధానాః. మిశ్రాస్త్రిగుణ్యవంతః ఏతాదృశాస్సర్వేపి జాతివిశేషాః ఇమాః కర్మణాం గతయః పుణ్యపాపఫలభూతా ఇత్యర్థః. ౪౦. తదేవవ్యక్తీకరోతి—సత్త్వమిత్యాది. సత్త్వం రజస్తమ ఇతి తేషాం ఫలభూతా గత

న్యతే. ౪౧. స ఏవేదం జగద్ధాతా భగవాన్ ధర్మరూపధృత్, పుష్ణాతిస్థాపయన్ విశ్వం తిర్యఙ్నరసురాదిభిః. ౪౨. తతః కాలాగ్నిరుద్రాత్మాయత్సృష్టమిదమాత్మనః, సన్నియచ్ఛతి తత్కాలేఘనానీకమివానలః. ౪౩. ఇత్థంభావేన కథితో భగవాన్ భగవత్తమః, నేత్థం భావేన హి పరం ద్రష్టుమర్హంతి సూరయః. ౪౪. నాస్య కర్మణి జన్మాదౌ పరస్యానువిధీయతే, కర్తృత్వప్రతిషేధార్థం మాయయారోపితం హితత్. ౪౫. అయం తు బ్రహ్మణః కల్ప స్సవికల్ప ఉదాహృతః, విధిస్సాధార

సత్త్వాదయః తిస్రో గతయః. తా ఏవ శృంగగ్రాహికయా దర్శయతి—సురన్నారకా ఇతి సురాదిశబ్దాః స్వర్గాదీనాముపలక్షణార్థాః. అన్యాభ్యాం గుణాభ్యాం స్వభావః గుణః ఉపహన్యతే అనువిధ్యతే. తత్రాపి సత్త్వాదిగతిషు ఏకైకశో గతయః. ౪౧. బ్రహ్మరూపేణ స్రష్టృత్వముక్త్వావిష్ణురూపేణపాలకత్వమాహ— స ఇతి. స ఏవ భగవాన్, తిర్యగాద్యవతారైః ఇదం విశ్వం స్థాపయన్, పాలయన్. ధర్మరూపేణపుష్ణాతి. భోగైస్సంవర్ధయతి. ౪౨. రుద్రరూపేణసంహర్తృత్వమాహ— తత ఇతి. ఆత్మనస్సకాశాద్యదిదంసృష్టం. తత్కాలాదిరూపేణసన్నియచ్ఛతి. సంహరతి. ౪౩. కర్తృత్వాద్యనువాదేనదశమస్యశుద్ధిమాహ— ఇత్థం భావేనేతి. భగవాన్ అతిశయేన భగవాన్ భగవత్తమః ఇత్థం భావేన స్రష్టృత్వాదిరూపేణ. శ్రు. 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః. సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయే'త్యాది శ్రుత్యా కథితః. సూరయస్తు పరం కేవలం ఏవం రూపేణ ద్రష్టుం నార్హంతి. ౪౪. తత్కిం యతః నేతి. అస్యవిశ్వస్య జన్మాదౌ కర్మణి పరస్య ఈశ్వరస్య ఇత్థంభావః కర్తృత్వం నాస్తి. శ్రుత్యాదితాత్పర్యేణ న ప్రతిపాద్యతే, కింత్వనువిధీయతే అనువర్త్యతే కిమర్థం కర్తృత్వప్రతిషేధార్థం. హి యతో మాయయా తత్ ఆరోపితం ప్రకాశితం తథాచ శ్రుతిః—'నిష్కళం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనం. ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయత' ఇత్యాద్యా. ౪౫.

యః సురన్నారకా ఇతి తిస్రః సురైరనుభూయమానాః స్వర్గాదయః నృభిరనుభూయమానాః పశుపుత్రధనధాన్యాదయః నారకైరనుభూయమానాః ఏకవింశతినరకాః. తత్ర గతిత్రయేఽపి హే రాజన్ ఏకైకశః గతయస్త్రిధా భిద్యంతే. యథా యస్మిన్ కాలే. ఏకైకతరః సత్త్వం వా రజో వా తమో వా స్వభావో గుణః అన్యాభ్యాం స్వేతరాభ్యాం గుణాభ్యాముపహన్యతే. అభిభూయతే తదా అభిభావకగుణానుగుణాః గతయో భిద్యంతే. ౪౧. జగద్ధాతా జగత్పోషకః డుధాఞ్ ధారణపోషణయోరితి ధాతుః స ఏవ భగవానిదం విశ్వం ధర్మరూపధృత్ ధర్మపురుషస్వరూపం ధృతవాన్ సన్ విశ్వం స్థాపయన్ తిర్యఙ్నరసురాదిభిః తిర్యఙ్నరశరీరైః పుష్ణాతి పరిపాలయతి. ౪౨. తతః కాలాగ్నిరుద్రాత్మా తత్స్వరూపీ సన్ ఆత్మనా యత్సృష్టం తత్కాలే ప్రళయే ఘనానీకమనిల ఇవ సన్నియచ్ఛతి వినాశయతి. ౪౩. భగవత్తమో భగవచ్ఛబ్దవాచ్యానాముత్కృష్టః భగవాన్ షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నః ఇత్థంభావేన కథితః సామాన్యత ఏతాదృశ ఇతి నిరూపితః పరం సర్వోత్కృష్టబ్రహ్మరూపం సూరయో నిత్యసూరయోఽపి నేత్థంభావేన ద్రష్టుమర్హంతి విశేషేణ ఏతాదృశం ఇతి న సాక్షాత్కర్తుం శక్నువంతి. ౪౪. అస్య పరస్య పరమాత్మనః జన్మావతారేషు జన్మకర్తృత్వప్రతిషేధార్థం పుణ్యపాపరూపకర్మకర్తృత్వప్రతిషేధార్థం కర్మాణ్యనుకర్మాణ్యనుసృత్య న విధీయతే న క్రియతే కథం తర్హి పుణ్యపరవశత్వాభావే రామాద్యవతారేషు పితృవాక్యపరిపాలనాదిధర్మాను

ణోయత్ర సర్గాః ప్రాకృతవైకృతాః. ౪౬. పరిమాణంచ కాలస్యకల్పలక్షణవిగ్రహం, యథాపురస్తాద్వ్యాఖ్యాస్యే పాద్మంకల్పమథోశృణు. ౪౭.

శౌనక ఉవాచ:—

యథాసౌభగవాన్ సూత క్షత్తాభాగవతోత్తమః, చచారతీర్థానిభువస్త్యక్త్వాబంధూన్ సుదుస్త్యజాన్. ౪౮. కుత్రకౌషారవేస్తస్యసంవాదోఽధ్యాత్మసంశ్రితః, యద్వాసభగవాంస్తస్మైపృష్టస్తత్త్వమువాచహ. ౪౯. బ్రూహినస్తదిదంసౌమ్యవిదురస్యవిచేష్టితమ్, బంధుత్యాగనిమిత్తంచయథైవాగతవాన్ పునః. ౫౦.

శ్రీసూత ఉవాచ—

రాజ్ఞాపరీక్షితాపృష్టోయదవోచన్మహామునిః, తద్వోఽభిధాస్యేశృణుతరాజప్రశ్నానుసారతః. ౫౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టాదశసహస్రికాయాం సంహితాయాం,
పారమహంస్యాం శ్రీవైయాసిక్యాం, శ్రీహయగ్రీవబ్రహ్మవిద్యాయాం
ద్వితీయస్కంధే, శుకాగమనం నామ దశమోఽధ్యాయః.

ఉక్తమర్థముపసంహరతి—అయమితి. బ్రహ్మణస్సంబంధీకల్పః. వికల్పోఽవాంతరకల్పః. తత్సహిత ఉదాహృతః ఉదాహరణత్వేన సంక్షేపత ఉక్తః. యత్ర మహాకల్పే. ప్రాకృతమహదాదిసర్గాః అవాంతరకల్పే చ వైకృతాః స్థావరాదిసర్గాః ఇత్యయం విధిః ప్రకారః అన్యైః మహాకల్పాదిభిః సాధారణః. ౪౬. వక్ష్యమాణం విస్తరం ప్రతిజానీతే—పరిమాణమితి. పరిమాణం స్థూలం సూక్ష్మం చ కల్పస్య లక్షణం నేహ నిరూపయతి. తద్విగ్రహం అవాంతరకల్పమన్వంతరాదిరూపం తద్విభాగం యథావత్ విస్తరేణ పురస్తాత్తృతీయస్కంధే తత్ర చ పాద్మం కల్పమథో ఇతి కార్త్స్న్యేన వ్యాఖ్యాయమానం శృణు. ౪౭. యదర్థంసృష్ట్యాదినిరూపణం తదేవ సాక్షాత్ శ్రోతుకామః. కథాంతరం పృచ్ఛతి—యథేతి. క్షత్తా విదురః భువస్సంబంధీని తీర్థాని యద్వా భువః క్షేత్రాణి. ౪౮. కుత్రేతి. కౌషారవేః మైత్రేయస్య తస్య క్షత్తుశ్చ అధ్యాత్మజ్ఞానసంశ్రితః సంవాదః పరమాత్మవిషయక ఇత్యర్థః. ౪౯. బ్రూహీతి. పునరాగతవాన్ తత్ర నిమిత్తం బ్రూహి. ౫౦. రాజ్ఞేతి. రాజ్ఞా పృష్ట ఇతి అయమర్థః యద్యూయం పృచ్ఛథ ఇదమేవ రాజాపి శుకం పృష్టవాన్. శుకోఽపి విదురమైత్రేయసంవాదం పురస్కృత్య యే పూర్వం రాజ్ఞా కృతాః ప్రశ్నాః తదనుసారేణ సర్వం పురాణార్థం అవోచత్ తదేవాహం వోఽభిధాస్యామి తథైవ శృణుతేతి. ౫౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతవ్యాఖ్యాయాం, శ్రీధరాచార్యవర్యకృతాయాం,
భావార్థదీపికాఖ్యాయాం, దశమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.
ద్వితీయస్కంధస్సమాప్తః.

స్థానమత ఆహ— మాయయేతి. స్వస్యపుణ్యపాప పరవశత్వాభావేఽపి మాయయా ఇతరానుష్ఠాపనశీలయా మాయయాసంకల్పేన తత్ ధర్మానుష్ఠాతృత్వమారోపితం న వాస్తవమితి భావః.

౪౫. అయంసవికల్పః మహాకల్పసహితః కల్పః అవాంతరకల్పః. బ్రహ్మణశ్చతుర్ముఖ సంబంధ్యుదాహృతః యత్ర బ్రహ్మకల్పే సాధారణో విధిః సర్వేషామపి ప్రాణినాం శరీరాదికల్పనరూప సాధారణో విధిః. ప్రాకృతసర్గాః ప్రకృతిః కారణం తత్సంబంధినః ప్రాకృతాః. తాదృశాస్సర్గాః జగత్సృష్టేః కారణీభూతానాం ప్రజాపతీనాం సర్గాః ప్రాకృతసర్గాః తదితరేషాంసర్గాః వైకృతసర్గాః ఉభయేఽపి సర్గాస్సంతి. ౪౬. కాలస్య కల్పలక్షణవిగ్రహం అవాంతరప్రళయమహాప్రళయభేదభిన్నస్వరూపం పరస్తాదుత్తరత్ర యథావత్కార్త్స్న్యేన వ్యాఖ్యాస్యే ఇదం పాద్మం పద్మోద్భవపూర్వకం బ్రహ్మణః కల్పమిమం వక్ష్యమాణం శృణు. ౪౭.

ఇతి చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధే, దశమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ద్వితీయస్కంధసంబంధపదభావార్థదీపికా,
ఉద్దీప్యతామియంసద్భిఃయథాస్యాత్తత్త్వదీపనమ్.
ఈక్షంతామిచ్ఛయా సంతః క్షమంతాం మమ సాహసమ్,
మయాపి స్వీయబోధాయ కృతమేతన్న గర్వతః.

ద్వితీయస్కంధస్సమాప్తః.

